

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО

М. Цюрупа

ОСНОВИ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ЗНАНЬ

Навчальний посібник

(Бібліотека офіцера)

КИЇВ
 VADEX

2020

УДК 323.2
Ц 98

*Рекомендовано до видання кафедрою військової підготовки
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського.
Протокол № 11 від 16 квітня 2020 р.*

Рецензенти:

Смолянук В. Ф. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

Чорний В. С. – доктор філософських наук, начальник кафедри гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Цюрупа М.В.

Ц 98 Основні сучасних політичних і правових знань: Навчальний посібник. / Цюрупа М.В., – К.: Вадекс, 2020. – 274 с.
ISBN 978-966-9725-66-0

У навчальному посібнику розкриваються теоретичні засади формування та реалізації сучасної воєнної політики України, яка координується з європейською зовнішньою та безпековою політикою, місце збройних сил в структурі держави, політично-правова сутність нав'язаної країні «гібридної війни», воєнно-політичні та гуманітарні аспекти відновлення суверенітету та територіальної цілісності, важливих у розуміння суті збройного конфлікту на Донбасі та відсічі агресії Росії.

Основні норми міжнародного гуманітарного права та положення юридичної відповідальності військовослужбовця разом із текстами офіційних документів дають читачу уявлення щодо правових засад військової діяльності.

Навчальний посібник призначений для студентів кафедри військової підготовки Національного університету Оборони України, рекомендований студентам ВНЗ із військовими кафедрами, тим, хто цікавиться проблемами модерної воєнної політики та оцінки воєнно-політичної обстановки.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ТЕМА 1. ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ЗНАННЯ В СТРУКТУРІ ЗНАТЬ ТЕОРІЙ ПОЛІТИКИ	7
	7
1.1. Наукові знання про політику. Структура політології.....	23
1.2. Воєнна політологія як особлива політологічна галузь знання.....	
1.3. Світоглядні основи та методологічні засади воєнно-політологічних знань.....	27
1.4. Основні парадигми політичного і воєнно-політичного мислення.....	33
1.5. Роль політично-правових знань у формуванні громадянської культури військового керівника.....	39
ТЕМА 2. ВОЄННА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ, КОАЛІЦІЙ (АЛЬЯНСІВ). МОДЕРНА ОБОРОННА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ	43
	43
2.1. Політика як соціальне явище та громадянська діяльність.....	55
2.2. Типи й різновиди політики, її правові основи.....	
2.3. Визначення воєнної політики та її атрибутів. Функціональна роль воєнної політики у зміцненні безпеки держави.....	68
2.4. Європейська безпекова політика та модерна воєнна політика України: можливість координації напрямків.....	86
ТЕМА 3. ДЕРЖАВА У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА ТА РОЛЬ АРМІЇ В ЗАХИСТІ ЇЇ СУВЕРЕНІТЕТУ	97
	97
3.1. Держава – базовий інститут політичної системи суспільства.....	
3.2. Форми організації державної влади, способи її здійснення. Державний устрій України.....	108
3.3. Функції держави у процесі глобальних змін суспільних інститутів.....	120
3.4. Соціальна роль армії у зміцненні держави та захисті її суверенітету.....	123
ТЕМА 4. ВІЙНА ТА ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ. ПОЛІТИЧНИЙ ЗМІСТ СТАНІВ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ» ТА «ОЗБРОЄНОГО МИРУ»	137

4.1. Війни як соціально-політичні явища: сутність, зміст, зміни політичного дискурсу нових модусів війн.....	137
4.2. Політичний зміст збройних форм соціального насильства: воєнно-політичні конфлікти, внутрішній та міжнародний тероризм.....	153
4.3. Концептуальні засади, шляхи і напрямки боротьби з міжнародним тероризмом та озброєним сепаратизмом.....	156
4.4. Воєнно-політичний зміст соціального стану «збройного» миру та «гібридної війни» на Сході України.....	168

ТЕМА 5. ОСНОВНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЛЮДИНИ У «ГІБРИДНИХ ВІЙНАХ» ТА АСИМЕТРИЧНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ..... 181

5.1. Українська воєнно-гуманітарна традиція та її прояв у збройній боротьбі за суверенітет та територіальну цілісність України в зоні ООС (АТО).....	181
5.2. Міжнародне гуманітарне право як система джерел, принципів, морально-правових норм захисту людини у збройних конфліктах....	187
5.3. Юридична відповідальність військовослужбовця за порушення норм МПП та міжнародного законодавства в сфері військових злочинів.....	204

ТЕМА 6. ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИКА..... 211

6.1. Поняття та зміст, рівні та форми політичної свідомості.....	211
6.2. Політична ідеологія та політична психологія.....	217
6.3. Основні ідейно-політичні течії сучасності та їх вплив на буття.....	222
6.4. Політичні доктрини мілітарного спрямування: мілітаризм, пацифізм, фашизм, геополітичні ідеї «руського миру».....	231

ДОДАТКИ:

1. Воєнна доктрина України 2015 р.	244
2. Закон України 2018 р. «Про особливості державної політики по відновленню суверенітету над тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей».....	256
3. Закон України 2018 р. «Про національну безпеку України».....	262
ЛІТЕРАТУРА	271
SUMMARY	273

ВСТУП

Найважчі випробування за всі часи модерної історії незалежної України випали на долю сьогоденішнього молодого покоління країни, якому доводиться захищати суверенітет, територіальну цілісність, незалежність української держави на Сході України, де розв'язана Росією агресія призвела до тимчасової окупації АР Крим, міста Севастополь, захоплення бойовиками сепаратистів окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДіЛО), до руйнацій та жертв.

За рішенням РНБО України з квітня 2014 року проводилась антитерористична операція (АТО) - законна воєнно-політична акція, де поєднувались військові та політичні зусилля щодо відновлення суверенної влади над захопленими бойовиками територіями, велись збройні дії частин і підрозділів Збройних Сил України, добровольчих батальйонів для захисту Батьківщини, була розпочата кампанія протидії брехливій пропагандистській машині Кремля.

За 6 років проведення АТО та ООС Збройні Сили України перетворились у сучасну армію з унікальним досвідом ведення бойових дій, патріотично спрямовану збройну силу держави, одну з найпотужніших армій Європи. Її вишкіл пройшло більше 200 тисяч вояків, з них майже третина добровольців. Від першого збройного опору не багатьох боєздатних частин, добровольців і волонтерів до організованого вишколеного сучасного війська – короткий, але насичений період зростання нашої армії. Герої України, «кіборги» - захисники Донецького та Луганського аеропортів, командири і рядові бійці, психологи, медики зростали на полях битв, які вимушена вести Україна - символ демократії та свободи на пострадянському просторі.

За роки, насичені подіями та сподіваннями на завершення бойових дій, з'ясувалось, що вороги трансформувались із озброєних загонів сепаратистів у армійські корпуси з російським інструкторами, командирами, окремими військовими підрозділами армії РФ з сучасним і новітнім озброєнням.

У зв'язку з цим прийнято воєнно-політичне рішення керівництва змінити формат зусиль на виконання закону України 2018 року «Про особливості державної політики із забезпечення суверенітету над тимчасово окупованими районами Донецької і Луганської областей», де передбачено проведення Операції Об'єднаних Сил (ООС), що актуалізувало необхідність оволодіння сукупністю воєнно-політичних і правових знань для військовика.

Постала необхідність в стінах університетів і академій готувати резерв молодших офіцерів, бойових побратимів до рівня фахівців воєнно-соціального управління.

Законом України 2018 р. «Про національну безпеку України» передбачена активізація зовнішньополітичних, дипломатичних, економічних та гуманітарних зусиль країни по поверненню тимчасово окупованих територій під законну українську владу, при цьому оборона держави залишається на чільному місці.

Сила армії стає незрівнянно вище, коли її воїни розуміють політичний смисл воєнних акцій, свідомо беруть участь у захисті суверенітету держави, її політичного та правового устрою. Роз'ясненню вищезгаданих позицій присвячено перші 3 теми, а тема № 4 розкриває політичний зміст «гібридної війни».

«Гібридна війна», розв'язана РФ проти України, включає в себе не тільки збройні атаки, обстріли, вогневі нальоти, застосування мін і заборонених міжнародним правом методів, а й інформаційний напад – звинувачення наших воєнків у антигуманних жорстоких діях, протиправних методах боротьби зі збройним сепаратизмом, тому окремою темою (№6) передбачено реалізацію української воєнно-гуманітарної традиції у діяльності частин Збройних Сил, висвітлення вимог МГП та заходи їх дотримання у ЗС України згідно Інструкції Міністра Оборони 2017 р. № 417.

Досвід ведення АТО та ООС показав, що нагальною потребою керівництва військами є формування лідерських якостей у військових керівників, які здатні поєднувати функції управліня - формального лідера з особливими характеристиками воєнка, який займає чітку ідеологічну позицію патріота держави.

Заключна тема має задум донести до свідомості військових керівників існування спектру політичних ідеологій, які функціонують у суспільній свідомості, впливають на розуміння глибинної ідейної сутності начебто суто військових акцій. Зважаючи на те, що значна частина жителів Сходу України, АР Криму, не кажучи про російське суспільство, сприймає ідеологію «руського миру» прогресивною, ми розкриваємо її геополітичну войовничу спрямованість.

Структура навчального посібника включає ті теми, які стисло висвітлюють актуальні політично-правові проблеми підготовки офіцера, допомагають вирішувати завдання підвищення політичної та правової культури на основі знання сутності воєнної політики держави, форм державного устрою, проблем збройного захисту держави, політичного змісту «гібридної війни» та антитерористичних операцій, норм міжнародного гуманітарного права.

До кожної теми додається список літератури, перелік контрольних питань, практичних завдань для закріплення пройденого матеріалу.

ТЕМА 1. ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ЗНАННЯ В СТРУКТУРІ ЗНАНЬ ТЕОРІЇ ПОЛІТИКИ

ПЛАН:

1. Наукові знання про політику. Структура політології.
2. Воєнна політологія як особлива політологічна галузь знання.
3. Світоглядні основи та методологічні засади воєнно-політичних знань.
4. Основні парадигми політичного і воєнно-політичного мислення.
5. Роль політично-правових знань у формування громадянської культури військового керівника.

Ключові слова: науки про суспільство, тенеза політичних знань, інституалізація політології, структура політологічного знання, воєнна політологія в системі політології, шляхи дослідження воєнної політики, рівні знань про воєнну політику, її функції та роль, парадигми політичного і воєнно-політичного мислення, світоглядні, праксеологічні, методологічні проблеми політології, взаємозв'язок політичних і правових знань.

1.1. У першому питанні теми ми встановимо історично-науковий, світоглядно-методологічний, праксеологічний статус воєнної політології, покажемо місце у фаховій підготовці військового керівника демократичної держави, у формуванні громадянської політичної культури.

Політологія – відносно молода соціогумантарна наука, вона не може похвалитись древністю походження як інші галузі знання, хоча на «генеалогічному дереві» суспільних наук вона займає почесне місце. Політологічна думка з'явилась у межах поля філософського та релігійного знання, вирізняючись від спрощених явлень про належне у державних та військових справах.

Роздуми щодо проблем влади, дискусії, суперечки відносно ролі політичних знань у діяльності лідера, військового керівника, пересічного громадянина продовжуються у XXI столітті. Воєнно-політичний збройний конфлікт між Грузією та Росією під час Олімпійських ігор у Пекіні 2008 р., агресія проти України, розпочата впродовж Зимових Олімпійських ігор у Сочі 2014 р. (співпадіння???), збройне втручання у громадянську війну у Сирії (2015-2020) з трагічними наслідками для цивільного населення поставили на порядок денний питання *воєнно-політичної культури* лідерів та мас.

Одних звинувачують у неспроможності здійснити точний військово-політичний аналіз ситуації, інших – у короткозорості щодо можливостей військової сили у проблемних зовнішньополітичних відносинах, третіх – у не продуманих заявах щодо проведення й надалі войовничого політичного курсу. ОБСЕ надав морально-політичну оцінку цих різних конфліктів, яка не є однозначною. Це свідчить про користь реального знання військово-політичної ситуації у конфліктних міждержавних відносинах.

Можна вдатись до такої аналогії – якщо коронавірус 2019 є екзистенційною загрозою всього людства, то військово-політична і правова культура лідерів є їх сила у боротьбі з викликами для конкретної держави.

Найдревніші письмові пам'ятки III - II тисячоліть до н.е. свідчать про виразну усталеність людських уявлень відносно необхідного твердого характеру влади, бажаного стабільного суспільно-громадського порядку та їх надійного збройного захисту. Ці *протополітичні* ідеї цікаві для нас тим, що визначають центральне місце політичних аспектів життя ще зі стародавності, увагу людей до джерел і механізму влади, оборони завойованого політичного устрою.

За словами Платона, ще Сократ у діалозі «Алківіад» примушував погодитись опонента у суперечці з тим, що афіняни часто збираються на збори радитись «з ким заключити мир, а з ким слід воювати і яким чином». Геродот пише, що така нарада була проведена і царем Ксерксом перед походом на греків, на якій Артабан сміливо виступив із власною точкою зору на війну.

Офіційною появою загальної політології прийнято вважати прочитаний курс лекцій з проблем політики професора *Френсіса Лібера*, американця німецького походження. Він розпочав свою піонерську роботу з викладання політичної науки у Колумбійському університеті (США) в 1857 році, через три роки *Джон Берджесс*, який змінив того на посаді, створює Вищу школу політичної науки.

Пізніше інші політологічні школи починають створюватись у американських університетах, а практичній інституалізації **політології** на Заході як самостійної галузі знання, сприяло створення Американської Асоціації політичної науки (APSA).

Класик політичної науки *Г.Алмонд* історію науки починає з часу, коли на політичні справи здійснювали вирішальний вплив економічні відносини, а у політичний лексикон входить поняття «бос». Традиція врахування політичних аспектів діяльності укорінилась у стилі управління різними сферами життя серед американських спеціалістів – показовим є зауваження аналітиків глобальної безпеки: «Яка користь багатомільярдних вливань у підготовку військових та поліцейських

сил у конфліктогенних регіонах Азії (Ірак, Афганістан, Пакистан), якщо ті не розуміють американську зовнішню політику?»

Виокремлено історично-наукові *етапи* інституалізації науки політології: - накопичення теоретичного та емпіричного матеріалу в межах спорідненого з політичним соціологічного знання; - проведення та оприлюднення результатів політологічних досліджень; - створення спеціалізованих наукових видань; - підготовка кадрів у створених навчальних закладах; - формування наукового співтовариства викладачів та спеціалістів, об'єднаних у асоціації.

Прискорений процес формування молоді політичної науки відбувався на Україні за останні десятиріччя з тією різницею, що утворився розрив між досягненнями її галузей та ситуативними запитами правлячої верхівки. В Україні відтепер діють Українська академія політичних наук та Академія політичних наук (АПН).

Причинами появи політології стали:

- практична потреба у науковому забезпеченні управління політичними процесами (вибори, партійна політика, демократизація влади), щоб глибше зрозуміти поточне політичне життя і реальні політичні дії, як зауважував *Д. Істон*.

- достатній обсяг накопичених знань при осмисленні проблем політики та влади у суміжних з політологією галузях знання;

- диференціація суспільних наук, передбачена *О. Контом*, продовжується згідно специфіки сфер суспільного буття;

- розуміння того, що актуальним центром життя суспільства є політична влада, а осмислення прихованих важелів і таємниць її потребує спеціальних наукових дослідницьких зусиль.

В колишньому СРСР політична наука (політична теорія) називалась буржуазною «псевдонаукою», мислилось, що актуальні соціально-політичні проблеми соціалістичного суспільства можна вирішувати тільки у межах марксистського історичного матеріалізму. Вважалося, що «чистої соціально-політичної науки» без ідейних нашарувань не може бути.

На заклик відомого на увесь світ соціолога *Пітірима Сорокіна* до студентів Петербурзького університету з нагоди 103 річчя його заснування: «Узяти з собою у життєву дорогу «чисту науку, обов'язкову для усіх... яка не схиляє покійно голову ні перед ким», радянська влада накинулася із звинуваченнями його у демагогії.

З розпадом СРСР та появою незалежної держави України, *політологія* набуває офіційного статусу актуальної суспільної науки, хоча з часів перебудови СРСР політологія почала сама по собі, згідно логіки розвитку суспільних наук за демократичних умов, пробивати

собі дорогу. Знаменно, що у 2019 р. для вступу на спеціальність «Політологія» потрібно було мати 185 балів ЗНО – це рівень міжнародних відносин та міжнародної економіки.

Перші донаукові спроби осмислити політичні явища, воєнну політику зафіксовано вже у третьому тисячолітті до н.е. У міфах більшості народів **Близького Сходу**, мовилось про те, що спочатку Боги безпосередньо правили на землі, тоді передали владу земним правителям та володарювали на Землі «антропоморфно» (антропос – людина), через діяльність «богообраних» осіб, як Боголюдина.

Знаменитий історик античності *Геродот* у багатотомній «Історії», де висвітлено чимало подій з мілітарної історії людства, повідомляв, що до появи першого царя «у Єгипті царювали боги, вони жили сумісно з людьми, і один з них був наймогутнішим».

У іншому осередку цивілізації – на Далекому Сході *давньокитайський* міф вказував на божественне походження влади, що персона верховного правителя Піднебесної імперії являється єдиною точкою зв'язку земного і небесного життя.

Згідно із уявленнями народів, які жили на території сучасної *Японії*, Бог приймав обличчя мудрого старця, що відав людськими справами та вчив вельмож мистецтву політичного керівництва.

З середини першого тисячоліття до падіння Риму формується новий етап пізнання політики, започаткований мислителями **античної Греції** та *Риму*. Для політичних вчень цієї епохи було характерним:

- поступова зміна міфопоетичного світогляду, у якому провідним є визнання значущості діяльності Богів і Героїв, на логіко-раціональне осмислення політики як свідомого «мистецтва царів» (Платон), формування громадянина (Аристотель);

- диференціація політичних поглядів від філософських доктрин, еволюція їх йшла у бік формування спеціальної теорії політики. Серед різних наук і мистецтв політика займає особливе місце, бо має найвищу, благородну мету – служіння загальному благу;

- визнання рівності політичних прав і обов'язків, у тому числі обов'язку збройного захисту держави, всіх вільних громадян; котрі утворювали добровільний союз грецьких полісів;

- розуміння важливості зв'язку між вільними людьми, державою і суспільством, бо у Єгипті індивід «розчинявся» в державі, а поняття прав і свобод окремої людини взагалі не існувало.

Водночас у Елладі не було знайдено підґрунтя політичної діяльності: за часів Ємпедокла (VII ст. до н.е.) основою вважались: традиції, звичаї полісного життя, народна думка, намагання служити метафізичним пророкам, досягнення проявів народної любові

(популізм) тощо. Сицилійські тирані тих часів, захопивши політичну владу, намагались затвердити її своєю популярністю у масах, переможними військовими походами з показовою славою та багатством здобичі.

Цікаво, що у фільмі «Американський президент» так само мовиться, що люди в очікуванні лідера готові слухати першого ліпшого, який підійшов до мікрофону, йти за ним у пустелю та вірити, що пісок – вода.

Отже, політичні погляди того періоду можна визначити як «усяке мислення про політику чи стосовно політики», а все більш поширюваний сьогодні популізм бере витoki з тих часів.

У період **Середньовіччя**, що тривав біля 1500 років, політичні доктрини, більш-менш виокремленні від філософських учень, підпадають під вплив теології, як особливого типу світогляду та способу осмислення взаємин земного та небесного світів. Теологія мала власні ригористичні настанови, особливо до можновладців та ставлення віруючих до влади.

Засновники християнської політичної доктрини Святий отці Григорій, Августин, Аквінський ґрунтовно розробляли питання політики і влади, війни та миру на власне теологічних засадах. Утвердження церкви як окремої інституції, незалежної від держави, на теренах колишньої Римської імперії, стало революційною подією у житті Європи. Влада почала освячуватись або засуджуватись, рідше піддаватись прокльонам коли суперечила божественним настановам (безбожна влада атеїстів).

Церква суперничала за владу з королями, але закликала віруючих до покори світським володарям. Обов'язок поважати законну владу став заповідом християнам їхньої месії - Ісуса Христа. Коли фарисеї намагались заманити його у пастку непослуху римському імператору, він промовив пам'ятні слова: «Віддайте кесарю - кесарево, а Божеско – Богові».

Апостол Павло у «Посланні до римлян» сформулював цю тезу вже у **чіткій політичній формі**: «Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога. Той, хто противиться владі, противиться Божій постанові...бо володар – Божий слуга, тобі на добро».

Щодо вояків, Церква давала засадничу відповідь на їх запитання: «Що робити?» - служити Володарям та задовольнятись платнею, яку їм надають. Спроба повернутись до актуальних для України проблем звільнення офіцерів з лав Збройних Сил (більше 10 тис. за власним бажанням у 2018 р., більше 28 тис. з числа учасників АТО-ООС) із-за незадоволення платнею виходить за межі морально-християнських напучень.

Зауважимо, що теологічні підходи до політичних проблем здавна вкорінені у суспільну свідомість Німецький мислитель Ф.В. Шеллінг писав: «немає навіть смислу нагадувати про те наскільки взаємозалежні у кожного народу влада, законодавство, морі, навіть заняття і справи з уявленнями народу про Богів». Це зауваження має методологічний характер врахування ролі Церкви, релігійних аспектів світогляду у аналізі проблем «світської» політики. Концепція «руського миру» експлуатує релігійні почуття православних, які вважають, що законна українська влада зазіхає на релігійні свободи.

Ця проблема актуалізувалась у зв'язку із спробою вирішення питання відокремлення українського православ'я від *московської релігійної влади*. Є багато свідчень того, що та була і залишається на заваді захисту права нашої держави на незалежність у всіх її проявах.

Повчання Томи Аквінського про справедливі і несправедливі війни стало наріжним каменем католицької доктрини війни та миру. Сучасна християнська теологія (неотомізм) включає «соціальну доктрину», де висловлено офіційне відношення Церкви до миру, революції, війн. Нове ставлення до революційного руху, зокрема, у Латинській Америці характеризується терміном «неоліберальна теологія звільнення», яка припускає протести і повстання віруючих. Вважається, що центральне місце в історії займає боротьба за майбутній світовий порядок. Яскраво вимальовується і альтернатива: чи радикальні, фундаментальні зміни, чи ж загибель людства?

У цій боротьбі вирішується майбутнє всього людства, а відтак – християнства та всіх його церков. Новітні публікації ставлять радикальне питання: чи зміниться соціальний порядок, владні та економічні відносини після пандемії коронавірусу 2020, який викрив вади нинішнього політикуму у багатьох країнах.

У XVI столітті флорентійський мислитель **Ніколо Макіавеллі** (1469-1527 рр.), письменник та політичний мислитель заснував нову науку про політику. У деяких підручниках його названо італійцем, хоча тоді Італії як держави не існувало: на її сучасних теренах були Республіки Генуя, Флоренція, Папська область тощо. Це зауваження здійснено з методологічної точки зору – бути найбільше точним у політології, яку він визначав «точною дослідницькою наукою».

Політична теорія у поставала в якості самостійної практично-політичної науки. Твір Макіавеллі «Державець» (синонімічні назви «Князь», «Володар», «Государ») має теоретичне значення та складає практичний посібник для монарха, який бажає проводити сильний політичний курс на підставі знань.

Дійсні симпатії Макіавеллі були на боці республіканського

устрою, демократичні мотиви творчості виразно проявлені у інших творах, зокрема, у «Роздумах з приводу перших 10 книг Тита Лівія». Хоча роботи Макіавеллі зарубіжні автори Г. Торсон і Т. Себайн вважають більше дипломатичними, ніж політичними, бо забагато уваги присвячено небезпечній «грі» володаря навколо влади, насправді ж це гіперболізація змагального ігрового аспекту політики.

Вже у часи Відродження частиною політичних поглядів були окремі положення воєнно-політичного гатунку: могутність держави, на думку Макіавеллі, залежала від сили її Володаря, згоди на його правління громадян, від встановлених у державі розумних законів та національного, не найманого війська. Військова потуга країни також залежала від політичних союзників. Проблемі національного війська, як вирішального фактору сили держави, Макіавеллі присвятив окрему главу головної своєї книги «Державець».

Він як державний діяч намагався оновити збройні сили Флоренції, створити народне ополчення, відродити в суспільстві «солдата-громадянина» в дусі колишнього прославленого римського воюка, відважного захисника батьківщини-патріота.

Примітка: намагання організувати народне ополчення актуалізовані в Україні, яка почала відбивати на Донбасі наступ російсько-сепаратистських сил за допомогою добровольчих батальйонів (названих В. Путіним на засіданні країн БРІКС у Китаї у вересні 2017 р. «націоналістичними батальйонами», тоді як це реакція багатонаціонального громадянського суспільства). Дослідники виявили, що на захист України постали створені не тільки українські, а й 2 грузинських, 3 чеченських, російський «добробати» та інші парамілітарні структури нашої країни.

Але головне у Макіавеллі – спроба знаходження земної, а не небесної, основи політики, якими він бачив індивідуальний інтерес володарювання, бажання людей перебрати на себе та зміцнити владу.

Більш-менш **сучасного вигляду політологія** як наука набуває з середини ХІХ століття. Якщо у США політологія постає із соціології, то у Європі вона проростає крізь рамки філософії політики, з'являється у межах теорії держави і права, завдячуючи *М. Веберу, Р. Міхелсу, В. Парето, Г. Моска, А. де Токвілю* та іншим політичним мислителям.

Заслуга **Макса Вебера** як засновника модерної політичної науки полягала у тому, що він заклав в основу теорії політики категорії політичної науки, актуальні для нас: *влада, політика, бюрократія, демократія, харизма, легітимність влади* тощо. В роботах «Політика як покликання і професія», а також «Соціалізм. Промова для загальної інформації австрійських офіцерів у Відні (1918 р.)» він сформував низку політичних ідей:

- стабільність політики визначається рівнем легітимності влади,

- роль раціональної бюрократії серед правлячого класу зростає разом із зростанням рівня демократизму,
- держава тримається завдячуючи силі (легітимному насильству), у тому числі збройному насильству.

В період між Першою та Другою світовими війнами політична наука пережила справжню революцію – вона вивчається у відомих наукових центрах (Мічиганський університет, Каліфорнійський університет Берклі, Гарвард), сотні американських і зарубіжних спеціалістів отримують дипломи і професію політика, здебільшого спеціалізуючись на електоральних дослідженнях.

У Європі на початку 70-х ХХ століття за підтримки Фонду Форда утворений Європейський консорціум політичних досліджень (ЕСРР), у його складі більше 140 закладів, список політологів складає майже 3 тисяч прізвищ вчених. Відтепер ті зосереджуються на порівняльних дослідженнях та розвідках демократичних режимів.

Внесок *політологів США* полягав у тому, що вони намагались наблизити політичну науку до рівня точних наук (сцієнтизм), віднайти фундаментальні закони в політиці (У. Монро), розробити точні прогнози розвитку політичної ситуації на основі техніки та власних методів дослідження дійсності (Дж. Кетлін), виокремити знання про воєнну політику з сукупності знань про політику (Г. Кан, Моргентау).

Старійшина американської політичної науки Ч. Мерріам приділив увагу її методології, виступав за рішучу заміну описових міркувань про політику науковими дослідженнями, що повинні привести до висновків в дусі нормативізму. Його послідовник Г. Лассуелл розвинув ідею перетворення політичного дослідження у справжню науку. В передмові до книги «Влада і суспільство», написаної у середині ХХ ст., Г. Лассуелл підкреслював, що факти самі по собі не мають іншого сенсу, ніж бути ґрунтом для гіпотез.

А в *Україні* начебто намагаються спростувати цю важливу тезу в ЗМІ з безкінечними обговореннями не перевірених фактів.

На нинішньому етапі у нас, як у інших пострадянських країнах, відбувається становлення *низки наук* про політику, здійснені узагальнення щодо стану її розробки. Зроблено заявку на можливість інституалізації «української політології».

Ми вважаємо, що такі кроки здійснено у правильному напрямку, бо з часів дослідження А. де Токвілем проблем демократії в Америці (середина ХІХ) століття стає зрозумілим, що як демократія, наука про неї, базуються на загальнолюдському та «національному ґрунті», на політичних цінностях, звичаях, культурі, історичних традиціях здійснення публічної влади у конкретному соціумі.

Політична думка в Україні спрямовувалась на шляхи здобуття незалежності, що позначилось на недостатньому *конструктивному* аспекті, бо переважали критичні мотиви відношення до політичних реалій. Багато зусиль прикладалось обґрунтуванню боротьби з російським царатом, його воєнною машиною, боротьби з більшовистською владою за визнання права українців на самостійне життя. Водночас навіть не уявлялось вивчення можливого конфліктного стану відносин з Росією, який перейшов до стадії збройних змагань. Тому актуальною виглядає тема книга українського історика щодо «передчуття» війни у Європі 30-х років XX століття.

Проблемним питанням останніх років було підпорядкування силових структур владним інституціям: Президентіві, Верховній Раді чи Кабміну, причому кожна владна інстанція намагалась мати хоча б частку збройної сили держави. Зрештою, охорона комбінату, який мав друкувати виборчі бюлетені для другого туру президентських виборів 2010, відбулась при підпорядкуванні внутрішніх військ Президентіві України. Поставлено питання підпорядкувати Президентіві Національну гвардію України.

Важливою сучасною проблемою української політології є аналіз і прогнозування розвитку всієї системи політичних відносин, оскільки нестабільність політичної сфери є каталізатором порушення стабільності та сталого розвитку всього суспільства.

Залишається не розв'язаним питання щодо здійснення парламентаризму, взаємин політичної влади та бізнесових кіл, співвідношення повноважень різних гілок влади, мало досліджень політичного лідерства. Теоретично не прояснена конституційна реформа, на здійсненні якої наполягала Венеціанська комісія. На вістрі наукових пошуків питання створення «політичного правлячого класу».

За американською традицією склалось два підходи до здобуття політичних знань – це *політична теорія* та знання про *поточну політику*, у той час як в Україні у навчальних закладах викладається переважно політична теорія у її прикладному варіанті, із намаганням суб'єктивного коментування викладачами поточних політичних подій.

Деякі політологи виходять з такої структури знань, де є *теоретичний* рівень (вивчення закономірностей функціонування, сутності і природи політики, політичних відносин) та *прикладний* рівень (дослідження часткових політичних проблем, аналіз конкретної політичної ситуації з метою розробки практичних рекомендацій). Але таке розрізнення рівнів знання може відноситись до будь-якої соціальної науки, пропонуємо інше тлумачення структури політичного знання.

Структура політичного знання - це сукупність теорій політики, порівняльної політології, прикладної політології, галузевих політичних знань, згідно із специфікою кожної з галузей.

Складною залишається інституалізація **воєнної політології в Україні**, необхідність чого ми доводимо на з'їздах політологів та сторінках праць. Виникла ситуація, коли науковці визнають наявність нових, нестандартних загроз безпеці країнам - асиметричні воєнно-політичні конфлікти, тероризм, етнонаціональні конфлікти, «буденний тероризм», є реальна загроза застосування військової сили з боку північного сусіда, зафіксована у Воєнній доктрині, ведуться «гібридні» воєнно-політичні дії Росії проти України, але політологічний аналіз цих реалій не здійснюється. Вищевказані проблеми складають виклики сучасній воєнній політиці держави, але спеціальної галузі політологічного знання не створено для дослідження цих реалій.

Не можна не визнати, що після злету загальної політичної науки, апогей ентузіазму до якої в світі було досягнуто у середині 60-х років ХХ століття, політологічне знання зазнало певної **кризи**.

Це пов'язано, по-перше, з домінуванням біхевіоризму та конкретно-емпіричного підходу, які заперечують цінність нормативних аспектів політичних процесів, що робить начебто зайвими поняття «норми поведінки лідерів», «чесної політики», інших загальнотеоретичних проблем. У 1927 році *Дж. Кетлін* у книзі «Наука і метод політики» різко виступив проти будь-яких ціннісних суджень у політиці, ту слід приймати якою вона є: «так повинно було трапитись».

По-друге, сучасні правлячі кола, як правило, вибірково ставляться до політичної науки, беруть на озброєння не системні та глибокі знання, а потрібні їм висновки-рекомендації, конкретні «політтехнології», хоча ті можуть лише тимчасово схилити суспільну думку на той чи інший бік у виборчих кампаніях. Таке ставлення до політичного знання заклав Н. Макіавеллі, він написав твір «Державець» спеціально для виправдання дій герцога Чезаре Борджіа.

Втретє, політичній науці складно здолати розрив між нею та народними масами, які вважають політику «брудною правою», «втомлюються» від політики, бажають бачити на чолі держав «нові обличчя» тощо. Це стосується й науки про політику, яка здається народу зайвою, на що Ортега-і-Гассет зауважив: маси вважають себе тямущими в політиці, хоча ні де і нічому не вчилися.

Підвищення рівня політичної культури молоді стоїть в Україні на порядку денному. Звичайно, політично активні люди могли бути не освічені, малограмотні чи неписьменні, як переселенці ХІХ століття у Новій Англії, що не завадило ставати їм гарними громадянами, – пише

професор університету в Чикаго Дж. Д. Міллер, але часи змінились, сучасній людині потрібні базові знання з соціальних теорій.

Проаналізуємо політологічне знання як цілісну систему. Воно виступає не тільки у загальному, а у *спеціалізованому, розгалуженому і синтезованому вигляді*, з огляду на те, що є суспільні сфери з особливим підходом до політичного регулювання (економіка, право, військова справа). Це створює підстави для виокремлення із загальнополітичних знань **підгалузей** знання: політична психологія, політична економія, політична географія і т.д. Є ствердження вчених на теренах СНД відносно необхідності створення «*політології війни*».

Політична соціологія є галуззю політичної науки, яка вивчає взаємодію політичної системи з громадянським суспільством, співвіднесеність політичних та соціальних процесів. Для політології важливими є методологічні розробки соціології щодо емпіричних досліджень політичного буття (проведення анкетування, контент-аналізу, експертних опитувань тощо). Соціологія дає інформацію про суспільство в цілому, де політична підсистема є вирішальною в аспекті управління, про взаємодію соціальних груп в плані владних відносин, особливості ставлення до політики етносів, націй, груп інтересів.

Періодично лунає критика «псевдонаукового соціологічного дослідження» політики спеціалізованими дослідницькими центрами, що вилилось у ствердження щодо «продажності» політичної соціології, хоча соціологи доволі точно визначили високий рейтинг партії «Слуга народу» на виборах 2019. Ми виступаємо за розвиток цієї галузі політології, звільненої від грубих матеріальних розрахунків, П. Гольбах, як і Платон, вважали найбільшою небезпекою для представницької демократії – продажність виборців та їх обранців.

Політична географія вивчає взаємозв'язок політики з географічним (просторовим) розташуванням держави. Ці політичні теорії виходять з того, що зовнішня політика визначається географією, характером державних кордонів та входять до геополітичних доктрин. У роботах С. Хангінгтона та Зб. Бжезінського «Велика шахівниця», наскрізною темою стала політика у географічному просторі.

Наразі відбувається підвищення інтересу до географічних вимірів політики у зв'язку з геостратегічними зазіханнями Росії на Близькому Сході, на частину території України, навіть території Антарктиди, отже геополітичний чинник залишається вагомим.

Політична історія та історія політичних вчень є політичні теорії, погляди, політичні інститути у їх історичному становленні, послідовності, історичному й логічному взаємозв'язку. Чимало актуальних державних проблем можна вирішувати, спираючись на

політично-правову спадщину, зокрема, формування національної політичної еліти України можна базувати на ідеях В. Липинського, коли еліта сама творить політичну націю.

Політична психологія досліджує соціально-психологічні аспекти політичного життя на рівні свідомості соціальних груп, окремих особистостей, вивчає вплив на політичне життя глибин підсвідомості, емоцій, ціннісних орієнтацій, що передаються у спадок стереотипами політичної поведінки. Так, «монархізм» російського народу - позитивне ставлення до абсолютистської форми правління, уособлене царями, незалежно від рис особистості, - явище колективної підсвідомості, вважав російський філософ Костянтин Леонтьєв. Стурбований небезпекою революційних змін для народу, кривно пов'язаного з царизмом, він писав: «слід прохати Царя, щоб він тримав нас грізніше». «Візантизм», мовляв, притаманний «югослав'янам» і росіянам, а у цінностях важать царизм і православ'я.

На наш погляд, опера з назвою «Життя за царя» та гімн «Боже, царя бережи» навряд чи могли бути створені на теренах України, де самодержавство не мало коренів у глибинах народного буття, а гетьмани знімали шапки у козацькому крузі.

У середовищі політичного життя Росії 20-ти років XXI століття дає взнаки феномен «путінізму» як різновид одноосібної влади з «демократичним фасадом», але ментальні витоки та його спрямованість авторитарно-монархічні. Пропоновані ним зміни до Конституції РФ 1993 р. мають на меті закріпити довічно політичне лідерство (авторитаризм чи диктаторство?) В. Путіна і після 2024 р.

Такий «псевдodemократичний» режим подекуди наслідують уряди на теренах СНД, схильні до авторитаризму, а на ментальному рівні путінізм підтримує більшість росіян, як і застерігав К. Леонтьєв. У США дослідники характеризують цей режим як «анти-ліберальний».

Теорія міжнародної політики має предметом дослідження зовнішньополітичну діяльність держав, міждержавних об'єднань, міжнародно-політичні проблеми війни та миру, плани запобігання збройних конфліктів, їх врегулювання політичними засобами, включно із напіввоєнними акціями миротворчості та «примусу до миру».

Ця галузь політологічного знання стає на тому, що зовнішня політика є специфічним типом політики та може відрізнитись від внутрішньополітичного курсу країни, спиратись на специфічні засоби – блокада, загроза силою, гуманітарні та силові акції.

Важелем зовнішньої політики може бути погроза застосування «грубої» сили, як заявляв представник Росії у ООН як реакція його країни на заперечення суверенітету краю Косове, або проявити себе планами дієвості «м'якої» сили європейських країн у відношенні до

ядерних амбіцій Ірану, на відміну на жорсткої лінії ставлення до ядерно-ракетних випробувань КНДР. Розвідки щодо політики Ірану показують, що ця ядерна країна знайшла силу на зовнішній арені бути «не поступливою» у відносинах з західними країнами та США.

Політико-правова наука досліджує походження, функції держави як політично-правового утворення, роль права в житті країн, правові принципи діяльності державних установ, форми політичної організації суспільства у взаємодії з правовими доктринами влади тощо. Недарма Гегель у «Філософії права» значну частину роздумів присвятив саме державі, яка є уособлення влади закону і ступені права.

Політико-економічна галузь знання (політична економія) розглядає економічні процеси у взаємодії із соціально-політичною сферою, насамперед, політики з економікою. Вони переплетені, тому визначити пріоритети не так просто, як думали марксистки, вказуючи: «політика є концентрований вираз економіки». Водночас спроби розділити бізнес і владу привели до іронічного ставлення до таких закликів (В. Ющенко), а заголовки в українських ЗМІ нерідко запитували: «Скільки коштує бути народним депутатом?» Політика та економіка мають суттєві кореневі зв'язки та взаємно обумовлюють простір регулювання кожної з цих сфер.

Політична антропологія, демографія та етнографія вивчають зв'язок біосоціальних, етнонаціональних, інтелектуальних, релігійних характеристик людини та суспільства. Демографія досліджує кількісні та якісні характеристики зміни народонаселення, її дані лягають у основу демографічної політики, яка є *конкретною* для кожної держави.

Україна є достатньо населеною країною континенту, але чисельність народонаселення постійно знижується, тому демографічна політика має бути активною. Слід зважати на те, що відтепер Україна поступається чисельністю Франції, ФРН, Італії, Великій Британії, а Європейський союз налічує у 27 країнах 500 млн. чол., що перевищує чисельність США та Росії разом узятих. Демографічний фактор є суттєвою складовою воєнної могутності держави.

Політична етика з'ясовує проблеми взаємозв'язку політичної поведінки та загальнолюдської моралі, можливості оцінки політичної лінії влади з точки зору моральних чеснот: чесності, блага нації, або як такої, що кваліфікується безчесною, аморальною, згубною. Остання особливо актуальна при розробці політики війни і миру.

Авантюристична воєнна політика є водночас і аморальною, нищою, штовхаючи країну до ганебної поразки. Помітна демократична тенденція пред'являти більше моральних вимог до політичних лідерів: після засудження аморальної поведінки колишнього президента США

Б. Клінтона в поле критичного зору громадськості потрапляла як кандидат у президенти його дружина Гіларі Клінтон, за звинуваченням у неправдивості публічних висловлювань відносно її перебування у Іраку. Можливо, її поразка на виборах 2016 р. обумовлювалась також цим фактором, разом із аморальним російським втручанням у перебіг президентських виборів США.

Можна тільки замислитись, чому деякі сумнівні з точки зору моралі вчинки Д. Трампа та його неправдиві заклики чомусь вже не так вплинули на свідомість виборців у США, не позначились у юридичному процесі імпичменту.

Когнітивна політологія виділена нещодавно із сукупності політичних наук з метою підкреслити значущість самостійного вивчення раціональної, продуманої, виваженої поведінки керівників при прийнятті політичних рішень, що заперечує погляди відносно переважаючої ролі вольового начала, згідно поглядів волонтаристів.

Зрештою воєнна політологія ґрунтується на тому, що воєнна сфера суспільства та збройна боротьба спрямовуються політичними владними структурами, але здійснюється військовими органами з відносно автономними генеральними штабами і військовою елітою на основі діалектично суперечливих взаємин між війною та політикою.

Регулювання, узгодження, координація сукупності воєнно-політичних відносин у сфері збройної боротьби чи підготовки до неї (управління) складає сутність *воєнної політики держави*. Відповідно, закономірності та тенденції, можливості та шляхи захисту державних інтересів, які притаманні саме цій сфері воєнної політики, включені у основне предметне поле воєнної політології.

Таким чином, сучасне політичне знання набуває цілісного і структурованого вигляду і може бути представлено так:

1. Загальна теорія політики, яка вивчає історію політичних вчень, наукові засади політики, розробляє теоретичні засади та методологію функціонування інших галузей політологічного знання;

2. Політична теорія «середнього», тобто соціологічного рівня, зосереджується на природі влади, політичних систем, з'ясовує сутність політичного керівництва, ролі еліт, лідерства, виявляє тенденції політичних процесів сучасному світі;

3. Конкретно-специфічні дисципліни: політична географія, політична економія, політична психологія і політична антропологія; політична соціологія та етнополітика. До цих галузей політологічного знання ми відносимо і **воєнну політологію**.

Варто зауважити, що вищенаведена структура політичної науки відображає процеси інтеграції та диференціації галузей знання.

Відбувається зворотній вплив загальнотеоретичних настанов на зміст галузей політологічного знання, формування нових політичних концептів, на особливості «галузевих політологій».

З точки зору глибини проникнення у сутність політичних процесів ми можемо виділити **декілька рівнів** пізнання, відповіді на запитання: яким можливе бути політологічне знання з огляду на наближення до суттєвих основ, таємниць політичних реалій.

Перший рівень складають буденні уявлення про поточну політику, її сьогоденне ведення та використання влади у державі. Як правило, будь-яка людина, пересічний громадянин має примітивні знання у цій галузі, бо масова культура і сучасні ЗМІ, інтернет-мережі звужують проблемне поле політичного знання людини до сприйняття лише сенсаційних відомостей. Аналітики з сумом зауважують, що багато американців не знають прізвище Держсекретаря США, натомість точно знають імена та прізвиська модних «поп – зірок».

Другий рівень створюють ідеологічно викривлені знання справ у сфері влади, що сформувались і деформуються під впливом цілеспрямованої партійної пропаганди. Мовиться про те, що комуністи чи «націоналісти», демократи чи монархісти ставляться до суперечливих політичних явищ із стійких протилежних ідеологічних позицій, які заважають об'єктивно виваженому погляду на політику. Це рівень створення й поширення ідеологем. Їх мета – нав'язати громадянам заздалегідь хибні ідеали, схеми мислення у політиці.

Третій рівень пізнання політичної сфери спирається на знання законів, категорій, тенденцій науки, він наближений до науково-теоретичного підходу, притаманного науковцям, ідеологам партій. Це власне і є політологічні знання. Вони можуть бути передані мільйонам громадян через багаторівневу систему освіти. Для нас важливим є наближення воєнної політології до рівня сучасного конкретно-наукового знання та створення механізму його вивчення у системі освіти України, а можливо й через елементи системи середньої та професійної освіти. Потрібність звернутись до народної думки (підготовки референдуму) стосовно курсу на ЄС та НАТО актуалізують необхідність воєнно-політичних знань.

Четвертий рівень заснований на знанні мінливих політичних подій, які надають людям щоденні газети та так звані «таблїоди» стосовно політикуму і гучних подій з політичним аспектом. Цей рівень є важливим, тому що надає можливість аналізу реального політичного життя, формує у керівника навичку «бути в курсі» політики в країні та світі. Крім того, це поширення у масах «зацікавленості» щодо сучасної політики як активних громадян, так і пасивних виборців.

П'ятий рівень складає осмислення системи знання політики (політології) з найбільш широких світоглядних позицій, він може позначений як «мета науковий» рівень або як філософія політики.

Філософія політики – метанауковий рівень дослідження проблем диференціації та інтеграції політологічного знання на основі загальних філософсько-методологічних позицій, він демонструє важливість аналітичного погляду на сукупність наук про політику з метою філософських узагальнень. Античні уявлення про політику формувались саме як філософській підхід до неї.

Американські політологи визначають політичну філософію звужено, як систематичний аналіз нормативних та методологічних аспектів вивчення політики (Е. Хейвуд). Українські автори (В.І. Воловик) вважають її однією з форм теоретичного світогляду, як ставлення людини до державно влади на певній стадії розвитку.

Зважаючи на вищевказане, сучасна *воєнна політологія* виходить із модерного тлумачення політики як царини змагань різних стратегій, доктрин, корінних інтересів соціальних верств, боротьби за владу, яка не надається назавжди будь-якій соціально-політичній верстві та має схильність до використання збройної сили для затвердження себе у боротьбі за владу.

Воєнна політика держави відтепер стає більш «прозорою» для контролю з боку опозиції, громадських об'єднань, організацій типу «Комітету солдатських матерів», «Миротворець», парламентських комісій, а в Україні останнього часу – з боку *добровольчих та волонтерських воєнно-політичних організацій та активістів*.

Воєнна політика може виступати також цариною партійних протиборств, що з усією силою проявилась на президентських перегонах 2019 в Україні, так очікується у 2020 р. у США. Водночас, насильницька складова воєнної політики тяжіє до самодостатності та заперечує втручання до оборонної справи громадських організацій (принципи таємничості елементів воєнної політики та військової необхідності закритості інформації). Цей стан речей зумовлює взаємодію та дифракцію різних галузевих політичних наук.

Таким чином: головним центром уваги політології є сфера політики, політичне життя суспільства та позиція громадянина-особи в ній. Політична сфера вивчається й аналізується з врахуванням її зв'язків з економічною, правовою, моральною, воєнною та духовною сферами суспільства. Сучасне політологічне знання виступає у інтегральному (синтетичному) вигляді та у незавершених процесах диференціації на окремі галузі. Особливою галуззю політичного знання і політичної стратегії є *воєнна політологія*.

1.2. *Друге питання* теми дає відповідь на запитання, наскільки правомірним є включення у склад різногалузевої науки політології саме воєнної політології, адже в Україні з сотень освітянських закладів вона викладається лише у окремих навчальних закладах Міністерства Оборони України та воєнних кафедрах ВНЗів.

У РФ та Республіки Білорусь не дискутується викладання цієї дисципліни на базі політичної науки, а уточнюються її предметне поле, проблеми методології, структури, змісту, проблематики.

Серед теоретичних розробок різних країн є роздуми щодо диференціювання воєнної політології від **політології війни**. Перша визначається як наука щодо місця і ролі воєнної сили, її використання суб'єктами політики (влади) для життєво важливих цілей, а інша – політологія війни - розглядається як частина науки про владу (кратологія), згідно якої війна стає збройним засобом політики.

Можливість утворення спеціальної науки про воєнну політику залежить від наявності наукоутворюючих чинників для цього.

Відмічена специфічність *воєнної політики* в структурі політики - об'єкта нової галузі науки - нерозуміння чого призводить до того, що у години важких випробувань для країни (революцій та війн) люди стають «дітьми у політиці», як зауважив мислитель *В. Розанов* у воєнному 1918 р. Він вважав, що тільки у вирі революційних перетворень, завдячуючи виразній військовій силі, ми починаємо замислюватись над роллю війська у соціально-політичних процесах, необхідністю проведення розумної воєнної політики.

Вперше термін «воєнна політика» у контексті її вивчення спеціальною наукою запровадив **Анрі Жоміні** – французький та російський воєнний теоретик початку XIX століття, один із засновників Воєнної академії, який узагальнив досвід війн часів французької революції XVIII століття та висловив ідеї щодо утворення спеціальної галузі знання – «політики війни» або «воєнної політики».

Предметом воєнної політології, окрім воєнної політики, для нього були здібності полководців та керманичів країни, діяльність тих оцінював високо, політико-економічні особливості театрів воєнних дій.

У подальшому естафету намагань інституювати *воєнну політологію* підхопили російські воєнні теоретики М. Корф, Н. Михневич, О. Зайончковський, Г. Леєр та інші, рівень мислення яких виходив за межі воєнних наук. Ця проблема висвітлена нами у

монографії «Военные теоретики Европы о войне, мире и национальной безопасности» (Київ.: НАОУ, 2005, рос. мовою.).

Генерал М. Корф ще у 1871 році зауважував: «Необхідність воєнної політики як самостійної науки доводиться тим, що, з одного боку, її предмет не досліджується жодною існуючою наукою, а з іншого боку, вона буде мати цілком самостійний предмет – вивчення значення для війни та її ведення державного устрою, державної діяльності у їх еволюції, котрі хоча і досліджуються, як у соціології, так і у політиці, однак з зовсім інших точок зору».

В умовах зламу ХХ – ХХІ століть за інституювання воєнної політології виступали російські вчені *Б. Каневський, А.І. Дирін, А. Бельков*, українські – *Г. Перепелиця, В. Смолянюк, М. Цюрупа* та інші.

У Росії біля 20 років активно працює «Асоціація воєнних політологів», хоча вона відтепер «науково» - ідеологічно виправдовує агресивний воєнно-політичний курс режиму В. Путіна, стала вкрай індоктринованою, меншою мірою - дослідницькою.

На хвилі першої у ХХ столітті науково-технічної революції у військовій справі, яка охопила планування, систему підготовки і ведення збройної боротьби, американські теоретики почали розробку «теорії національної безпеки», у якій складовими є наукові проблеми взаємодії зовнішньої, воєнно-економічної та суто воєнної політики.

Останнім часом розробляється проблема, позначена у книзі Пола Шерра «Війна без людини», яка стосується тонкого питання моралі та відповідальності роботизованих бойових систем, Девіда Патрікароса «Війна у 140 характерах»¹, отже воєнно-політичні проблеми модифікуються із розвитком військової справи.

Зрештою, *воєнна політологія* у наш час повинна мати наступні системні чинники:

1. Специфічний *об'єкт* теоретичного осмислення;
2. *Парадигми* воєнно-політичного мислення;
3. Достатній *обсяг* теоретичного матеріалу;
4. Знайдені *закономірності* воєнно-політичних відносин;
5. *Методологічні засади* воєнно-політологічних знань;
6. Соціально значущі *функції* науки та дисципліни;
7. *Інституціональні* заходи закріплення воєнно-політичного знання.

¹War in 140 Characters: How Social Media Is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century By David Patrikarakos.

Зрозуміло, що це достатній, але не вичерпний перелік підстав для виокремлення із загального знання специфічної політологічної галузі.

Об'єктом тих суспільних наук, які торкаються питань політики, розуміється емпірично даний фрагмент соціальної взаємодії людей та спільнот щодо влади, або реалії, які представляють ту чи іншу сторону владних відносин, а предмет науки – відтворення цієї реальності у вигляді політичної свідомості чи ідеологій.

Слід підкреслити особливості методології соціальних наук, до яких належить воєнна політологія: тут суб'єкт не протистоїть пасивному об'єктові, бо перший та останній наповнені живим життям, діяльністю, почуттями, радістю і стражданнями. Хто досліджує воєнну політику, сам стоїть на певних ідеологічних позиціях, має сформовані ментальні засади ставлення до війни. Так, у романі «Війна та мир» Л. Толстого червоною ниткою проходить ідея випадковості на війні, яка формувалась у автора під впливом особистої участі у Кримській війні 1853-1856, психологічно-біологічне трактування невідворотності збройного насильства.

У романах Р. Олдінгтона «Смерть героя» та «Всі люди-вороги» виявляється авторська позиція безглуздості та аморальності війни, що знайшла продовження у міркуваннях Е. Тоффлера в модній роботі на Заході «Війна та антивійна» (2005).

Суперечки політологів стосовно предмету та об'єкту політології тривають. Авторитетні спеціалісти не дійшли згоди, *Д. Істон* пише, що західну політологію в цілому характеризує відсутність консенсусу щодо вичерпної характеристики свого предмету.

Враховуючи наявність розбіжностей між політологами, у 1948 р. група фахівців ЮНЕСКО запропонувала перелік проблем, досліджуваних політологією, тобто. окреслено **предметне поле**:

1. Політична історія;
2. Політичні інститути;
3. Політичні партії, групи інтересів;
4. Міжнародні відносини.

Відповідно до цих міркувань, **специфічним об'єктом** дослідження та вивчення для воєнної політології *є воєнна політика держави, міждержавних об'єднань та значних соціальних сил всередині держави*. Вона присутня у всіх вищевказаних чотирьох компонентах проблемного поля політології.

Її «специфіка» полягає у тому, що це найвідповідальніша справа у керівництві державною, яка визначає доленосність прийнятих воєнно-політичних рішень для життя соціуму, записав у книзі «Мистецтво війни» майже 2500 років тому *Сунь Цзи*.

Так, згубна авантюристична військова політика А. Гітлера, проти якої, до речі, завжди виступала військова еліта вермахту, привела до того, що німців після поразки у війні 1941-1945 роках вважали «вимираючою нацією серед руїн держави». Пройшли десятиріччя, щоб сучасна оборонна політика ФРН стала взірцем демократичності та виваженості.

У певному сенсі воєнна політика відповідає *сутнісним характеристикам політики* в цілому, за ствердженням німецького соціолога К. Шмідта, бо у нього «сутність політики полягає у війні», або австрійського психіатра З. Фрейда, який вважав, що «політика знаходиться на межі прагнення людини до смерті і лібідо». Якщо звернутись до Ніцше, то війна є найважливішою та найнебезпечнішою справою чоловіків, а у італійського піонера символізму Мадарині «війна – це краща гігієна людства».

Загострення суперечки щодо воєнної політики у США привело до того, що сенатори деяких штатів, незадоволені продовженням згубної війни у Іраку та Афганістані, виступали за початок процедури імпічменту. Не правове вторгнення американського спецназу у 2011 р. на територію Пакистану та вбивство Бін Ладена викликало спеціальне розслідування в цій країні, де виявлено кричущі недоліки воєнної політики. Надалі вбивство в Іраку впливового іранського генерала Сулеймані у 2020 р. викликало нову хвилю протестів щодо неправової воєнної політики.

Примітка: у секретному звіті комісії Пакистану стверджувалось щодо «повної деградації громадянського політичного управління, історичного відчуження воєнних та цивільних урядів, а оновлення воєнної доктрини залишається під загрозою». Щодо воєнної політики країни Комісія встановила, що «Оборонна політика» (2004 р.) і «Сумісна стратегічна директива» (2007 р.) являються «неадекватними» документами.

Ми вважаємо, що разом з тим воєнна політика може виступити також об'єднуючою ділянкою для різноспрямованих політичних сил та на основі консенсусу запровадити спільну лінію держави, це тільки підтвердить визначну роль обраної воєнної політики.

Таким чином, **об'єкт** цієї галузі політологічного знання – воєнна політика та способи її реалізації з можливим використанням збройної сили держави є специфічний. Воєнна політика може відрізнятись від загального русла державної політики, а тому потребує спеціальних, конкретно спрямованих напрямів дослідження.

Щодо **обсягу** теоретичного матеріалу, накопиченого історією світової політичної думки при осмисленні воєнної політики, вкажемо, що практично у кожного політичного мислителя є висловлювання, думки, ідеї чи навіть цілісні концепції воєнної політики і детально цей доробок буде розглянуто у наступній темі.

Інституціональні заходи закріплення воєнно-політичного знання здійснюються у багатьох країнах та їх збройних силах, де введені посади *військових політологів*.

Так, у Сполучених Штатах Америки на межі ХХ – ХХІ століть працювало більше ніж 30 тисяч політологів, серед яких чільне місце займали воєнні політологи, тоді як у колишньому СРСР цим словом називали «антисовєтчика». Аналіз воєнно-політичної обстановки включений у зміст обов'язків військового керівника, але професійного статусу спеціаліста з воєнної політології в Україні ще немає.

Таким чином, воєнна політологія як галузь наукового знання та навчальна дисципліна мають достатні чинники для включення як галузь політичного знання у фахову підготовку військового керівника оперативно-стратегічного рівня.

1.3. Парадигми є своєрідною моделлю побудови і вирішення головних проблем політичної науки: пізнання природи, сутності, змісту політики, її джерел, тенденцій розвитку, способів реалізації в державі та сучасному світі. Фундаментальний характер політологічних парадигм полягає в тому, що запропоновані ними підходи до розуміння політики слугують підґрунтям для теоретичних і практичних досліджень вирішенні прикладних проблем.

Питання парадигм воєнно-політичного мислення практично не ставилось у політологічній літературі, ми претендуємо бути піонерами нового проблемного поля.

Політична парадигма – найбільш широкі, загальні підходи до розуміння політики, які є підґрунтям для теоретичних розробок і створення практичних політичних програм.

Першою в історії політологічної думки постала **теологічна парадигма** (лат. Teos – Бог) - пояснення політичних явищ втручанням у справи земного правителя вищої божественної сили, діями Абсолюту, які виступають глибинним джерелом влади. Земні владні відносини лише віддзеркалюють божественний устрій світу. Політична влада розглядалась складною комбінацією божественного провидіння та людських зусиль стосовно керівництва суспільством в межах наданої Богом людині автономної волі (свободи). У цій комбінації чинників першість належала божому провидінню.

Виявлено *два різновиди* теологічної парадигми – проста та складна. Перша, спрощена теологічна парадигма не припускає ніякого відступу від повної визначеності політики Божественною волею, у той час як складна, заснована у ХІІІ столітті Т. Аквінським, передбачала

право народу на повалення «безбожної» влади, або ж коли державна влада посягає на владні прерогативи церкви.

Мислячи у такий спосіб, священик і військовий діяч Франції кардинал Ришельє намагався зміцнювати абсолютну владу короля церковними важелями, тримаючи під контролем питання війни та миру. Його наступник кардинал Мазаріні також розумівся у військовій справі, був одним із творців Вестфальського миру, який поклав край 30-ти річній війні.

У контексті воєнної політології *теологічна парадигма* важлива тим, що припускає можливість виникнення «освячених» церквами війн між силами Добра і гріха, за визначенням Августина Блаженного.

Рельєфно дана парадигма виявляється у мусульманському світі, коли війна набуває вигляд *харбу*, *джихаду* або *газзовату* – форм збройної боротьби проти багатобожників та не правовірних, які у європейських ЗМІ подаються різновидами звичайних релігійних війн.

На основі аналізу поточних воєнних політичних збройних конфліктів, у яких присутня *релігійна складова* (Чечня, Афганістан, Ірак, Пакистан, Сомалі, Ємен), можна визначити ознаки релігійних війн: перехід від мирної експансії догматів до збройного насильства, намагання включити у зміст перемоги духовне поневолення переможених, належність протиборних сторін до різних релігійних течій, постійні культові відправи у морально-бойовій діяльності, звернення до духовних образів для дарування перемоги.

Релігійна складова виявляє себе у розв'язаному РФ збройному конфлікті на Донбасі і Криму, де з гаслом «захисту православ'я» не сприймаючі шовіністичну політику путінського режиму люди стають «ворогами істинної віри». Заради справедливості скажемо, що українська сторона не була готова до дії цього релігійно-войовничого фактору з боку російсько-сепаратистських сил.

Патерналістична парадигма (від лат. Pater – батько) була заснована у середині першого тисячоліття до н.е. давньокитайським мудрецем *Конфуцієм* (Кун Фу Цзи). Вона визнавала схожість між родинними стосунками сім'ї та владними відносинами держави («держава – велика сім'я»), коли батько (аналогічно йому в державі – володар, імператор) піклувався про дітей (це підлеглі у країні), бо вони не самостійні, нерозумні. Відповідно легітимність влади засновувалась на авторитеті старшинства, мудрості керманичів-батьків.

У сучасному політичному лексиконі термін «патерналістична держава» означає такий тип відносин між владою і громадянами, коли представники її виступають «батьками» нації, а ті покійно чекають піклування. У Білорусі президента О. Лукашенко повсякденно називають, із долею іронії, «бацьком» у річищі патерналістичної парадигми. На чергових президентських виборах його чергова

перемога спочатку не мала зовнішньої легітимації (ЄС та США), тоді як внутрішня підтримка громадян безсумнівна.

Натуралістична парадигма (лат. Natura - природа) пояснює зумовленість політичних процесів природними, тобто натуральними чинниками, будь то географічним розташуванням країни, особливостями кордонів, кліматом чи геофізичними явищами аналогічними їм. *Жак Бодуен*, релігійний політичний мислитель, стверджував: «Народи помірних областей більш сильні та менш хитрі, ніж народи Півдня, вони більш розумні і менш сильні, ніж народи Півночі і більше підходять до управління державою».

Варіантом натуралістичної політичної парадигми є **геополітика** – доктрина, яка визнає залежність політичного курсу держав, її зовнішньополітичну спрямованість від географічних і територіальних факторів. Причини багатьох війн, особливо за розширення території, за вихід до моря, за джерела питної води, енергоресурси та продовольство геополітична доктрина вбачає обґрунтованими та вимушеними з огляду на географічні обставини.

Концепція НАТО 2009 наголошує на «нових геостратегічних та геополітичних реаліях» – етнічні конфлікти на Балканах, крах врегулювання проблем Близького Сходу, хвилі тероризму у Північній Африці, загрози політично-економічної стабільності ЄС, залежність оборони від США, - це геополітичні чинники, які модифікують оборонну політику. Не має сумніву, що Крим захоплено Росією у 2014 р. також з геополітичних міркувань надзвичайної важливості півострова для контролю басейну 3-х морів (Азовського, Чорного, Середземного).

Біхевіористська парадигма відноситься до нових концептів, до так званих психологізаторських теорій, які пояснюють перебіг політичних процесів особливостями характеру, поведінки, темпераменту видатних політичних *суб'єктів*. Вона виникла у 30-х роках ХХ століття завдячуючи дослідникам із США, які звернули увагу на внутрішні мотиви діяльності людини в царині політиці. Біхевіористи сутнісною причиною політичних рішень оголошували внутрішні психологічні стани людини, вождя, політичного лідера, військового керівника - суб'єктів політики.

У річищі цієї парадигми можна трактувати збройний арешт експрезидента Киргизстану А. Атамбаєва у серпні 2019 р. (ключовий союзний партнер серед країн СНД для РФ у регіоні), який із-за особистих рис характеру, гострого темпераменту конфліктував із своїм колишнім другом, нинішнім президентом та зазнав поразки.

Примітка: в історії французької революції *постать короля Людовика XVI займає особливе місце завдячуючи його трагічній долі - страті революційним*

урядом, яку він зустрів достойно, та своєму характеру: йому бракувало мистецтва спілкування, він знав, що є нелюбимим, був похмурим, мовчазним. Це відбивалось на манері приймати нелогічні, непопулярні політичні рішення. У спробі оскаржити не правове рішення революціонерів – яacobінів щодо його страти без врахування думки народу, скласти текст скарги йому допомагає поет А. Шеньє, також страчений на гільйотині.

Марксистська парадигма, незважаючи на посилену її критику у зв'язку з крахом соціалістичного табору європейських країн, має евристичну функцію, демонструючи зв'язок економіки та політики, наголошуючи на соціологічних закономірностях політичного життя. Сформульована К. Марксом, Ф. Енгельсом у другій половині XIX – на початку XX століття ця парадигма визнає *вторинний характер* політичних явищ, визначені первинними матеріальними відносинами. Політика постає концентрованим виразом економіки.

Держава, згідно марксизму, є історично обумовлений класовий інститут гноблення та насильства, який слід зруйнувати, утворити «напівдержаву» - владу трудящих, далі побудувати безкласове суспільство, без політично-владних і товарно-грошових відносин. В марксистській парадигмі політики ігнорується суб'єктивна її сторона, не береться до уваги людина як самий важливий актор політичних відносин, не виноситься на порядок денний особистість лідера, вибір громадян, плюралізм політичних поглядів тощо.

В цілому марксизм характеризують політичною доктриною - ідейним знаряддям пролетаріату для встановлення шляхом насильницької революції його диктатури. У демократичній Україні пропаганда ідеології та символіки комунізму заборонена законом.

Раціонально-критична парадигма демонструє більш реалістичні, «заземлені» підходи до розуміння сукупності політичних та воєнно-політичних явищ, бо кладе в основу політичного реальні внутрішні чинники: могутність, влада, сила, харизма лідера, стиль управління. Перемога політичної сили «Слуга народу» в Україні може бути пояснена на основі даної парадигми, на протигагу марних очікувань інших сил, відірваних від соціальних реалій, політичні уподобання формуються соцмережами, масовими обмінами контактів у «Інтернеті». Отже, можна стверджувати визначальний вплив «віртуальної реальності» на політичну психологію та (позасвідомий?) вибір громадян.

Майже щоденні «твіти» Д. Трампа розраховані на сотні мільйонів переглядачів, впливають позитивно на імідж незалежно від правдивості, а ж допоки сам «Твіттер» не став оприлюднювати сумнівні дані..

Стосовно **парадигм воєнно-політичного мислення** зазначимо, що вони знаходяться у процесі їх визнання самостійними схемами

мислення науковцями, бо прийняті лише серед військових фахівців воєнно-політичного та стратегічного рівня управління.

На перше місце ставимо *парадигму Карла Клаузевіца* «політизації» збройного насильства. Вона виходить з того, що збройна боротьба не самодостатня, виступає знаряддям досягнення своїх цілей значними політичними силами, переважно державами. Практично немає серйозних зарубіжних воєнно-теоретичних праць, у яких би не посилались на «формулу Клаузевіца».

Хоча на перший погляд війна виглядає трагічними актами вбивств, ненависті, жорстокості, нищівних руйнувань, безглуздої різанини, у глибинній суті це найбільш масштабний прояв збройного насильства, яка є проведенням тієї ж силової політики, що і за мирних умов, тільки специфічним, насильницьким способом. Війна і політика пов'язані сутнісними зв'язками, а пріоритет належить політиці, та у борні лише змінює засіб («Перо дипломата змінюється на шпагу»), за влучним висловом політолога війни. Між воєнними та політичними цілями війни завжди є суперечність і лише інколи політична та воєнна мета співпадають, - писав К. Клаузевіц у роботі «Про війну».

У середовищі воєнних теоретиків сприймаються також інші детермінації війни, а саме економічними, психологічними, навіть біологічними причинами, однак політичний чинник є головним, фундаментальним. Французький філософ С. Левінас влучно примітив, що політика полягає у тому, щоб виграти війну за будь-яких обставин. Небезпека, яка виявлена згідно такої схеми мислення, у тому, що володарі влади «починають» війну, а от невдачі за перебіг та наслідки перекладають на військове керівництво. Пройшли роки, але поразка українських військ під Іловайськом та Дебальцевим 2014-2015 рр. так і не прояснена у воєнно-політичному відношенні.

Іншу воєнно-політичну парадигму, певним чином протилежну попередній, позначено нами іменем *Гельмута Мольтке Старшого*. Вона заснована німецьким начальником Генерального Штабу на початку ХХ ст. з як верховенства воєнної стратегії над політикою, бо могутність знаряддя, яким користується політика, а це збройна сила держави, стає самодостатньою. Тут політика підкорена військовій моці. Тобто війна, як найбільша небезпека існуванню нації (екзистенційна загроза), домінує над усіма суспільними сферами, а армія над громадянським суспільством.

Наразі такою небезпекою вважається доктрина Герасимова (Нач. Генштабу Росії 2013) та Патрушева (директор ФСБ) щодо готовності РФ розпочати ядерний наступ на сусідні країни при неготовності Заходу на таку ж саму рішучу відповідь.

У певні періоди історії держав армія – зброя війни – визначала розвиток суспільства, а воєнна політика, спрямована на відновлення чи досягнення національної величі, об'єднувала націю, дозволяла зміцнити існуючу систему політичної влади. Публіцист-революціонер О. Герцен вказував, що у Росії 20-х років XIX століття «офіцери були душею суспільства і щоб бути «світською» людиною слід було прослужити 2-3 роки у гвардії чи хоча б у кавалерії... Всі цивільні визнавали зверхність еполет». Військові еліти у Єгипті, Пакистані, М'янмі, Судані, у Латинській Америці, сусідніх із США північними країнами визначають характер суспільного життя.

Отже, згідно цієї парадигми мислення військова потуга, традиційна мілітарна культура, армії, парамілітарні формування визначають напрямки внутрішньої та зовнішньої політики. Мілітаризований стиль мислення у політиці поширений у країнах із монархічними чи деспотичними режимами. Дослідники вказували, що з приходом до влади В. Пугіна у 2000 р. біля 80% чисельності державного апарату складала «силовики».

У кризовій Венесуелі рельєфно виразилась роль Боліваріанської армії – десятки генералів обіймали державні управлінські посади, генерали сьогодні очолюють нафтові компанії та банки, підтримують режим Н. Мадуро, при тому, що рядові солдати тримають платню 2-3 долари на день (повідомлення «Аль Джазіра 18 лютого 2019 р.). Хоча заявлялось про перехід значної частини війська на сторону повстанців на чолі з опозиційним лідером Гуайдо, збройні сили за підтримки парамілітарних проурядових загонів контролюють країну.

Інша парадигма воєнно-політичного мислення створена з міркувань древнього китайського воєнного теоретика **Сунь-Цзи** та стала основою «стратегії не прямих дій». Концепт цього мислителя: збройного насильства слід по можливості уникати, політичної мети досягати шляхом не прямого силового тиску, використанням політичних, психологічних, моральних, інших важелів для знесилення, залякування, роз'єднання союзників противника.

Сунь Цзи стверджував, що видатний полководець повинен перемогти ворога не застосовуючи збройну силу, взяти вороже місто без осади, покорити всю державу без пролиття крові. Ця парадигма у намаганні вирішити проблему: що важливіше у збройних змаганнях, політика чи оружна боротьба? віддає перевагу політиці, у той час у К. Клаузевіца має місце динамічна рівновага, а у Г. Мольтке Старшого пріоритет належить збройному насильству.

Дана парадигма стає популярною в управлінських колах, бізнесових, не воєнних, з'явилися популярні книжки (віддалені від науки) де глибокі ідеї Сунь Цзи (Сунь Біна) подано у примітивних малюнках. Маємо на увазі книжечку Гейні Джесікі «Мистецтво війни в ілюстраціях» (пер. з англ. К.: «Фабула», 2019).

Для нас важливим є не способи трактування твору Сунь Цзи, серед яких тільки класичних налічується 11, а фундаментальні ідеї визнання постійної мінливості форм боротьби, так само, як «вода, що приймає кожен раз форму русла».

Традиційні парадигми воєнно-політичного мислення спрямовують на проблему «війна-політика», тоді як коло проблемних питань воєнно-політичної сфери має бути о ширше:

- місце збройної сили у політичній системі держави в умовах глобалізації,
- механізм прийняття колективних воєнно-політичних рішень,
- розробка модерних Воєнних доктрин та стратегій національної безпеки,
- взаємовідносини армії, парамілітарних структур та влади та правлячих (опозиційних) партій.

Вони мають бути включені у склад більш широкої, **сучасної воєнно-політичної** парадигми. Ця парадигма воєнно-політичного мислення може синтезувати здобутки минулого і водночас запропонувати новації. Однією з таких новацій має стати парадигма встановлення, як норми воєнної політики, *конституційних військово-цивільних відносин* в державі. Вони поки що в Україні не мають правових основ та складаються у ситуативному ключі.

Таким чином, у багатогалузевій формі знання про політику – загальній політології - *воєнна політологія* є особлива галузь знання про воєнну політику, воєнно-політичні відносини, форми і способи політичного керівництва військовою сферою держави, підготовкою і веденням збройної боротьби.

1.4. Четверте питання присвячено методологічним засадам воєнної політології, які визначають магістральний шлях дослідження цієї наукою свого предмету – воєнної політики, воєнно-політичних відносин, воєнно-політичних інститутів, війни, Воєнної доктрини.

Методологія – це вчення про доцільність та необхідність дослідження об'єкту і предмету науки даною сукупністю методів, спеціальними засобами і процедурами на основі пізнавальних принципів.

Методологія воєнної політології є цілісна система логічно зв'язаних теоретичних, методологічних, організаційно-технічних процедур для отримання достовірних знань щодо природи, сутності, змісту, напрямків реалізації воєнної політики держав, соціальних сил, які використовують силові засоби політики, мають збройні інституції як знаряддя проведення.

Методологічні засади (основи) воєнної політології складаються з:

- принципів науки,
- методів загальних та специфічних для політичної сфери;
- методологічної техніки та інструментів дослідження.

Вітчизняна традиція тлумачення методології виходить з того, що методологія науки - це «вчення про засоби та шляхи пізнання», у той час як північноамериканська традиція розуміння методології політології включає *техніку* дослідження політичних явищ.

Спершу, це *система методів*: сукупність взаємопов'язаних філософських, соціологічних, загальнонаукових та конкретно емпіричних методів. Воєнна політологія може використовувати ці та свої специфічні методи дослідження, прийоми, способи, підходи до вивчення політичних явищ, відносин, інститутів.

Зарубіжна політологія нерідко застосовує *нормативний, онтологічний і емпірично-аналітичний* підходи до аналізу політики. Політика оголошується «сферою людського вибору, а не необхідності», тому пропонуються психологічні та інституційні підходи, які пояснюють мотиви вибору політичних цінностей.

Важливим засобом методологічного арсеналу політології є філософські методи, зокрема - діалектичний метод. Діалектика як філософська методологія, на наш погляд, не втратила свого евристичного значення, незважаючи на критику. Вона виходить з необхідності визнання прямого та зворотного впливу економічної сфери на політичну і навпаки.

Для подолання спрощеного (не діалектичного) підходу до політики слід взяти до уваги те, що економіка зумовлює політичні процеси лише в кінцевому підсумку, причому у найбільш суттєвих аспектах. На функціонування політики вплив справляють ще й інші соціальні чинники: історія, мораль, культура, ментальність народів, співвідношення етнонаціональних сил тощо.

Нашу епоху відтепер схарактеризувати у воєнно-політичному відношенні складно, принаймні точно можна сказати - обшир небезпек *розширюється*: поширення міжнародного та внутрішнього тероризму, «гібридних» загроз національній безпеці, ядерні амбіції великих і малих держав тощо. Створений 2018 р. у США Центр вивчення «війн нової епохи», до речі, відкидає популярний термін «гібридна війна» та наводить у відкритих джерелах **9 ознак воєн нової епохи**.

Істотне значення мають положення конфліктологічного підходу щодо джерел і рушійної сили політики. Вагомі суперечності визначають характер та спрямованість політичних процесів, функціонування політичної влади, пробуджують воєнно-політичні конфлікти. У Воєнній доктрині України 2015 р. війни визначаються на основі такого підходу різновидом конфлікту, хоча ми вважаємо, що між ними є суттєва різниця.

Значний вплив на конкретні форми, процеси політичного життя

мають протиріччя між елементами політичної системи, інституційною і нормативною підсистемами, політичною практикою і моральними нормами, політичними інститутами, політичною культурою громадян та, як стає все частіше, між акторами політики, лідерами. У 2020 р. голова комісії палати представників США висловив турботу щодо нехтування Трампом традиційною мілітарною культурою – втручанням у судові справи стосовно порушень гуманітарного права, у вертикаль воєнної юстиції тощо.

Останнім часом у політологічних дослідженнях набуває поширення синергетичний метод (грецьк. – спільний, узгоджено діючий). Базуючись на ідеях нелінійності суспільного розвитку, багатоваріантності шляхів соціальних перетворень, синергетичний метод передбачає альтернативність вибору шляхів розвитку, причому достеменно визначити їх спрямованість наперед не можливо.

Серед загальнонаукових методів ми обрали:

- *інституціональний* метод, згідно якого в центрі дослідження повинні знаходитися політичні інститути, структури, а також політично-правові норми, на основі яких вони функціонують;

- *соціологічний* метод орієнтує на виявлення соціальної обумовленості політики, вплив економіки, культури, релігії, ідеології та соціальної структури суспільства в цілому, окремих верств- «страт»;

- *історичний* метод вимагає розглядати політичні явища, відносини та інститути у процесі становлення та перспектив розвитку;

- *системний* метод застосовується при дослідженні складних багаторівневих об'єктів (політичні системи, інститути), при якому об'єкт дослідження вважається цілісністю. Той формується взаємодією елементів, визначається зв'язками між внутрішніми елементами, а також із зовнішнім середовищем. Цей метод особливо плідний при аналізі функціонування політичної сфери суспільства;

- *порівняльний*, компаративний метод дослідження передбачає співставлення однотипних об'єктів – політичних систем та їх структурних компонентів, політичних режимів різних країн для виявлення подібності та відмінностей;

- *антропологічний* метод пояснює політику, виходячи з універсальних родових якостей людини, яких наділяють потягом до влади, панування чи підкорення, до агресивності тощо; цей метод часто використовують у аналізі дій значних політичних акторів. Дослідники діяльності ідеолога німецького фашизму А. Розенберга вказували, що у нього підкорення лідеру (фюреру) трансформувалось в «абсолютну залежність від чиєїсь волі».

- *нормативно-ціннісний* метод дозволяє оцінювати політику

знаходження оптимального варіанту діяльності політичних установ для загального блага, за визначеним ідеалом.

Поряд з **теоретичними** в політології застосовуються **емпіричні методи** збору, аналізу, обробки суспільно значущої інформації, запозичені з методології природничих наук, кібернетики, науки управління, соціології. До них відносяться:

- *анкетування* або опитування – один з найпоширеніших методів збору політично значущої інформації, проводиться у формі цілеспрямованих розмов, інтерв'ю, допомагає виявити оцінки, думки з того чи іншого соціально-проблемного питання; зауважимо, що у військових структурах України опитування військовослужбовців проводиться з дозволу органів військового управління;

- метод цілеспрямованого *спостереження* дозволяє безпосередньо відслідковувати політичні події, збирати факти, простежувати перебіг воєнно-політичних конфліктів, спостереження може бути включеним у реальні події. Показовим стала присутність кореспондента «Лос-Анджелес Таймс» Сергія Лойко серед захисників Донецького аеропорту (ДАП), тоді як жоден з українських журналістів не наважився побувати разом із ними у ДАП та Луганському АП. *Тільки нещодавно пішов з життя воїн, якого цей кореспондент зафіксував на фото книги «Аеропорт».*

Політичне життя може вивчатись начебто зі сторони, поза участі у реальній події чи у діяльності організації. Дослідник «раннього» Й. Сталіна Дм. Волгогонов писав, в революційні роки той мовчки спостерігав як «розкриваються» інші лідери більшовистської влади – Троцький, Каменев, Зинов'єв, Бухарін, Радек, П'ятаков, а сам залишався до часу не багатослівним і непомітним;

- *статистичні* методи допомагають накопичувати та узагальнювати військово-політичні факти, що характеризують різні сторони досліджуваного об'єкта. З 5500 років історії, зафіксованої у письмових пам'ятках, підраховано всього 300 «мирних» років без воєн.

Певні висновки можна зробити того, що витрати США на боротьбу з терористичною загрозою з 11 вересня до грудня 2001 року, за 4 місяці фінансового року, перебільшили річні витрати Пентагону. На війну в Афганістані за 20 років витрачено 2 трильйони доларів США (у 1000 разів більше ніж ВВП цієї країни), не кажучи про загибель 2400 вояків

У виступі п'ятого Президента України на 72 Генасамблеї ООН було вказано, що за 4 роки з 2014 р. на Донбасі загинуло більше 10 тисяч мирних жителів, 25 тис. поранено, 1,5 мільйони стали біженцями. Це не повна й не вичерпна статистика наступу «руського миру» на українські землі, бо відступу його поки що не передбачається.

- *математичні* методи відкривають можливості точного моделювання політичних процесів, особливо плідним є застосування їх у аналізі варіантів наслідків можливої ядерної війни. З цього приводу є оригінальне зауваження відносно Європи та США, де думка, що ядерна війна між ними і Росією - розмисли про неможливе;

- метод *моделювання* заснований на використанні реальних чи умовних моделей. Моделювання дозволяє перевірити гіпотези, скласти прогнози, прояснити складні політичні явища. У сфері воєнної політики моделювання має обмежене значення, бо застосовуються зазвичай «ідеальні» моделі.

Існують застереження *експерименту* у «великій політиці». Карл Поппер у двотомнику «Відкрите суспільство та його вороги» засуджує широкомасштабні політичні експерименти, ті нераціональні та ведуть до руйнівних для демократії наслідків. Таким згубним експериментом він вважав Жовтневу революцію 1917 року в Росії.

Політичний дослід жорстокого правління «червоних кхмерів» у Камбоджі завершився гуманітарною катастрофою народу (загинуло біля 4-х млн.), невдалим став політичний експеримент «джаммахирії» у відсталій Лівійській монархії зміненій показовим народовладдям та влади харизматичного лідера М. Каддафі.

Примітка: після його смерті із знуцанням над тілом керманіча-лідера, який правив майже 40 років, не вщухає громадянська війна, новий військовий лідер генерал Хафтар пробує відновити контроль збройних формувань над слабкою політичною владою, визнаною за допомогою інституцій ООН легітимною. Його підтримують деякі західні країни та Росія, а законний уряд Лівії вітають Туреччина та інші.

Метод *експертних* оцінок полягає у виявленні та співставленні думок, гіпотез, оцінок авторитетних фахівців у галузі політичної науки відносно точності висвітлення конкретної політичної ситуації чи прогнозу її розвитку. Авторитетність фахівця виявляється або через «індекс цитувань» його творів у джерелах, або згідно частоти згадування в середовищі професіоналів.

До визнаних авторитетів-політологів США ми відносимо Г. Кісінджера, Зб. Бжезінського, А. Шлесінгера мол., в Україні – М. Томенка, В. Полохало, М. Михальченка, В. Карасьова, Ф. Рудича, В. Пазенка, оцінки та висловлювання яких, вважалось, багато чого варті.

Велике значення для дослідження політичних явищ має методологічна ідея взаємозв'язку **теоретичного та практичного**.

Політична практика тісно пов'язана з теорією політики, перша є джерелом знання, рушійною силою та критерієм істинності багатьох наукових положень, бо дійсність дає фактичний матеріал, який підлягає теоретичному узагальненню. Політична діяльність зумовлюється не

тільки волею, інтуїцією, а й осмисленням проблем політичного буття.

Політична наука не протиставляє матеріально-практичну та духовно-теоретичну сферу діяльності військового керівника, розглядає їх у нерозривній єдності. У ній ми надаємо перевагу теорії, яка, за влучним висловом античного мудреця, є самою практичною річчю.

Важливим є встановлення постійного зв'язку між воєнно-політичною теорією та практикою, прикладом чого було зауваження Карла фон Клаузевіца до роботи «Про війну»: «Я намагався всюди в роботі проводити тонку лінію єдності теорії з практичним досвідом конкретних воєн». Те ж саме намагався робити і Є. Тоффлер у «Війні та анти війні», який не мав особистого мілітарного досвіду, але змістовно спілкувався з військовиками США, що пройшли Ірак, Афганістан.

До специфічних складових методології воєнної політології ми віднесли знаходження **принципів** взаємин між політикою та війною, діалектики воєнної політики та військової стратегії.

Принципи – вихідні засади наукового дослідження – зрідка розглядаються в літературі. «Політологічний енциклопедичний словник» взагалі не з принципи політології.

До *принципів* воєнно-політичного знання, ми віднесли:

1. Визнання *верховенства* політики над військово-технічними аспектами керівництва війною та ведення збройною боротьбою;

2. Домінування *державно-офіційного* аспекту оборонних доктрин та державних програм у змісті воєнної політики

3. Діалектично суперечливий *зв'язок* воєнно-політичних та воєнно-стратегічних аспектів воєнної політики;

4. *Боротьба* і *суперництво* різних, підчас протилежних за змістом і напрямками діяльності воєнно-політичних доктрин, у той час як для загально державного курсу економічні та соціально-політичні орієнтири розвитку більш-менш стабільні. Так, стратегія війни у Іраку роз'єднала країни НАТО на прихильників силових збройних акцій (це переважно «молоді» члени Альянсу, які увійшли до нього з 2002 р.) та на прибічників мирного розв'язання проблеми відновлення в країні демократії (так звані «старі» члени блоку, а також Франція).

5. Принцип *об'єктивності* висвітлення проблем воєнної політики, адже це та сфера, у якій обман, містифікації, нагла брехня є повсякденними. Ще у XIX столітті один з німецьких мислителів зауважив: аби люди знали істинні причини війни не можна було б вести жодної. У політичний лексикон увійшли слова В. Путіна щодо присутності російських військ на Донбасі: «нас там нет», над якими кепкують та спростовують обмінами військовополоненими.

Бодай більше, за розкриття правди, як це зробив капітан авіаносця «Теодор Рузвельт» щодо захворюваності команди коронавірусом, він був

звільнений політичним керівництвом, всупереч вертикалі військового управління у квітні 2020р. (повідомлення «Defense One»).

Згадані принципи не складають замкненої завершеної системи, а можуть бути надалі доповнені та уточнені. Оригінальний принцип був «винайдений» політехнологами США та Росії щоб сприяти перемозі Д. Трампу, - «синергізм» - кооперація та об'єднання зусиль різних політичних акторів для досягнення головної мети виборів.

Зауважимо, що методологічні засади воєнної політології мають бути на стику політології, воєнної науки, воєнної історії та соціології війн та революцій, на чому наголошував П. Сорокін, маючи на увазі *показуальність*, множинність причин феноменів війни і революції.

Таким чином, методологічні засади воєнної політології мають характер взаємодії принципів загальної політичної науки та змісту галузевого знання, де пов'язані політична теорія та військові науки, теоретичне й емпіричне, практика воєнно-політичного керівництва.

1.5. П'яте питання *теми* присвячено з'ясуванню ролі, яка відіграє воєнна політологія у функціонуванні воєнної сфери держави, зокрема у фаховій підготовці військового керівника.

Функції воєнної політології впливають з ролі політологічного знання у діяльності політично активної особистості, військового керівника. Вони визначаються тим, наскільки масштабними є ці знання та наскільки глибоко вкорінені у політичну культуру військових керівників. Політичне знання виконує низку суспільних та індивідуально вагомих для кожного керівника функцій.

- На перше місце ми ставимо **евристичну** функцію воєнної політології, яка полягає у тому, що вищевказана галузь надає принципово нові знання в царині природи, змісту та здійснення воєнної політики, шляхів реалізації її у системі державної політики.

- Важливою є функція **теоретико-пізнавальна**, на місце політичних міфів вона ставить ідею проникнення у таємниці прийняття політичних рішень щодо війни і миру, розкриває смисл воєнної політики, механізми влади тощо. Теоретико-пізнавальна функція полягає у дослідженні багатограних воєнно-політичних явищ з метою отримання знання про, закономірності розвитку воєнної сфери суспільства. Вона дає можливість вивчення, аналізу, узагальнення й оцінку воєнно-політичних обстановки.

Виходячи з того, що воєнна політологія являє собою взаємопов'язані теоретичні конструкти – доктрини, стратегічні настанови, концепції, створені на основі закономірностей військової сфери з врахуванням намірів і цілей суб'єктів політики, ця функція

дає змогу осмислити та оцінити результати політичної діяльності, сприяти росту політичного мистецтва керівників держави.

- Функція **воєнно-політичної соціалізації** дозволяє тому, хто оволодів необхідною сумою знань і навичок, підняти на щабель керівника воєнно-політичного значення. Вище політичне керівництво нашої держави не часто бере участь у воєнно-стратегічних іграх, навчаннях, інших подібних акціях, специфічних для збройної організації, тому простір для здійснення цієї функції є відкритим.

З іншого боку, військовослужбовець почасти розглядає службу у Збройних Силах як індивідуальну сферу, нерідко як тягар, що не має відношення до загальнополітичних справ держави. Принагідно вкажемо, що у ЄС перед виборами у Європарламент 2009 р. поставилось питання розпочати викладання політології зі школи, бо молодь – теперішні виборці - не може самостійно зорієнтуватись серед мінливих політичних реалій. «Брекзит», схарактеризований у ЄС як не продумані до кінця односторонні дії англійських виборців, масові заворушення у Парижі наприкінці 2018 – впродовж 2019 рр., хитання свідків у справі імпічменту Трампа свідчили про брак твердих політичних орієнтацій.

- **Прогностична функція** – це розробка наукових прогнозів у воєнно-політичній сфері, військовій справі в цілому, виявлення тенденції їх розвитку. Вона полягає в передбаченні шляхів розвитку воєнно-політичних явищ. У нинішніх умовах зростає роль прогнозування воєнно-політичної поведінки суб'єктів політики у різних регіонах, поблизу кордонів нашої держави, передбачення наслідків «гібридних» воєнно-політичних акцій. Процес наукового передбачення і прогнозування заснований на глибокому пізнанні законів і тенденцій суспільно-політичного, воєнно-технічного розвитку, реальних політичних інтересів.

- **Інструментально-практична функція** сучасної воєнної політології проявляє себе у розробці низки конкретних практичних рекомендацій для удосконалення всіх сторін політичної діяльності в сфері оборони, а перш за все для воєнної практики.

- **Методологічна функція** заснована на тому, що воєнна політологія виступає засобом, методологією пізнання воєнної політики та обґрунтування необхідних соціально-політичних перетворень у справі збройного захисту держави.

- **Світоглядна функція** підносить воєнну політологію до рівня навчальних дисциплін світоглядного рівня, які розширюють горизонти військових керівників, обумовлюють утвердження норм цивілізованої воєнно-політичної поведінки, політичної культури

керівників держави, сприяє оптимальному функціонуванню та взаємодії політичних інститутів в оборонній галузі.

• **Прикладна функція** передбачає розробку та надання практичних рекомендацій у реалізації воєнно-політичних знань, раціональної організації діяльності «сектору безпеки і оборони». Вона забезпечує вивчення ефективності політичних рішень воєнно-політичних структур. Ця функція зорієнтована на безпосереднє вирішення проблем, пов'язаних з виконанням конкретних завдань у сфері оборонної політики.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ:

1. Сучасна воєнно-політична наука поступово набирає вагу в середовищі соціогуманітарних наук, визначає теоретичні засади політики по керівництву збройною силою держави, надаючи суспільній активності громадян чіткої спрямованості на розуміння важливості захисту національних інтересів України.

Для військового керівника політичні знання стають основою його практичній діяльності із зміцнення воєнної могутності батьківщини. Розумна політика – це науковий базис практичної політики у справі керівництва державою. Потрібні слова знайшов верховний головнокомандувач царської армії під час революційної кризи 1917 року: «Можна і треба було змінювати політику, але не можна підривати сили народу під час прориву фронту...» Ці слова особливо актуальні для українського політикуму після виборів 2019 р.

2. Воєнна політологія має всі підстави вважатись навчальною дисципліною світоглядного та практично-прикладного характеру в системі підготовки офіцерів всіх рівнів керівництва, а не бути тільки у середовищі гуманітарного циклу дисциплін. Вона має специфічний об'єкт дослідження – воєнну політику держави, власну методологію та парадигми воєнно-політичного мислення, достатній обсяг матеріалу для осмислення, практичну потребу у підготовці воєнних політологів.

3. Воєнна політологія органічно пов'язана з базовою, «материнською» наукою - загальною політологією, водночас має підстави досліджувати свій предмет і виступати методологічною основою розробки воєнної політики держави, Доктрини та Стратегій розвитку України, збагачувати всю систему політологічного знання.

Контрольні питання та завдання для самостійної роботи:

1. *Що вивчає загальна політологія як суспільна наука?*
2. *Якою є структура політичної науки?*
3. *Яке місце займає політологія в системі гуманітарних наук?*
4. *Що дають військовому керівнику політичні знання та вміння користуватися евристичним потенціалом воєнної політології?*
5. *Які категорії в системі категорій політичних наук є основними?*
6. *Чи можна включити у джерела політології воєнно-політичні програми, воєнні доктрини?*
7. *Назвіть загальнотеоретичні та конкретно-емпіричні методи дослідження воєнної політології.*
8. *Які способи та процедури передбачають емпіричні методи дослідження воєнно-політичних фактів?*
9. *Назвіть основні функції воєнної політології.*
10. *Охарактеризуйте основні парадигми воєнно-політичного мислення.*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Политика // Соч. в 4-х т.Т. – Т. 4. – М, 1983.
2. Бельков О.А. Военная политология: предмет, структура, функции // www.voennaj-politologij.viperson.ru/data/2005.09.
3. Клаузевиц К. О войне. Пер. с нем. – М, 1991.
4. Политическая наука в Украине. – Симферополь. – 2002.
5. Рудич. Ф. М. Політологія. Курс лекцій. – К, 2005.
6. Сндрю Хейвуд. Политология. Второе изд. Пер. с англ. – М, 2005.
7. Українська політологія. – К., 1994.
8. Цюрупа М.В. Воєнно-політичні знання в структурі політології // Матеріали 3-го з'їзду політологів України. – К., 2007.
9. Цюрупа М.В. Основи загальної та воєнної політології. – К.: Кондор, 2013.
10. Цюрупа М.В., Марценківський В.Т. Основи правових і політичних знань. – К.: НУОУ, 2016.

ТЕМА 2. ВОЄННА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ, КОАЛІЦІЙ (АЛЬЯНСІВ). МОДЕРНА ОБОРОННА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

- 2.1. Політика як соціальне явище і громадянська діяльність.
- 2.2. Типи й різновиди політики, її правові основи.
- 2.3. Визначення воєнної політики та її атрибутів. Функціональна роль воєнної політики у зміцненні безпеки держави.
- 2.4. Європейська безпекова політика та модерна воєнна політика України: можливість координація напрямків.

***Ключові терміни:** політика, концепції політики, атрибути політики та її зміст, зв'язок політики із соціальними сферами, людина й політика, головні суб'єкти політики, типи та різновиди політики, воєнна політика, її структура та функції в системі політики держави, шляхи реалізації воєнної політики, координація української та європейської оборонних політик.*

2.1. У першому питанні теми розглядається сутність, зміст, форми прояву регулятивної ролі політики у різних суспільних сферах, зокрема у військовій, її функції в цілому, особливо при врегулюванні кризових ситуацій та запобіганні екзистенційних загроз суспільству.

Термін «політика» центральний у низці категорій політології. Відображаючи владний феномен керування загальними справами, володарювання у соціально неоднорідному суспільстві, він виник у античні часи, походить від давньогрецького слова «polis», яке позначало громадянську діяльність у невеличкому місті-державі з самодостатньою формою врядування (автаркія).

Одним із перших творів, присвячених вивченню політики в світі є робота Аристотеля «Політика» у восьми книгах, яка при адекватному перекладі має називатися «те, що відноситься до держави». Там спеціально розглядалась проблема «державного життя», «державного устрою» на рівні філософського осмислення, з висловлюванням певних порад керівникам. Вона вище за ремесло та науку, бо має ознаки мистецтва.

Його вчитель, давньогрецький мислитель Платон у творах «Держава» (Respublic) і «Закони» під політикою розумів царське мистецтво, вміння жити за умов полісної форми шляхом дотримання встановлених у ньому правил. Таким чином, у античному світі (IV століття до Р.Х.) політика – це мистецтво (або царське мистецтво), знання і вміння відділяти суспільні справи від приватних, здійснювати керівництво, проводити впорядкування, управління на основі влади.

Політика як соціокультурне явище по-різному трактується на різних цивілізаційних просторах: у **східній парадигмі мислення** вона є справа тонкого, делікатного врядування, яка проводиться здебільшого способами, схожими на облаштування сімейних справ, тому має бути прихованою від більшості населення своєї країни.

У Лао Цзи це «слідування природності. Краший правитель той, про якого народ знає лише те, що він існує». Для Конфуція «правитель використовує чиновників (урядовців) згідно з ритуалом». Згідно Хань Фей Цзи «скіпетр правителя не на видноті, він перебуває у не діянні... Ідеал правління – коли підлеглі не можуть осмислити таємниці управління». Таємничість, факт прихованих сторін політики живе у сучасному світі, хоча масам здається, що вони їх розкрили.

Критика КНР з боку США щодо приховування появи, масштабу поширення, наслідків коронавірусу 19 заснована на характерному для комуністичних режимів закритості теми державної політики.

Інші підходи до розуміння політики запропонували **мислителі Заходу**. Макс Вебер зазначав, що політика – це прагнення влади, її завоювання і утримання. За Д. Істоном, політика означає реалізований владними структурами розподіл цінностей у соціальних групах. Т. Парсонс вважав її досягнення керівниками запланованих результатів.

Слід зазначити, що до кінця XIX ст. політика пов'язувалась переважно із діяльністю державної влади, а впорядкування життя через специфічні органи держави становили інституційний аспект політики. При цьому **силовий аспект** завжди був присутній (або мислився) у змісті політики, бо вона спиралась на збройну силу. Воєнно-політичні перевороти, заволодіння, насильницькі революції відбуваються через пряме застосування військової потуги. Не дарма Жак Бодуен зобов'язував правителів «передбачати та попереджувати перевороти», коли докорінним чином змінюється політичний курс.

Одним з актуальних та далекосяжних прикладів – воєнно-силовий аспект ставлення до правління президента Венесуели Н. Мадуро з початку 2019 р., бо його попередник мав більш вагомий вплив на військових. Опозиція веде «боротьбу за військо», яке, не зважаючи на незначну кількість офіцерів, генералів, солдат, що приєдналися до повсталих, зберігає вірність президентові. Росія та США при цьому не виключають силового впливу на політику цієї багатою нафтою країни.

Сучасна політична наука визнає багатогранність політики – публічний процес, наука державного управління: англійське слово «policy» означає «сукупність офіційних рішень, які орган влади пропонує суспільству», це також компроміс і консенсус, конфлікти та боротьба, врядування і управління на основі влади.

У деяких підручниках із політології (Ф. Рудича в Україні, В. Лавриненко та А. Панаріна у Росії) питання політики не ставилось окремою темою, з чим ми не можемо погодитись. *Політика* – не тільки центральна категорія політології, а й важливіший вид суспільної діяльності, включення у суспільне життя громадянина. Як стверджував М. Вебер, якщо ти не цікавишся політикою, вона зацікавиться тобою.

У курсі правових і воєнно-політологічних знань не можна ігнорувати цю категорію, навколо неї згруповані терміни «оборонна політика», «безпекова політика» тощо. У Бойовому Статуті ЗС України вказано, що при прийнятті рішення командир має враховувати «соціально-політичну обстановку» району бойових дій.

Існує багато визначень **політики**, серед яких пропонуємо енциклопедичне – *це регулююча, координуюча та керівна сфера, в межах якої здійснюється діяльність, спрямована на досягнення, подолання або утримання влади індивідами та соціальними групами задля задоволення своїх соціально-політичних потреб.*

У марксистських мислителів це «найбільш концентрований вираз економіки, його узагальнення та завершення», у Г. Гегеля політикою є «розум держави», у Клаузевіца політика – це розум уособленої держави, майже дослівно повторюючи думку Г. Гегеля, але з наголосом щодо суб'єкта політики. Це державець - керівник.

Змістовна насиченість терміну політики дозволяє такі її трактування:

- політика з функціональної точки зору є практична діяльність з упорядкування суспільного життя, вирішення загальних проблем, як-то: збереження внутрішнього і зовнішнього миру,

- це сфера боротьби, компромісу або досягнення консенсусу різних соціальних сил, претендуючи на владу. Даний конфліктний аспект політики полягає в забезпеченні панування одних груп над іншими у принциповому відстоюванні себе у дихотомії «друг-ворог»,

- підготовка та діяльність силового типу («політика війни») з планування і ведення війн та збройних конфліктів; або трактування політики як синоніма здійснення владних повноважень,

- відносини володарювання, панування, проведення адміністративно-розпорядчих дій, керування діями інших тощо. Вони невідривні від влади і безсилі без останньої;

- існує оцінка політики як публічної діяльності, відмінність між політичним та неполітичним така ж сама, як між державними та сімейними справами, кордон між публічним (політичним) і приватним проходить водорізом між державою та громадянським суспільством;

- політика є підойма свідомо-ідеологічних сфер суспільного буття, яка дозволяє спрямовувати, прискорювати, а інколи гальмувати хід історичного процесу, але загалом її призначення надавати оптимального характеру розвитку, раціоналізувати та спрямовувати зусилля суспільства;

- політика має конкретно-історичний характер, тому мета та конкретні завдання відбуваються у межах соціального часу, щоб упродовж життя 2-3 поколінь можна було б відчутти позитивні результати.

Символом позачасової політики є висловлювання китайського лідера Мао Цзедуна: «Десять тисяч років невпинної праці, тоді тисяча років щастя», тоді як обіцянка радянських лідерів щодо «життя молодого покоління при комунізмі» мала більш певне, хоча й утопічне, часове вимірювання.

У синтезі трактовок політики виявлено діяльнісно-функціональний, суспільно-організуючий, владно-координуючий, свідомо-ідеологічний, публічний характер влади, що спирається на силу.

Звернемось до **атрибутів політики** з метою подальшого переходу від абстрактного до конкретного, від загальної політики як суспільного явища до визначення специфіки воєнної політики.

Перш за все, політика є **активна соціальна та індивідуальна діяльність** (індивідів та соціальних груп) на відміну від споглядання або пасивного світосприйняття дійсності, що цілком допустиме в інших сферах: у культурі, мистецтві, філософії, релігіях та інших ділянках світобачення, але ніяк не у політиці. Деякі східні практики засновані на медитації, саморефлексії, на пасивному світосприйнятті та усамітненні, це «замкнення» на собі цілком протилежне політиці у цьому плані. Активізм у політиці реалізується через боротьбу за владу, яка жодній політичній силі не надається назавжди.

По-друге, успішна політична діяльність найвидатніших лідерів і вождів завжди носила **соціальний характер**, спрямувалось на маси, хоча це могло бути викликане індивідуальними мотивами. Класиками політичної думки заявлялось, що «серйозна політика завжди робиться масами». Ця заява зберігає актуальне значення, адже відірвана від мас, не зрозуміла їм політична діяльність приречена на поразку.

Примітка: революційна активність відомого на весь світ харизматичного лідера Че Гевари у Болівії була незрозумілою нерозвиненим у політичному відношенні болівійським селянам. Революціонери на чолі з Ернесто Геварою були загнані у джунглі, ізольовані та знищені урядовою армією Болівії, що проходило при повній байдужості місцевого населення.

Ми спрощуємо висвітлення загадкових подій навколо загибелі Гевари – не поясненої смерті його вбивць, віру селян Болівії у майбутнє повернення героя-месії, захоплення сучасної молоді його постаттю, бо зроблено акцент на важливості зв'язку політичних лідерів з масами. Новий соціалістичний рух молоді США знов-таки проходить із революційними символами Че.

Більшовики у Росії намагались залучити мільйони трудящих до революційної справи, розпочатої спочатку нечисленною (не більш ніж 30 тис. членів) їх партією, а за радянські часи маси вже не допускались до вирішення політичних справ, а завданням суспільної науки було обґрунтування правильного «керівництва масами».

Видна революціонерка Віра Засулич мітко схарактеризувала відрив цієї партії від народу, вказавши, що більшовистський режим перебрав владу «при мовчанні деградуючого населення з заткнутими ротами». Наприкінці життя вона відійшла від революційних справ, померла розчарованою у комуністах із «дзеркальним відображенням царської влади».

Переселенці з Європи у США також вважали перші політично-правові акти нової країни «тією ж самою тиранією», бо встановлювались не справедливі привілеї багатим, ті відкупались від військової служби, – пише Г. Зінн у «Народній історії США від 1492 року до наших днів».

У новітній час «масовість» політики продовжує бути важливим атрибутом: демократичні, масові політичні революції 2003-2019 рр. у країнах пострадянського простору (Грузія, Україна - двічі, Киргизія) підтвердили справедливість даної тези, як і подальші події на планеті. Мільйони протестуючих у арабському світі привели до падіння одіозних режимів покійних Мубарака, Бен Алі, Каддафі відповідно у Єгипті, Тунісі та Лівії. Може здатись дивним, що у Тунісі та Єгипті знов почали відбуватись масові протести проти нової влади, у Судані народні групи добились від традиційно військової влади поділу її з цивільними.

Стосовно ролі мас у громадянській війні у Сирії, як одному з ланцюгів країн «арабської весни», ще належить з'ясувати, бо громадянська війна втягнула маси у протистояння скоріш за клубком етнічних, релігійних, соціально-економічних причин.

Ми порушили складну *політичну проблему*: йти назустріч масам, чи вести їх за собою? Яка їх роль у суспільствах XXI століття?

Ще одним важливим атрибутом політики є **інклюзивність** – намагання проникнути у всі сфери суспільного життя, не тільки в органічно зв'язані з нею економіку, право, мораль, військову справу, а й у віддалені від політики мистецтво, культуру, особистісне життя. Це царини, де повно проявляється індивідуальність та автономність особи, яку визначають як «керування суспільними справами». Нагадаємо, що у Гегеля була проведена різниця між громадянським суспільством та сім'єю, та вважалась сферою винятково особистісних, неполітичних інтересів людини.

Приклад може бути показовим для тоталітарних суспільств: у фашистській Німеччині молодяттам, які побрались, дарували книгу А. Гітлера з явно політичним змістом. Трагічною була прив'язка військової політики до сім'ї

радянському бутті сталінських часів: 24 червня 1941 року на літовищі заарештували військову льотчицю майора Марію Нестеренко – заступника командира полку спеціального призначення. Після безглузлого звинувачення: «як улюблена дружина Ричагова, (командувач ВВС, генерал-лейтенант – примітка наша) Ви не могли не знати про зрадницьку діяльність свого чоловіка», вона була розстріляна без суду разом з іншими 25 воєначальниками у жовтні 1941 року (троє були страчені разом із дружинами). Дані взяті з книги затятого ворога Й. Сталіна Ф. Раскольников.

За сучасних умов інклюзивність політики проявляється в її намаганнях проникнути (регулювати чи, краще сказати, обмежувати користування «Інтернетом» та стільниковим зв'язком) в інформаційні технології, у комунікативні процеси, що об'єднують увесь світ.

Обмеження Інтернету давно введені у Росії та Білорусі, які ще раніше були у КНДР та на Кубі. Президент О. Лукашенко назвав його «вибухонебезпечним» (Послання парламенту у квітні 2011р.)

Ідея контролю Інтернет активно реалізовується у Росії на тлі агресивного нападу на Україну 2014 р., бо одним із небагатьох незаангажованих джерел інформації для росіян останніх років була ця мережа. У зв'язку з небажаним висвітленням подій на Донбасі під час АТО (наприклад, відмовою біля 80 військовиків РФ їхати у «відрядження», тобто воювати) Росія починає «одним» радикально обмежувати користування «Всесвітнім павутинням», а «іншим» дає дозвіл включитись у вибори більш ніж 20 країн світу.

Згідно репресивного законодавства запроваджені обмеження на не правовій основі прийняттям федерального закону, передбачена заміна інтернаціональних програмних продуктів та заборони працювати з «Google», на чому наполягає В. Путін. Для придушення масових політичних акцій у країнах Африки (Судані, Єгипті, Тунісі), зазвичай відключають «Інтернет», інші шляхи комунікації там обмежені. Обмежують спілкування через мережі у КНР та КНДР, що, начебто, само собою зрозуміло.

У згаданих «закритих» суспільствах на тлі неприйняття влади з'являється «**контрполітика**» - спротив правлячому режиму. Завдячуючи згаданій інклюзивності, контрполітика зосереджується на мистецтві, культурі, релігії, літературі, виступаючи у замасковано протестній формі із антиурядовим змістом творів. Це театр абсурду, формалізм живопису, література «самвидаву» тощо. Заборона таких форм мистецтва є також свідченням інклюзивності політики, яка намагається втрутитись у творчий процес митців, не лояльних до правлячого режиму.

Ще одним атрибутом політики виступає її тісний, нерозривний зв'язок із **глибинними основами** суспільного життя, особливо з економічними умовами, матеріальними мотивами лідерів і груп.

Намагання відокремити політику від економіки завжди було приречене на неповноту їх розділу. Так у воєнно-політичних силових

акціях в Іраку, Афганістані (перші спочатку здійснювались під гаслами боротьби з диктаторським режимом та війни з тероризмом), в Анголі, Сомалі, Лівії, ДР Конго, Сирії, ЦАР простежується значний економічний інтерес країн-учасниць збройних акцій: контролювати видобуток нафти, алмазів, урану, кобальту, обмежити наркотрафік.

Аналітики зовнішньої політики США вказують, що «багатий енергетично та життєво важливий у стратегічному відношенні» регіон Середній Азії не можна полишати під впливом Шанхайського Оборонного Союзу (SCO) та Росії. Відповідно Росія має протилежні наміри і «м'яко» витіснила американські бази ПВС із Киргизії, а відтепер збройним шляхом з 2015 р. допомагає Б. Асаду остаточно ліквідувати збройний спротив опозиції.

Рішення президента США вивести військовий контингент із Сирії та Афганістану дещо суперечить логіці стратегічної присутності в регіоні, яку ми окреслили, однак без врахування стратегії щодо стримування ядерного Ірану. РФ напроти, не випускає з своєї орбіти Казахстан після відставки Назарбаєва, а також Киргизстан після арешту экс-президента А. Атамбаєва.

Одним із найважливіших атрибутів політики є **спрямованість на владу**. Влада лежить в основі політики як ідеальна мета та реальний засіб здійснення партією чи політичною силою курсу.

Політика з позиції сили влади була обґрунтована Н. Макіавеллі, Ж. Боденом, Г. Моргентау, Р. Нібуром, вона сьогодні трансформувалась у «політику реалізму», яка використовує силові засоби досягнення мети. Недарма однією з ключових вимог до ватажків незаконних збройних формувань на окупованій частині Донбасу є відновлення законної, суверенної влади українського уряду над усією територією нашої країни. Це положення підкреслено у ст. 5, 6 Закону України 2018 року «Про деокупацію Донбасу...» (скорочена назва), повний зміст його надано у Додатках.

Не менш значущим атрибутом політики є **суб'єктивний, особистісний** момент: воля, характер, мрії, почуття, активність суб'єктів політичного процесу. Деякі політологічні школи, наприклад, біхевіоризм, перебільшують роль поведінкового моменту, однак правильним є наголос на значенні «людського компонента» політики.

Звертаємо увагу на зростання ролі суб'єктивного фактору у політичних процесах: зазвичай вважалось, що це результат діяння політичних лідерів, керівників партій, вождів. Зміни політичного курсу держав часто-густо пов'язувались з особистою поведінкою лідерів, змінами у правлячій верхівці, а деякі типи керівництва носять назви імен – макіавеллізм, бонапартизм, голлізм, сталінізм, тетчеризм тощо.

В Україні з ситуативних причин активізації молодих політичних сил почали звертати увагу на *рейганізм* – яскравий, індивідуально неповторний, з певним «шармом гумору» стиль керівництва 40-го президента США, при цьому із жорсткою економічною та оборонною політикою. Зміни соціально-політичного та військового курсу СРСР років «перебудови» пов'язувались з іменем Михайла Горбачова, з яким Р. Рейган встановив особистий контакт.

Але більш кардинальні зміни замислив і провів у ФРН *Конрад Аденауер* у 50-х роках ХХ століття. Він не піддався на хитромудру пропозицію Й. Сталіна: заради об'єднання Німеччини відмовитись від західного політичного курсу своєї країни, його країна виграла у кінцевому підсумку. Сучасна Німеччина стала важливим чинником європейської зовнішньої та оборонної політики, однією із впливових держав Європи, яка підтримала Україну після російської агресії та продовжує бути її союзником. Це союзництво випробується економічно-енергетичним тиском Росії на тлі можливого уходу А. Меркель - яскраво вираженого сильного політичного лідера.

У *голлізмі*, як особливому політично-владному феномені Франції, виділяється яскравий особистісний компонент – постать самого Шарля де Голля. Де Голль професійний військовий, генерал, талановитий політик-тактик, герой боротьби французького народу з фашизмом. У минулому році відзначалась 60 та річниця його смерті, до речі, викликана розчаруванням у стабільності французького суспільства, протестними формами студентського політичного руху.

У період визволення Франції від фашистської окупації він очолив Тимчасовий уряд, який під його керівництвом запровадив демократичні інститути, націоналізував основні галузі промисловості і здійснив прогресивні соціально-політичні реформи. У книжці «На вістрі шпаги» містяться цікаві роздуми щодо політичної ролі армії, солдата-громадянина.

Агресивну поведінку РФ, руйнування архітектури міжнародної безпеки, яка склалась у Європі, силовий тиск на Україну та інші країни пострадянського простору не безпідставно пов'язують з особистістю В. Путіна, проявом феномену «*путінізму*», хоча ідеологічні та економічні причини російської експансіоністської політики коріняться у месіанських засадах «Руського миру», в інтересах ВПК, які через підготовку до війни та загрози нею виражає воєнна політика, у схильності народних мас до схвалення монархізму та «сильної руки» Сталіна, у ностальгії за «братством народів» на чолі із Росією.

Інша логіка розуміння суб'єктивного моменту наведена у книзі Г. Зінна «Народна історія США», де він показує як активність народів

- політичного актора, так і тягар його відповідальності за популістські рішення правлячого класу. Розв'язання війни, не безпідставно вважає автор, для верхівки є кращий запобіжник внутрішніх проблем.

Г. Зінн наводить цікаві роздуми О. Гамільтона, одного із батьків-засновників США щодо обмеження устремлень народу: «Кажуть, що глас народу – Глас Божий, ця максима часто цитується, але не являється правдою. Народ зрідка здатний судити чи визначити, де правда. Тільки постійний орган уряду здатен стримувати безрозсудність демократії...»

Важливим для з'ясування змісту політики є питання «**суб'єктів політики**». Традиційно в українській політології до них відносили державу, соціальні верстви і класи, групи інтересів, партії та інші.

У англо-американської політичної думці прийнято зважати на більш широке коло – ЗМІ, дослідницькі центри, професійні спілки, групи активістів. Тепер до них варто віднести інтелектуальний потенціал – фабрики «ботів», академічні установи, а також молодіжні волонтерські та студентські рухи тощо.

Не бачений в новітній історії людства активний волонтерський рух допомоги українській армії став проявом розширення суб'єктів воєнної політики нашої держави. За короткий термін з березня 2014 р. було сформовано біля 40 добровільних батальйонів, включно з іноземними громадянами, які виступили першими у збройному опорі російській агресії. Потенційна сила добровольців була продемонстрована на альтернативному марші майже 10 тисяч осіб, патріотів України 24 серпня 2019 р.

Одним з перших досліджень цього феномену в Україні стала наша розробка «Феномен добровольчих батальйонів як самодіяльних парамілітарних структур громадянського суспільства».²

Нетрадиційними суб'єктами політики виступають маргінали, неадаптовані до реалій глобалізованого світу та вимог технотронного суспільства, «втрачені люди»; прошарок «модерністів» старих політичних порядків; гуманітарна інтелігенція; так звані «політикум» – люди, причетні до влади, що примушує займатись спектром політичного життя на рівні постійного заняття (професії).

Маргінали характеризуються несподівано легкою зміною настроїв та політичних уподобань, втратою зв'язку з політичними цінностями та культурою свого середовища, вони не спроможні ідентифікувати себе у нових реаліях. Особливо незрозумілою або зайвою здається їм світова та воєнна політика держави. Маргінали «пострадянського періоду» в літературному ракурсі представлені у книзі Лауреата Нобелівської премії 2015 р., білоруської письменниці Світлани Алексієвич «Час second-hand (кінець червоної людини)».

²Цюрупа М.В. Феномен добровольчих батальйонів як самодіяльних парамілітарних структур громадянського суспільства: соціально-філософський аналіз // VIRTUS, 2018, # 28.

Через 5 років вона знову опинилась у фокусі оцінювачів літератури як шостої російськомовної авторки Нобелівської премії.

Наведемо уривок з цитати книги: русский народ вовсе не добр. Это глубокое заблуждение. Жалостлив, сентиментален, но не добр. Зарезали дворняжку – весь интернет поднялся, а сгорели на рынке 17 закрытых в вагончике гастербайтеров – заступились только правозащитники.

Нове явище у спектрі суб'єктів політики утворено апеляцією до нерозвиненої у політичному відношенні маси **популістів**, які складають із «нових лівих» (Швеція) та «нових правих» (Франція та Італія), не кажучи вже про багатомільйонних прихильників з США.

Їх гаслом є недовіра до професійних політиків, показова турбота про пересічних громадян. У Італії реактивовано спадок непересічної журналістики правонаціоналістичного спрямування Оріани Фаллачі, яка раніше дотримувалась соціалістичної ідеології, далі адресувалась до мас, не задоволених хвилями міграції, нашествия мільйонів біженців на тлі поширення антиісламізму. Ми робимо висновок, що популізм характеризує хиткість ідейних основ творців та взаємозалежність від примітивних уподобань нерозвиненої маси.

Цікавим феноменом стає **«антипопулізм»**, який шукає організаційні форми впливу на маси, наприклад, інститут «Глобальних змін» Тоні Блеєра, колишнього харизматичного лідера Британії, хоча ідейні основи його ще більш розмиті, бо позитивної програми, окрім критики популістів, не розроблено, пише американський дослідник Моффит (В. Moffit).

У зв'язку з вищевказаним суб'єктивним моментом політики постає нова персоналізована проблема **«людина-політика»**. Йдеться про те, що особа у спектрі політичних відносин суспільства може займати свідомо чи мимохіттю різні позиції: коливатись у виборі, бути безпринципним політиком чи жити приватно - аполітичною людиною.

Одна з найбільш поширених позицій пересічної людини має назву **«тотожність»**. Тотожність виникає тоді, коли особа не вирізняє свої політичні уподобання та цінності від масових, популярних у її близькому оточенні, ототожнює себе з масою й веде себе «як усі». Коли «всі» виходили на барикади у часи революції, на мітинги та страйки, ці громадяни обережно вели себе так само, керуючись масовими емоціями. Така позиція формується масою і формує тоталітарний обшар мас, він легко піддається тиску ззовні. Але здебільшого маси інертні, бо дивляться один на одного, сподіваючись на появу «героїв». На думку Л. Фейхтвангера, висловлену у романі «Успіх» (20-ті роки ХХ ст.), інертна байдужість німців привела до влади «істинних германців» в Баварії, тобто фашистів.

У військовому середовищі своя система навчання й виховання певним чином формує цю позицію, вона зручна для військово-соціального управління, але з точки зору політичних цінностей та свідомої політичної залученості громадянина, це не позитивне явище.

Інша, не активна позиція у політиці має назву «конформізм», смисл її полягає у тому, що людина не розуміє сенс владних відносин, вимушена вважати існуючий політичний устрій справедливим під тиском думки навколишніх. У неї не вистачає громадянської мужності визнати інше навіть перед самим собою, головним для людини-конформіста постає завдання: як пристосуватись до цього політичного буття? Спектакль «Сіра зона» київського театру імені Івана Франка показує, що зона байдужості, невпевненості, очікування приходу будь-якої сили є навколо деяких людей-конформістів

Політична позиція «лояльність» означає внутрішнє схвалення людиною наявного політичного режиму та позитивне ставлення до нього. Соціальні обставини не грають особливої ролі для особи, лояльної до свого уряду. Вважається, що сучасний монархізм сприяє затвердженню лояльності підданих, тому він підтримується більшістю у Великій Британії, Австралії, Японії, навіть Канади, хоча останнім часом увага до них має скандальний відтінок.

У більшості демократичних країн характерною є соціальна позиція лояльності військовослужбовців на основі визнання цінності національного устрою, притаманних своїм суспільствам політичних традицій та ідеалів, таких, як: добробут, безпека, свобода, демократія, перспектива зайняти вищий щабель, шанування традицій свого війська.

Все частіше лунає критика колумністів впливових видань США на адресу Д. Трампа, який руйнує традиційні американські цінності свободи слова та незалежного правосуддя, демократизму, правди.

Особлива «активність» у сфері політики приводить до позиції активіста, що характеризує партійного функціонера. Ця людина робить для себе царину політики єдиною професійною сферою та природним типом життя. Ми можемо зрозуміти вагання професійних революціонерів Росії при визначення у анкеті учасників партійних з'їздів їх професію, бо увесь життєвий шлях проходив на політичній арені. Багато політичних «активістів» – Л. Троцький, Е. Гевара, Ф. Кастро, Мао Цзедун, Н. Мандела, Л. Лук'яненко стали професійними політиками. Останній до ув'язнення на 27 років, тим паче після нього, до кінця своїх днів (2018 р.) був активним політичним діячем.

І навпаки, було чимало непересічних особистостей, які не мали інтересу до політики, були аполітичними за складом характеру чи

покликанням. Так, у листі до Й. Сталіна знаний радянський дипломат Федір Раскольников писав: «Директор театру, видатний режисер, знаний діяч мистецтва Всеволод Мейерхольд не займався політикою, але ви заарештували і його».

Додаємо, що відомий театральний реформатор, новатор у галузі мистецтва, Всеволод Мейерхольд хоча й був далекий від політики, але його життя обірвано розстрілом новою комуністичною владою у 1937 році. Жертвами у цю хвилю переслідувань стали В. Стус, Ю. Домбровський та багато інших митців.

Стосовно Василя Стуса виникла гостра дискусія, адже вести його захист на «не правому суді» доручено було сину репресованого діяча В. Медведчуку. Останній «міг і не міг» захистити українського діяча з Донецька. Але безперечно, що всупереч нормам права і моралі, захисник зайняв політичну позицію скоріш сторони звинувачення, ніж нейтральну.³

Донині на пострадянському просторі до аполітичних людей ставляться з пересторогою, що є рудиментом тоталітарного мислення, коли не визнається інтелектуальна свобода, право на мати власну позицію. Відголосок цього пережитку, як ми вважаємо, виявляється у путінській Росії, коли актори, митці вдавано чи щиро показують публічно свою відданість режиму. Тільки одинокі сміливці (один сенатор з 100, співак А. Макаревич, актори Л. Ахеджакова та М. Єфремов, поет А. Орлов «Орлуша») відстоювали свою незалежну від російської влади ідейну поставу щодо агресію РФ в Україні. З еміграційного прошарку відмітимо Е. Євтушенка, Г. Каспарова.

У країнах «третього світу» Африки, Латинської Америки до аполітичних вояків ставляться з різким осудом: під час президентської кампанії у Зімбабве 2009 р. група генералів, за повідомленням «NY Times», заявила, що військовослужбовці мають підтримувати свого верховного головнокомандувача збройними силами президента Роберта Мугабе. Ця армійська підтримка допомогла 80-річному президенту протриматись при владі ще майже 10 років, зрештою ті ж військові «порадили» йому таки відійти від справ. Поховання покійного президента також стало політичної акцією у 2019 р.

Таким чином, політика – це яскраво виражена активна суспільна діяльність, що спрямована на владу, на її підтримку, схвалення чи повалення, з переважно масовим суб'єктом участі та можливістю активного лідерства, вона різниться по змісту та здатності регуляції згідно специфіки сфер суспільного життя. Тому має сенс визначати особливості внутрішньої, зовнішньої, світової, зрештою - воєнної політики.

³ Р. Титикало, І. Костін. Стус без захисту: Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>> stus

2.2. У другому питанні теми мовиться про типи і види політики, серед яких спеціально виділена галузь - **воєнна політика**.

Як ми вказували, кожна із суспільних сфер – економічна, правова, наукова, воєнна і т.д. має свої традиції та способи управління, фактори координації, тому можна передбачити різні типи та види політики, які відносяться до загальної (державної) як конкретно-специфічне до загального.

Внутрішня політика – це керівництво суспільними справами всередині держави згідно із особливостями функціонування кожної суспільної сфери конкретного суспільства. Отже, говорять про економічну, соціальну, науково-технічну, демографічну, воєнну політику у змісті внутрішньої політики.

Економічна політика спрямована матеріальними потребами людей, інтересами та економічними пріоритетами діяльність суб'єктів щодо розробки, планування, реалізації практичних заходів для регулювання (впливу) економічних процесів суспільства.

Існує декілька концепцій проведення економічної політики у сучасному суспільстві. У тоталітарних державах здійснюється «жорсткий» економічний курс, спрямований на гранично широке та детальне регулювання всіх економічних процесів, включно з визначенням асортименту товарів та примусове ціноутворення. Концепція «ліберальної» держави передбачає мінімальне втручання у ринкову економіку. Сподівання на саморегуляцію ринкових відносин не завжди підтверджуються, адже у надзвичайних станах (стихійні лиха у Нью-Орлеані США 2004 р., у Японії 2011 р.), у перебігу збройних конфліктів саморегульовані процеси мирних часів виходять з-під державного контролю, стають нестійкими, хаотичними.

Таким чином, у будь-якій ситуації економічної політики за державою має залишатись значна ділянка воєнно-стратегічного масштабу. На практиці вони залишають за собою володіння стратегічними об'єктами воєнно-економічного призначення – важкою оборонною промисловістю, енергетикою, зв'язком, інфраструктурою.

Суб'єктами економічної політики виступають держава, впливові економічні та політичні структури, міжнародні банки, недержавні союзи економічні, транснаціональні корпорації, фінансово-промислові об'єднання, система лобювання капіталу у владі.

Об'єктом економічної політики є економічна система держави, окремі її ланки, стратегічно важливі галузі економіки: промисловість,

сільське господарство, енергетична система, економічні засади функціонування сектору безпеки і оборони.

Економічна політика є матеріальною основою ефективної воєнної політики, недарма у Воєнних доктринах України 1993 та 2004 рр. були спеціальні розділи «Воєнно-економічна політика». У редакції доктрини 2012 р. пропонувалось поняття «воєнно-промислова політика» та нові напрямки - ресурсне забезпечення програм розвитку збройних сил, ці важливі завдання не були виконані урядом Азарова.

У *Воєнній доктрині 2015 р.* вказано: «Економічне забезпечення воєнної безпеки здійснюватиметься шляхом формування і реалізації принципово нової єдиної воєнно-економічної, військово-промислової та військово-технічної політики». Збройний конфлікт у східних регіонах України виявив серйозні недоліки воєнно-економічної політики держави, зокрема «тривале недофінансування потреб сил оборони, відсутність державної підтримки реформування і розвитку оборонно-промислового комплексу».

Водночас є застереження щодо негативних наслідків зрощення економічної, зовнішньої та воєнної політики, сфери виробництва та продажу зброї у міжнародному масштабі. Це відбувається за активної діяльності Воєнно-промислових комплексів, що приводить до більшої мілітаризації воєнної політики. Про небезпеку воєнно-промислових комплексів попереджав ще В. Черчилль.

Прийнято вважати, що основні показники економічної політики даного уряду виражені у поточному (на даний період) валовому національному продукті (ВВП) на душу населення та % економічного зростання у порівнянні із попереднім роком. Так, згідно Стратегії розвитку «Україна 2020» ВВП на душу населення мало скласти 16000 дол., тоді як на початок 2014 р. було менше 8000 дол.

Цифри економічного зростання можуть демонструвати різноспрямовану динаміку: після вражаючих 9-12% приросту ВВП останніх років у Китаї цей відсоток скоротився до 6% за офіційними повідомленнями (вважається, насправді значно менше), що стало одним із серйозних викликів уряду Сі Цзіпіна. На святкуванні 70-річчя КНР було заявлено щодо заняття Китаєм провідного місця економічного зростання на планеті, поширення епідемії коронавірусу негативно вплине на такі претензії. В Україні останніх «воєнних» років приріст ВВП складав 2,5 – 3 %, новий уряд висунув вимогу підвищити показник до 7-8 % з 2020 р., проте проіснував сам лише півроку. *Висновок – у економічній політиці важить не порив, а реалії.*

Існують теорії «економічного обмеження»: прихильники «нульового зростання» (Римський клуб) стверджують, що технічний

прогрес і економічний зріст призводять до негативних явищ сучасного життя: забруднення навколишнього середовища, промислового шуму, викиду отруйних речовин, погіршення чистоти води та повітря. Вони вважають, що економічне зростання повинне цілеспрямовано стримуватися та дійшли висновку, що економічний приріст не завжди може створити високу якість життя.

Соціальна політика – це діяльність держави щодо забезпечення необхідного рівня існування та розвитку людського потенціалу суспільства, підтримки державою системи соціального забезпечення громадян. Людським капіталом виступає тепер рівень матеріального добробуту, якість життя, здоров'я, розвиток культури, освіти, медичного обслуговування.

Політичним ідеалом для України є дійсно соціальна держава, поки що тільки проголошена у Конституції 1996 року, це фундамент життєдіяльності військовослужбовців, відчуття їх захищеності та сімей. Прийняті останнім часом заходи покращення матеріального стану вояків в зоні проведення ООС є одним із проявів дієвості соціальної держави.

Смисл її у перерозподілі державних ресурсів з метою допомоги тим, хто її потребує на основі принципів справедливості, солідарності, субсидарності (допомога з врахуванням того, що той може здійснити сам). Перші спроби активувати соціальну політику було запропоновано ще у стародавньому Римі, зокрема, роздачою хліба та грошей, причому імператора Марка Аврелія чернь засуджувала, коли виплати у зв'язку із війнами обмежувались.

Актуалізація соціальної політики відбулася відносно недавно, у розпал Другої світової війни роботою лорда Беверіджа (Велика Британія), де наголошувалось на боротьбі з 5 загрозами – *голодом, бідністю, хворобами, невіглаством, безробіттям*.

Соціальна політика може виступати інструментом додатково до ідеологічного тиску на громадян тоталітарних країн: у КНР введено так званій «пакет соціальної лояльності», у якому враховано активність людини по вивченню «думок Сі Цзіпіна» через соціальні мережі та відповідно нараховуються виплати з врахування показника (Defence One 2020. - 05.)

В Україні нова політична сила з 2019 р. проголосила змістом соціальної політики реформування соціальної сфери, щоб здійснити:

- *аудит системи соціального забезпечення;*
- *запровадження «економічного паспорту українця» з метою отримання частки природних ресурсів;*
- *переведення всіх соціальних пільг у грошову систему;*
- *впровадження другого рівня державного пенсійного забезпечення.*

В англо-американській політичній системі з домінуванням ліберальних цінностей визнається мінімальне втручання держав у

ринок, бо незаробленою допомогою громадяни «розбещуються», а у консервативній моделі «соціально-орієнтованої держави» передбачене рівне забезпечення всіх громадян, високий рівень солідарності та соціальна однорідність. Така позиція отримала назву «лібертатизм».

У XXI столітті соціально орієнтована політика спрямована на розвиток людського та громадського капіталу, на гарантування прожиткового мінімуму тим громадянам, які не здатні його мати від власної праці, на збереження довкілля для наступних поколінь, на повну реалізацію соціальних гарантій громадянина сучасної держави.

Склалось декілька систем проведення соціальної політики держав: скандинавська, південно-європейська, країн пострадянського простору, американська, центральноєвропейська. У нас запроваджено інститут *Міністерства соціальної політики*, яке регулює субсидії, протегує людей із обмеженим станом здоров'я та інвалідністю, заохочує соціальне партнерство.

В цілому успішна внутрішня політика стає фактором легітимності урядів. Якщо маси визнають, що зменшення безробіття, послаблення тягаря податків, позитивні зміни у сфері освіти, медицини, соціальних гарантій задовольняє їхні потреби, тоді влада стає внутрішньо легітимною, як це відбувається останніми роками у Білорусі. Не права людини, а рівень соціально-матеріального забезпечення стає вирішальним фактором для країн комуністичного тоталітарного минулого, особливо у Середній Азії. Щодо останнього регіону, наприклад, Казахстану, можна стверджувати в цілому задоволення громадян соціальним курсом Н. Назарбаєва на виконання програм «Занятість 2020», «Доступне житло 2020».

Демографічна політика держав визначається конкретно-історичною ситуацією щодо регуляції народонаселення, спрямовується або на економічну підтримку приросту населення (країни Європи – Німеччина, Франція, Україна), або ж примусове обмеження приросту – донедавна Китай, Індія, деякі африканські країни.

Неадекватна демографічна політика Індії зменшення приросту населення, яка раніше проводилась насильницькими засобами, призводила до гострих конфліктів за участі сина знаного політичного лідера Індії Ганді – Раджива. У минулому році знов-таки був прийнятий суперечливий закон про громадянство, який позбавляє права вважати такими частину мусульманського населення. Протестні події привели до загибелі десятків громадян-мусульман.

При тому, що у 2019 р. на виборах у Індії брали участь 800 мільйонів громадян із більш ніж мільярдного населення країни, можна

зробити висновок щодо демографічного потенціалу оборонної спроможності Індії з ядерною зброєю та територіальними претензіями.

Натомість у КНР 35 років відносно безболісно проводилась лінія «одна сім'я – одна дитина», відтепер вона корегується: з 2017 р. уряд дав дозвіл сім'ям мати 2-х дітей. Це привело до того, що тільки за наступний рік у Китаї народилось більше 17 мільйонів немовлят. Аналітики встановлюють зв'язок між зростанням чисельності населення КНР та його впливом на сибірській регіон Росії, де проживало всього біля 24 мільйонів жителів при постійному відтоку жителів.

Занепокоєння урядів Європі викликає спад чисельності народонаселення в Росії (до 2050 року воно, можливо, стане менше 100 млн. – наразі складає близько 143 млн. чоловік). Може трапитись так, що перед лицем демографічних загроз потужна у воєнно-економічному відношенні країна вдасться до неадекватних дій, адже її мобілізаційні ресурси у порівнянні з сусідами обмежені. Тим більше, що поблизу кордонів із КНР (Федеральний Далекосхідний округ) росіян проживає всього біля 6 мільйонів осіб.

Вітчизняну владу має непокоїти зменшення чисельності народонаселення України з 152 до 142 млн. чол. (серед них виборців у 2019 р. нараховувалось 35,5 мільйонів) та нерівномірне заселення областей, що також негативно впливає на мобілізаційний ресурс.

Нобелівський лауреат з економіки 2015 р. Ангус Дітон із США подав нове дослідження демографічних процесів Америки, де стверджувалось про зростання смертності саме серед білошкірого населення у період з 1999 до 2013 рр., що перекреслює досягнення його країни в галузі медицини та веде до диспропорцій у расовому відношенні громадян. Іспаномовна частини населення США вже складає біля 17%, афро американська частина - не більше 13%, при чому 1 відсоток з них мусульманської віри.

Успішна демографічна політика є передумовою зміцнення потенціалу воєнної могутності держави, бо сучасна збройна боротьба вимагає доволі значного, багатотисячного контингенту армії.

Навіть розвиток фундаментальної науки стає об'єктом політичного регулювання, особливо сукупності наук, пов'язаних із могутністю держави, воєнною сферою. **Наукова політика** при тоталітарних режимах у царині суспільних наук може бути названою «псевдонауковою», бо вимагає від вчених вихвалювання ідеології правлячої верхівки як єдино правильної, справжньої «наукової».

Сучасна наукова політика виходить із того, що у веденні збройної боротьби реалізуються, перевіряються найновітніші наукові

досягнення. Аналітики відмічали, що розгром сил Іраку в 2003 році менше ніж за 100 годин став можливим завдяки величезній науково-технічній перевазі США та їх союзників, оснащених супутниковими системами комунікації, глобальною системою оповіщення і захисту, можливістю ведення ідеологічної роботи у технічно досконалії формі.

У «гібридній війні» РФ використовує проти України новітні досягнення в галузі інформаційних технологій – поширення брехні «фабрики тролів», «ботів», замасковані фейкові новини, так звана «поведінкова зброя» разом з діями надсекретних підрозділів ФСБ .

Неадекватна науково-технічна політика нацистського режиму Німеччини: заборона вести наукові дослідження, які не можуть бути швидко реалізовані на полях битв, привела до виникнення ще одного фактору поразки фашистської Німеччини, науково-технічного.

А винаходи та досягнення німецьких учених у галузі ракетної техніки та ядерної зброї були використані США, їх спеціальні підрозділи «захоплювали у полон» німецьких теоретиків переднього краю науки. На секретних базах США утримувались «цивільні», що були вивезені з Німеччини. Це може розцінюватись як міжнародних злочин, адже у Статуті Нюрберзького Трибуналу кваліфікувались такими «уведення в рабство або для інших цілей цивільного населення окупованих територій...»⁴

Примітно, що «Файнєншіел Таймс Магазин» зверталась до дилеми «наука – політика» в діяльності видатного фізика Дж. Опенгеймера. Стверджувалось, що у нього, прибічника комуністичних ідей, політичне та наукове тісно перепліталося, тому він свідомо гальмував роботи зі створення ядерної зброї. При чому Опенгеймер вважає за необхідне об'єднувати вчених фізиків та гуманітаріїв, ратував за створення «Великої науки», зокрема поєднання військової та суто цивільної наукової думки.

Тому не можна погодитись з тим, що у Воєнній доктрині 2015 р. не враховано воєнно-науковий потенціал країни, окрім положення «реформування системи військової освіти», яка постійно «реформується» з 1992 року, здебільшого у напрямку скорочення чисельності ВВНЗ та огляду на зарубіжні освітянські центри.

Зовнішня політика має відмінності у змісті та способах реалізації своїх настанов порівняно з внутрішньою, регулюється національними законодавчими актами та положеннями міжнародного права і міжнародними угодами. Вона у цілому підпорядковується внутрішній політиці. Політологи відмічають, що в античні часи зовнішня політика знаходилась поза поля зору мислителів, а Платон більше уваги приділяв вихованню вояків, ніж міжнародним справам, – вказує німецький політолог Клаус Бойме.

⁴ Нюрнберзький процес: Сбраник материалов. В 8 – т. - Т1. – С. 148.

До інструментів зовнішньої політики відносять як «останні засоби» організоване збройне насильство чи загрозу сили рівня держав і коаліцій. Нами виявлено тенденцію міжнародної політики покладатись на пряме воєнно-силове втручання у перебіг збройних конфліктів у Шрі-Ланці (2009); Зімбабве (2010); Лівії (2011); Ємені (2015-2020?), Сирії (2012-2020), російська агресія в Україні з 2014 р.

Те, що політика звернена своїми керуючими інтенціями не тільки всередину суспільства, а й зовні, люди розуміли здавна, намагаючись імплементувати правові принципи рівності у відносини між державами-містами. Вестфальська угода 1648 року закріпила ці ідеї договірними серед європейських держав як між суверенними суб'єктами політики на міжнародній арені.

Одним із тяжких порушень сучасного світового порядку, який є крихким утворенням міжнародно-політичної згоди цивілізованих країн, є ігнорування Росією надбань міжнародного права. Початок роботи Гаазького трибуналу щодо порушень міжнародного права нею у війні 2008 р. проти Грузії може сприяти відновленню справедливості. Аналогічний позов підготувала Україна, але це ускладнено виходом РФ із Статуту Римського Трибуналу та поки що не підписанням його Україною.

Примітка: у МІД Росії заявили, що робота Трибуналу «однобічна та не ефективна – за всі роки розглянуто лише 4 справи, а витрачено 1 млрд. дол. Це кореспондується з заявою щодо планів поступового виходу із Додаткових Протоколів 1977 р. до Женевських Конвенцій 1949 р. згідно Указу президента РФ 2019 р. щодо відкликання Заяви СРСР, зробленій при ратифікації Першого Додаткового Протоколу.

Україна розраховує на підтримку з боку міжнародної спільноти у розвитку оборонних можливостей, що гарантуватимуть нам воєнну безпеку, у тому числі утворенням військових союзів та отримання закордонної воєнної допомоги, побудовою регіональних систем протиракетного захисту.

Зовнішні гарантії безпеки України можуть створюватись формуванням мережі союзництва як з окремими державами та регіональними організаціями (укладення угод про спільну оборону або військову допомогу), так і з міжнародними безпековими організаціями (шляхом участі у застосуванні механізмів колективної безпеки).

Є сумніви щодо дієвості гарантій слабким країнам з боку світових потужних, Україні, наприклад, прийшлося доводити, що Будапештський меморандум є міжнародною угодою (меморандум – лат. те, про що слід пам'ятати, засвідчує наміри сторін).

Є думка, що процеси глобалізації стерли відмінності між внутрішньою та зовнішньою політикою, начебто створено єдине «глобалізаційне» суспільство, де держава поступається економічному

та політичному впливу транснаціональних утворень. Але зовнішня політика має неповторну специфіку:

- містить «закриті» питання, зафіксовані у секретних домовленостях, здебільшого вона залишається політикою не народних мас, а урядів та професійних дипломатів;

- здійснюється через міждержавні союзи, воєнно-політичні блоки, координується органами ООН, регіональними організаціями, двостороннє міжнародне співробітництво у діалоговому форматі;

- значна роль відведена особистісному фактору, тому призначення на посади дипломатів високої ланки та звільнення їх може означати поворот у веденні міжнародних справ. Наприклад, звільнення міністра закордонних справ СРСР В. Литвинова (служив добровольцем 5 років у царській армії) та призначення В. Молотова у 1939 р. було розцінене урядом фашистської Німеччині як позитивний сигнал для співробітництва з Москвою;

- у зовнішньополітичних відносинах країни виступають як рівноправні (самостійні індивіди, за визначенням Г. Гегеля), незалежно від чисельності народонаселення, економічної та військової потуги, хоча на практиці прийнято зважати на «силу» в політиці.

Зовнішня і воєнна (оборонна) політика перебувають у відносинах взаємного підпорядкування та координації. Воєнно-політичний аналіз зовнішньої політики заснований на принципах:

1) Зовнішня політика підпорядковується внутрішній і спрямовується на захист «національних інтересів» країни. Нерідко використовується термін «вищі національні інтереси», які мають захищати на міжнародній арені за допомогою військової потуги.

2) Інституцією, відповідальною за міжнародну політику та міжнародне спілкування, виступає держава; згідно з Конституцією України 1996 р., наша країна є повноправним суб'єктом системи міжнародних відносин.

3) Практика міжнародних відносин часто зводилась до боротьби на світовій арені, конкурування держав за енергетичні, сировинні ринки, за ринки зброї, до яких народ не має жодного відношення, тобто зовнішня політика може антинародною, таємною, прихованою від населення.

4) Міжнародні збройні конфлікти виступали способом реалізації зовнішньополітичних завдань, але сформована вимога заборони застосування або загрози застосування сили у міжнародних відносинах.

5) Найбільш драматичний період загострення відносин між потужними державами на основі суперництва за домінування на

світовій арені дістав назву «холодної війни», що тривала майже півстоліття. Її рецидиви періодично спостерігались у відносинах між Росією та США, Великою Британією, країнами Прибалтики. З 2014 р. між Росією та більшістю країн ЄС фактично знов відновилась «холодна війна», центр тяжіння зусиль має перенесено на «протидію» путінській пропаганді та збільшення оборонних можливостей Союзу.

Зовнішня політика України спрямовується «на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за визнаними нормами і принципами міжнародного права».

Тривалий час відбувалась полеміка в українському політикумі відносно спрямованості зовнішньої політики України: або вона має розвиватись у напрямку євроатлантичного співробітництва (ЄС та НАТО), або ж навпаки – орієнтуватись у євразійському просторі на більш тісний зв'язок та воєнно-політичне співробітництво з Росією в рамках Ташкентської оборонної угоди (ТОС).

За часів президентства Л. Кучми з приводу невизначеності вектору зовнішньої політики України було знайдено термін «лімітрофф» (проф. Михальченко М.І.). До речі, він вживався ідеологами нацистської Німеччини, як це слідує із матеріалів Нюрнберзького трибуналу. З точки зору гнучкості політики термін «лімітрофф» має позитив, але з огляду на стратегічне співробітництво з іншими країнами невизначеність ускладнює двосторонні відносини.

При президентстві В. Ющенка виразно виявився атлантичний вектор, проте його реалізація була поставлена під сумнів повільним воєнно-політичним рухом України до євроатлантичного простору.

З тимчасовим приходом до влади Януковича мова про приєднання до ЄС і НАТО велась на рівні заспокійливої риторики, натомість активізувався напрямок «Росія-Білорусь».

Законодавчо цей зовнішньополітичний курс був закріплений Законом 2010 р. «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», де заявлялось щодо продовження політики євроінтеграції, а з іншого боку, затверджено позаблоковий статус держави, вперше сформульований у Декларації про незалежність. Так зване «призупинення» дії Угоди про асоціацію з ЄС у листопаді 2013 р. викликало масові протести українських громадян, які переросли у «революцію гідності».

З 2014 р. європейське прагнення України почало відбуватися згідно «Стратегії сталого розвитку 2020». Воно кристалізувалось у положенні Воєнної доктрини: «зовнішньополітичні умови не сприяють врегулюванню збройного конфлікту на Сході України. За таких обставин Україна може розраховувати насамперед на власні сили та підтримку

США, держав-членів ЄС і НАТО, які вважають, що збереження незалежності та територіальної цілісності України є одним із факторів забезпечення світової та регіональної стабільності.»

Нові політичні сили 2019 р. не заперечують, що Україна буде намагатися інтегруватися до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС, а також поглиблювати співпрацю з НАТО для досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації.

Світова політика – це скоординована діяльність держав, впливових міждержавних інституцій, інституцій ООН з вирішення нагальних глобальних проблем людства: запобігання застосуванню і поширенню зброї масового знищення, особливо ядерної, боротьба з небезпечним забрудненням планети, глобальним потеплінням, боріння із бідністю, з організованою наркоторгівлею та бандитизмом, міжнародним тероризмом, піратством на міжнародних комунікаціях, голодом, розповсюдженням небезпечної хвороби. Тепер боротьба з пандемією коронавірусу стає орієнтиром світової політики, а не тільки не баченим з 1949 р. викликом для системи охорони здоров'я Китаю.

Указом президента України 2019 р. підтверджено заявлений на 72 Генасамблеї ООН загальносвітовий курс *спрямований на:*

- 1) подолання бідності та голоду
- 2) досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- 3) забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
- 4) забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх;
- 5) забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат;
- 6) забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією;
- 7) забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;
- 8) сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- 9) створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;
- 10) скорочення нерівності;
- 11) забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;
- 12) забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і

виробництва;

13) вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками;

14) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;

15) захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню,

16) сприяння побудові миролюбного и відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних інституцій на всіх рівнях;

17) зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Нам здається, що єдино правильна сучасна світова політика має бути заснована на загально визнаних принципах міжнародного права, поваги до всіх країн та народів, великих й малих, мирного співіснування та співробітництва, сталого розвитку цивілізованих народів, на позитивних аспектах глобалізації, які роблять наш світ «єдиним домом» – Космополісом.

Є декілька наукових та ідеологічних підходів до здійснення світової політики, яка визначає конфігурацію **світового порядку**:

- неоідеалістична концепція (заснована І. Кантом), згідно із якою політика держав має здійснюватися на основі високих моральних принципів, поваги прав і свобод людини, суверенної рівності держав, морального обов'язку та відповідальності перед народами;

- реалістична політика (Є. Кар, Г. Моргентау) стоїть на необхідності існування такого балансу сил на міжнародній арені, який унеможливує взаємні експансії та агресії з огляду на взаємну небезпеку потенціальної поразки учасників конфліктів;

- неореалізм - погляд на систему міжнародних відносин, де силові дії держав обмежуються структурними та інституціональними факторами: резолюціями Ради Безпеки ООН, створенням міжнародних комісій, судів-трибуналів типу Гаазького трибуналу із розслідування злочинів у колишній Югославії, Руанді, Сьєрра-Леоне, Ліберії, Ємені, а відтепер – у Грузії та Україні.

- Дж. Бертон указує, що міжнародні відносини є тонким павутинням, їх слід регулювати тепер більш делікатно, ніж це було в минулому столітті. Можливо, «чемна» допомога Україні з боку західних союзників-партнерів виходить з цієї тези, хоча, скоріш за все, така обережність впливає із загроз з боку Росії, включно із погрозами розв'язання широкомасштабної війни за «доктриною М. Патрушева;

- плюралістична модель вказує, що міжнародні відносини формуються на основі більшої сукупності факторів, ніж це відбувалось раніше, тому принцип міжнародного суверенітету слід замінити більш скромним поняттям «незалежно діючих державних структур».

Плюралізм у розумінні міжнародної політики дозволив зрозуміти, що сила, влада, вплив розпорозені у сучасному світі, тому рух до все більшої інтеграції та координації зовнішньополітичних зусиль акторів міжнародної політики є бажаним для XXI століття. У цьому відношенні інсинуації щодо існування якогось світового (єврейського чи масонського) уряду, який керує світом на користь свого інтересу, вважаємо мінімум наївними. Натомість дії США після приходу до влади адміністрації Д. Трампа почали розхитувати єдність союзницьких зусиль у Сирії, Іраку, Афганістані, Ємені, та всій Європі.

Регіональна політика як напрямок координації міжнародних зусиль держав континенту (регіону, субрегіону) останнім часом усе більше привертає до себе увагу. Вона носить більш конкретно-історичний та практичний характер ніж світова, має значний вплив на життя країн регіону, в цілому може значно відходити від загального річища зовнішньополітичних намагань стати лідером чи впливовим гравцем на світові арені.

Так, у Латинській Америці останніх десятиліть під проводом колишніх президентів Венесуели Уго Чавеса, Нікарагуа – Данієля Ортеги, лідера Куби Фіделя Кастро, президента Болівії Єво Моралеса формувалась ліворадикальна політика соціалістично-комуністичного штибу у протистоянні експансіонізму імперіалістичного США. Хоча їх послідовники Н. Мадуро, Рауль Кастро намагались дистанціюватись від лівого радикалізму, їх політика протистоїть західному світу.

Регіональна політика на Далекому Сході визначається економічним співробітництвом, енергетичною кооперацією Росії та Китаю, включно з військовою сферою, дією японського чинника відновлення військової потуги на субконтиненті, ядерними амбіціями Пхеньяна з метою противаги впливу США на тривале існування проекту «дві Кореї». 70-ти річчя КНР позначилось заявками цієї держави на провідну роль у світі, переходячи регіональні рамки.

Політика світових держав у Африці виділяється боротьбою США та КНР, потужними європейськими країнами за сфери впливу на енергетичні, сировинні ринки, за збереження військової присутності на континенті (Франція).

З початком революційних подій на арабському Сході більш рельєфно почала проявлятися активність Франції та Туреччини. Тепер викликає турботу суперництво США та Росії на континенті з

намаганнями витиснути Китай з традиційною багатомільярдною допомогою країнам «третього світу». КНР через неоплатні багатомільярдні борги прибирає к рукам їх стратегічні об'єкти.

При цьому великі країни не переймаються поширенням мережі регіональних гілок «Аль Каїди», таких як «Боко харам» у Нігерії.

Особливістю *воєнної політики* полягає у тому, що вона є синтетичною галуззю і входить частиною змісту у перелічені види і типи політики, вбирає у себе регулятивні імпульси інших видів політики, маючи водночас притаманний тільки їй особливий зміст. Із формально-логічної точки зору **воєнна політика** здебільшого входить у зовнішню політику, водночас залишаючись частиною внутрішньої політики держави. Власний зміст воєнної політики полягає у регулюванні воєнного сектору національної безпеки та воєнно-політичних відносин у широкому розумінні.

Термін «воєнна політика» у Воєнній доктрині 2015 р. має визначення: *діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних Сил України...інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів.*

Проблемними питаннями щодо засад воєнної політики згідно зв'язків із усіма іншими видами, є знаходження балансу між мирними силовими та суто військовими засобами у багатополлярному світі. Показовою є повідомлення часопису «CS Monitor», що військова операція, проведена проти талібів у провінції Кандагар Афганістану, була більше політична, ніж військова. Складно сказати, якого смислу є політичне рішення США вивести частину військ з конфліктогенних регіонів (Сирія, Афганістан) 2019 р., політичне, економічне чи суто військове. Швидше за все – прагматична лінія керівництва США піклуватись тільки про власні поточні інтереси.

Ще одним складним питанням зовнішньої політики є її самостійність, бо часто-густо невеликі країни вимушені йти у фарватері зовнішньої політики «великих» держав. Лунають звинувачення щодо зовнішньої політики України, яка начебто не може проводити самостійний воєнно-політичний курс внаслідок сліпому слідуванню політиці США і ЄС.

У сучасному політичному лексиконі виразно проявляється тенденція уникати словосполучення «воєнна політика» з одночасним використанням терміну «оборонна політика» або «безпекова

політика», як це прийнято у Європейському Союзі. Ми дотримуємось погляду щодо їх паралельного вжитку з політичними нюансами.

Таким чином, політика – складний структурований соціальний феномен, пов'язаний із регуляцією всіх суспільних відносин на основі влади, розпорядження, керівництва, силового примусу, який має бути визнаний суспільством (внутрішньо легітимізований). Силовий примус суперників на міжнародній арені є суттєвим моментом поточної воєнної політики держав.

2.3. У *третьому питанні* теми окреслимо основні підходи до визначення змісту, структури та функцій **воєнної політики**, які є стрижнем усієї проблематики основ воєнно-політичних знань.

Політизація суспільного життя на тлі демократичних перетворень у посткомуністичних країнах та революцій країн арабського Сходу помітно загострили увагу до воєнно-політичних аспектів національної безпеки, забезпечення мирних умов життя суспільства, запобігання громадянських війн та концептуальних основ перспектив воєнної політики молодих держав.

Дискусії в Україні щодо вступу країни до НАТО, протести місцевого населення південних областей проти військових навчань, які, на думку громадськості, суперечили їхнім уявленням про національну безпеку, вперше в новітній політичній історії продемонстрували важливість набуття громадянами політичної культури у достатньому обсязі, включаючи розуміння смислу і спрямованості воєнної політики держави, ролі збройних сил у її проведенні.

Перш за все, йдеться про знання особливостей, сутності воєнної політики, її структури та місця в системі державної політики. Той факт, що у судовому порядку спочатку оголошені місцевими радами «зони без НАТО» на території України (переважно південно-східні регіони) скасовані, не знімає необхідність ретельного вивчення особливостей поточної воєнної політики нашої держави та ставлення до неї населення за допомогою політології.

Воєнна політика («оборонна політика») є синонімічною назвою воєнної політики, слушною є думка щодо акцентування на певній спрямованості її при вживанні терміну «оборонна політика») виокремилась у відносно самостійну галузь діяльності та мислення на межі XVIII-XIX ст. Саме у цей період війни, які скеровувались державною (політичною) владою, «вийшли за межі» або «переросли» воєнну стратегію та військову справу спеціалістів-військовиків, надалі

в них стала домінувати політична складова змісту. В цей час визріває формула «війна є продовження політики», витоки якої знаходимо у грека Аристотеля та римлянина Веґеція Рената.

При народженні воєнної політики на порядок денний XIX століття поставали не питання озброєння, а загального спрямування військових дій, підбору союзників, вибору політичної стратегії. Характерним було зауваження, що до цього військові керівники високого рангу не вдавались до політики. Генерал Єрмолов у 30-х роках XIX століття був відсторонений від керівництва військовим походом на Кавказ та ані слова не мовив про специфічну царську воєнну політику у регіоні. Він лише критикував особистості новопризначених осіб, за свідченням О.С. Пушкіна, який подорожував у тих краях.

Новий етап відносин між політичною та воєнно-технічною стороною війн призвів до кардинальних змін взаємодії війни та політики. Перш за все, з появою воєнної політики керівництво збройною боротьбою відійшло з рук полководців – стратегів до діячів воєнно-політичного штабу, інколи виключно до політичних лідерів, як то було у 1941 – 1945 рр. у СРСР, у 1938-1945 рр. у фашистській Німеччині. Характеристична згадка генерала Л. Рендулича щодо рішення «за інтуїцією» Гітлера оборони наступу радянських військ на південь – Угорщина, Румунія та регіону, тоді як німецькі штабісти вірно вказували, згідно положень стратегії, наступ на Варшаву.

Управління збройною силою ставало функцією не окремих осіб, а спеціально утворених установ високого рангу – воєнних міністерств та генеральних штабів, Рад при політичних лідерах.

Цікавим буде той факт, що міністр оборони Великої Британії у 1940 р. звернувся до ідеї «добровольчих батальйонів», яких йому вдалось сформувати більше 200 сотень, ті стали самодіяльними мілітарними структурами суспільства. Саме з політичних міркувань повстанці на півночі Сирії, проти яких турецька армія почала наступ восени 2019 р., кваліфікуються або як «сирійські демократичні сили» або як «YPG – сирійське відділення Робітничої партії Курдистану».

Цей вищий рівень керівництва збройною боротьбою почали називати «Великою стратегією» або «Політичною стратегією», зрештою утвердилось більш сучасне поняття «воєнна політика». У XXI ст. керівництва багатьох держав вживають термін «національна політика в галузі оборони».

Для того, щоб розібратися з вищенаведеними поняттями, встановимо координацію термінів «Воєнна стратегія» та «Воєнна політика», яку німецький воєнний теоретик Г.Д. Бюллов визначив: «Політична стратегія належить до стратегії воєнної так само, як остання належить до тактики, тобто політична стратегія є вищою».

Зазначимо, що встановлена субординація суто військового та політичного моментів у воєнній політиці не є постійною. Військові керівники найвищого рангу продовжують обстоювати на більш значній частці воєнно-технічного, управлінського аспекті, тоді як дипломати наполягають на політичному змісті діяльності у сфері безпеки. Для характеристики синтезу політичного та військового компонентів стратегії держав Заходу використовуються терміни «політична та військова стратегії», в яких більше збалансована «політична і військова роль» міжнародних оборонних організацій, як вказують аналітики НАТО.

Генріх Леср одним із перших розпочав міркувати щодо наукового дослідження воєнної політики: «...того зв'язку, який існує між війною і політикою, має скласти завдання окремої науки, – воєнної політики», вважав цей теоретик, начальник Академії Генерального штабу до 1904 р. (підкреслено нами). Малось на увазі теоретичний бік воєнної політики, тоді як наразі наголошується на діяльнісній частині – як і чим вона ведеться. На початок ХХ століття в середовищі військових мислителів утвердилась думка щодо необхідності дослідження воєнної політики окремою наукою, тоді терміни «воєнна політика» та «воєнна політологія» були тотожні.

Другий етап ставлення до воєнної політики як спеціального напрямку ведення державного курсу позначився пошуком особливої її форми – стратегії «непрямих дій». У найбільш загальному вигляді це така оборонна політика, що мінімально «включає» силові інструменти – армію, поліцію, збройні сили у цілому.

У 50-тих роках ХХ ст. англійський воєнний теоретик *Є. Кінгстон-Макклорі* визначив місце воєнної політики в системі національної політики: «Національна політика – це вершина трикутника, в основі якого економічна політика, зовнішня політика і воєнна політика в їх сукупності».

Сьогодні вважається, що наслідки застосування небезпечних засобів збройної боротьби (у масштабі планети) вийшли за розумні політичні цілі, людство переступило крайню межу війни як засобу цілераціональної політики.

Поняття перемоги втрачає смисл, бо ризики та втрати переможця перевищать здобутки у економічному, соціально-політичному відношенні. Війна перестає бути «політичною», а ядерна зброя у масштабному застосуванні може привести до «політичного самогубства». Різного роду сценарії ядерної війни демонструють лише ступінь їх згубності для світової спільноти.

При проведенні розділу системи загальнодержавної політики на внутрішню і зовнішню аналітики політичної ситуації у Росії вказували, що у ставленні до косовської проблеми Кремль виходив з першочерговості виконання внутрішньополітичних завдань – збереження політичного режиму, заснованого В. Путіним.

Застереження Росії про односторонній вихід з Договору ОСО були зроблені 2010 р. з огляду на «вищі національні інтереси» та зв'язувались із внутрішньополітичними питаннями. Роль агресії проти України та воєнно-повітряна кампанія у Сирії ще не прояснені остаточно у внутрішньополітичному плані, це можна буде зробити пізніше.

Президентські вибори 2024 р., зміни до конституції РФ можуть виявити зовнішній «український чинник», скоріш за все, йдеться про глобальні наміри РФ змінити існуючий стабільний світовий порядок разом із зміцненням політичної лінії на тривалий час «путинізму».

Стосовно внутрішнього аспекту воєнної політики не варто забувати, як Путін оголосив святкування 75 річниці перемоги над фашизмом «головною політичною подією року» та тля падіння його престижу всередині країни до історичного мінімуму 2008 р.

Тому воєнну політику навряд чи можна віднести тільки до першої чи другої (внутрішньої чи зовнішньої) складової. Російський воєнний вчений Б. Каневський вважав, що воєнна політика має подвійне «входження» до системної політики держави, не підпорядковується повністю ані внутрішній, ані зовнішній політиці.

«Подвійне» входження до загальнодержавної політики приводить до «двоїстого» зворотного впливу: воєнна політика «внутрішньою» стороною пов'язана з програмами країн зі створення збройної сили держави та утриманню на належному рівні, а «зовнішньою» стороною ця політика включає використання воєнно-силових засобів у відносинах з іншими країнами, як загроза силою, інтервенція, агресія, вторгнення, диверсії, збройний конфлікт. Характерно також, що найбільший воєнний бюджет України на 2020 р. ув'язується з більш «миротворчими» планами щодо війни на Донбасі.

Указаний момент взаємовпливу воєнної політики може бути проілюстрований: з приходом до влади прем'єра Японії Шиндзо Абе з восени 2006 року програма уряду почала включати «внутрішні» аспекти воєнної політики, підсилення воєнно-патріотичного виховання дітей у японських школах, перегляд історії Другої світової війни. Після відставки та повторного приходу до влади Ш. Абе попередній мілітарний курс прем'єра продовжено.

До «зовнішніх» моментів віднесли дипломатичну боротьбу з Росією щодо північних територій, виступ проти намагань США закріпити порядок із домінуючою роллю Америки та незначною долею Японії в діяльності ООН, інших впливових міжнародних воєнно-

політичних альянсах. У новому уряді Японії були запроваджені суто «військові» аспекти воєнної політики держави – зміна положень післявоєнної конституції Країни Сонця щодо заборони створення збройних сил, заміну «сил самооборони» повноцінною армією.

Доповнення до статей конституції Японії та повернення інституту збройних сил пояснювались необхідністю протистояти ядерній загрозі з боку Північної Кореї, а вороття згаданого політика до влади у Японії з 2014 р. може свідчити про підтримку його попереднього мілітарного курсу. При цьому Японія твердо заявила щодо поваги суверенітету України та надає нам певну допомогу.

Важливим моментом аналізу воєнної політики є визнання *головним суб'єктом* воєнної політики або державу, або найвпливовіші соціальні сили всередині держави в разі громадянської чи національно-визвольної війни. Не можна вважати таким суб'єктом армію, чи всю збройну силу держави, яка є лише інструментом здійснення воєнної політики. Тому стає зрозумілим, чому можлива «деполітизація» армії, але не держави – головного інституту суспільства.

Нерідко трапляється, що окремі державні діячі намагаються «перекласти» справу ведення війни з плечей держави на плечі армії і вказати, що воєнна політика держави може мати більш високий ранг, ніж діяльність військових з управління збройною боротьбою.

Примітка: 34-денна військова акція 2006 року у Лівані Ізраїлем названа операцією «проти ХАМАСУ», озброєного крила партії Лівану, а відповідальність за відносно невдачу цієї обмеженої військової кампанії була перекладена на ізраїльського генерала, командувача армійської групи (той вимушений подати у відставку). Щоправда пізніше державна комісія з розслідування результатів війни поклала відповідальність за промахи на все воєнно-політичне керівництво: на Прем'єр-міністра, на начальника Генштабу, на командувача збройних Сил Ізраїлю.

Огороджуючи уряд від критики, лише за негативну оцінку дій вищого воєнно-політичного керівництва Ізраїлю у здійсненні операції був звільнений командувач сухопутними військами генерал Іфтан Рон-Таль. Вважаємо не випадковим, що за критику вищих цивільних керівників США щодо афганської кампанії був звільнений у 2010 році здібний командувач війська генерал Мак Кристалл, а наприкінці 2018 р. у відставку подав міністр оборони бойовий генерал Дж. Матіс, не згодний із політикою щодо Сирії та Афганістану.

Важливою особливістю воєнної політики є її здатність інтегруватись у інші напрямки внутрішньодержавної політики, тож у підсумку виникають такі гібриди, як воєнно-економічна, воєнно-технічна, воєнно-наукова та інші різновиди державної політики. Можливо, що поява «гібридної війни» у XXI столітті випливала з «гібридів» політики з силовими чинниками тиску на противника.

Певним результатом інтегрування воєнної політики у структури влади є поява *верстви нових воєнно-політичних лідерів*. У США вказують на командувачів сил регіонального масштабу (Ірак, Афганістан), які можуть претендувати в подальшому на самостійну політичну роль, яку два десятиліття років вдало зіграв генерал Колін Пауелл. У нових публікаціях колумністів США визнана консолідація воєнних керівників Мак Крістала, Дж. Матіса та інших щодо вкрай критичного ставлення до дій Трампа у Сирії, Іраку, Афганістані.

Слід мати на увазі також реальну можливість мілітаризації суспільного буття як результат гіпертрофованого впливу воєнної політики на внутрішньополітичні напрямки, у тому числі і у галузі культури, освіти, виховання громадян. *Це особливо помітно на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, де школярі символічними діями нагадують гріші приклади піонерії СРСР.*

Таким чином, воєнна політика є комплексна галузь політики держави, яка пов'язана зі створенням, утриманням на належному рівні збройної сили з можливим використанням її задля реалізації основних завдань внутрішньої і зовнішньої (національної) політики. Наше авторське тлумачення її таке: *це відносини і діяльність держав та соціально-політичних інститутів, безпосередньо пов'язаних зі створенням воєнної організації, підготовкою та використанням збройного насильства для досягнення важливої політичної мети.*

У Воєнній доктрині (2015) дано офіційне визначення воєнної політики України та її *мета*: відбиття збройної агресії Російської Федерації; забезпечення обороноздатності країни на рівні, достатньому для запобігання виникненню збройного конфлікту, його локалізації і нейтралізації; участь у реалізації спільної політики безпеки і оборони ЄС; удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз (п. 16).

В нашій країні, як у інших демократичних державах, підсумки проведеної воєнної політики за минулий рік та напрямки реалізації оборонної політики почали оприлюднюватись у «Білих книгах». Тим самим досягається певна відкритість, «прозорість» воєнно-політичних рішень керівництва країни, створюються умови для демократичного контролю над використанням бюджетних асигнувань на оборону та за станом збройних сил, за проведенням воєнної політики у цілому.

Процеси **глобалізації** вплинули на взаємини внутрішнього та зовнішнього компонентів воєнної політики, зокрема вимоги міжнародної безпеки та колективного захисту в Європі на перший план висувують політичний аспект загальної мети забезпечення стабільності і миру. Донедавна вважалося, що політичні засоби домінують над воєнно-складовою, що було продемонстровано у

Лівані, де складний діалог керівництва Палестини та Ізраїлю був визначальним на фоні перманентних військових акцій всередині Лівану. Але агресивна політика Росії стосовно країн Заходу привела до перегляду концепції і примушує НАТО розгорнути сили на передових рубежах, зокрема у Польщі, а втручання її у конфлікт владних структур у Лівії викликав силову відповідь Туреччини.

Незважаючи на критику низької ефективності ООН, її мирні у політичному сенсі, але примусові акції: миротворчість, посередництво, врегулювання конфліктів на ранніх стадіях заступають місце прямим військовим акціям. Цікавою у цьому відношенні є заувага Президента Фінляндії (країна не входить до НАТО), що збройні сили Фінляндії приступили до патрулювання повітряного простору над Європою поряд із силами армій держав блоку, бо сучасна оборонна політика базується на спільній європейській політиці колективної безпеки. Прагнення підсилити обороноздатність виказала і нейтральна Швеція.

У зв'язку з кризою, викликаною агресією проти України, структури ЄС наполягають знов-таки на ролі політичних інструментів, проте «послаблення міжнародних безпекових інститутів, посилення ролі воєнної сили поза наявними механізмами міжнародної безпеки», - вказано у Доктрині України ставлять на порядок денний зміцнення обороноздатності держави.

Не слід припускати військові акції під проводом ООН віджилими чи такими, що втрачають актуальність. Так, у всіх операціях з підтримки миру – ОПМ – була задіяні майже 90 тисяч вояків з 107 держав учасниць Об'єднаних Націй. Негативні наслідки за погіршення ситуації у конфліктних регіонах планети – у провінції Дарфур (Ефіопія), у Судані, у Кенії, у Сьєрра-Леоне, Ліберії, Зімбабве, а тепер у Сирії та Ємені покладали на бездіяльність ООН із точки зору ігнорування нею силових важелів політики.

Питання проведення миротворчих акцій, санкціонованих ООН, на Сході України стало дискусійним у зв'язку з категоричною позицією Росії замінити їх односторонніми «гуманітарними конvoями» (їх було здійснено біля 80) для допомоги сепаратистам, блокуванням через Раду Безпеки введення у зону конфлікту міжнародних «голубих шоломів», на чому наполягає Україна.

Слід нагадати, що боротьбу з «Тиграми за звільнення Таміл Іламу» - озброєним сепаратистським рухом Шрі-Ланки – вдалось вирішити урядові силовим шляхом розгрому їх армії, а не переговорами. Можливо встановити зв'язок між успіхами дій тогочасного зам. міністра оборони держави, який тепер став обраним президентом Шрі-Ланки (Г. Раджапакса).

Періодично лунають такі заклики щодо звільнення окупованих районів Донбасу, які ми розглядаємо не виваженими, підбурюючими проти виконання мирних угод Мінська. Ці радикальні заяви віддзеркалюють певні настрої вояків, які повернулись із АТО та зони ООС, які намагаються використовувати ультра-національні сили.

Економічну та наукову потужність держав не так просто трансформувати у дієві засоби воєнної політики – у країн-лідерів виникає так званий синдром «імперського перенапруження сил», коли амбіції та військово-політичні зобов'язання могутньої країни (США у В'єтнамі 70-х років ХХ ст., у Іраку та Афганістані впродовж 2001-2020 рр.) відривались від реальних соціально-економічних можливостей та особливостей ситуації проводити намічену силову воєнну політику.

Сьогодні цей синдром почав проявлятися у Росії, яка активізувала свою військову участь на Україні, Сирії, на Кавказі із демонстрацією сили у повітряному просторі Європи, випробуванням новітніх гіперзвукових ракет, не досяжних для західних країн видів зброї (заява В. Путіна), не зважаючи на економічні втрати та деяку міжнародну ізоляцію.

Воєнну політику не слід зводити лише до дій силових структур і вольових рішень воєнно-політичних кіл, це органічне злиття політики й науки, практики і теорії, доктрин та шляхів і способів їх реалізації.

Теоретична сторона воєнної політики звернута до пізнання законів та тенденцій керівництва, які своєрідно проявляються у військовій сфері, вона присвячена науковому дослідженню досягнення стратегічних цілей держав із застосуванням військових засобів.

Планування й ведення збройної боротьби вимагає глибокого проникнення у приховані для більшості громадян закономірності військової справи, а тому не випадково монархи та політичні лідери ХІХ-ХХ століть намагались мати спеціальний військовий вишкіл. У останнього російського імператора, полковника Миколи Другого, вчителями на військовій ниві були відомі вчені, воєнний теоретик генерал Г. Леєр, військовий історик генерал А. Пузиревський та інші авторитети. У президентів США встановилась традиція виступати у воєнно-морській академії у Вест-Пойнті та залучатись тим самим до воєнної справи в цілому та підготовки офіцерської еліти.

У галузі воєнної політики *ціна суб'єктивних помилок* дуже висока, тому воєнно-політичному керівництву слід більше зважати на теоретичні засади своєї діяльності. На тлі невдалої воєнної політики США у В'єтнамі вимушений був покинути свій пост президент Ліндон Джонсон, який досягнення «повної перемоги» поставив головною метою свого курсу. Він самовпевнено вказував: «Я буду тримати контроль над війною в своїх власних руках».

Можна стверджувати, що збільшення питомої ваги військово-політичної теорії – одна із закономірностей сучасної військової політики. «Мозкові центри», нові технології, використання обчислювальної техніки було випробувано саме у військовій сфері. У романі С. Лема «Голем – XIV» стверджується, що нова наука – алгебра подій, яка передбачала аналіз сценаріїв боротьби у військово-політичній сфері, народилась у результаті взаємодії RAND Corporation та Пентагону. Можливість «гібриду» воєнних дій із іншими, «не силовими засобами» також була передбачена фахівцями Пентагону на початку другого десятиліття ХХІ ст. Ця можливість стала реалією прихованої агресії Росії проти сусідніх країн.

У структурі теоретичного сегменту військової політики можна виокремити такі елементи:

1. воєнно-політичні погляди політичних лідерів, вождів, керівників держав;
2. систематизоване і прагматично налаштоване військово-політичне мислення керівництва країн та їх армій;
3. концепції національної безпеки, розроблені воєнно-науковими «мозковими» центрами;
4. воєнні доктрини – державні документи, офіційно прийняті на певні періоди розвитку обороноздатності держав;
5. воєнно-стратегічні настанови з воєнно-політичними аспектами (курс), які поширені серед вищого воєнного керівництва;
6. гіперболізовані погляди на можливість швидкої поразки противнику і досягнення перемоги (воєнно-політичні міфи). Таким воєнно-політичним міфом, що залишився у суспільній пам'яті, було прагнення Росії до «маленької переможної війни» на Далекому Сході або сподівання Гітлера на перемогу у «блискавичній війні».

Бомбардування РФ позицій демократичної опозиції у Сирії, наземна підтримка дій урядових сил Асаду проти повстанців разом із заохоченням дій іранських нерегулярних формувань та засиланням «приватної армії Вагнера» стали різновидом міфу щодо плідності військового шляху підтримки прогнилих тоталітарних режимів. Аналітики вказують, що втручання Туреччини (операція «Весняний мир») та повернення підрозділів армії США до місць нафто родовищ ще більше ускладнюють проблему миру.

Стосовно **практичної** (діяльності) сторони військової політики можна стверджувати, що її основний елемент, або стрижень, становить оголошений та фактично реалізуємий *оборонний курс держави*. Він скерований настановами військової стратегії.

Отже, за змістом військова політика не вичерпується внутрішнім чи зовнішнім аспектом, теорією та практикою, а має специфічний напрямок, що називають **політичною стратегією** або Стратегією з великої літери.

Яскравим прикладом її була «нова стратегія США» у боротьбі з тероризмом у Афганістані. Вона вироблялась тривалий час за допомогою військових та цивільних експертів, представлена президенту Обамі у 4-х варіантах, де діапазон військової складової коливався від нарощування присутності військ до 100 тисяч солдат до зосередження сил на підготовці афганських сил безпеки.

У зв'язку із незавершеністю боротьби з талібами у Афганістані та курс Д. Трампа на мирну стратегію, неможливо вказати на плідність чи хибність тих стратегій, але очевидним був вибір варіантів воєнних дій. У політичному відношенні той курс був схарактеризований як шлях «від поганої війни Дж. Буша до гарної війни Б. Обами».

Натомість стратегія війни у Іраку, яка включала підготовку професійних збройних сил синхронно із діями власних військових підрозділів, могла вважатись для США вдалою, бо іракські сили успішно вели бойові дії з бійцями «Ісламської країни» (ІГЛ) на власній території та у Сирії.

Сучасна стратегія боротьби на Близькому Сході із тоталітарними режимами Д. Трампа, як належить при імпульсивних, несподіваних для військових керівників рішеннях, вкрай мінлива із спробами оголошення політичних успіхів у досягненні миру.

Отже, **структура воєнної політики** складається з частин:

1. Теорія та парадигми воєнно-політичного мислення;
2. Воєнно-політична практика;
3. Воєнно-політичні відносини;
4. Воєнно-політичні інститути;
5. Поточний воєнно-політичний курс.

Воєнна політика може бути оприлюднена і реалізована у таких формах. **Воєнно-політична концепція** містить ключові для держави положення щодо функціонування всієї сфери безпеки, основні завдання для військ, шляхи і засоби досягнення воєнно-політичних цілей (меж застосування збройної сили). Для неї характерним є наближення до статусу військової теорії, а остання може враховувати наявність конкуруючих концепцій підготовки та ведення війн та політичні наслідки прийнятих рішень.

Воєнна доктрина у площині її ефективності визначається адекватністю концепції захисту країни воєнно-політичним реаліям. У Воєнній доктрині 2015 р. вказано: «Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України, руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють уточнення доктринальних положень формування воєнної політики України».

Воєнна доктрина переводить концепцію (артикулює її) на зрозумілу для мови практики військового будівництва у даній державі. Доктрина має особливий статус офіційного документа даної держави і слугує політично-правовою базою діяльності збройних силових та обов'язкова для всіх державних і місцевих органів.

Прийнята у 2015 р. Воєнна доктрина України пробивала шлях до офіційного визнання її дійсно національною складно – напередодні Другої світової війни вже були підготовлені наукові чинники для створення національної воєнної доктрини, але минуло ще півстоліття, щоб до них додалися передумови суспільно-політичні – утворилась незалежна Українська держава з власним військом. Два роки тривало військове будівництво без чітко визначених воєнно-доктринальних поглядів, допоки у жовтні 1993 р. Верховна Рада першого скликання ухвалила Українську Воєнну Доктрину. Наступна доктрина 2004 року намагалась окреслити євроатлантичний вибір України, але «Нова редакція» 2012 р. під тиском Росії відмовилась від попереднього курсу, проголошувала «позаблокову стратегію», хибну для сучасного, розколотого на блоки оточуючого Україну світу.

Відтепер ми маємо національну Воєнну доктрину, яка враховує воєнно-політичні реалії та євро інтеграційне прагнення країни з наступною підготовкою до вступу в НАТО. Її фундаментальні положення підкріплені Законом України 2018 р. «Про національну безпеку», але із прийняттям Закону «Про воєнну безпеку» втратить свою чинність.

Воєнно-політичні відносини – це відносини між політичними інститутами або між суб'єктами воєнної політики, що зумовлені дією закономірностей збройного насильства при вирішенні завдань у мілітарній сфері. Воєнна доктрина України визначає їх як *«сукупність намірів і дій сторін (держав, коаліцій держав, ...політичних партій, суспільних рухів), спрямованих на досягнення власних інтересів із застосуванням воєнних інструментів разом із іншими у політичній, воєнній, економічній та інших сферах життєдіяльності»*.

Це дещо розпливчате визначення воєнно-політичних надано із метою охопити весь зміст (спектр) відносин, тоді як їх сутнісна сторона полягає у взаємодії головних суб'єктів воєнної політики у проведенні оборонного курсу, без врахування яких неможливо досягти поточних та стратегічних цілей.

Нам здавалось сумнівним до суб'єктів включати «суспільні рухи», але протестні акції під гаслом «Ні капітуляції!» у жовтні 2019 р. продемонстрували важливість їх ролі. Ризиковано ствердити, що малопереконливе судове переслідування активістів самодіяльних

оборонних структур («добробатів») з кінця 2019 р. не підсилить обороноздатність країни.

Серед цілої гамми воєнно-політичних відносин особливо складними є відносини *уряд-армія*: у Туреччині з часів Ататюрка армія грала значну політичну роль, саме збройні сили десятиріччями берегли «світськість» держави, небезпідставно вважав директор журналу «Turkish Studies» Б. Рубін.

Уряд Туреччини, сформований після виборів 2007 р., став налаштованим із більш проісламських та консервативних позицій, та розпочав системні реформи, що мали на меті поступово знизити політичну роль армії. Після прийняття застережень до Конституції 2010 р. відбувся арешт декількох десятків вищих офіцерів, звинувачених у підготовці державного перевороту, що вкладається у вищезазначену логіку обмеження політичної ролі армії. Ця логіка (державна лінія) продовжилась після парламентських виборів 2015 р. з планами перегляду конституції країни, прийнятої «за часів влади військових».

Зрештою, після невдалого воєнного перевороту 15 липня 2017 р., з метою позбавлення влади Єрдогана, було заарештовано сотні генералів та тисячі службовців, звинувачених у підготовці замаху, начебто інспірованого США. Замінені командувачі сухопутних військ, ВМФ, ВПС, почали «притискуватись офіцери-кемалісти», на сміливе зауваження начальника Академії сухопутних військ Ахмета Явуза, заарештованого у 2010 та випущеного на свободу через 5 років. Окремі невдалі дії турецької армії у Сирії в районі Ідліб пов'язують із браком військових керівників після арештів.

Слід уважно стежити за розвитком відносин політичного керівництва з армійською елітою цього нашого південного сусіда, який твердо заявив політично-правове неприйняття захоплення АР Крим російським агресором. Але при цьому посилюється воєнно-технічне співробітництво з РФ та виникає тертя зі США з приводу долі повстанців Сирії.

Не менш складними стали відносини першого демократичного уряду М'яни з традиційною владою військових, які її утримували впродовж останніх 70 років: після вільних виборів парламенту країни все одно заявлено щодо «необхідності консультивання з військовими». Ще більш заплутані відносини урядів Єгипту з військовими, які за всю історію дозволили *один рік* керівництва єдиному цивільному президентові, нещодавно померлому Мурсі.

Відносини уряду України з керівництвом Збройних Сил чітко врегульовані конституційними обов'язками Президента - Верховного

Головнокомандувача та Прем'єр-міністра, якому підпорядкований Міністр Оборони України. Його посада з 2018 р. передбачена для цивільної особи, як у багатьох європейських країнах. Можна з впевненістю сказати, що підстав для втручання військових у курс політичного керівництва України немає, хоча окремі ЗМІ спекулюють на невдоволені вояків із зони АТО-ССО млявим «оборонним» шляхом звільнення Донбасу та пасивними реакціям на захоплення Криму.

Военно-політичні відносини України з Альянсом НАТО окреслені Програмою «Партнерство заради миру», яка успішна особливо у справі замиренні конфліктів у різних регіонах планети, а також Програмою НАТО зі Східного партнерства.

Военно-політичні відносини на міждержавному рівні можуть загострюватись до станів:

- **воєнно-політичного виклику** - намірів або дій однієї зі сторін воєнно-політичних відносин, що спрямовані на досягнення власних цілей без урахування інтересів іншої сторони, з можливостями заподіяння шкоди таким інтересам;

- **воєнно-політичних ризиків** - дій однієї зі сторін воєнно-політичних відносин, які за певних умов можуть загрожувати національним інтересам іншої сторони;

- **загроз застосування воєнної сили** - силові наміри або дії, які заявляють готовність застосування воєнної сили для досягнення власних цілей (п.4 Воєнної доктрини України).

Воєнно-політичні установи не позначені терміном у доктрині 2015 р., хоча їм належить важлива роль у здійсненні воєнної політики, як організаційної єдиної ланки між поглядами, доктринами, воєнно-політичними відносинами, мілітарною практикою. Вони покликані закріплювати, організаційно оформляти та регулювати воєнно-політичні відносини, що дає змогу забезпечувати єдність (зв'язок) політичних інститутів влади та органів військового управління на стратегічному рівні.

Характерно, що перші подібні установи почали започаткувати у повстанських арміях: у збройній організації О. Пугачова була створена Державна воєнна колегія – найвищий адміністративний воєнний і судовий орган. Воєнна колегія у 1773-1775 рр. ввела єдине начальство, визначила місце владної вертикалі повноваження отаманів добровільних загонів. Мабуть, це було копіювання Воєнної колегії, створеної Петром Першим, яка тоді підпорядковувалась Сенату, що підтверджує плідність ідеї створення подібних воєнно-політичних установ у масштабі країни. Такого «державного» рівня мислення отамана, правда, не підтверджує В. Шишков в романі «Пугачов».

Воєнно-політичні інститути пройшли певну еволюцію, відтепер у багатьох країнах діють Вищі воєнно-політичні органи. У США з 1947 р. функціонує Рада національної безпеки, у колишньому СРСР була Рада оборони, яка прийняла хибне рішення щодо введення військ у Афганістан під тиском вищого партійного керівництва країни.

В Україні наразі створена Рада національної безпеки і оборони на найвищому рівні представництва. Саме вона розглядала і прийняла рішення щодо проведення антитерористичної операції (АТО) на Сході України, схвалювала Стратегію національної безпеки та Воєнну доктрину України 2015 р., пропонувала ввести наприкінці 2018 р. воєнний стан.

У зв'язку з небезпечними для всієї країни терористичними актами проти США, Іспанії, Великої Британії, Франції у 2001-2006 рр. там було сформовано державні департаменти Програм допомоги у боротьбі з тероризмом (ПДБТ).

Новими у еволюції воєнно-політичних організацій виступають:

- ускладнення і диференціація організацій у зв'язку із більш суперечливою взаємодією політики і збройної боротьби та появою нових ризиків і воєнно-політичних викликів;

- сильнішою стає політизація органів військового управління;
- утворюються координаційні органи, пов'язуючи політичне керівництво та військові органи управління, воєнно-патріотичні об'єднання типу «Всеукраїнського форуму учасників АТО» тощо;
- відбуваються спроби сепаратистських сил створювати на власний розсуд копії воєнно-політичних органів країн підтримки, наприклад, так звані «Міністерства безпеки» у «ДНР» і «ЛНР».

Особливого значення у формуванні воєнної політики України й розробці шляхів її реалізації набуває сформована згідно з вимогами Конституції України (ст. 107) **Рада Національної безпеки та оборони** (РНБО). Вона координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Головою РНБО є Президент України, за посадою до складу входить Міністр оборони. До її функцій належить:

- внесення пропозицій Президенту у реалізацію засад внутрішньої та зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

- координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у *мирний та воєнний час*;

- здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах *воєнного та*

надзвичайного стану, при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Відповідно Закону № 183/98 ВР, РНБО України:

- розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Военної доктрини належать до її сфери, подає пропозиції Президентові України:

- здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президенту України висновки та пропозиції;

- ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування;

- координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

- координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;

- координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення, конституційних прав, свобод громадян в умовах воєнного та надзвичайного стану, кризових ситуацій.

Стосовно визначення *функціональної ролі* воєнної політики в змісті загальнодержавної політики слід знати, що та визначається як складними взаєминами між збройною боротьбою та політикою - суспільними явищами різного порядку, так і зважає на загальні функції політики держави і особливі управлінські аспекти збройної боротьби.

Збройна боротьба – це різновид соціального насильства, що має окрім політичної специфічну воєнно-технічну та управлінську сторони, залежні від логіки збройних змагань, намірів противника, скеровану військовими лідерами, які нерідко мають інтенції до самостійного вирішення проблем управління збройної сили.

«Війна народжує війну», – така формула маршала Клемансо була поширена на початку ХХ ст. Він був готовий підтримати незалежність України під час влади П. Скоропадського.

Є свідчення того, що у близькому оточенні О. Пушкіна, висланого царем у південне заслання 1821 р., був командир дивізії, який відкрито виступав за збройну допомогу повсталим грецьким патріотам, які виборювали незалежність країни. Це суперечило діям царату, так званого «поліцейського Європи».

Загальнодержавна політика у мирні та воєнні часи та її функції помітно різняться. Крім того, правлячий режим, особливо з мілітарною ідеологією, може мати схильність до воєнно-силових методів при

вирішенні конфліктної ситуації. У такому випадку загальнодержавна політика стає більше воєнною, ніж мирною.

М. Бердяєв влучно відмітив у роботі «Витоки та смисл російського комунізму», що царська держава завжди була воєнно-поліцейською, а перша світова війна прищепила всім мілітаризовані методи та прийоми управління й поведінки: «з'явився новий тип мілітаризованої молоді людини».

Така теза перекликається із появою після революції гідності 2014 р. молодих патріотів України із стилізованою національною символікою та ознаками «мілітаризованої людини» - схильністю до військової форми одягу, мілітарною поведінкою, намаганням долучитись до володіння зброєю. Водночас під таким прикриттям виникають і сумнівні організації мілітаризованого штабу.

Враховуючи вищезгадане, можна стверджувати, що воєнна політика впливає на загальнодержавну політичну ситуацію конкретно-історично.

У своїй головній спрямованості воєнна політика виконує загальні координуючі, регулюючі, керівні функції стосовно проблем воєнних аспектів національної безпеки – це визначення масштабів зусиль суспільства у галузі оборони, розробка фундаментальних питань системи колективної чи індивідуальної оборони, координація зусиль різних державних структур та громадських організацій у мілітарній сфері. У Воєнній доктрині 2015 р. з цього приводу вказано: «Головною метою воєнної політики України є створення умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України.

В іншому відношенні ми простежуємо значний координуючий зворотний вплив воєнної політики на загальнодержавну – якщо під час владної кризи в Україні 2006-2007 рр. спостерігалось розбалансування владних дій, особливо у царині міжнародної політики, а у 2018 р. виявились розбіжності щодо введення воєнного стану, то в оборонній політиці РНБО та політичні сили забезпечували єдність дій правлячих структур. Усі міжнародні зобов'язання України щодо спільних військових навчань, участі українських підрозділів у миротворчих операціях ООН, продовження реформування Збройних сил для відповідності стандартів армій НАТО були підтримані основними політичними силами країни.

На 3-му Всеукраїнському конгресі політологів України, де центральною проблемою стала співпраця політичних сил, ми пропонували одним із чинників консолідації українства вважати воєнну політику держави. Однак урядові структури не забезпечили

накреслену Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» консолідує оборонну політику, спрямувавши її у фарватер політики «великих держав» та надалі «розколювали» суспільство. Нові прояви взаємодії структур влади, обраної з 2019 р., не повинні розхитувати «оборонну єдність» різних політичних сил.

Відносно *специфічних функцій* воєнної політики вкажемо, що ті полягають у приверненні уваги суспільства, владних структур до стану та перспектив розвитку військової сфери у цілому, до збройної сили, яка у мирний час, як примітив ще Г. Гегель, перестає бути «всезагальною справою», у об'єднанні всіх політичних сил суспільства, бо перед лицем військових загроз та небезпек слід забувати про між партійні чвари. У виступах Президента України з 2015 р. червоною ниткою проходила ідея єдності політичних сил, всієї нації перед лицем зовнішньої російської загрози, яка центр тяжіння перенесла із зовнішнього фронту на внутрішній.

Воєнна політика визначає місце збройної організації держави серед інших силових установ, обмежує претензії армії на самостійну роль в житті суспільства (негативним прикладом є переворот у Чилі 1972 р., або у Пакистан з 1999 до 2008 року, де армії визначала суспільний лад), формує загальну оборонну систему країни.

Стосовно Україні зважимо, що *головним завданням воєнної політики є створення цілісного сектору безпеки і оборони держави як головного елемента системи забезпечення воєнної безпеки, інтеграція спроможності його складових для своєчасного і ефективного реагування на наявні та потенційні загрози.*

Фундаментальним питанням воєнної політології є з'ясування взаємин вимог війни і поточної воєнної політики. Взаємодія політики і війни відбувається за такою абстрактною схемою.

Політика визначає доцільність, бажаність чи обов'язковість використання збройної сили для досягнення стратегічної мети держави чи правлячого режиму. У Воєнній доктрині України 2015 вказано, що посилення суперечностей щодо поділу сфер впливу між світовими центрами сили, збільшення їх агресивності, прагнення повернути на свою користь воєнно-стратегічну рівновагу, криза та невизначеність засад системи міжнародної безпеки, послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів, спроби *посилити роль воєнної сили*; послаблення законодавчих обмежень щодо її застосування державами формують спроби застосування *політики сили* агресивних держав.

Починається збройне протистояння (війна, конфлікт) протилежних ідейно-політичних, матеріальних та духовних сил, економік, воєнних політик держав. Якщо зважати на таку модифікацію війни як «гібридна», то збройні акції разом з іншими:

зовнішньополітичними, економічними, енергетичними, дозовано включаються у спектр силових засобів тиску на противника.

Вважається, що у початковій фазі кризового воєнно-конфліктного стану відносин ще зберігається можливість політично-дипломатичного та посередницького регулювання збройного протистояння, але з переходом до масштабного воєнно-силового протиборства зростає швидкість та інтенсивність деструктивних процесів, неадекватної оцінки воєнно-політичної обстановки та посилюється насильницька (агресивна) поведінка країни.

Аналіз воєнно-політичної обстановки на Донбасі 2015-2020 рр. показує, що керівництву РФ за інерцією війни складно буде і у подальшому відмовитись від всебічної підтримки сепаратистів, хоча спостерігається зменшення фінансово-економічної допомоги псевдо республікам «ДНР-ЛНР», спроб керувати їх ватажками.

Подоланий шлях від раціонального компоненту воєнної політики (політика – «розумне у своїй основі» за Клаузевіцем) до «абсолютної стихії насильства, яке не може бути нічим обмежена». Затверджується гасло поза психологічного рівня в суспільній свідомості «Вбий ворога!», а такими визнаються армія, народ, культура, всі сили ворогуючої країни. Недарма знаменитий письменник романів «1984» та «Данина Каталонії» Дж. Орвелл писав, як вир ворожнечі з 1936 р. все сплутав у не розв'язуваний вузол всередині монархічної та республіканської Іспанії. Судові процеси над каталонцями нової генерації сепаратистів пояснюються не до кінця роз плутаністю відносин.

У наступній фазі війни політика підпорядковує діяльність політичних інститутів, економічну організацію суспільства, систему виховання та освіти власної країни воєнно-стратегічним канонам, вимогам збройних змагань та формує норми і правила життя всезагального «стану війни».

Його правові основи передбачені внутрішнім законодавством та міжнародним правом, політичне керівництво суспільного життя стає більш централізованим. Гасло «Все для фронту, все для перемоги» і слід розуміти у цьому контексті. Згідно Закону України 1991 р. «Про оборону України» воєнний стан як *«особливий правовий режим передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина..»* (ст1.).

Заключна фаза воєнно-політичного конфлікту або війни, як різновиду збройного конфлікту, характеризується використанням політикою завойованих чи втрачених боротьбою стратегічних позицій. Якщо перемога, то закріплення свого панівного становища в регіоні, якщо поразка, то відбуваються пошуки політиками шляхів реваншу або зміни самої суті змісту воєнної політики, на яку покладається відповідальність за невдачі.

Таким чином, політика розпочинає та завершує збройне протистояння, але закінчується лише один цикл їх взаємодії, який може бути повторений, тому і війна виступає як «серйозне повторення історії», а політика продовжує постійно мати силову складову.

* * *

2.4. Питання теми актуалізовано у зв'язку з поступовим, сподіваємось невідворотним входженням України до європейських оборонних структур, які координуються спільною європейською оборонною політикою. Актуальним у ЄС постало питання створення спільних збройних сил, а українська армія у перспективі може бути залучена для цієї спільної оборонної діяльності.

Для урядовців, військових керівників знання про **європейську політику безпеки** стають фактором осмисленого вибору концепції національної безпеки.

Історичний розвиток Європи засвідчив, що гарантування безпеки держав залишається інваріантним завданням, поставленим спочатку на наймані чи національні армії, а у подальшому на різного типу міжнародні воєнно-політичні блоки та організації.

Було й так, що всі надії покладались на дипломатію та політику умиротворення агресорів, як під час існування Ліги націй, надалі у період «холодної війни» блок НАТО з його військовою потугою гарантував Європі захист демократичних ідеалів.

Перша світова війна виявила глибокі протиріччя між європейськими країнами, розколотими на воєнно-політичні табори та військові блоки. Версальський мирний договір 1918 р. не заклав підвалини міцного європейського миру, бо був, на думку переможених країн, несправедливим у першу чергу для Німеччини та Італії. Саме тому мирний період між Першою та Другою світовими війнами фактично став підготовкою до нової війни. Вона стає неминучою з приходом до влади фашистських партій в цих країнах та мілітаристських сил у Японії.

У суспільній свідомості європейців давно зріла думка стосовно створення системи колективної безпеки, базуючись на недооціненій у

свій час роботі І. Канта «До вічного миру». Він стверджував, що добровільне світове об'єднання зробить стан «всезагального миру» неможливим для розв'язання війни. Ці положення були висміяні Гегелем, у якого всяке об'єднання породжує свою протилежність – розкол. Крім того, це договірне, а «не справжнє» право.

Із загостренням нетрадиційних загроз після терористичного нападу на США 11.09.2001р. та європейські столиці постала потреба у розробці *концептуальних основ політики безпеки* та оборони більшості країн світу, здійсненні практичних кроків зі зміцнення інституційно-функціональної ролі міжнародних організацій у сфері безпеки.

Терористичний акт в Парижі, після дещо забутих вже терактів у інших європейських столицях (Лондон та Мадрид 2004 та 2006 рр.) стає точкою перегляду європейської безпекової політики, мовиться вже не тільки про введення надзвичайного стану у тій чи іншій країні, а й про безпеку при виникненні нового типу війн – це «терористична війна» або «гібридна війна» тощо. Європейці доходять висновку щодо спільної, колективної воєнної політики в її організуючій сфері.

В процесі до повної асоціації України з ЄС особливу увагу привертають питання узгодженості всіх напрямків політики нашої держави з загальноєвропейськими стандартами. Виключно гострі протестні події та революційна зміна влади взимку-навесні 2014 р. в Україні не зменшили, а загострили актуальність питань воєнної політики нашої країни у річищі безпекової та оборонної політики ЄС.

Агресивні дії Російської Федерації на території Кримського півострову, на півдні України, неодноразово засуджені європейською та світовою спільнотою, демонстрація сили на західних кордонах (підсилення угруповання військ тисячами одиниць нової бойової техніки) прийняття «войовничої» Воєнної доктрини РФ 2014 р. та ідеологічна експансія «Руського миру» поставили на порядок денний як воєнно-технічні («система неядерного стримування» разом із ядерними можливостями РФ), так і воєнно-політичні аспекти національної безпеки. Впадає у око ще не окреслені як загрози для Росії з боку територіальних претензій Японії та створення інфраструктури Китаю вздовж кордонів з Росією, натомість у доктрині РФ зроблений акцент на «встановленні у прикордонних з Росією режимів у підсумку повалення легітимних органів державної влади, політика яких загрожує інтересам країни». Явно мається на увазі Україна, а, можливо, Грузія.

Проте визначальним для нашого суспільства є знаходження власної сутності оборонної політики нового уряду перед лицем існуючих небезпек з боку Росії, нових викликів та майбутніх загроз.

Вирішення цього питання слід розглядати у контексті узгодженості зовнішньої та оборонної політики України з ЄС, адже у об'єднаній Європі після пошуків відповідній демократичному духу спільноти загально прийнятної воєнної політики, почала проводитись Спільна зовнішня та безпекова політика. Вона має більшу ступінь інтегрованості країн, ніж інші напрямки політики, які тим не менш також потребують підсиленої координації.

Спершу окреслимо загальний підхід до тих сфер суспільного життя Європейського Союзу, які координуються спільною політикою. У аспекті політичної регуляції ЄС не виглядає гомогенним об'єднанням 28 (?) держав: економічна та митна, тарифна та цінова політика країн є більш інтегрованими, ніж освітянський простір, питання громадянства, кордонів тощо.

Це стосується культурної політики та деяких інших напрямків взаємодії. Проблеми виступають на перший план при аналізі «сукупної» культурної політики, як раніше заявляли президент Франції та канцлер ФРН, «проект мультикультуралізму» на континенті не здійснився. Наплив біженців із Сирії, інших країн Близького Сходу, де точаться збройні конфлікти, ще більше загострили не сприйняття інших культур, звичаїв європейцями. Відтепер розробляється концепція «інтеркультурності».

Більш відповідальним та складним завданням є вирішення питань оборони, яке б задовольнило потребу всіх європейських держав у безпеці. Критики європейської оборонної політики вказували, що покладаючись на захист НАТО, уряди не надавали достатніх ресурсів у матеріальну базу оборони, хоча на тлі збройних протистоянь в Україні цей стан речей явно буде змінюватись. Згідно Стратегії нац. безпеки Польщі, у якій головною загрозою оголошено РФ, витрати на оборону передбачені на рівні 2,5 %.

Президент США був правий, коли наголошував у 2019 р., що європейці витрачали на оборону менше передбачених 2 % ВВП, покладаючи тягар на США. ФРН, мов, закуповує скраплений газ у «противника» РФ, а не у «союзника» - Сполучених Штатів.

Як відомо, після досліджень А. Маслоу з середини минулого століття безпеку почали включати у тезаурус життєво важливих потреб людини та суспільства. Традиційне її розуміння доповнилось новими ризиками: небезпеки внутрішнього та міжнародного тероризму, організованої злочинності, наркотрафіку, голоду та небезпечних захворювань, особливо, COVID 19, що поєднуються з економічними, політичними, енергетичними та екологічними викликами. Вони є необхідними для розуміння всього змісту безпеки на глобальному, регіональному, національному рівнях.

Однією із важливих складових безпеки є **воєнна безпека**, адже масштаб загроз життю людини та всього суспільства від воєн, воєнно-політичних переворотів та внутрішніх збройних конфліктів незрівнянно вищий, ніж від інших небезпечних факторів. Саме у Європі відбулись дві світові війни, кровопролитний конфлікт у республіках колишньої Югославії показав небезпеку геноциду в самому центрі континенту. Ще не згасало вогнище «заморожених» конфліктів поблизу кордонів України: Придністров'я, Косове, Нагорного Карабаху, а вже роздухується «Кримсько-Східний» конфлікт, названий у Росії «тліючим внутрішнім». Не далеко від кордонів України театр воєнних дій з не до кінця переможеним «Ісламським халіфатом ІДІЛ або ІГІЛ».

Це питання набувало гостроти із-за мінливих підходів України до оборонних структур на Сході та Заході. Двозначно сформульовані положення Закону України 2010 р. «Про засади зовнішньої та внутрішньої політики» та редакції 2012 р. Воєнної доктрини 2004 р. щодо позаблокового статусу нашої країни, але відданості курсу на євроінтеграцію, робили відкритим питання спрямованості вітчизняної воєнної політики а то й бентежили ЄС.

З відмовою України від позаблокового статусу, згідно Постанови ВР, Воєнної доктрини 2015 р., Закону «Про національну безпеку» 2018 р., спрямованість зовнішньої політики стала зрештою більш зрозумілою – *курс на євроінтеграцію включно з оборонними структурами та євроатлантична солідарність*. Як вказано у Воєнній доктрині: «Україна може розраховувати насамперед на власні сили та підтримку США, держав – членів ЄС і НАТО, які вважають, що збереження незалежності та територіальної цілісності України є одним із визначальних факторів забезпечення світової та регіональної стабільності».

Україна, незалежно від різних планів входження у колективні системи оборони, завжди виступала активною учасницею створення європейської і світової системи безпеки, одним із найважливіших елементів якої є контроль над озброєннями. Активна участь у роботі міжнародних організацій, виконання угод контролю над озброєннями становили внесок у зміцнення міжнародної безпеки ХХІ ст.

Добровільна відмова від виробництва, зберігання та використання ядерної зброї, виключення війни з арсеналу політики, професіоналізм миротворців значно підвищили міжнародний авторитет України. Розуміння того, що нарощування збройних сил та озброєнь створює лише ілюзію безпеки, але насправді призводить до нестабільності у світі, сприяло тому, що з 80-х - початку 90-х років ХХ ст. було

підписано низку договорів і угод у галузі контролю над озброєннями та роззброєння.

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та її знищення, до якої приєдналися 143 країни разом з Україною, є одним з актуальних факторів безпеки на тлі питання приховування використання хімічної зброї урядом Асада у Сирії. Безглуздими виглядають закиди сепаратистів щодо підвезення до лінії розмежування з ОРДІЛО хімічної зброї українськими вояками, тоді як її використовували при штурмі ДАП.

Європейська безпекова політика є відносно новим явищем міжнародного політичного життя, вона відзначена високою динамікою розвитку у порівнянні з іншими сферами взаємодії країн.

З найважливіших етапів становлення загальної зовнішньої, оборонної політик ЄС українськими аналітиками відмічене:

1. формулювання воєнно-політичних стратегій співпраці (1946-1949), як визначення позицій у повоєнній системі міжнародних відносин. Робилися спроби трансформувати вимушене союзниттво держав-переможців на постійну основу співпраці між собою та з переможеними країнами в галузі;

2. невдачі реалізації наддержавних проєктів (1950-1954) та період стагнації вирішення оборонних питань (1955-1968);

3. період пошуків концепцій (стратегій) оборони на тлі протистоянь Варшавського договору та НАТО (1969-1986);

4. нормативно-правове забезпечення та інституційне утвердження спільної безпекової та оборонної співпраці країн ЄС (1987-1997);

5. реалізація та вдосконалення інституційних механізмів разом із проєктами створення спільних збройних сил у масштабі об'єднання декількох держав або значної кількості держав.

Поняття «політика безпеки» або «безпекова політика» являється неологізмом політичного лексикону, бо виповнилося лише два десятка років впровадження в політичний простір **Європейської політики безпеки та оборони (ESDP)**. Це один з пріоритетних напрямків зовнішньополітичної діяльності ЄС, спрямований на реалізацію спільних стратегічних цілей держав-членів у сфері воєнно-політичної безпеки.

ЄС став першим у світовій практиці об'єднанням, яке на міжнародно-правовому проваділо у практику відносин спільну безпекову та оборонну політику держав-членів, що замінило виключне право держав здійснювати національну оборонну політику самостійно.

ЄБОП з усіх політик ЄС має чітко виражений міжурядовий характер – за кожною з держав збережено широку свободу при визначенні завдань та інструментів гарантування національної

безпеки. Більшість європейських країн дотримуються коаліційної стратегії (входять у НАТО), деякі притримувались політики нейтралітету (Швеція, Швейцарія) з власною оборонною політикою, Франція знову увійшла у воєнні структури НАТО, деякі країни тільки намагаються увійти до НАТО.

Аналітики відмічають, що невеликі країни скоріше виступають за спільну оборонну політику, тоді як потужні – ФРН, Франція, а особливо Велика Британія, зберігали достатню самостійність у цій галузі державної політики. Під впливом російської агресії проти України традиційно нейтральні країни Фінляндія та Швеція почали замислюватись над питанням більш тісної кооперації з НАТО.

Понятійно-категоріальний апарат європейської політики безпеки та оборони відзначається неусталеністю термінології, що підкреслювалось у дискусіях щодо назви політики у сфері безпеки та оборони: з 1999 р. вже було три варіанти назв такої політики.

Прикметник «спільна» наголошував на меті спільної оборони держав – членів ЄС, з часом він зник. Найширше вживаним був «Європейська безпекова та оборонна політика». Проте у Воєнній доктрині України 2015 р. використовується словосполучення «*спільна політика безпеки і оборони Європейського Союзу*» (16).

Зауважимо, що під час розробки положень про «спільну оборону» та «спільну оборонну політику» відповідного європейського Договору (1991) оперували термінами **традиційної оборони**, яка передбачає захист незалежності та територіальної цілісності ЄС військовими засобами.

Однак згідно Амстердамського договору, оборонна складова ЄБОП, вже не передбачала завдань з територіальної оборони ЄС, натомість наголошуючи на операціях з **кризового врегулювання**.

Еволюція форм воєнно-політичної співпраці європейських держав простежується у постійній зміні договірних форм (Вестфальський мир, Четвертий союз (Шомоне), Троїстий союз, Антанта, Ліга Націй, НАТО, ЗЄС, ОБСЄ та ЄС).

Відсутність загальноєвропейської стратегії безпеки тривалий час негативно позначались на розвитку спільної оборонної політики. Лише у 2003 році вдалося затвердити низку концептуальних положень: закріплення превентивного підходу до територіальної оборони ЄС, кооперацію через підтримання належного урядування в країнах-сусідах (програма сусідства «Ширша Європа – нове сусідство»), застосування збройної сили як останнього засобу політики.

Недоліками залишились відсутність відповідей на деякі *проблемні питання конкретного характеру*, зокрема: як застосовувати воєнно-політичні та силові можливості ЄС та у яких випадках? Немає вказівок

про використання Сил швидкого реагування ЄС. Що з пропозицією ФРН 2013 р. створення загальноєвропейських збройних сил, а тільки з 2018 р. знову активізувались розмови з цього приводу?

У листопаді 2015 р. Франція звернулась до ЄС з проханням військової допомоги у боротьбі з тероризмом і ми є свідками того, які нові інструменти використовує спільна Європа, які важелі будуть задіяні. Насильницькі акції «жовтих жилетів» в Парижі привели до загибелі десятків чоловіків та принесли мільярдні збитки, однак відтепер уряд самостійно унормовує ці небезпечні виклики.

Відкрилась можливість для заняття позицій неформального лідерства однієї чи групи держав-членів у сфері ЄБОП. Очікується, що це буде Франція або Німеччина. Наголошено на потребі відмови від принципу одностайності при ухваленні рішень щодо політики безпеки та оборони.

Важливими є зв'язки між ЄС та провідними організаціями з безпеки – НАТО, ОБСЄ та миротворчими місіями ООН. З огляду на те, що ЄС розбудовує власну структуру військового та цивільного врегулювання криз, яка частково повторює недосконалість організацій НАТО, необхідно зважати на узгодження компетенції міжнародних організацій та різних оборонних структур.

Новою проблемою європейської оборонної політики стало питання координації оборонних зусиль НАТО під проводом США та європейських воєнних можливостей. Заявлено про те, що безпековий ландшафт Європи строкатий: Франція виступає за створення власних європейських збройних сил, Німеччина позитивно поставилась до планів будівництва авіаносця для ЄС, інші країни побоюються, що США поступово перекладає питання захисту на них самих, але поки що європейська оборонна політика здійснюється згідно планів НАТО.

Це слід мати на увазі урядам України, які будуть намагатись «догодити» всім оборонним західним структурам.

На теоретичному та практичному рівнях невирішеним залишається питання співвідношення оборонного характеру та силових завдань з кризового врегулювання ЄБОП (*військово-цивільна дихотомія*). У миротворчій діяльності ЄС переважають операції цивільного та змішаного військово-цивільного характеру.

Завдання ЄБОП з колективної оборони не закріплене в договорах ЄС. Воно не є обов'язковим і залишається бажаним станом координації оборонних зусиль. За аналогією до природи зобов'язань всередині ОБСЄ, зобов'язання держав – членів ЄС з колективної оборони можуть базуватися не на договірно-правовій, а на *політичній та моральній базі*, яка може мати достатню зобов'язуючу силу. Актуальні події, пов'язані із допомогою Україні, продемонстрували

дієвість координації зусиль практично всіх країн ЄС для засудження дій РФ, хоча останнім часом ця єдність розкитується економічним та енергетичним шантажем Росії. Йому піддалась вже Угорщина, ФРН.

Морально-правовою базою, достатньою для вжиття спільних оборонних дій ЄС проти агресора, може стати одностайне ухвалення спільних дій силового характеру державами-членами на захист того, хто зазнав нападу. Термін «спільна дія» є підставою для виконання державами-членами положень про колективну самооборону, закріплених як у ст. 51 Статуту ООН, так і у знаменній статті 5 Північноатлантичного договору.

Своє головне зовнішньополітичне завдання Україна на сьогоднішньому етапі розвитку вбачає в утвердженні європейських цінностей і стандартів не тільки в економіці, соціальній сфері, а також у сфері воєнної політики та безпеки. У цьому - запорака суспільної стабільності і сталого розвитку нашої держави.

Згідно плану дій Україна та ЄС ще з 2004 року погодилися інтенсифікувати свої політичні, безпекові, економічні, культурні відносини, включно із транскордонним співробітництвом, спільною відповідальністю при врегулюванні конфліктів, посилення співробітництва у сфері роззброєння, сусідської та регіональної безпеки, а також вирішення прикордонних та міграційних питань.

Правова основа цієї співпраці була закладена з підписанням Угоди про участь України в операціях Європейського Союзу з врегулювання кризових ситуацій, яка ратифікована Верховною Радою України. Вона розвинена у положеннях Воєнної доктрини 2015 року, серед яких, зокрема, вказано на важливість «участі України у реалізації спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу; удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, гідне сприйняття України на міжнародному рівні та відповідає критеріям членства України в ЄС і НАТО» (п.16).

Помітним етапом у співробітництві з ЄС є активізація діяльності України з проблем придністровського врегулювання, що сприяла зростанню довіри до України як впливового політичного актора європейської безпеки і стабільності. Завдяки підтримці України з 2005 року розпочала роботу Прикордонна Місія ЄС на українсько-молдовському кордоні, 16 березня 2006 року був відновлений повноцінний митний та прикордонний контроль на придністровській ділянці українсько-молдовського кордону, це крок у поверненні придністровських суб'єктів у правове поле Молдови.

Росія звинуватила Україну у загостренні Придністровського конфлікту, тому спільна заява України, Молдови та Грузії щодо спротиву російським анексіям територій («між країнами стоять однакові виклики») через міжпарламентську асамблею є актуальною новою подією європейської безпекової політики.

Таким чином, з середини другого десятиріччя XXI століття слід відмітити зростаючу взаємодію української безпекової політики з європейською оборонною політикою, що стає каменем спотикання у воєнно-політичних відносинах Росія – ЄС-НАТО – США.

Перш за все мовиться про рішучу підтримку ЄС зусиль України дипломатичними, економічними та моральними засобами з «дозованою» військовою допомогою зброєю спочатку не летального характеру, потім деякою військовою технікою, навчанням військового персоналу протистояти російській агресії на Сході України.

По-друге, чіткою довгостроковою орієнтацією України на повномасштабне входження України у структуру Євросоюзу, а Збройні Сили, згідно Воєнної доктрини, мають бути готовими відповідно до рішень Ради Безпеки ООН та міжнародних договорів України, до участі в багатонаціональних операціях з підтримання миру і безпеки, досвід проведення яких накопичено у ЄС на трьох континентах, за заявою колишнього євро комісара Х. Солани.

Втретє, ключовими завданнями визнано комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки до рівня, прийнятного для членства в ЄС і НАТО, розвиток Збройних Сил України за західними стандартами та досягнення сумісності із збройними силами держав – членів НАТО (п. 37).

Для студентів, які включені у систему підготовки офіцерів запасу актуальним є нове завдання *«створення єдиної уніфікованої системи підготовки персоналу для сил оборони з урахуванням досвіду держав – членів НАТО, цивільного сектору і бізнесу»*.

Передбачено, що для спільної безпекової та зовнішньої політики Європи позитивним буде залучення Збройних Сил України до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, боротьби з тероризмом і піратством, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні і континентального шельфу, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів у відкритому морі, надання військової допомоги іншим країнам, участь у міжнародному військовому співробітництві, спільних операціях з НАТО.

Отже, з відмовою від небезпечної політики позаблоковості Україна вибудовує нові підходи до забезпечення національної безпеки,

надає пріоритет участі у функціонуванні євроатлантичної та європейської систем колективної безпеки. Наша країна буде інтегруватися до європейського політичного, економічного, правового простору ЄС, а також поглиблювати воєнно-політичну та воєнно-технічну співпрацю з НАТО для досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації.

Якщо все ж таки у Європі будуть створені єдині збройні сили, згідно виступів у Європарламенті у листопаді 2018 р. А. Меркель та Є. Макрона, це розширить можливості НАТО, допоможе забезпечити більш міцний мир на континенті, відкриє нові горизонти оборонного співробітництва у цих силах за участю української армії.

Найостанніші тенденції європейської оборонної політики показують процеси її подальшої еволюції у напрямку врахування мінливих реалій та загроз. Так, згідно контраверсійної заяви президента Франції щодо «смерті мозку НАТО» (малось на увазі неспроможність приймати адекватні, рішучі, сумісні рішення оборонного альянсу), виступ А. Меркель на святкуванні 64 річчя бундесверу є певним показником все більшої самостійності оборонної європейської політики. Однак при всіх новаціях, які будуть продовжуватись, проекти «Східне партнерство», «Партнерство заради миру» та інші гнучкі формати дають можливість Україні включатись більш активно у загальну безпеку Євроатлантичного простору

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ:

1. Політика – одна з найважливіших суспільних сфер, пов'язаних із здобуттям та використанням влади, вона має властивість включати у свою сферу впливу всі сторони суспільного та навіть приватного життя, зокрема економіку, право, культуру, а природно - військову силу, мілітарну сферу життя, армію.

2. Воєнна політика держави є складовою загальнодержавної політики, вона звернена до управління процесом підготовки і ведення збройної боротьби, забезпечення безпекових мирних умов функціонування суспільства. До її структури входять воєнно-політична свідомість, воєнно-політична практика, воєнно-політичні відносини, інститути, воєнно-політичний оборонний курс.

3. У структурі загальнодержавної політики воєнній політиці відведена роль координації всіх зусиль держави і громадянського суспільства у сфері безпеки і оборони, вона певним чином протистоїть безладу та боротьбі між гілками влади за пріоритети у внутрішній і зовнішній політиці. Перед лицем загроз національній безпеці воєнна

політика консолідує зусилля всіх патріотичних політичних сил, стає «пробним каменем» відданості Батьківщині.

4. Як вказано у Воєнній доктрині 2015 р., Україна вважає, що кожна держава має право гарантувати власну безпеку шляхом інтеграції в такі безпекові структури, які найбільш відповідають її інтересам, а такими для нашої країни безперечно є Євросоюз та НАТО.

Контрольні питання і завдання для самостійної роботи:

1. Назвіть атрибути політики та дайте визначення державної політики.
2. В яких ситуаціях людина стає активним суб'єктом політики?
3. Розкрийте особливості кожного типу і виду політики.
4. Що означає «подвійне» входження воєнної політики до структури державної політики?
5. За яких історичних умов воєнна політика потребувала спеціальної науки для власного обґрунтування?
6. Назвіть найбільш відповідне ситуації в Україні визначення політичної влади.
7. Хто з перелічених суб'єктів соціальної структури суспільства не може претендувати на статус політичного суб'єкта: військові, мафія, профспілки, транснаціональні компанії, військова еліта, трудящі маси?
8. Якою є структура воєнної політики?
9. Визокремте прояви воєнної політики в житті суспільства.
10. Характеризуйте основні напрямки світової політики.
11. Чи є особливий зміст регіональної воєнної політики Європи стосовно України?
12. Які нові тенденції можна виявити у зовнішній і безпековій політиці ЄС?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виступ Президента України 12 жовтня 2015 р. на Першому Всеукраїнському форумі учасників АТО.
2. Воєнна доктрина України 2015 року. Затверджена Указом Президента України № 555/2015.
3. Закон «Про національну безпеку України» 2018 року.
4. Конституція України. – К.: Видавництво ВР, 2015.
5. Цюрупа М.В. Модерна воєнна політика України у контексті європейської оборонної політики // Сучасна українська політика. – К.: ІШЕНД, 2015.
6. Цюрупа М.В. Основи загальної та воєнної політології. – К.: Кондор, 2013.
7. Цюрупа М.В. Діалектика миротворчих, правових та воєнно-політичних аспектів проблеми деокупації Донбасу// Українознавчий альманах. – 2018. – № 23.

ТЕМА 3. ДЕРЖАВА У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА ТА РОЛЬ АРМІЇ В ЗАХИСТІ ЇЇ СУВЕРЕНІТЕТУ

- 3.1. Держава – базовий інститут політичної системи суспільства.
- 3.2. Форми організації державної влади, способи її здійснення. Державний устрій України.
- 3.3. Функції держави у процесі глобальних змін ролі суспільних інститутів.
- 3.4. Роль армії у зміцненні держави та захисті її суверенітету.

Ключові терміни: держава, атрибути держави, форми організації державної влади, політичний режим, форми державного устрою, функції держави, зміна функцій держав в епоху глобалізації, «квазідержави» на Сході України, армія в структурі силових органів держав, її соціально-політичні функції

3.1. При розгляді першого питання не буде новизною указівка, що держава визначає зміст, спрямування та реалізацію розробленої в суспільстві (владою) зовнішньої, внутрішньої, воєнної політики, що це найважливіший її суб'єкт політики.

Вона є інтегральним уособленням сили, влади, авторитету, могутності нації. Томас Гоббс писав, що у могутності держави зливаються всі сили суспільства: «Держава – це єдина особа (One Person), яка може використовувати силу і засоби всіх тих, хто зробив її відповідальною, причому так, як вона вважає необхідним для їх же миру та їх спільного захисту».

В сучасних умовах функції держави кардинально змінюються у зв'язку з посиленням ролі наддержавних об'єднань: ЄС, воєнно-політичних альянсів, міжнародних інститутів, але вона залишається «віссю», на якій «обертається», функціонує політична система, вона:

- головний захисник суверенітету нації;
- базовий інститут політичної системи;
- найважливіший суб'єкт міжнародного права;
- виразник загальнонаціональних інтересів жителів країни;
- представник усього населення на міжнародній арені;
- єдина має право на легітимне застосування сили всередині суспільства та у міждержавних відносинах;
- особлива політично-правова цілісність, утворена на базі національної, інтернаціональної єдності народонаселення;

- в умовах глобалізації продовжує виконувати головні регулятивні функції у економічній та політичній, оборонній сферах
- визначає утворення, розпад (розпуск) інших державних утворень.

Політологічні теорії визнають незамінну роль держави у формуванні та здійсненні політики на внутрішній та міжнародній арені, у розробці воєнної політики та веденні збройної боротьби.

Пропонується таке визначення: *держава – базовий інститут політичної системи суспільства, історично обумовлений спосіб організації та здійснення влади у соціально неоднорідному суспільстві.*

Вона є об'єкт вивчення багатьох суспільних наук – права, соціології, історії, однак політологічний підхід виходить із того, що це особливим (владним) способом впорядкована спільнота, головна функція якої полягає у забезпеченні функціонування суспільних інститутів, захисту, а може й примусу громадян до мирного співжиття.

При дослідженні сучасних держав мають враховуватись певні новації. По-перше, поширюється прагматичний підхід до типології держав: президенти США та їхнє воєнно-політичне оточення часто вживають терміни «держави-парії», маючи на увазі протиставлення країнам «золотого мільярда населення», тобто цивілізованим, процвітаючим, бідних зі злиденим населенням. Є також терміни «цивілізовані народи», «маленькі держави» тощо.

По-друге, слід визнавати зміну функцій держави у смислі здатності її регулювати так чи інакше всі сфери соціального життя, у тому числі у галузі оборони. Фр. Фукуяма писав, що наприкінці ХХ ст. держава і громадянське суспільство стали у позицію протилежного розподілу сил: по мірі зміцнення останнього втрачає силу держава.

По-третє, процес формування нових держав світової спільноти перебуває на новому етапі – активізувалась боротьба за створення країни басків в Іспанії, незалежного Косова та навіть сербського анклав у ній, окуповані Абхазія та Південна Осетія претендують на статус держав разом з горезвісним «ДНР-ЛНР», утворилось Південне Сомалі, не відкинуті плани роз'єднанні Бельгії, Великої Британії, інших нестійких у національно-державному відношенні регіони. Найновішою тенденцією державних процесів став суперечливо висвітлений процес утворення «союзної держави» Росія-Білорусь.

Чомусь українські дослідники не звертають увагу на небезпеку створення та інтеграцію наддержавних утворень (об'єднань) у просторі СНД: «Большая Євразія», Євразійський економічний союз, ОДКБ (Організація договору про колективну безпеку) та інші. Вони йдуть у річищі експансіоністської політики Росії

Вчетверте, самопроголошені сепаратистські «Донецька» та «Луганська» народні республіки претендують на звання «держав» при практично повній відсутності ознак (атрибутів) держав та без міжнародного визнання, що, однак, не вирішує автоматично проблем боротьби з їх збройними формуваннями та ліквідацію злочинних утворень на території України.

З восени 2019 р. у раніше процвітаючому Гонконзі десятки тисяч протестуючих з 7-мільйонного населення демонструють, що не справедливий устрій, коли «одна країна – дві системи». Демократична судова система Гонконгу не здатна стримати остаточне поглинання цієї державної структури з 1999 р. комуністичним Китаєм, яка під тінню боротьби з covid 19 прийняла новий закон про національну безпеку з утиском прав Гонконгу.

Видатні політичні мислителі вказували на неможливість життя без держави: «Людство не може жити поза державою, – зазначав непримиренний критик більшовизму Микола Бердяєв, – воно мусить бути підпорядкованим закону. Держава є об'єднуючою, впорядковуючою і організуючою силою...» Хоча сам він «Зле начало» державності більшовиків мав намір замінити іншим, антидержавним.

Воєнно-політологічний аналіз держави включає в себе осмислення наявних атрибутів держави, визначення її рівня суверенності, форм державного управління та державного устрою, політичної структури держави, її «силових» можливостей, місця армії у механізмі захисту суверенітету (секторі безпеки) та інші складові.

Особливе місце повинен зайняти аналіз **сили держави**, яка відтепер розглядається у більш широкому контексті, ніж раніше. У минулих століттях сила держави ототожнювалась з економічною та військовою потугою, здатністю чинити тиск на інших у міждержавних відносинах, а у новому ХХІ столітті вживаються нові поняття : «м'яка сила» та «жорстка сила», «авторитет» на міжнародній арені, які по-особливому проявляються у сфері міждержавних відносин. Тоффлер вбачає силу сучасних держав у багатстві, інформаційних та технологічних ресурсах «третьої хвили цивілізації».

Значно більша роль почалась відводитись «енергетичній силі»: не випадково оголошення про утворення «Газового ОПЕК» об'єднання країн, які не мали визначної економічної та військової потуги, крім Росії, - а це Саудівська Аравія, Іран, Венесуела, Алжир, Катар та інших енергетично сильних держав – сприйнялось з настоорогою як колективну спробу грати більш значну роль у світовій політиці.

Є слушна думка (А. Глюксман), що енергетична сила Росії дала можливість порушити традиційно тісні зв'язки Франції та Німеччини з іншими країнами в ЄС, тепер простежується спроба «розколоти» єдність Європи у питаннях протистояння агресивним домаганням РФ в Україні. Слід визнати успішним енергетичний тиск Росії на

Німеччину, Туреччину, зрештою на Україну через будівництво нових газотранспортних коридорів.

На пострадянському просторі вказують, що «м'яка сила» сучасної Росії включає окрім енергетичного фактору, формування гуманітарного простору та експансіонізму «руського миру». Це поширення російського менталітету зневаги до інших народів, авторитарного політичного мислення та «рашен» псевдокультури (мережа «Russian today»), нехтування міжнародним правом.

Важливо, що РФ не обмежується в діях на міжнародній арені «м'якою силою», маючи в арсеналі «жорстку» силу (надмірну, за термінологією Заходу) для просування власних інтересів, та починає змінювати світову архітектоніку безпеки, що була побудована на досягненнях міжнародного права, а не на силі.

Це дає можливість сформувати позицію реалістичного погляду на державну міць Росії як «нової наддержави» з імперськими амбіціями та модерними озброєннями. У Стратегії національної безпеки Росії 2015 р. заявлено щодо «зміцнення Росії..., необхідності лідерства у засвоєнні ресурсів Світового океану, Арктики. Її мета – придбання якомога більшої кількості партнерів у різних частинах світу». Як нам бачиться, перенос акцентів на «м'яку» силу Росії, затьмарив європейським лідерам погляд на її здатність до грубої сили по відношенню до Грузії, України, можливо, Білорусі та Прибалтики.

Зброя «нового покоління», яку активно просуває РФ у нагнітанні страху перед мировим протистоянням, доповнюється атаками на кіберпростір суверенних країн, що ставить на порядок денний перегляд поняття «сила держави» на міжнародній арені. Згідно заяви А. Яценюка (15.05.20) вона контролює 50% медіа України.

Натомість «м'яка сила» Китаю – масштабні програми допомоги країнам «третього світу», де великі інвестиції вкладаються в економічне будівництво, надається фінансова допомога з належним озброєнням національним арміям Африки, Латинської Америки. Водночас відбувається підготовка до нового «стрибка» у нарощуванні воєнної потуги з метою світового лідерства. Святкування 70-ї річниці КНР, як заявлено Сі Цзіпіном, продемонструвало можливість країни на всіх рівнях успішної конкуренції із світовими лідерами. Вже багато країн Азії та Африки знаходяться у неоплатних боргах КНР.

Принциповим є визнання пріоритету повноважень держави як цілісного інституту влади, перед його частинами. Ніяка найвпливовіша організація, будь-то елемент держави чи якась така, що невизнана державою легітимною, політична організація, чи наднаціональне, наддержавне утворення не можуть заступати місце держави.

Однак у воєнно-політичних реаліях буває по-іншому. Відомий американський політолог Генрі Кіссінджер у статті «Уроки Лівану» писав, що партія «Хезболлах» із власними збройними формуваннями веде збройну боротьбу проти всього Ізраїлю. Вона стала «державою» всередині держави, має потужнішу армію ніж у легітимного ліванського уряду, сама розробляє і реалізує воєнну політику. У цьому одне із глибоких джерел негараздів у ліванському суспільстві після загадкової смерті харизматичного лідера Ясира Арафата.

Причому ізраїльський письменник Амос Оз став розкритикований у своїй країні за пропозицію знайти компроміс з цією політичною наддержавною силою. Його афористичне визначення окупації є безсумнівним: «Навіть тимчасова окупація отримує людей» стало актуальним й для України.

Щось схоже, за аналогією спостерігається на Сході України, де самопроголошені «ДНР» – «ЛНР» на основі захопленої влади у цих українських регіонах намагаються копіювати повноцінну державу, особливо щодо створення силових органів, наприклад «Міністерства державної безпеки» (МГБ ДНР). Таке «міністерство» Луганська вирішило долю колишнього керівника, який зник з політичної сцени, у Донецьку подібні структури ліквідували «народного президента». Їх прізвища ми навмисно не згадуємо, вони у небутті назавжди

У історичному аспекті визнано, що перші рабовласницькі держави виникли в осередках світових цивілізацій приблизно 3,5 тис. років до Р.Х. – Єгипет, Вавилон, Іудея, Індія, Китай. Всі вони, окрім майже нічим необмеженого владного бюрократичного апарату, власної судової системи, вирізнялись ще і значною воєнною потугою.

Склалось декілька концепцій держави, кожна з яких має методологічне значення для окреслення ролі сучасних держав у формуванні та здійсненні воєнної політики.

Теологічна концепція, запропонована Аврелієм Августином та Фомою Аквінським, визнає земну державу недосконалою і гріховною, слабкою невиразною копією Граду Небесного (небесної держави). Вона заснована на насильстві, потягу до наживи, у той час як Небесний Град стоїть на любові до Бога. Церква вища за будь-яку державу, світська влада має поступатися релігійній. Ведення війни у духовному смислі також має підпорядковуватись настановам церкви.

Зауважимо, що мусульманська теологічна концепція стоїть на тому, що держава якщо має особливий тип правління – халіфат, де політичний володар разом із законодавчими та соціально-політичними функціями, виконує завдання охорони віри та захисту релігійної общини, то вона краще. Термін повноважень правовірного халіфа залежить не від волі виборців, а від дотримання ним «правильного» коранічного шляху, тому досконалими вважають «Ісламські держави».

Стосовно «Ісламської держави Іраку і Леванту», - наступниці «ІДІЛ», яка здавалось переживала останні дні свого існування, хоча мала контроль над територіями 3-х країн з населенням 10 мільйонів, можна вказати, щодо звітти надходили більш ідеологічно-журналістські повідомлення, ніж науково-політичні. Примітно, вказує професор Колумбійського університету Хамід Дабаші, що Б. Обама, колишній президент США, заперечував типологію ІДІЛ як «мусульманської держави».

З фактичною поразкою ІДІЛ як цілісності на Сході її бойові структури переміщуються у Африку та інші регіони.

Концепція насильства має витоки з міркувань Д. Юма, Л. Гумпловича, Є. Дюрінга, що політична влада утворюється шляхом захоплення її сильнішим прошарком суспільства, а стародавню державу утворили наймогутніші верстви - військові ватажки, вожді. Вони, спираючись на військову силу, примусили народ підкорятись, а звичка до покори дотепер лежить в основі відносин держави та народу.

Договірна концепція Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо вважає головним чинником створення держави договірні взаємини між народом та державною владою, взаємні зобов'язання підтримувати державу (владу) і права народу. У Гоббса народ, який уклав договір із владою, позбавлений права його змінювати чи звалити законну владу.

Неоліберальна концепція держави продовжувачів ідей Дж. Локка виходить із того, що держава є охоронець свобод громадян. Як раніше був потрібен «нічний сторож» для чатування на спокій підданих, відтепер держава необхідна у випадку, коли громадяни, начебто вночі, не можуть самі себе захистити. Головна функція держави у наданні прояву якомога більших прав, свобод людей.

Окрім держави, існують соціально-політичні утворення, що які її нагадують: колонії, напівколонії, «квазідержави», псевдодержави, тому є сенс розглянути невід'ємні риси (*атрибути*) держави.

Річ у тому, що колоніальні адміністрації, домініони, колонії, протекторати, суб'єкти федеративних утворень не володіють у повному обсязі найвищою, суверенною, універсальною владою, іншими державними атрибутами, не визнані світовою спільнотою інших держав, зокрема, не мають повноцінної збройної організації.

Остання у політичній науці не віднесена до основних ознак, але на практиці з майже 200 держав-членів ООН лише декілька країн не мають збройних сил, вони покладаються на допомогу інших у справі оборони. Крім того, останнім часом з'явилися псевдодержавні утворення в результаті сепаратистських «відвоювань» територій суверенних держав, що потребує їх кваліфікації з точки зору теорії.

Основними **атрибутами** держави є наступні:

1. Система *суверенної політичної влади*, як правило, поділеної на дві, три чи чотири гілки – законодавчу, виконавчу, судову. Суверенітет

держави означає, що та володіє найвищою і необмеженою ззовні владою над своїми громадянами, надрами – об'єктами влади у межах своєї території. Йдеться про політичну владу над усіма людьми, які мешкають на території держави та за її межами, як громадяни.

Відмова сучасних держав від частини свого суверенітету робиться добровільно, наприклад для входження у наддержавні об'єднання типу Європейського союзу (28 держав об'єднані у ЄС станом на початок 2020 р. після вступу Хорватії), ще із значними застереженнями. Зауважимо, що перші серйозні фінансово-економічні потрясіння в ЄС показали живучість згадки про власний суверенітет – наприклад, плани Франції, Греції вийти із зони «євро», а інших навпаки, – включатись до єдиної європейської валюти. Вихід Британії із ЄС, тривалий час був проблематичний, показав, крім всього іншого, належність її до англо-американської політичної системи.

2. *Територія*, окреслена сухопутними, повітряними та морськими кордонами. Смісл поняття держави нерозривно пов'язаний із конкретною територією, на яку поширюється її влада, а закони на ній мають обов'язкову для виконання силу. Територія включає землю, надра, повітряний та водний простори. Як свідчить історія, саме територіальні претензії одних держав до інших часто спричиняли численні збройні сутички та повномасштабні війни, різного роду воєнно-політичні конфлікти.

Останнім часом територіальні претензії держав набувають різних форм, наприклад, «наукове обґрунтування» приналежності континентального шельфу до своєї основної території: ще влітку 2007 р. глибоководні апарати Росії встановили прапори РФ на дно океану під Північним полюсом, що викликало дипломатичний протест США та символічні військові приготування до адекватних військових акцій Канади, а також стурбованість Норвегії. Тепер територіальні претензії Росії до значної частини України - від Криму через Донбас до Одеси - вилились у анексію АР Крим та м. Севастополь та фактичну окупацію частини території Донецької та Луганської областей.

Інколи, внаслідок принципової неможливості вирішення територіальних суперечок між суверенними державами, виникають «квазідержави» на спірних територіях. Трієст у 50-х роках ХХ століття був територією, на яку претендували одночасно Італія та Югославія. Такі утворення мають деякі ознаки держави, однак без суверенітету не можуть вважатись повноцінними державами.

До типів квазідержав належали «Вільні міста» на основі міжнародних угод для заморожування державних конфліктів. Вони були демілітаризовані, збройні сили створені для оборони кордонів, а

статус вільного міста Данциг у період між світовими війнами гарантувала Ліга Націй, інтереси за кордоном представляла Польща.

У рамках воєнної політології слід вирізняти за територіальною ознакою анклав – держав, територія яких з усіх боків оточена територією іншої однієї держави. Зрозуміло, що здійснення самостійної політики в умовах, коли твої кордони контролюються одним сусідом (Лесото оточена ПАР), вкрай ускладнено. Член НАТО Португалія має сухопутний кордон лише з Іспанією. Розуміючи вади можливого анклаву на сході України, Росія намагається «ДНР-ЛНР» вивести на лінію свою кордону.

3. *Народонаселення*, оформлене інститутом громадянства, є обов'язковою прикметою держави. Жодна особа, навіть особа без громадянства – апатрид – не може жити за межами будь-якої держави, не підкорятися їй, належність людини до держави є обов'язковою, регулюється внутрішнім та міжнародним правом. Держави можуть складатися з народонаселення однієї національності (це трапляється рідко, у минулому такими державами були ФРН чи Сінгапур), проте здебільшого сучасні держави багатонаціональні. За таких умов зусилля влади спрямовані на те, щоб урегулювати міжнаціональні конфлікти, які виникають між представниками різних національних груп.

Об'єктивною основою таких конфліктів всередині держави є наявність десятків і сотень етносів та різних культур, що тяжіють до утворення власної державності. Інколи «бездержавні» нації можуть налічувати мільйони людей (курди у Середній Азії) і складати великі труднощі для сусідніх держав (Сирія, Туреччина).

Міжнаціональні та етнічні конфлікти всередині держав нерідко ведуть до **сепаратизму** - практично-політичного руху за розкол однієї держави на частини за регіональною ознакою, що може призводити до її дезінтеграції, до розпаду потужних багатонаціональних держав (колишні Югославія, Чехословаччина, з певною долею умовності Радянський Союз) на невизначену кількість державних утворень, які намагаються стати повноцінними. Проблема сепаратизму несподівано загострилась у другому десятилітті нашого століття у Каталонії, Сирії, навіть Саудівській Аравії, Південному Судані, Ефіопії.

Українськими дослідниками виявлено такі форми сепаратизму як-то: *сецесія, іредентизм, енозис, автономізація*. Сепаратизм слід розрізняти від права націй на самовизначення та утворення власної держави, як наприклад, створення Палестини згідно рішення ООН ще у минулому столітті, фактичну державність якої визнано лише деякими інституціями ООН.

Так званий «мирний план» 181 сторінках Д. Трампа щодо Ізраїлю та Палестини («оборутка століття»), як інші його програми, суперечливий та не

сприйнятій арабськими країнами: наприклад, у ньому Єрусалим визнаний столицею Ізраїлю, а арабською мовою те ж місто (Єрусалим) «Аль Кудс» вже названо столицею майбутньої Палестини.

Не може бути держави без народу, але протилежна ситуація можлива: український народ упродовж сотень років панування російського царату до оголошення незалежності 1991 р., розкиданий по десятках країн єврейський народ до утворення Ізраїлю у 1948 р., курди й дотепер, народ басків у Іспанії, корінний етнос Каталонії, ще сотні інших етносів не мали або не мають власної державності.

Кількість населення держави становить важливий показник її боездатності: так потужна світова країна Росія, за повідомленням іноземних джерел може у 2050 році нараховувати менше 100 млн. чол., у 2080 році вже менше 60 млн., що підірве її основи національної безпеки. Натомість у Стратегії нацбезпеки Росії 2016 року стверджується щодо природного зростання народонаселення (згідно перепису 2010 р. воно нараховувало 143 млн. чол., з яких майже 2 млн. українці, на сьогодні цифра складає 146 млн.). Нагадаємо, що сусідній з Росією Євросоюз налічує сьогодні майже 500 мільйонів, а КНР – близько 1400 мільйонів громадян.

Новий демографічний феномен – **біженці** з районів збройних конфліктів - фактор політичної нестабільності став для ЄС актуальним, його негативний вплив відчуває і Україна. Із зони окупації виїхало більше 2,7 млн. українських громадян, з них біля 1,2 млн. знайшло тимчасовий притулок у РФ. Маже 3 мільйони біженців з Сирії мігрують з країни до країни.

4. *Система законодавства та здійснення належного правосуддя є важливою ознакою та специфічною стороною життя держави. Ключовий порядок організації соціально-економічного, політичного та духовного життя держави закріплено в основному законі держави – Конституції. Більшість держав сучасного світу мають записані тексти конституцій (за винятком, наприклад, Великої Британії, Ірану, Саудівської Аравії, Бутану, Оману).*

В нашій країні Конституція була прийнята 28 червня 1996 року, зміни до неї внесені Верховною Радою у грудні 2004 року, як небезпідставно вважають аналітики, поспіхом, тепер вони скасовані через Конституційний Суд, проте на часі нові зміни в Основному законі держави. Це стосується у першу чергу закріплення курсу країни на НАТО та ЄС, далі – недоторканість депутатів, судова реформа, новий адміністративний поділ тощо.

Тиск на Україну прийняттям змін до Конституції для введення федеративного устрою ми не сприймаємо. Конституція 1996 р. визначає джерело влади, стабільні форму державного управління та

державного устрою, політичний режим. Громадськість очікує нових змін, виражених та необхідних, для того, щоб наш Основний Закон демократизував політичну та судову систему, а західні союзники України наполягають на змінах щодо децентралізації системи влади.

Деякі мислителі Сходу, мусульманські вчені стверджують, що конституцією мають бути вічні релігійні настанови або віковічні традиції, щоб устрій держав не визначався мінливими політично-правовими ідеями, конституційними проектами, однак ці ствердження навряд чи можна назвати сучасними, хоча ідея стабільності вірна.

Принаймні у Лівії та Ірані подібні проекти були частково реалізованими, а відтепер Ізраїль заявив щодо релігійного статусу єврейської держави – згідно Основного закону – це «національний дім єврейського народу» з 18 липня 2018 року, він був прийнятий 62 голосами проти 55.

Законодавство більшості країн визначає основи застосування збройної сили державою, а згідно термінології НАТО між державами та іншими суб'єктами політики можуть виникати «нелегітимні» збройні конфлікти, тоді як «ргоху ваг» (дозволені) більш прийнятні.

5. Монополія на легальне застосування сили, зокрема на створення армії та інших силових структур. У державі існують спеціалізовані органи примусу, призначені для використання сили: армія, поліція, прокуратура, податкова поліція, установи відбуття покарання, всі вони використовуються у ситуаціях, передбачених законом.

Военною доктриною 2015 р. в Україні створено сектор безпеки і оборони, в склад якого включені більшість із силових інституцій. Він підтверджений Законом 2018 р. «Про національну безпеку України».

Зазвичай законами держав визнані тверді умови застосування сили: надзвичайний стан, воєнний стан, масові заворушення, брутальні порушення громадського спокою тощо. Відтепер додаються термінові відповіді на терористичні атаки, але їх правовий статус ще не прояснений.

У Франції після терористичних атак на громадські установи Парижу 2015 р. був введений надзвичайний стан і застосовані патрульні дії частин збройних сил. В Україні надзвичайний стан у 10 областях, сусідніх із зоною Керченської протоки, де були захоплені українські моряки, вводився на 1 (останній) місяць 2018 р., сам факт якого був показовим з точки зору політичної боротьби – дебати щодо його функцій. Відсутність єдності політичних сил негативно впливає на спроможність держави вести збройне протистояння з агресором, тим паче – сильним, наглим, безсоромним.

Діапазон державного застосування сили простягається від обмеження свободи до фізичної ліквідації людини (смертна кара за

вираком суду та приведення його в дію вповноваженими органами). Останнім часом смертна кара у багатьох демократичних державах відмінена або не визнається правом держави, однак міжнародним гуманітарним правом така прерогатива держави (для комбатантів) визнається. Страта колишнього диктатора Іраку Саддама Хусейна (2003), вбивство спецслужбами США Бін Ладена (2012), масова смертна кара у Саудівській Аравії священнослужителів (2015) ще раз нагадали цивілізованому людству про неоднозначність проблеми державного втручання в основоположне право людини на життя.

Примітка: страчений після 3-х річного ув'язнення перед новим 2016 роком клерик шейх Німр – аль - Німр приїхав вивчати у країну теологію, але під час навчанням закликав до відділення однієї із провінцій Саудівської Аравії і приєднання до іншої держави («не збройний» сепаратизм). Сепаратистські настрої та референдум у Каталонії (Іспанія) у жовтні 2017 р. також привели до широких насильницьких дій з обох сторін (поранено 66 осіб, серед них 30 поліцейських). За два роки протести у Каталонії знову оновились.

6. Наявність органів (механізму) публічної політичної влади, системи установ, які здійснюють функції державного управління, регулювання, контролю. Апарат влади держави, як правило, складається з представницьких органів – парламенту, Зборів, Рад, виконавчих: президента чи прем'єр – міністра, уряду, органів місцевого (регіонального) врядування та державного контролю. Перманентний з 2007 р. конфлікт всередині владної системи та окремих структур України довгі роки послаблює систему влади. Після Революції гідності він у 2015-2018 рр. дещо вщух, але з 2019 знов почав оживати конфлікт нашвидкуруч створених правових структур.

7. Установи стягнення податків або фіскальні органи є важливим владно-економічним атрибутом держави, податками утримується апарат влади, здійснюються загальнодержавні програми соціальної підтримки, роботи значного соціального масштабу. У межах марксистської парадигми мислення вважалося, що стягнення примусових платежів із фізичних та юридичних осіб, установлених державою, є специфічною ознакою і важливою функцією країни, щоб підкреслити її насильницький характер.

У деяких сучасних працях ця функція держави не вказана. На наш погляд, такий підхід не є вдалим, тим більше, що лікарі, вчителі, державні службовці, військовики утримуються за рахунок податків.

З історії держав відомо, що з приходом нових політичних сил нерідко податкова політика радикально змінювалась (імператор Калігула скасував податки на розкіш, введені своїм дідом Тиберієм). Податкова стратегія постійно обговорюється на міждержавному рівні в ЄС, а суперечки щодо нового податкового кодексу України також є ілюстрацією важливості фіскальної політики.

Дебати в сучасних європейських країнах щодо відсотків ВВП на оборону, на соціальні програми, охорону здоров'я базуються на фундаменті платежів обов'язкової податкової системи. У США штат органів податкової служби складає не менше 100 тисяч спеціалістів, з них 20 000 для роз'яснення податкової політики громадянам, які в середньому сплачують суми на приблизно 40% своїх доходів.

У якості **висновку** вкажемо, що процеси державності з початком нового століття не послабшали, навпаки – простежується посилення політичної боротьби за утворення нових національних та «територіальних» держав, різко зріс руйнівний потенціал озброєного сепаратизму, з'явилися не бачені раніше «псевдодержавні» утворення «Ісламської держави» (ІГІЛ), не кажучи вже про пресловуті «ДНР» та «ЛНР», з яскраво вираженим насильницьким характером влади.

Можливо, слід ставити питання про **додатковий атрибут** – визнання нових держав спільнотою цивілізованих держав. Така міжнародно-політична практика випробувалась у Латинській Америці, де уряди першої пол. ХХ століття були не повною мірою самостійні. З цього приводу сперечались дві доктрини, авторами яких були Естрада (міністр іноземних справ Мексики) та Тобар. Одна сторона вважала легітимним уряд та відповідно суверенною державу за умов підтримки змін влади міжнародною спільнотою, а інша визнавала, що важливіше внутрішнє схвалення - легітимація політичного режиму.

Складність питання у тому, що зовнішнє визнання нових держав проблемне: наприклад, незалежність Косова визнано більше 100 державами, але під тиском Росії 15 африканських країн відкликали своє визнання, так само і внутрішньополітична обстановка може радикально змінюватись.

Така суперечка актуалізувалась у зв'язку з появою «двох президентів» у Венесуелі та відсторонення Єво Моралеса у Болівії (2019 р.). Колишній лідер профспілок, экс-президент Моралес заявив, що рішення Організації Американських країн (ОАС) не легітимне, а Н. Мадуро у свою чергу вказав, що ЄС та США йому не указ. Ще більш заплутана ситуація із «ДНР-ЛНР», назви яких не вказані у «Стратегії національної безпеки» Росії, що додатково свідчить щодо важливості поточного воєнно-політичного аналізу обстановки.

* * *

3.2. Друге питання теми розглядає проблему практичної організації влади у державі. Для цього використовуються поняття «форми державного управління», «форми державного устрою», «політичний режим», «тип держави». Останнє синтетичне поняття включає у себе єдність форми державного устрою, державного управління та існуючий політичний режим.

Класифікація форм держав була поставлена з часів Платона і Аристотеля, пропонувалось вирішувати його з точки зору того, на яку кількість населення поширюється благо – на одного, групу чи на всіх.

Формою державного правління є організація верховної суверенної влади, яка характеризується змістом формального джерела влади та способом його використання.

Традиційно виділяються дві форми державного правління: монархія та республіка, які в історії людства постійно модифікуються. Так, французький монарх Людовік XI намагався встановити рівність всіх перед законом (республіканський принцип), тоді як у республіках СНД керівники країн «передають» владу наступнику начебто монархи (Росія, Азербайджан, деякі країни Середньої Азії, зокрема, Казахстан).

Монархія (від грецького «архе» – влада, «моно» – один) - форма державного правління, при якій верховна влада повністю або частково зосереджується в руках одноосібного глави держави, передається у спадок після його смерті чи зречення наступнику. Вона є найдавнішою історичною формою управління, зберігається більше ніж у 20 країнах світового співтовариства, у тому числі у країнах ЄС. Монархія Японії фактично стає новою у зв'язку з відмовою імператора Акіхіто з 2019 р., хоча згідно ст. 1 Конституції Японії він є позитивним «символом держави і єдності народу. Його статус визначається волею народу, якому належить суверенна влада».

Історичними формами монархії є абсолютна та конституційна чи парламентська (обмежена) монархії.

Абсолютна монархія є повновладдя однієї особи у державі. Режим абсолютної монархії унеможливує легітимну політичну боротьбу за верховну владу, бо всім відомо, хто буде наступником даного володаря. Це, однак, не скасовує заклоти, отруєння, вбивства володарів, прикладів чому дає історія. Вбивства наслідного принца Саудівської Аравії, загадкова смерть брата Кім Чен Ина є недавнім підтвердженням нашої тези щодо прихованої політичної боротьби.

Розгалужений державний бюрократичний апарат повністю підпорядкований монарху, примусову роль виконують поліція, армія, судово-каральні установи. Наголос на особистості керівника спрацьовує саме при цій формі правління, у людській історії були монархи з надзвичайно рідкісними цінними якостями, як Юлій Цезар та Наполеон, а були безвольні царі та божевільні королі.

Крім того, навряд чи можна стверджувати про правові основи такої держави, бо абсолютний монарх діє за принципом: «такою є моя воля», хоча при конституційній монархії повноваження самодержця обмежуються (спрямовуються) основним законом держави. Як

правило, монарх виступає головнокомандувачем збройних сил. Скоріш за все, це формально-політичне керівництво, за винятком «воюючих» монархів – царів Кіра, Дарія, короля Карла XII, імператора Наполеона.

Наслідним принцом Брунея є лейтенант Абдул Матін – випускник Королівської військової академії Лондону, його навчання вимагало «вчитись лідерству, психологічній стійкості, роботі під великим тиском, – кращій справі, яку він робив до цього», пишуть про нього.

Викінчена форма абсолютизму склалась у Франції часів королів Людовиків XIV-XVI, у роздрібненій Німеччині процвітав «князівський абсолютизм», з початком XVIII століття бюрократично-чиновницький абсолютизм утворюється в Росії.

Різновидами *конституційної монархії* є дуалістична (монарх володіє виконавчою владою і частково законодавчою) і парламентська (має виконавчу владу та поділяє законодавчу з парламентом).

Сучасні монархії є здебільшого парламентського типу (Великобританія, Данія, Швеція, Японія та ін.). Англійські джерела стверджують, що їх парламент від Олівера Кромвеля, який примусив короля покинути країну, між іншим за рахунок більш сильного парламентського війська, є сильнішим за короля.

Принципово іншою формою державного правління є **республіка**. Римський політичний мислитель Марк Тулій Цицерон визначав (*res publica*) «справою всього народу». Вона характеризується здійсненням державної влади виборним колегіальним органом, який формується обранням своїх представників всім населенням (або його частиною) на визначений, нетривалий час – на декілька років. Республіками є більшість сучасних держав.

Різновидами є парламентська, президентська, змішана республіки.

Верховенство в системі влади при **парламентській республіці** належить представницькому органу, створеному з обраних депутатів – парламенту, який не тільки приймає закони, але і формує уряд. Парламент може висловити урядові вотум недовіри, наслідком чого є або відставка уряду, або, у випадку необґрунтованої претензії до відставки уряду, розпуск парламенту та проведення дострокових парламентських виборів.

Уряд, у свою чергу, володіє повнотою виконавчої влади, інколи має законодавчу ініціативу та право клопотання перед президентом щодо розпуску парламенту. Функції президента у парламентських республіках (Італія, ФРН та інших), в цілому, зводяться до представницьких. Так, президент Ізраїлю у 2018 р. не зміг протистояти парламентському прийняттю «Основного закону», розкритикованому за явно етнічний характер, хоча це не конституція.

Президент у **президентських республіках** обирається народом, який доручає йому бути главою держави, він стає «народним» і повністю контролює виконавчу владу, має особливі повноваження – прерогативи, володіє правом законодавчої ініціативи та має відношення до діяльності судової системи.

Президентство зародилось у США і породило запозичення політичної сутності по всьому світу, особливо у країнах Латинської Америки та на пострадянському просторі. Стаття II I розділу Конституції США довірила федеральну виконавчу владу президентові, незалежному від Конгресу (за всю історію США трьома процедурами імпічменту не було усунуто жодного з 45 президентів), а Верховний Суд, у свою чергу, незалежний від глави держави.

Спосіб обрання президента впливає на відносини глави держави із законодавчим органом, оскільки обидва владні інститути отримують мандат на представництво від самого народу.

Президентство породило принаймні дві тенденції у здійсненні влади: перша зв'язана з непомітним розширенням повноважень майже у всіх суспільних сферах. Із часів «Нового курсу» Т. Рузвельта президенти США стали виконувати законодавчу місію всередині держави та намагались посідати посади «лідерів вільного світу» на міжнародній арені.

Президентам Л. Джонсону та Р. Ніксону вдалось провести ескалацію війни у В'єтнамі без формального оголошення її Конгресом, тому теоретики політики (Артур Шлесінджер) визначили «імперське президентство», яке вирвалось із законодавчого поля регуляції його повноважень і почало диктувати свою волю іншим гілкам влади.

Нам здається, що не виважені, імпульсивні дії Д. Трампа у 2017-2020 рр. здійснювались саме у такому напрямку, що призвело розвалу адміністрації – його команди, не продуманому виводу військ із Сирії та Афганістану (*вперше у житті, сказав бувалий вояк спецназу США, мені соромно за нашу армію*) та загрожують іміджу на міжнародній арені.

Друга тенденція Нойштадта у творі «Президентська влада» (1964) зберігає своє значення дотепер – президентська влада є «владою переконувати, торгуватись, спонукати до тих чи інших дій і навіть залицятись». Вважається, що ця друга тенденція президентського правління проявлялась В. Ющенком під час підписання Універсалу національної єдності у серпні 2007 року, у намаганнях П. Порошенка об'єднати політичні патріотичні сили. Перша тенденція – концентрація влади – утверджувалась за часів президентства Л. Кучми та дає взнаки сьогодні (2020). Зрозуміло, що таке узагальнення є схематичне. За часи

Януковича президентська влада взагалі вийшла за межі моралі та закону цивілізованого суспільства, він «заслужено» знов попав під суд.

Посада прем'єр-міністра, який відіграє провідну роль у парламентській республіці, відсутня. Членів кабінету уряду призначає президент, однак у деяких державах (наприклад, США) ключових міністрів виконавчої гілки влади затверджує конгрес. Президент має право розпустити законодавчий орган у визначених законом ситуаціях, а депутати парламенту (конгресу) зворотно можуть вплинути на дострокове звільнення чи на переобрання президента, але не інакше, окрім як через механізм імпичменту. Разом із президентом іде у відставку весь уряд.

Змішана республіка, як це впливає із назви, поєднує в собі елементи першої (парламентської) та другої (президентської) форм державного управління. Глава держави (президент) особисто пропонує склад уряду, який повинен затверджуватися парламентом. Президент обирається на всенародних виборах та є главою держави, а виконавчу владу уособлює прем'єр-міністр.

Хоча у Конституції 1996 р. зафіксовано, що «Україна є республікою», відкриваючи широке поле трактувань тієї чи іншої модифікації, фактично по формі правління це змішана республіка з динамічною зміною повноважень парламенту і президента. Існує побоювання, що після виборів 2019 в відбувається концентрація влади в руках однієї політичної сили.

Форма державного устрою визначає адміністративний поділ держави на окремі територіальні складові та розподіл влади між нею (державою) і територіально-адміністративними утвореннями.

Історично склалися три форми державного устрою: унітарна держава, федерація, конфедерація.

Принцип унітаризму означає побудову держави, коли верховна влада повністю зосереджена в центрі, а складові країни (області, землі, департаменти, воєводства) позбавлені політичного суверенітету, виступають адміністративно-територіальними частинами цілого. Для унітарної держави характерна система централізації влади, юрисдикція якої поширюється на всю територію країни, тому єдині: громадянство, судова система, здійснення правосуддя, сектор безпеки і оборони та воєнно-політичного керівництва ними.

Однак деякі унітарні держави (Італія, Португалія, Україна. Азербайджан та ін.) включають автономні політичні утворення, як-то Автономна республіка Крим в Україні з власним парламентом, урядом, конституцією, що модифікує «чистий» унітаризм. У Азербайджані

автономна республіка Нахічевань має свій парламент «Алі Меджліс», інші прерогативи залежать від Конституції та уряду Азербайджану.

***Примітка:** АР Крим та м. Севастополь наразі є тимчасово окупованими російськими військами з промосковською владою, які встановили особливий політично-правовий режим на цій території. Достеменно можна тільки сказати, що там масово порушуються права і достоїнства людини, особливо кримських татар, що визнано інституціями ООН. Міжнародний суд в Гаазі прийняв до розгляду позов України до РФ.*

Вихід зі складу РФ दिєним чином цим територіям заборонений, хоча логіка державотворення вказує на взаємозв'язані свободу входження та виходу із федерації.

Федерація - це союз відносно незалежних суб'єктів політики, який складається з утворень, що мають певну політично-правову самостійність. Принцип федералізму полягає у розмежуванні сфер компетенції федеральної, центральної влади та влади складових федерації. Він передбачає згоду у прийнятті спільних рішень, справедливе представництво прав суб'єктів федерації у органах державної влади.

Територія в політико-адміністративному відношенні не виступає єдиним цілим, а складається з територій суб'єктів федерацій, хоча спільний кордон захищається єдиними збройними силами і прикордонними військами країни.

Суб'єкт федерації наділяється установчою владою, правом мати власну конституцію, свою судову та правову системи. При цьому федеральні закони мають пріоритет над регіональними законодавчими актами. Палким прихильником іншого порядку у XIX столітті був американський правник Джон Калхун, який допускав, що федеральна влада штатів не може передаватись центру.

У складі федерації може бути різна кількість суб'єктів: у США – 50 штатів, в Канаді – 10, у ФРН – 16 земель, в Австрії їх 9, а у Швейцарській конфедерації (назва країни не повинна вводити в оману, вона є федеративною державою) – 4.

До компетенції центральної влади федерації належать питання спільної соціально-економічної політики, оборони всієї країни, зовнішньої політики, фінансів, оподаткування, організації структур і діяльності вищих органів влади.

Путінський режим Росії тисне на Україну, нав'язуючи нашій суверенній країні федеративний устрій вкупі з «ЛНР» та «ДНР», на основі усім зрозумілої силової логіки подальшого входження їх до складу «іншої» федерації, як у випадку з Кримом, або навіть до створення конфедерації під проводом Росії.

Один із виступів російського президента на всесвітньому Форумі молоді 2016 р. містив тезу, що «псевдо утворення» штибу Абхазія, Південна Осетія, «ДНР-ЛНР» відображають «динамічний процес утворення нових держав». У

подальшому стали лунати заклики приєднання України до «нової РФ» із прихованим змістом терміну «нової України».

Конфедерація – це союз суверенних держав, який створюється для досягнення тимчасової, конкретно-важливої на даний історичний час спільної мети, як правило, пов'язаної з оборонними завданнями проти потужних агресивних сил для тих країн, які консолідуються.

Принцип конфедералізму передбачає збереження повної юридичної та політичної самостійності кожної з держав-членів конфедерації, у відсутності центральних органів влади, уніфікованого законодавства, єдиного громадянства, загальної столиці, судової системи, взаємодіють оборонні структури. Взаємини між суб'єктами конфедерації ґрунтуються на добровільних договірних засадах для координації дій у розв'язанні спільних проблем.

У конфедерації відсутня єдина податкова система; фінанси центральних органів складають внески, а не з податкові відрахування. Члени конфедерації передають до компетенції утвореного союзу права для вирішення обмеженої кількості питань, найчастіше – у сфері оборони, зовнішньої політики, інфраструктури, транспорту, зв'язку.

Конфедеративна форма держави існувала у США (1776 -1787), Німеччині (1815 - 1867), при об'єднанні Єгипту та Сирії в середині 50-х років ХХ ст. для відбиття нападу Ізраїлю. Щодо Швейцарської Конфедерації, названої так ще у ХІІІ ст., то фактично вона давно є федерацією із сильною централізацією найважливіших державних функцій, хоча конституцією країни визначено, що кожний кантон є «федерально-суверенною державою» зі своїм урядом і конституцією.

Ідея «нової конфедерації» між Росією, Білоруссю, Україною, Казахстаном не матеріалізована, однак вона постійно підживлюється московською владою. У Польщі слово «конфедерація» означало союз шляхти задля захисту її інтересів, що інколи перетворювалась у противника королівської влади.

Від федерацій та конфедерацій потрібно відрізнити регіональні або інші союзи держав, такі, як Співдружність Незалежних держав (СНД), Європейський союз (ЄС) тощо. Це наддержавні модернові об'єднання з різним ступенем інтеграції та обмеженістю суверенітету кожної з держав.

Є також інші критерії **типології держав**. Відносно зв'язку «політична влада – релігія» держави можуть бути світськими та релігійними.

Релігійні держави керовані духовними особами. Настанови панівної релігії є принципами політичного правління, тоді держава стає теократичною як Ватикан або Ісламська республіка Іран. У сучасному світі ідея релігійної держави не сприймається з

ентузіазмом: конфлікти у владних структурах Туреччини показують, що більшість населення цієї мусульманської країни побоюється втратити статус світської держави, встановленого «Батьком турків» – Ататюрком. Промусульманські, неоконсервативні сили, які здобули перемогу (2007) у контексті поширення ісламізму у країнах Близького Сходу, спочатку заявили вустами тогочасного Президента (Абдулла Гюль) про розмежування світських та релігійних інститутів у державі, але ісламістські настрої відчуються дотепер.

Несподівано для аналітиків виникла «Ісламська держава (ІГІЛ або ІДІЛ)» з тотальним релігійним фундаменталістським впливом на політику і приватне життя. «Ісламська держава» протиставила себе арабсько-мусульманському світові, розв'язала збройний конфлікт на кордонах з сусідніми державами для розширення зони свого впливу. На вершині розвитку вона мала територію дорівнюючу Португалії, наблизилась до захоплення Багдаду у Іраку. Оголошений США розгром ІДІЛ (ІГІЛ) означив кінець «держави», але не її ідейних принципів.

З наступом війська Туреччини на збройні інституції курдів у Сирії є повоювання щодо реанімації у значно меншому масштабі «ісламської держави Сирії і Леванту»

Приклад принаймні щодо такої назви наслідувала Гамбія, яка стала з 2015 р. «ісламською державою». Саме вона для захисту мусульманської меншини рохінджа у М'янмі подала позов до Міжнародного суду в Гаазі, який засудив дії уряду та армії М'янми.

Щодо Ізраїлю, який згідно основного закону (конституція не прийнята з 1948 р.) визначив себе «єврейською» країною, позначив себе як «національну державу єврейського народу», то такий тип слід вважати більше національно-ідеологізованим, ніж республіка парламентської форми правління.

Встановлення сутності та типів **політичних режимів** є важливою політологічною проблемою. Для військового керівника знання політичного режиму держави-противника є одним з основних елементів оцінки воєнно-політичної обстановки.

Примітка: авторитарно-диктаторський режим Альфредо Стресснера у Парагваї характеризувався тим, що політичне буття країни було вкрай милітаризовано, армія стала політичною структурною одиницею в складі партії «Колорадо», за роки 34 правління диктатора надзвичайний стан вводився 122 рази. Цікаво, що лад Стресснера був скинутий також за участю армії, не задоволено його втручанням у порядок присвоєння військових звань.

На іншому кінці планети - у Таїланді 2019 р. військові намагались втримати владу демократичним шляхом, до того вони здійснили 12 переворотів. В середині вказаного нами району – у Єгипті – режим генерала аль Сісі вважають ще більш диктаторським, ніж за 30 років правління скинутого Х. Мубарака.

Політичний режим – це система методів здійснення державної влади, в яких відображається ставлення органів влади до легітимних

основ своєї діяльності, прав і свобод людини в суспільстві. Це важлива категорія, адже режим визначає середовище та умови політичного життя - політичний клімат в країні в даний історичний період. Єжи Вятр у відомій роботі «Політичні режими» підкреслював, що той може не відповідати конституційно закріпленим нормам, бо поєднує дві реальності – конституційну (ідеально-правову) та практично-політичну, ситуативну. Є застереження, що конституційне визначення режиму може бути гаслом, декларацією, а не життєвою реальністю.

Поширені *три основні типи* політичного режиму: тоталітарний, авторитарний, демократичний, є перехідні:

- жорстко авторитарний,
- теократичний,
- охлократичний, обмежено демократичний та деякі інші.

Актуальною проблемою для молодих демократичних країн, до яких належить Україна, стає подолання залишків тоталітаризму. Це поняття було введене в політологічний обіг на симпозіумі у 1952 році в США за ініціативи Ханни Арендт. Тоталітаризм було визначено як закрити, нерухому соціокультурну та політичну структуру, в якій будь-яка дія, від виховання дітей до розподілу товарів, – контролюється з єдиного державного центру.

Тоталітарний режим характеризується звуженням обсягу громадянських прав і свобод людини, влада реалізується одноосібно диктатором або найбільш реакційною верствою узурпаторів влади, котрі не обмежені моральними та правовими нормами.

Серед основних ознак тоталітарного режиму виділяють, по-перше, намагання держави регулювати, охопити своїм впливом усі сторони життя, включно з приватними, контролювати все тотально.

По-друге, обмежуються права і свободи громадянина, а якщо вони формально проголошені, то відсутній механізм реалізації норм унеможливує їх здійснення. В Конституції СРСР декларувались свобода слова і совісті, але реалізувати їх було неможливо.

По-третє, тоталітарному режиму властива однопартійність, одержавлення партії та визнання її ідеології державною. Інші партії можуть бути заборонені. Найбільш показовими в цьому відношенні були КППС і Націонал-соціалістична партія фашистської Німеччини, а тепер комуністичні партії в КНР, КНДР, на Кубі, хоча в першій є декілька слабких партій. Закріплення лідера партії КНР «Сі» довічним президентом є показник «м'якої» тоталітарної наддержави, бо діє Всекитайське зібрання народних представників.

В тих комуністичних країнах, де хоча би формально існували інші партії, позиції правлячої верхівки ставали слабшими, наслідки

тоталітаризму долались легше. Польща, Чехія та Угорщина першими перебороли тоталітарну спадщину, там існувала багатопартійна система. Недарма радянська влада чіплялась за збереження статті 5 Конституції СРСР 1977 року щодо керівної ролі КПСР.

Тоталітарний режим встановлює ідеологічну та моральну диктатуру: наука, право, мораль, мистецтво зазнають деформуючого впливу «одноманітності», стають «єдино правильними» коли у всьому слідуєть державно-ідеологічній доктрині. Критики такого режиму, літератори Дж. Орвелл, Л. Замятін у романах - антиутопіях писали, що тоталітарні режими майбутнього мали відповідну мову – «новояз» (новий язык – рос. мов.), де не було слів для критики влади.

Якщо словом «тоталітарний режим» підкреслюється монопольна влада диктатора чи касти та просякнення її впливом х сфер суспільства, особисте життя людини, то терміном «деспотичний режим» робиться наголос на необмеженій владі деспота (володаря), яка проводиться насильницьким чином та придушує вільнодумство.

Цей режим означає нехтування диктатором будь-якого права, самочинне привласнення собі права встановлювати і змінювати закони, проводити репресії. При аналізі політичного режиму щодо дотримання прав і свобод людини, тоталітаризм, деспотію й диктатуру розглядати однопорядковими поняттями, що протистоять демократії.

Авторитарний режим є зосередження влади в руках однієї особи або політичної групи, обмеження політичних прав та свобод громадян і організацій, регламентацією їх активності, скороченням повноважень демократичних інституцій. Це режим жорсткого примушування до виконання непопулярних вимог влади. На відміну від тоталітарного режиму, авторитаризм обмежується впливом на політичне життя та функціонує в межах відповідного політико-правового поля. Він не є всеохоплюючим, за його умов економіка може розвиватися у відповідності до своїх власних законів, зокрема за допомогою дії ринкових механізмів як у Китаї.

Сучасні політичні аналітики приписують владному стилю президента Росії Вол. Путіна, який керує країною більше 20 років, риси авторитаризму. Вказується, що на цій основі новий імпульс отримала «холодна війна», «гра мускулами» політичного лідера країни зі значним воєнно-економічним потенціалом, енергоресурсами, «м'якою силою» та великою військовою потугою з ядерною та гіперзвуковою, космічною...зброєю.

З початком агресії проти України та захопленням Криму риси авторитаризму підсилились, а воєнні авантюри у Сирії та Керченській протоці вкупі показали нехтування путінським режимом вимог

міжнародного права, суспільною мораллю з придушенням політичної критики, вільнодумства в самій Росії до розправи над опонентами.

Політологами Заходу вжито термін «путінізм» для позначення режиму, який поширює свій вплив на сусідні країни і копіюється в інших країнах СНД. При цьому лицемірно заявляється про захист прав і свобод співвітчизників в країні та зарубіжжя (Стратегія національної безпеки Росії 2015 р., виступи на міжнародних форумах, дискусійних клубах «Валдай» тощо). Оголошення українців «носіями російської мови» вкладаються у логіку диктату сусідам.

Не знаючи серйозної політичної опозиції в легальних формах, авторитарна влада допускає обмежену демократію (парламентські вибори, партійні змагання тощо). Сила авторитарної влади полягає в її здатності переконувати і примушувати людей до такого життя «для їхнього ж блага». Зразком авторитарного правління вважаються режими в Чилі за часів правління генерала Піночета, Іспанії – генерала Франко, у Північній Кореї – при Кім Ір Сені та його наслідників.

Встановлення авторитаризму вважається неминучим у процесі руйнування тоталітаризму. Він може відігравати конструктивну роль і сприяти у подальшому створенню демократичного механізму влади, на що сподівались на Заході по відношенню до Росії.

Прикладом іншого розвитку трансформаційного процесу може слугувати пострадянський простір, у тому числі Україна. Після подій на Майдані 2014 р. маси та під їх прикриттям певні руйнівні сили почали зневажати суспільний порядок, паплюжити силові структури, нехтувати вимогами законності.

Можливо, слід шукати альтернативу такій «розгнуданій» демократії, крім авторитаризму та деспотизму, ще й у формуванні «керованої демократії» або ж сподіватись на підвищення політичної культури мас з приводу чого мав сумніви Ортега-і-Гасет.

Авторитаризм, як і тоталітаризм, вважається, не мають ресурсів довготривалого життя, бо створюють передумови власного самознищення. Водночас потрібна політична воля лідерів та рівень демократичної політичної культури населення, щоб відкинути їх.

Долаються вади тоталітаризму і авторитаризму встановленням **демократичного режиму**. Це поняття вживано у тлумаченні для назви партій, як синонім справедливого державного устрою, як характеристика колективних рішень, способу управління, методу прийняття законів та ідеал сучасної держави.

Демократичний режим – це система влади в суспільстві, що створюється за участю всіх (або переважної більшості) членів суспільства, йому підконтрольна, діє в межах чинного законодавства з

метою максимального вільного самовияву громадян. Влада є похідною від волі більшості суспільства, підпорядкована праву й суспільству, її призначення у гарантії прав й свобод громадян, залучення їх до вирішення загальних проблем і реалізації їхніх інтересів.

Нерозривний зв'язок сутності внутрішньої влади та народу охарактеризував німецький мислитель В. Шеллінг, який ще у XIX ст. вказував, що ніяка влада, ані божественна, ані людська, нездатна перетворити народ у такий, якщо він не народився народом (демосом), здатним до правління. *Умовою* демократії є здатність народу до конструктивної участі у політичних справах, а не претензій до влади та руйнації, про небезпеку чого попереджали Бьорк, Фергюсон, критики революцій.

Один із засновків США О. Гамільтон вважав противагою стихії демократизму сильну центральну владу та судоустрій. Можливо тому У. Черчілль вважав демократію не самою кращою формою правління.

Сутність сучасного демократичного режиму полягає у створенні умов, за яких реалізується право всіх громадян формувати, контролювати і змінювати державну владу у відповідності до Основного Закону. Тому у конституціях цивілізованих країн єдиним джерелом влади та її суверенним носієм проголошується народ - головний суб'єкт визначення змісту і характеру владних функцій, а влада відіграє обслуговуючу роль. За часів англійського короля Якоба I депутати парламенту заперечили цьому монарху: «не ми – «Ваш народ», а «Ви – наш король».

Демократія передбачає право формування влади, так й право неучасті тоді, коли вибори перетворюються у фарс, театральне дійство, позбавлені смислу. Абсентизм – демократична позиція принципової неучасті у виборах, бо обирати начебто немає кого, або, за знайденим гаслом в Україні, голосувати «Проти всіх».

Таким чином, політичний режим вирішальним чином впливає на політичні процеси та інститути, на формування політичної культури громадян, установа політичного клімату. Він має бути у центрі аналітичного підходу до визначення здатності держави проводити певний курс воєнної політики.

Не зважаючи на сьогочасні нарікання щодо демократії в Україні, це має бути «уряд народу, створений народом та для народу» - як було здійснено суверенне визначення демократії (1945 р. Велика Британія). Політична сила в Україні «Слуга народу», на наш погляд, гіпертрофовано перетлумачила вищевказану ідею.

При будь-якій демократії залишається проблема «маса-народ», адже останній має відповідати якостям вирішального для країни суб'єкта правління, а не складати просту більшість.

* * *

3.3. Соціально-політична сутність держави реалізується шляхом виконання нею функцій. Функції держави у розвитку державності змінюються, проте захист суверенітету, територіальної цілісності, цілісності народного життя і прав громадян є інваріантним.

Під **функціями** розуміють основні напрямки діяльності, які розкривають соціальне призначення і впливають з атрибутів держави.

Функції можна поділити за напрямками зосередження владних зусиль політики – на внутрішні та зовнішні, а також функції національної держави у справах світовій спільноті.

За соціальним часом їх дії можуть вони бути постійними або тимчасовими. Зауважимо, що здійснення воєнної політики є водночас постійною та тимчасовою функцією, остання на період ведення фактичної збройної боротьби набуває принципово більшого значення та стають більш змістовними, наповнені відповідальним змістом.

Внутрішніми функціями є:

- політична, виражена у забезпеченні публічної влади тієї соціальної сили, яка є пануючою у суспільстві, а також встановлення політичної координації з іншими державами, особливо щодо міждержавних об'єднань;
- економічна (господарська) функція означає, що держава – це координатор системи матеріального виробництва і розподілу благ;
- соціальна функція у здатності держави організувати соціальну підтримку малозабезпечених громадян та виконання соціальних програм;
- встановлення і підтримка законності та правопорядку, бо тільки вона гарантує порядок у суспільстві і захищає суспільний лад від дестабілізації шляхом видання законів та їх виконання;
- культурно-виховна й наукова функції забезпечують певну свободу своїм громадянам у царині духовності, науки і демонструє можливість реалізації багатоманітних інтелектуальних проявів у межах державного об'єднання;

В галузі *зовнішньої* політики основні завдання держави такі:

- захист національних інтересів на міжнародній арені;
- розвиток міжнародного співробітництва;

- організація оборони країни для відбиття агресивного нападу індивідуально або колективно разом з іншими державами у складі воєнно-політичного союзу;
- створення сприятливих умов на зовнішньополітичній сцені для вирішення внутрішньополітичних завдань;
- координація спільних зусиль у протистоянні новим загрозам із боку терористичних організацій, поширенню ядерних технологій, міжнародного піратства.

Президент України серед головних задач держави на 2019 р. ставив досягнення миру в країні, єдності політичних сил, економічної стабілізації, забезпечення діяльності української помісної Церкви, зміцнення Збройних сил. Остаточні державні досягнення можна буде проаналізувати при виконанні Стратегії розвитку «Україна 2020».

Якщо тимчасові функції здійснюються лише на певному етапі (наприклад, під час війни, у надзвичайних ситуаціях), то згадані постійні функції реалізуються упродовж часу існування держави.

При глобалізації зростає роль міждержавних організацій, громадянського суспільства, тому змінюються і функції держав.

У тлумаченні функцій держави є різні політичні доктрини:

1) марксистська парадигма акцентує увагу на насильницьких, класових функціях держави, створеної для панування меншини над пригніченою більшістю;

2) представники класичного лібералізму (І. Бентам, Б. Констан та ін.) вважають, що держава виконує винятково функції правового регулювання відносин між автономними громадянами і не повинна втручатися в економічну та соціальну сферу;

3) теоретики соціального лібералізму (Д. Кейнс та ін.) вказують, що держава, навпаки, повинна більш активно втручатися в економічне життя, фінанси, всебічно виконувати регулятивну, фіскальну, соціальну функцію та соціальної справедливості;

4) у концепціях «плюралістичної демократії» (Г. Ласкі, М. Дюверже та ін.) на перший план виведені функції координатора і арбітра між конкуруючими силами, щоб забезпечувати правові умови для вільної політичної конкуренції;

5) неоконсервативні течії, так звані «неокони» (тетчеризм, рейганізм) виступають за посилення владних функцій держави, вони проти економічних та соціальних дій, які, на їх думку, породжують утриманську психологію та бюрократизацію суспільства.

Відмінності у функціях держав дозволяють виявити нові **типи**:

- «пустотіла» держава, функції її виконують інші інститути та органи, такими, зокрема, була «республіка Ічкерія» (Чечня) або незвідома Придністровська республіка, а відтепер «ЛНР» та «ДНР»;

- тоталітарна держава, де суспільні функції сконцентровані у самій державі, а громадянське суспільство відсутнє в смислі виконання ним вищевказаних призначень;

- соціал-демократичні держави, де обсяг загальних функцій обмежено, а специфічні соціальні ролі виконуються іншими громадянськими інституціями, профспілками, самодіяльними організаціями під гаслом соціальної справедливості.

З одного боку, правильно підмічено мінливий зміст функцій держав у сучасному світі, але з іншого боку – соціально-політична сутність держав не залежить від обставин економічного та соціально-політичного характеру, які на даний час звучують, або розширюють чи модифікують функції держави.

Таким чином, держава – найважливіший базовий інститут політичної системи суспільства, владно-насильницький характер якого економічно впливає з походження та соціального призначення. Акумулюючи в своїх руках владні повноваження, держава інтегрує все суспільство.

В умовах глобалізації державам все складніше контролювати та спрямовувати інтернаціональні економічні, культурні, інформаційні зв'язки. Влада національної держави піддається певній ерозії при включенні до наднаціональних об'єднань типу ЄС, тож можна констатувати передачу частини державного суверенітету.

Нові наддержавні утворення можна розглядати як «велику державу» без імперських амбіцій, але з тими вадами і бюрократично-владними інтенціями. Саме тому ми спостерігаємо протестні спроби «вийти» зі складу ЄС окремих країн. Вимагає прискіпливого аналізу та практично-політичної настороги «об'єднання» Білорусі з Росії під всім зрозумілою першістю «Великого брата».

Нав'язування РФ концепцію федералізму послабить Україну зсередини, а гармонійне поєднання централізації з децентралізацією, яке намагався установити український уряд з 2014 р., на початок 2019 р. рівень якого досяг 70%, допоможе виконувати основні функції держави стабілізувати суспільство, зробити Україну привабливою серед країн пострадянського простору.

Складним для поточного воєнно-політичного аналізу залишається питання форми державного устрою України: згідно Конституції 1996 р. - це унітарна країна з Автономною республікою

Крим, який разом з Севастополем окупований російськими військами, фактично окуповані ОРД і ЛО, це приблизно 35% території Донбасу. Закон про особливий статус Донбасу з не визначеною достеменно долею їх знаходження у політично-правовому полі зв'язує їх з «материнською» Україною.

* * *

3.4. У четвертому питанні теми розглядається місце збройних формувань у структурі державних органів, головним серед яких, з точки зору збройного захисту країни, є **армія**. Не секрет, що всі вони причетні до здійснення тих чи інших функцій держави, а інколи самі здійснюють політичні акції, частіше зміну системи влади через воєнно-політичні перевороти чи сприяння захопленню влади.

Зауважимо, що у підручниках українських авторів звернення до політологічних проблем збройної сили держави є рідкісним (виняток: видання «Політологія». – Харків, 2004 / Кол. авторів). У авторів підручників США є лише окремі глави «Армія і поліція» (Ендрю Хейвуд. Політологія. Пер. с англ.-М; 2005.). У виданнях Університету відмітимо розділи монографії «Воєнно-методологічні проблеми військової теорії та практики» (К.: НУОУ, 2018).

Воєнно-політичний аналіз **збройної сили держави** нерозривно пов'язаний із змістовно-політичним та з організаційно-функціональними аспектами, де збройній силі країни притаманний строго упорядкований, організаційно-формальний характер для виконання державницьких функцій. Особливо чітко це виражено у міжнародному гуманітарному праві, де йдеться про те, що збройні організації є елементами державної структури, вони підпорядковані внутрішньому керівництву та дисциплінарній системі.

Вважається, що організаційна структура армії гранично ефективна у розумінні досконалості бюрократії за М. Вебером.

У політичній та воєнно-теоретичній літературі рівнозначно вживаються поняття «збройні сили», «армія», «військо», «воєнна організація держави». Визначимо зміст кожного поняття, встановимо співвідношення між ними для аналізу їх місця в структурі держави.

Воєнна організація держави – це сукупність військових формувань, воєнно-промислових, воєнно-наукових і забезпечувальних структур та органів управління ними під єдиним воєнно-політичним і стратегічним керівництвом, яка створена для збройного захисту національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх воєнних загроз.

У Законі «Про національну безпеку України» 2018 р. подано склад Воєнної організації держави: Збройні Сили України, Служба безпеки, Національна гвардія, підрозділи Міністерства внутрішніх справ, Прикордонні війська України, військові підрозділи МВС з питань надзвичайних ситуацій та інші військові формування.

Згідно сучасних підходів до національної безпеки створено **«Сектор безпеки і оборони»** - охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, діяльність яких спрямована на захист від зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України. Даний сектор спирається на сили безпеки і сили оборони.

У Воєнній доктрині термін **«Сили оборони»** означає Збройні Сили України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації, Державну спеціальну службу транспорту, інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, в частині залучення їх до виконання завдань з оборони держави.

Отже, як традиційно, так із новаціями оборонної політики, збройні сили є важлива складова воєнної організації держави.

Термін **«армія»** (фр. *armee* від лат. *armare* – озброювати) є широко вживаним разом з іншими поняттями: збройні сили держави; сухопутні війська, на відміну від інших видів Збройних Сил; оперативні об'єднання, що складаються із з'єднань і частин.

Армія з історичної точки зору є одним із перших структурних та владних елементів апарату держави, з нього, як свідчать культурологічні розвідки, починалось державотворення. Мовиться, що одночасно з виникненням політичної форми організації суспільного життя утворюються спеціалізовані органи ведення війни озброєними загонами людей. У подальшому ці органи утворюють одну з частин державного апарату.

У статті «Армія», написаної для американської енциклопедії, воєнний теоретик Ф. Енгельс визначав її організованим об'єднанням озброєних людей, яке утримується державою з метою ведення наступальної або оборонної війни. Це начебто застаріле визначення тим не менш підкреслює «державність» армії та спосіб її утримання, а також основні тогочасні функції.

Сутність армії проявляється в її соціально – політичному призначенні, яке реалізується через функції. *Основна функція армії* - підготовка до війни та ведення її своїми специфічними збройними засобами. За сучасних умов до нових функцій віднесено «стримування та оборону» (за термінологією НАТО «*deterrence and defenses*»). Натомість на теренах СНД вважається, що армія має ще виховну, соціалізуючу функцію для молоді. Гасло: «Армія – школа молоді» пам'ятає старше покоління, воно може прийнятним для сьогодення.

Сучасні армії являють собою соціальний інститут з ознаками:

1. особливої державної інституції; а тільки держава має легітимне право утворювати та використовувати армію;

2. наданим армії правом виконання своїх насильницьких функцій наявними тільки в неї специфічними засобами озброєння та бойової техніки, людьми, призваними на службу державою;

3. структурою із специфічною внутрішньою диференціацією влади й суспільним статусом, яка не повинна бути самодостатньою, бути автономною від політичного керівництва;

4. армія задовольняє потреби у збройному захисті держави та їх коаліцій. У Європі нового століття все частіше лунають заклики для створення спільних європейських збройних сил, або держави створюють військові союзи для використання багатонаціональних армій під єдиним командуванням.

У ЄС практично відсутня єдина інтернаціональна збройна сила, уряд (Верховний комісар) не має підпорядкованих безпосередньо йому сил, але може використовувати багатонаціональні формування: Єврокорпус, Центральну дивізію (Німеччина, Великобританія, Голландія, Бельгія), амфібійну бригаду (Великобританія, Голландія).

До цього списку варто додати угруповання, які створюються в рамках «Єврофору» та «Євромарфору» (Італія, Іспанія, Португалія), що мають скласти свого роду сили швидкого реагування, а також 1-й німецько-голландський корпус.

В Єврокорпусі нараховується близько 90 тисяч військових, 800 танків, 2 тис. 700 бронемашин. Оскільки ЗЄС фактично поки не може залучити їх без санкції НАТО, з урядами держав-членів Союзу був погоджений список національних сил, що можуть бути задіяні в операціях. Рішення про створення його прийнято 1992 р. на франко-німецькому саміті в м. Ля-Рошель (Франція). З 1995 р. до його складу входять з'єднання, частини та підрозділи п'яти країн-учасниць союзу: Бельгії, Німеччини, Іспанії, Люксембургу, Франції.

Становлення військового інструменту ЗЄС пов'язано з труднощами при прийнятті політичного рішення про їх застосування, існує низка не вирішених проблем військово-технічного характеру: різноманітність систем керування, зв'язку і розвідки, відсутність автономних тилових структур, авіаційних і морських транспортних засобів для оперативного перекидання військ на великі відстані.

Певні надії покладаються на українські великовантажні транспортні літаки «Антонов», потребу у яких заявило НАТО. Ми вважаємо, що розподіл функцій військового управління в Україні згідно Закону 2020 р. за аналогією з НАТО сприятиме також загальноєвропейським справі безпеки.

У залежності від соціально-політичних обставин армія може бути **використана** наступним чином:

- ведення прямої збройної боротьби у війнах чи воєнно-політичних конфліктах;
- знаходження у готовності до нанесення ударів або залякування противника згідно зі стратегією «непрямих дій»;
- перебування у стані різних ступенів бойової готовності щодо використання своєї сили;
- участь у колективних воєнно-політичних акціях миротворчості, встановлення чи підтримання миру за мандатом ООН; гуманітарної інтервенції, боротьби з міжнародним тероризмом, піратством у міжнародних водах тощо;
- використання частки армії – спеціальних частин для наведення конституційного порядку (Україна: АТО та ООС у Донецькій та Луганській обл.), боротьба з організованою злочинністю (Мексика, Колумбія, Болівія, Філіппіни) або ліквідація наслідків стихійного лиха, надзвичайних ситуацій (Франція 2015 та 2018 р.);
- демонстративне використання сили армії потенційно, знаходження поблизу кордонів ворожої держави як загрозу вторгнення (агресії, рейду).

У Воєнній доктрині 2015 р. передбачено, що **Збройні Сили України**, інші утворені відповідно до законів військові формування, правоохоронні органи спеціального призначення мають бути готовими згідно рішень Ради Безпеки ООН та міжнародних договорів України до участі в багатонаціональних операціях з підтримання миру і безпеки та гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій, а також в антитерористичних операціях на території держави та поза її межами, боротьби з піратством, неконтрольованим розповсюдженням зброї масового ураження, реалізації інших завдань.

Сучасні дослідники справедливо вважають, що армія (збройні сили держави) є унікальним утворенням серед інших державних інституцій.

По-перше, вона володіє потужним бойовим (насильницьким) потенціалом. Можливості сучасних армій, особливо при можливому використанні зброї масового враження, загальновідомі, тому боротьба за непоширення ядерної зброї є важливою воєнно-політичною акцією – санкції ООН проти Ірану, Північної Кореї та інших країн у майбутньому базуються на такій доктрині.

У Воєнній Доктрині України 1993 р. небезпеці ядерної зброї відводилось багато уваги: підрозділ 1.3. мав назву «Ставлення України до ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення».

Вказувалось, що наша країна вважає застосування ядерної зброї неприпустимим, у зовнішньополітичній діяльності активно виступає за загальне ядерне роззброєння. Поступово у доктринах 2004, 2012, 2015 рр. увага до ядерного потенціалу України ослабла внаслідок фактичного його знищення (до 1994 р. ми мали третій у світі ядерний потенціал, потужну ракетну армію з можливістю доставки його).

Відтепер **наголошено**: *«порівняно з Російською Федерацією економічні, воєнні, людські, інформаційні ресурси України є значно меншими. А при наявності у Росії стратегічної ядерної зброї та зловживання нею статусом постійного члена Ради Безпеки ООН, обмеженою стає реакція світової спільноти на російську агресію проти України»* (п. 26 Воєнної доктрини 2015).

Силовий потенціал армії може бути спрямований на повалення будь-якого політичного режиму, тому у революціях політичні сили нерідко «ведуть боротьбу за власне військо». З сучасних моментів такої боротьби відзначено сильний тиск армії Алжиру на колишнього президента країни Бутефліку з вимогою відставки, на багаторічного президента Зімбабве Роберта Мугабе, військових Таїланду на новообраний 2019 р. демократичний парламент, армії генерала Халіфа Хафтара на уряд, схвалений ООН у Лівії тощо.

По-друге, на створення потенціалу збройних сил, підтримання його у належному стані держава витрачає величезні ресурси, армія вважається одним із найкоштовніших державних утворень. Сумарні річні воєнні бюджети країн світу становлять більше трильйона доларів. Якщо у 2015 р. на оборонні потреби української армії спрямовувалось 8,9 млрд. гривень, у 2016 вже більше 54 мільярдів гривень, а 2019 р. було виділено рекордні 200 млрд.

По-третє, армія цілеспрямовано готується до виконання специфічних завдань, пов'язаних із силовим впливом на ймовірного ворога, що передбачає його фактичну ліквідацію: руйнування об'єктів, поранення, захоплення у полон, вбивство воюючих. За цих обставин наголос на поняттях гуманності, дотримання прав людини, недоторканності та святенності життя певною мірою втрачає сенс. Скоріш за все, слід говорити про запобігання порушень гуманітарного права та дотримання бойової моралі із гуманним змістом.

Армія являє собою організацію, що здатна вести збройну боротьбу за повне досягнення політичних цілей тих сил, які її застосовують. Використовуючи цей інструмент зовнішньої політики, влада може значно підсилити свій вплив як усередині держави, так і на міжнародній арені. Американський дослідник С. Хантінгтон у роботі «Солдат і держава», вказував, що постійна армія («Standing Army») є

джерелом небезпеки для свободи вільного народу своєї ж країни, тому для їх зближення солдат повинен мати статус «солдата-громадянина».

Проблеми взаємодії армії та держави в історії суспільної думки досліджувалися здавна, ще за часів античності. У «Державі» Платона, «Політиці» Аристотеля мовилось про можливий тиск армії на політичну владу, відмічався її вплив на рабовласницьку демократію. У історії візантійських імператорів, мало відомої з точки зору взаємин з армією, були випадки повстань армій проти «скарєдних» імператорів, таких як Маврикій. В Риму преторіанці бувало скидали імператора на тлі обцянок нового керманича висок виплат і земельних ділянок.

Буржуазні революції XVIII-XIX ст. надали чимало нового у трактування питань взаємин держави та збройних сил, оскільки все більшого значення набуває діяльність народних мас, місце відносно невеликих професійних армій або найманих загонів ландскнехтів займають численні армії, які рекрутуються з народу.

Доба імперіалізму, породжені нею кризи економіки, моралі та політичних систем, дві світові війни XX ст. виявили нові явища впливу збройних сил на суспільство у стані війни, інфільтрації впливу військових керівників (військової еліти) в мирні сфери життя, тому американський теоретик Р. Міллс ще у 1958 р. зауважив, що «воєнні міркування часто визначають зовнішньополітичний курс США».

Докорінні зміни життя глобалізованого світу стимулювали нові взаємовідносини між армією і державою.

Перше. Ідея масового озброєння всього народу, як еквівалента постійної армії, поступово втрачає сенс. Вона реалізувалась в американській конституції і віддзеркалювала реалії – країна не мала досвіду існування регулярної армії, окрім боротьби партизанських загонів із колоніальною армією, переселенці відзначались сміливістю, ініціативою, були озброєні, мали вишкіл. Один з англійців повідомляв під час війни зі США: «Американський народ численний і озброєний».

Примітка: в Україні для відсічі збройної агресії РФ на самоврядованих началах з 2014 р. утворювались добровольчі «батальйони», без допомоги яких важко було б захищати східні рубежі країни на тлі небоєздатної старої армії. Відтепер українське військо має «унікальний бойовий досвід», а збройні загони (батальйони) добровольців, згідно вимог Военної доктрини 2015 р. та інститутів ЄС, мають уійти до складу Збройних Сил. За інформацією бюлетеня ЗС України (квітень 2019 р.) на початок 2014 р. наші сили складались з 54 військових частин обмеженої боездатності.

Важливим завданням воєнної політики України є інтегрування добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувались для захисту територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в АТО у Донецькій і Луганській областях, забезпеченні її

проведення, до складу Збройних Сил України, МВС, Національної гвардії України, інших утворених військових формувань.

Однією із форм реалізації ідеї «народної армії» стає система підготовки військових кадрів, що спирається на офіцерів запасу, а ті мають «вдома» зброю, форму одягу та оснащення (у Швейцарській конфедерації). Характерною є позитивна думка більшості українців (близько 70% за даними опитування газети «День») щодо створення в країні цілком професійної армії зі службою за контрактом.

Друге. Постійні армії, навіть невеличкі, залишаються у структурі державних силових органів практично повсюди, окрім Ісландії та Пуерто-Ріко (безпеку останньої забезпечує армія США), мають специфічні культурно-національні риси. Це форма одягу, церемоніальні елементи, традиції здійснення військової служби, особлива мілітарна культура.

Постійні армії на професійній основі ще тривалий час будуть залишатися у складі силових органів держави як підготовлений та кваліфікований персонал ведення збройної боротьби.

Третє. Процеси інтернаціоналізації торкнулись інституту армії – спостерігається уніфікація озброєння, взаємодія національних армій у спільних місіях, таких, як миротворчі операції за мандатом ООН чи регіональних організацій (мандат ОАЕ у Дарфурі, Південний Судан). За перші 10 років здійснення спільної політики в галузі оборони європейські сили провели 20 операцій на трьох континентах для запобігання насильству, відновлення миру, подолання наслідків конфліктів.

У боротьбу з «ІПЛ або ІДІЛ» включились армії США, Великої Британії, Росії, інших країн, мала намір не бойовими силами допомагати Україна цим інтернаціональним силам.

Якісні зміни у воєнно-політичній галузі, рівень розвитку суспільної свідомості та права вже не дозволяють армії, принаймні в розвинутих країнах, виступати єдиним універсальним інструментом насильства як всередині країни, так і ззовні.

Зрозуміло, що ядерна війна не може бути засобом розумної політики, а в Європі ця ідея поширилась на звичайні війни. Молоді люди навіть у державах з усталеною мілітарною традицією (Німеччина) не бажають проходити військову службу, у ФРН заявлено про не укомплектованість військових частин фахівцями.

У взаєминах європейських держав національні армії поступово втрачають роль інструменту політики в традиційному розумінні. Вони перетворюються в гарант безпеки країни, у засіб стримування тих сил у регіоні, які здатні на агресивні, авантюрні дії (в т.ч. невійськового

характеру, наприклад, терористичні акції). В Європі національні армії стали елементом системи європейської колективної безпеки.

Важливою політологічною проблемою є визнання **соціально-політичної функції** збройних сил у взаємодії з політичною владою.

Щодо внутрішньої політики, то тут мають місце дві полярні точки зору: перша – армія перебуває поза політикою, друга – армія є знаряддям політики владних кіл, які бажають її зміцнити, або революційних сил у їх боротьбі «за військо». Існують й інші менш значущі підходи. Особливу актуальність представляють проекти «легітимізації» приватних армій («частные военные кампании» в РФ).

Перша точка зору представлена у інституційній теорії (П. Блау – США, Шоселлер – ФРН), де армія є вічним соціальним інститутом, неабияким «для стабільного функціонування суспільства», це «система соціальної дії». Вона ліквідує дисфункції, особливо «підривні дії» (страйки, расові виступи, соціальні аномалії) антидержавних елементів тому виступає гарантією стабільності.

Одним із яскравих прикладів запобігання розпаду держави стало відсторонення армією президента Судану Башира аль Асада та перехід влади до військового Комітету (владу військових в історії країни вже скидали двічі у ХХ столітті) з квітня 2019 р. Зрештою військові погодились на «поділ» влади у Судані. Однак «третьою» владою став генерал Хеметі на чолі парамілітарної сили типу партизан (30 тис. вояків) RSF – сил швидкого реагування.

Отже, армія може бути одним із суб'єктів політики, який чинить вплив на соціальні групи, партії, державну владу, що дозволяє розглядати армію як відносно самостійну політичну силу.

Низка соціально-політичних обставин трансформує армію в усталений, консервативний силовий державний інститут. Для військовика дисципліна, порядок, організованість є нормами повсякденної життєдіяльності. У нього виникає негативне сприйняття безвладдя одних і всюдозволеності інших, цим відрізняється політична культура військовика від цивільної особи, хоча зовні вона виглядає не активною.

У зв'язку із оголошенням виведенням американських сил з Афганістану (біля 14 тис.) ветерани цієї війни занепокоєні розвитком політичної ситуації в країні, де немає домовленості між повстанцями-талібами та обраним урядом А. Гані щодо розподілу політичної влади. Хоча ветерани війни у США представляють біля 2 % населення проти цілих 15% після Другої світової війни, їх вплив на воєнну політику відчутний.

Специфіка армійської життєдіяльності визначила замкнене, відносно ізольоване від громадянського буття військових підрозділів та частин, у якому передбачена детальна регламентація всіх службових відносин, суворота відповідальності за недотримання визначених законами і військовими статутами порядку і правил.

У армії є дух високої корпоративності, особливої солідарності військовослужбовців. Завдяки цьому може зберігатись духовна єдність та організація цілісного військового формування навіть за умов руйнації всієї держави. У перебігу громадянської війни в Росії 1920-1922 рр., залишки розбитої більшовиками армії - «Білої гвардії» після поразки, евакуювалися полками і батальйонами, потім тривалий час жили в інших країнах за своїми статутами, зберігаючи організацію та душу військової аристократії. У спогадах А. Денікіна «Офіцери» підкреслена спеціально така неординарна подія.

В іншій соціально-політичній площині сталось з армією Чилі, яка після перемоги соціаліста президента С. Альєнде, залишалась духовним острівком капіталізму. Армійська еліта під керівництвом генерала А. Піночета здійснила військовий переворот, засуджений відтепер у моральному та у правовому відношенні. Чилі повернулась до демократичного режиму з 1990 р., а генералу був наданий притулок у Великій Британії за його підтримку війни з Аргентиною (помер під слідством).

Примітка: оцінки діяльності Піночета різними політичними силами полярно різняться: від звинувачень у масових репресіях і безсудових стратах - до визнання порятунку ним країни від перспективи стати другою після Куби комуністичною диктатурою на континенті, без громадянських свобод.

З 2012 року Національна рада з питань освіти Чилі ухвалила зміни в чилійські шкільні підручники. Правління А. Піночета відтепер визначається не «диктаторський режим», а «військовий режим»

В залежності від того, на яких засадах відносини армія-держава базуються, проявляється **соціально-політична позиція армії**. При порозумінні та єдності спільних інтересів вона позитивно сприймає внутрішньополітичне життя. Серйозні протиріччя між державою й громадянським суспільством негативно впливають на збройні сили, в них відбувається поділ на прихильників однієї або іншої політичної сили (сторони). Це породжує політичну нерівновагу всередині армійського організму, зумовлює розлад між командуванням і підлеглими, військовими та цивільними.

Участь армії у політичних процесах характеризується:

- постійною присутністю реальної сили у суспільстві, тому під час владних криз політиками наголошується на можливості «силового варіанта», він яскраво проявився у «весняних революціях» країн Арабського Сходу, а у Єгипті військові (генерал аль Сісі) відновили контроль над владою.
- можливістю безпосереднього залучення до політичного процесу військовослужбовців у якості силового інструмента боротьби різних сил;

- прихильністю військовослужбовців до твердої ідейно-політичної доктрини, особливо з мілітарним аспектом, який подобається військовикам;

- можливість поєднання професійної служби з мінімальним рівнем політичної діяльності військовослужбовців як громадян держави.

***Примітка:** ілюстрацією нестандартної ролі армії може бути позиція верхівки збройних сил Індонезії, яким після 30-ти річної підтримки мілітарного режиму генерала Сухарто з 2004 р. заборонили займатись політичною діяльністю, однак вони залишаються впливовою політичною силою, виборили собі право займати державні адміністративні посади, не звільняючись з лав армії.*

В умовах демократії **армія забезпечує стабільність суспільства** неучасть у відкритій політичній боротьбі, відсутністю демонстрації явних партійних симпатій та антипатій, правовою заборонаю використання її в політичних цілях, послідовністю у визначенні своїх політичних (державницьких) позицій, орієнтованих на підтримку конституції, законності, легітимних основ влади.

Проте слід визнати, що армії не завжди вдається здійснювати стабілізуючу роль. Інколи, навіть в умовах демократичних перетворень, вона самостійно втручається у політику, стає активним суб'єктом таких відносин.

Можливі різні ситуації **участі армії у політичній боротьбі:**

- армія виходить із підпорядкування легітимного уряду і здійснює військовий переворот, характер якого може мати різні наслідки держави, не виключаючи розвитку та прогресивні перетворення, як це було у 70-х роках ХХ ст.. в країнах Африки;

- керівництво країни, що дискредитувало себе в очах народу, втратило моральне право (внутрішню легітимність) і реальну можливість керувати суспільством, робить спробу захистити себе збройною силою, «дисциплінувати» суспільство армією;

- армія використовується для призупинення масових заворушень, тобто виконує функції охорони громадського порядку, підтримання стабільності в суспільстві, які неспроможні здійснити поліцейські сили, як наприклад навесні 2010 р. в Таїланді, або впродовж останніх років у Мексиці, де загинуло біля 100 тисяч осіб у боротьбі із «арміями» наркобаронів, так само на Філіппінах;

- в окремих регіонах країни виникає ситуація, що змушує армію діяти самостійно для забезпечення захисту громадян, військовослужбовців, членів їхніх сімей або забезпечення життєдіяльності військ, без чого збройні сили нездатні здійснювати

покладені на них конституційні завдання (ситуація у Азербайджані у час розпаду СРСР)

- Внаслідок ненадійності армії та ризику її використання на політичну арену виходять парамілітарні збройні утворення – «псевдо армії», які нерідко підтримують уряди (Колумбія, Судан, Гватемала та інші). Нерідко їх чисельність та військова спроможність перевищують сили армії, тому остання задовольняється другорядною роллю.

У більшості випадків, коли армія «виходить із казарм» у мирний час, навіть заради гуманної мети, вона ризикує братись не за свою справу. Зростає відчуженість від громадянського суспільства, виникає протистояння армії та народу. Під час збройного забезпечення так званого ГКЧП, у серпні 1991 року більшість солдат підрозділів радянської армії, введених у Москву, не розуміли сутність політики та смислу своєї діяльності, вірніше знаходження на вулицях столиці.

Зарубіжні політологи високо оцінюють роль збройних інституцій в політично організованому суспільстві, вказуючи, що будь-яка влада, крім легітимізації, потребує ще й опертя на примусову силу армії та поліції, при цьому потенціал впливу на владу їх настільки великий, що питання контролю армії з боку уряду та громадськості ніколи не сходять з порядку денного.

Існує інший погляд на збройну силу держави – як на відносно **самостійну групу інтересів в політиці**, бо:

А) армія є носієм великого обсягу знань, навичок, досвіду керівників в галузі управління та вирішення конфліктів на міжнародній арені. Складнощі виникають, якщо уряди не прислуховуються до вищих військових кіл стосовно ведення силової боротьби у політиці, це останнім часом демонструє військова еліта США на тлі незадоволення виводом поспіхом військ з Афганістану та Сирії ще й оголошенням чергової «перемоги»;

Б) армія перебуває начебто «всередині» прийняття політичних рішень, для впливу на які вона має свої інституціональні форми – Міністерства оборони, Ради національної безпеки, представників військової еліти у військово-промисловому комплексі, так раніше у Туреччині армія має альтернативний кабінет міністрів;

В) вплив армії на суспільне життя завжди підсилюється, коли суспільство потребує особливих зусиль із захисту своїх здобутків, під час революцій, у тривожні передвоєнні часи, надзвичайних станах тощо. В Україні за шість останніх років авторитет армії, армійської людини, військового однострою незрівнянно виріс порівняно з попередніми «мирними» роками.

Примітка: у громадянській війні в Іспанії, – писав її учасник, англійський письменник-футуролог Дж. Орвелл в романі «Данина Каталонії» – вояків-республіканців водили вулицями перед відправкою на фронт по декілька годин, спеціально кружним шляхом. Народ з ентузіазмом сприймав лише самий вигляд республіканських сил та пишався тим, що у нього є захисники.

Проблемним питанням залишається аналіз взаємодії армії з іншими збройними інституціями – поліцією, службами безпеки, розвідкою, внутрішніми військами. Вони також нерідко залучаються до вирішення проблемних політичних питань силовими засобами.

Тому у Воєнній доктрині 2015 року «розведені» поняття сил безпеки і сил оборони та водночас стверджено: *«Україна залишає за собою право на застосування воєнної сили для оборони, відсічі збройній агресії Російської Федерації, а також з метою відновлення своєї територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України, звільнення тимчасово окупованої території та непідконтрольних територій»* (36).

Таким чином, армія є силовим структурним елементом практично будь-якої держави світу. Потужність армії така, що вона може виступити «останнім засобом» наведення порядку, громадського спокою, особливо при свідомій бездіяльності інших силових органів.

Хоча використання армії у внутрішньополітичних завданнях суперечить «чистій» теорії та конституційному праву, воно залишається єдиною реальною силою наведення правого і політичного «порядку», як це було у Північній Ірландії у 1969 р., у Індії – у 1984 р., у Чечні – в 1994 – 2000 р. р., у Шрі-Ланці – 2009 р., наразі на Сході України, який потерпає від збройної агресії Росії та руйнівних акцій сепаратистських збройних формувань.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ:

1. Держава була і залишається базовим соціально-політичним інститутом політичної системи суспільства. В реальному політичному житті держави реалізують свої функції та соціальне призначення через різні форми державного управління та пануючий політичний режим. У випадку неможливості виконати такі функції держава вважається «не здійсненою» (Судан при президентові Башар аль Асаді)

Процеси глобалізації суттєво модифікують функції держави, які стають більш координуючими, ніж владно-командними.

2. Форми державного управління показують, як практично реалізується державна влада групами можновладців, що її здійснюють. Продовжують існувати монархії, хоча переважаючою тенденцією є республіканська форма державного управління. Інститут президентства є

засобом здійснення «сильної» влади, а парламентаризм виступає ідеалом більш демократичного способу правління.

Україна – унітарна країна при республіканській формі правління, згідно Конституції 1996 р. і це принципове положення навряд чи буде змінено, незважаючи на очікувані зміни у Основному законі.

3. Збройна сила держави має своїм ядром армію, на яку покладаються важливі зовнішньополітичні завдання – забезпечувати цілісність та незалежність держави. Однак можливі ситуації, коли армія залучається до вирішення конфліктних політичних завдань або вдається до виконання самостійної політичної місії, особливо в ситуаціях політичної нестабільності і загрозам національній безпеці, як це відбувається останніми роками в різних країнах.

Контрольні питання та завдання для самостійної роботи:

1. Назвіть атрибути держави та вкажіть окремо на неосновні ознаки.
2. Проаналізуйте чи є атрибути держав у самозваних «ДНР» та «ЛНР».
3. Що таке форма державного управління, які її сучасні форми?
4. З'ясуйте відмінність між різними способами здійснення влади при республіканській формі правління.
5. Визначте специфічні соціально-політичні позиції збройної сили держави.
6. Як змінюються функції держави в умовах глобалізації?
7. У чому особливість армії як соціально-політичного інституту?
8. Який зміст поняття «сектор безпеки і оборони» України?
9. Що зумовлює утворення наднаціональних збройних формування та які їх соціально-політичні функції?
10. У чому проявляється нейтралітет армії у перебігу політичних конфліктів?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Phillip S. Meilinger. American military Culture and Strategy // JFQ. – 2007. – Issue 46.
2. Держава // Юридичний енциклопедичний словник. – К; 1999. – Т.2. – С. 81.
3. Ендрю Хейвуд. Политология. Второе изд. Пер. с англ. – М, 2005. – С. 464-473.
4. Отфрід Гьоффе. Демократія в епоху глобалізації. Пер. з нім. – К., 2007.

5. Політологія. Підручник / Під. ред. В. Горлача, В. Кременя. – Харків, 2009.
6. Цюрупа М.В. Основи загальної та воєнної політології. – К.: НУОУ, Кондор, 2013.
7. Френсис Фукуяма. Розвиток демократії від стародавніх часів до Великої французької революції. Пер. з англ. – К., 2018.
8. Філософсько-методологічні проблеми воєнної теорії та практики. – К.:НУОУ, 2018.

ТЕМА 4. ВІЙНА ТА ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ. ПОЛІТИЧНИЙ ЗМІСТ СТАНІВ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ» та «ОЗБРОЄНОГО МИРУ»

- 4.1. Війни як соціально-політичні явища: сутність, зміст, зміни політичного дискурсу нових модусів війн.
- 4.2. Політичний зміст збройних форм соціального насильства: воєнно-політичні конфлікти, внутрішній та міжнародний тероризм.
- 4.3. Концептуальні засади, шляхи і напрямки боротьби з міжнародним тероризмом та озброєним сепаратизмом.
- 4.4. Воєнно-політичний зміст соціального стану «збройного» миру та «гібридної війни» на Сході України.

Ключові терміни: війна, збройний конфлікт, політичний зміст війни, політична мета війни, політична та насильницька сторона війни, воєнно-політичний смисл «озброєного миру», структура воєнного конфлікту, соціальна небезпека тероризму, політичні аспекти «гібридної війни» і ведення АТО, ООС на Донбасі.

4.1. У першому питанні теми розкриваються особливості політологічного підходу до війни як складного суспільного явища, яке почали досліджувати у політичній площині ще здавна. Причому з'ясувалось, що деякі племена на Північноамериканському континенті не знали воєн, а збройна ворожнеча відбувалась через особисті чвари.

Слід також абстрагуватись від «новомодних» характеристик сучасних війн зарубіжними воєнними теоретиками «п'ятого – шостого – сьомого» (і т.д.) поколінь, які начебто відрізняються одна від одної ключовими засобами збройного насильства з точки зору вразливих факторів впливу на здоров'я і життя людини.

Не менш зайвими будуть ірраціональні підходи до війни Фр. Ніцше, Ю. Єволи («Метафізика війни»), де вона постає достойною справою Героїчного, проявом «Найвищих духовних сил», що ведуть до «духовного переродження людини» тощо.

Наше завдання – встановити зв'язок війни з фактичною політикою держав, коаліцій країн (real politic), виявити політичний зміст довоєнного та післявоєнного миру, воєнно-політичних конфліктів, міжнародного тероризму, нових форм збройного насильства, зокрема – озброєного сепаратизму. Отже, здійснити воєнно-політичний аналіз різних форм соціального насильства

Широко вживаний термін «війна» (латиною «Bellum») охоплює історично мінливі й різноманітні форм мілітарної практики держав,

інколи надмірно широко тлумачиться в науковій літературі, наприклад, «торговельна війна», «холодна війна» тощо.

Аналіз різних джерел показує значні розбіжності у трактуванні політично-правового змісту терміну «війна», недостатньо проведено демаркацію між поняттями «війна», «стан війни», «воєнний конфлікт», «гуманітарна інтервенція», «міжнародні операції із силового встановлення миру», «антитерористична операція», які з точки зору збройного насильства можуть нагадувати війну.

У другому десятиріччі XXI столітті має бути переосмислено базове для політичної теорії *поняття «війна»*. Цей термін вже обережно вживається та «обростає» додатками – «гібридна», «інформаційна», «кібернетична».

Наша основа тлумачення війни у значенні широкомасштабної збройної боротьби для досягнення важливих політичних цілей. Методологічними основами до аналізу війни є такі положення:

1. Війна не може бути пояснена *сама із себе*, без аналізу всієї сукупності зв'язків з іншими конфліктними станами (мир, перемир'я, гонка озброєнь, «озброєний мир»), з політикою, економікою, культурою, суспільною свідомістю, ставленням влади до силових засобів політики. Можна підтвердити раніше висловлену думку: «Наша війна визначається епохою, у якому ми живемо» та рідше, ніж конкретними діями урядів.

2. Як *багатомірне явище* війна постає одночасно легітимним використанням збройної сили держави (правовий аспект), насильницьким способом розв'язання соціальних конфліктів, (філософський аспект), організованою збройною боротьбою за допомогою специфічного знаряддя – армії (військово-управлінський аспект), силовим засобом досягнення мети держави (політологічний аспект) тощо.

3. *Політологічний аналіз* війни проводиться під гаслом визнання її «продовженням і сумуванням агресивного курсу тих сил, які його проводили його у мирні часи». Водночас завжди слід розрізняти суто військову та політичну сторони війни. Колишній держсекретар США Колін Пауелл, «чотирьохзірковий» генерал, зауважував, що політичне та воєнне керівництво тим же самим соціальним явищем значно розрізняється. Сам він був на посадах військового і цивільного керівника (Держсекретар).

Перед нинішнім виводом військ з Афганістану військові США, що у цій війні з 2001 р. їм була поставлена принципово не досяжна військова мета та не зрозуміла політична ціль.

4. Війне не випадкове, а *закономірне* явище суспільного життя, перспективу виникнення якої у тій чи іншій формі слід постійно враховувати державним діячам, а тим більше військовим. Історія свідчить про періодичне повторення війн та віддалену перспективу їх повного викорінення з життя суспільства. Хоча початок війни може бути викликаний збігом обставин, а перебіг конкретних бойовищ (як наполягав Л. Толстой) визначатись випадком чи переплетінням багатьох причин, зв'язок війни з політикою залишається закономірним.

5. Війна не лінійно пов'язана з усіма проявами «народного життя», як у романі «Війна та мир», за ствердженням військового теоретика М. Міхневича, це випробуванням для суспільства, особливо для владної верхівки; це показник міцності (стійкості) даного політичного режиму. У цьому контексті в Україні лунають гасла, що «Ми стали сильніші!», водночас втрата біля 20% промислового потенціалу, АР Крим і м. Севастополь, 35% території Донбасу мають бути включена у негативний спектр прояву війни на життя.

6. Перебіг війни підпорядковується дії *особливих законів*, прояв яких змінюється в залежності від характеру зброї, своєрідності театру воєнних дій, соціальної природи суб'єктів збройної боротьби, їх політичних цілей. Прояв випадковості на війні настільки широкий, що глибокі мислителі (К. Клаузевіц) подеколи визнавали вирішальний вплив *випадковості* на хід та підсумок збройної боротьби. Ним пояснював свою поразку при Ватерлоо Наполеон Бонапарт.

7. Сучасний політичний дослідник війни має виходити не тільки з європоцентричного розуміння її, але з інших *культурологічних позицій*. Поняття війни має певну відмінність у східній та західній парадигмах воєнно-політичного мислення. У Й. Гейзінги війна є різновидом небезпечної гри, у Фр. Ніцше це небезпечна справа, якою захоплюються чоловіки.

Згідно ісламської традиції у Корані (сура «Сімейство Імрана») мовиться про два види збройної боротьби за типами наступальної та оборонної війни у європейській науці: перший – «Прийти й битись в ім'я Бога», а другий – «Хоча б відбити [ворога]».

На інститути **джихаду** та **газавату** покладаються більш широкі функції, ніж згідно європейських поглядів на війну: боротьба з відступниками, невірними, гнобителями, розбійниками, агресорами, а головне, боріння проти всіх ворогів Аллаху.

Багатьма західними мовами «джихад» перекладено як «священна війна», основується на роз'ясненні фікхом священних цілей війни проти невірних. Однак таке тлумачення припускає наявність серед збройної боротьби мусульманського світу інших, не священних війн.

Це суперечить класичним поглядам, згідно із якими всі війни проти світу невірних є священними. Тут проявляється суттєва відмінність між мусульманською та християнською концепціями: «священними» війнами Папа оголошував лише спеціальні походи хрестоносців за відвоювання святинь.

Газават, на відміну від джихаду, проводиться місцевими політичними та релігійними лідерами, термін може бути перекладений як *рейд, локальна воєнна операція, військовий набіг*. Скоріш за все, не може бути «гібридною» війна, бо це суперечить поняттю джихаду.

Повертаючись до європоцентристського тлумачення війни вкажемо на складність цілісного розуміння її. Карл фон Клаузевіц взявся за аналіз категорії «війна» з абстрактної точки зору. «Таким чином, війна – це акт насильства, який має за мету примусити противника виконати нашу волю», - писав він в першому розділі свого основного твору «Про війну» на початку XIX століття. Надалі він перейшов до політичного аналізу сутності й змісту збройної боротьби. У робочих нотатках є такий припис: «Восьма частина повинна була містити план війни; в ній я передбачав зробити особливий розбір політичної сторони війни, а також розгляд її з точки зору «гуманізму» (*переклад з рос. наші*).

Аналізуючи публікації американських теоретиків, ми майже у кожній з них зустрічаємо посилання на ідеї німецького мислителя стосовно війни та помічаємо гіперболізацію його наукового здобутку, бо сучасні форми війни еволюціонують до ірраціональних, не передбачуваних спалахів насильства.

Так звані «гібридні війни» не передбачувались взагалі, а директор нещодавно створеного у США Центру дослідження «війн нового покоління» Філіп Петерсен також заперечує цей літературно-публіцистичний термін (Див.: Phillip A. Petersen: We thought ideological competition was over? But it just shifted // The Ukrainian Week. – 2018. - # 10 (128).

Словацькі автори П. Нечас та Я. Нізнанські справедливо вказували, що тепер воєнні загрози менш передбачені, більш мінливі, несподівані за формою і ресурсами, атаки можуть відбутись з не очікуваних напрямків. Війна втягує у свою орбіту відтепер не тільки військові ресурси, а й соціально-економічні, інформаційні, логістичні, культурні, моральні сили суспільства тощо.

У свій час (2000 р.) ми передбачали конфлікти (війни) «за продовольство», і це передбачення потроху справджується, вже на часі війни «за воду», інші цінні ресурси. У Африці назріває конфлікт між Єгиптом, Суданом та Ефіопією щодо вод Нилу.

У політичному аспекті війни мають корені у **соціальному насильстві**, яке використовує специфічні збройні засоби.

Соціальне насильство, на відміну від природних факторів примусу – енергетичних, кліматичних, екологічних загроз, ризиків і викликів, – має значну ступінь самостійності та може спонукати суспільство до радикальної зміни напрямків розвитку. Збройні форми його потребують озброєних армій - матеріального знаряддя примусу, що підкоряється політичній владі.

Як ми дізнались після окупації Криму 2014 р., війна вимагає потужного інформаційного впливу (тиску) на імовірного противника та на свідомість своїх громадян. У так званій «Доктрині Герасимова» (2013 р.) наголошувалось на тому, що співвідношення невоєнних та військових дій складає приблизно 4:1 у «гібридній війні». Військові дії мислились як стратегічне розгортання (розпочалось пізніше з 2015 р. поблизу кордонів України), стратегічне стримування, ведення військових дій, зрештою – миротворчі операції. Стає зрозумілим, чому на останньому компоненті наполягає політичне керівництво РФ у пропозиціях щодо припинення збройної боротьби на Донбасі, адже миротворчі акції дійсно знаходяться на межі війни

Соціальне насильство – загрозовий стан, перспектива та фактичний примус одних соціальних сил (груп) над іншими, інтереси котрих принципово не співпадають, їх найважливіші потреби суперечать та можуть бути розв'язані за рахунок втрат позиції іншої.

За радянських часів у соціальному насильстві розрізнялись прогресивні та реакційні лінії, а революційне насильство прогресивних класів морально виправдовувалось. Війни дихотомічно поділялись на справедливі та не справедливі. Марксизм визнавав соціально насильство тим фактором, який допомагав народжуватись новому політичному устрою.

Наше бачення сутності та перспектив соціального насильства виходить із обумовленістю подій не примиреними антагоністичними суперечностями між бідністю і багатством, прогресом і відсталістю одних та інших, боротьбою за ресурси та домінування, за перерозподіл влади і сфер впливу. Перспектив його зникнення далеко не ще видно, видозмінюються лише його прояви, модуси.

Війни є невід'ємною складовою історії соціального насильства людства (давно підраховано, що відбулось 15 тисяч воєн за 5,5 тис. років записаної історії), а у XX столітті було розв'язано 88 воєн до Другої світової війни та 127 після її завершення. Песимістично висловився колишній Генсек ООН Кофі Аннан на Нобелівській лекції 10 грудня 2001 року: «На зорі XXI століття злісно вбиті всі надії на те, що просування до миру та процвітання у всьому світі невідворотно».

Треба пам'ятати, що коли йдеться про пошук підвалин війн як соціально-політичного феномену, мовиться не про виявлення ставлення до них як брутального насильства, а про знаходження об'єктивних закономірностей та суб'єктивних причин виникнення війн, які кореняться у політиці держав, соціальних сил, у діяльності окремих політиків і вождів, тобто про **природу війни**.

Зберігає методологічне значення діалектичний підхід до війни, згідно з ним війна залежить від характеру епохи, в якій виникає та ведеться. Тому слід спочатку визначити характер передвоєнної епохи.

У докласовому суспільстві війна є «звичайною формою діяльності», до якої спонукали приріст народонаселення, розширення чи відстоювання територій тощо. Збройні змагання первісного стану людства не стали війською у соціально-політичному аспекті: це була буденна боротьба за виживання, у ній відсутні політико-владний елемент, армії, ідеологічне виправдання та економічна сторона.

Зі становленням держави війна стає організованою формою мілітарної діяльності, визначається політичними причинами, створює ідеологічне й культурне поле, має постійний інститут «збройна сила».

Отож війні притаманні ознаки соціальної діяльності – цілераціональність, певний ідеальний образ (план) ведення, вона пов'язана з розвитком знярядь матеріального виробництва, вимагає фізичних, інтелектуальних, вольових, психологічних, моральних сил, а на вищому щаблі досконалості набуває ознак творчості і навіть своєрідного мистецтва (військове мистецтво).

Примітка: війну як особливий вид діяльності, пов'язаний із застосуванням збройного насильства, не слід зводити до звичайної сукупності активних дій («action»), як мовилось у репортажі з Іраку при висвітленні героїчного вчинку молодшого капрала Джонсона Бехаррі, першого живого вояка, якого за останні 40 років у Великобританії нагородили орденом Хреста Перемоги. Звертає на себе також згадка президента КНР Сі Цзіпіна 31 грудня 2018 р. окремих вояків, з назвою їх прізвищ, які діяли та загинули за ідеали держави.

Бойовища між гангстерськими групами між собою та поліцією – явища звичайні у Латинській Америці, постійні напади розбійних груп із застосуванням зброї, у яких доволі багато збройних дій (action) не кваліфікуються як війни, бо тут відсутні політичні цілі та відповідна організація, мілітарні традиції, вміння й мистецтво збройної боротьби, немає сили для переведення життя всього суспільства з мирних на рейок воєнні. Будівництво стіни між США та Мексикою можна виправдати збройним насильством, поширеним у Мексиці останні десятиріччя без особливо визначальної політичної мети.

Теж саме ми можемо сказати щодо «розборів» бойовиків між собою на Донбасі, які зрідка схожі на бойовища звичайних гангстерських груп, проте зі спільною антиукраїнською ідеологією.

За політологічним визначенням *К. фон Клаузевіца*, війна є розширене протиборство суспільних суб'єктів, продовження державної політики іншими засобами, хоча часто має вигляд стихій насильства, в якій майже неможливо простежити розумні політичні моменти. Вона постає динамічним мінливим соціально-політичним явищем, сутність якого слід визначати кожен раз окремо.

Для його теорії війни характерні:

1. відмова від пошуків незмінного «начала» (сутності) війни, окреслюються лише контури проблемного поля, в якому ця сутність або природа може проявитись: у взаєминах політики, насильства, діяльності полководців та народних сил;

2. вимога конкретно-політичного аналізу для кожного випадку, бо війна постійно змінює свої характеристики від абсолютного насильства до обережного застосування політикою обраних силових засобів, бо це справжній «хамелеон»;

3. визнання суттєвих моментів, які склали «трикутник» із вершинами політики, насильства, діяльності мас і полководців;

4. *політика* мислиться як «розумне у своїй основі», здебільшого це прояв розуму на *міжнародній арені*. Немає третейського судді, тому правота держави визнається силою (війною);

5. смисл *політологічного* вчення про війну - надати військовим начальникам основоположні ідеї для керівництва, «виховувати розум», а не конкретні рецепти військового керівництва. Надалі ця думка лягла в основу національної воєнної доктрини – дати абрис відношення держави до війни.

Війна надалі в історії думки розглядалась в цілому у річищі воєнно-політичної парадигми Клаузевіца, до картини якої додавались нові барви, викликані появою нової зброї. Вона мислилась як соціальний стан непримиренної боротьби з усталеними формами, законами, правилами початку, ведення, завершення.

Реалії нового століття примусили замислитись над мінливою природою війни, яка у окремих випадках почала «зрощуватись» з іншими насильницькими формами боротьби, утворюючи «симбіоз», «гібрид» тощо. Подружжя Гоффлерів в роботі «Війна та анти війна» (2005) схарактеризували їх як «технологічні» війни, що визначаються «третьою хвилею» світових тенденцій виробництва та споживання.

Слід визнавати наявність існування інституту війни, рівно як і фактичного здійснення боротьби між суб'єктами політики у різних формах збройних змагань, що не кваліфікуються війнами, а також зважати на їх єдність та відмінності із збройними конфліктами.

До *спільних* моментів **війн** та збройних **конфліктів** нами віднесено:

а) основний соціальний зміст цих схожих форм соціального насильства становлять явно та недвозначно виражені такі види організованої збройної боротьби між значними соціально-політичними силами, що приводить до руйнувань, людських жертв, дезорганізації мирного життя тощо;

б) форми бойових дій можуть бути різними, широкого діапазону інтенсивності, разом з тим у війнах вони достатньо тривалі, узгоджені легітимним урядом держав та командувань збройних формувань, керованими, а не хаотичними, бо у війні реалізується намічена раніше стратегія боротьби;

в) війни на відміну від воєнних конфліктів мають історичні традиції політично-правового, морального регулювання, склався «кодекс поведінки воєнків» у вигляді звичаїв, правил, «права війни» ;

г) війна і збройний конфлікт непропорційно зв'язані із загальним рівнем збройного насильства, керованих бойових дій. Ратні дії можуть бути зовсім незначними, односторонніми в межах однієї країни, тобто проходити між збройними силами і загонами партизан, повстанців, навіть між повстанськими арміями тощо, проте в цілому рівень насильства у класичних війнах значно вищий.

Так, у глобальній війні з тероризмом, яку оголосили у 2001 році США із союзниками та проводили у різних регіонах земної кулі, спалахи насильства виникали з одного боку, «за планом», а з іншого боку – не передбачено, спонтанно. Ми припускали, що вектор прикладення сил у боротьбі з ісламським тероризмом буде поступово переміщуватись з Іраку та Афганістану на Сирію, Йорданію, далі – на регіони Африки: Судан, Сомалі, ЦАР, зрештою, на Лівію. Початок виведення військ США з Афганістану підтвердив наше припущення.

В світлі широкого поширення *конфліктологічного* підходу до явищ збройної боротьби слушною є думка, що «війна – вид збройного конфлікту між державами». Таке співвідношення термінів науковцям є вдалим з перспективної точки зору, бо конфлікти можуть переростати у повномасштабну війну. У Воєнній доктрині 2015 р. поняття «збройний конфлікт» визначено як *«збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)»*.

Водночас не слід ототожнювати війни та збройні конфлікти. Разом із спільними ознаками **війна** має властиві тільки їй *особливості*.

1. Суб'єктом ведення війни виступає винятково держава (навіть у громадянській війні одна із сторін може бути представлена урядом держави), а право оголошувати її надано тільки легітимному державному органу. Це важливо тому, що уряд разом із армією в цілому несуть всю відповідальність за наслідки бойових дій. «Дерется только армия, а сражается государство», – зазначав воєнний теоретик О. Свечин, названий «російським Клаузевіцем» за наукову глибину підходу до війни (розстріляний сталінським комуністичним режимом).

Ще раніше Ж. Ж. Руссо з цього приводу писав у трактаті «Про суспільний договір»: «Війна – це відношення не між людьми, а між державами, і люди стають ворогами випадково, як представники держави, а не як людські істоти».

2. У міжнародному співтоваристві склалась традиція врахування певних угод, за якими війна може *бути прийнятною*. В Римі такими необхідними умовами були: достатньо вагома причина для збройної боротьби, формальне оголошення постанови сенату про початок бойових дій (промульгація) за «повелінням народу».

У XVI столітті Себастьян Франк писав про «шість умов», за яких припустима війна. Третя умова вказувала на те, що не можна нападати першим. Хто перший вдарить, той не правий, зазначав він. У крайньому випадку, війна повинна бути самообороною, а не злодійським починанням легітимного масового вбивства. У Статуті ООН є положення щодо права народів (держав) на самооборону.

У Законі 1991 р. «Про оборону України» (ст. 4) вказано: «*У разі збройної агресії проти України або загрози нападу Президент України приймає рішення .. про застосування Збройних Сил...на підставі відповідного рішення Збройні Сили разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії*».

3. Війна - «неприпустиме» з точки зору нормативно-правового підходу соціальне явище збройного насильства нерідко виникає у формі агресії або **агресивної війни**. Агресією є всі види та форми незаконного (з огляду Статуту ООН) застосування збройної сили суб'єкта міжнародного права стосовно аналогічного суб'єкта, тобто нападу держави-агресора на державу-жертву агресії. Право визнання факту агресії належить Раді Безпеки ООН, яке згідно з резолюцією «Про визначення агресії» (1974 р.) не використовується при визначенні дій сторін у громадянських війнах.

Визнання однієї з воюючих сторін *агресором* передбачає міжнародну відповідальність (обмеження свого суверенітету на міжнародній арені, репарації, реституції, тощо). Смысл

політологічного підходу до агресії полягає у тому, щоб попередити агресивний курс чи, принаймні, засудити агресора у співтоваристві.

У Воєнній доктрині 2015 р. кваліфіковано дії Росії на Сході України як *«збройна агресія і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя)»* (п.6). Надалі у документі передбачено, що подальші загрози воєнній безпеці України можуть бути реалізовані за сценарієм *«повномасштабної збройної агресія Російської Федерації проти України з проведенням сухопутних, повітряно-космічних, морських операцій з рішучими воєнно-політичними цілями»* (п.9).

4. Повертаючись до політично-правового аспекту війни, скажемо на негативне ставлення громадськості до війни, на відміну від збройного конфлікту. Фахівець-правник Ханс-Петер Гассер вважає, що війна – це прояв «примітивного брутального насильства». Він посилається на рішення Нюрнберзького міжнародного трибуналу в справі головних воєнних злочинців Другої світової війни, де мовиться, що війна є зло за самим визначенням.

Правовий аспект проблеми базується на забороні Статутом ООН війни, навіть більше - на забороні загрози війною проти порушення територіальної цілісності або політичної незалежності будь - якої державі. Однак точнішим було б твердити про утримання націй від застосування сили та загрози силою, тому що у випадках індивідуальної чи колективної самооборони держави мають право на застосування сили, яке може бути реалізовано оборонною війною.

З *морально-політичної* точки зору справедлива (морально виправдана) війна дозволяє урядові об'єднувати під гаслом захисту батьківщини народи матеріальні та духовні ресурси держави, а з правової – розраховувати на міжнародну допомогу інших держав. Гасло часів Великої Вітчизняної війни: «Наше дело правое – мы победим!» слід визнати вдалим для мобілізації духовних сил радянського народу. Воно резонансом лунало у закликах уряду України 2014-2019 рр. при організації опору російським агресорам: «З нами правда, з нами Бог, з нами перемога».

Тривале існування інституту війни, складність його осмислення породило множину теорій війни, серед яких ми проаналізуємо *політологічні*. Вважається, що останні десятиліття ці теорії домінують серед інших пояснень війни – економічних, філософських, психологічних. Вони є продовженням наукової традиції, закладеної Н. Макіавеллі і розвиненої К. Клаузевіцем.

Ліберальна та неоліберальна політологічна думка виходять із того,

що війни стають усе більш недоцільним способом збереження і зміцнення політичних режимів – «емпірично доведеним» виступає закон недоцільності війн між демократичними режимами. К. Кейсен указує, що війни мають негативні наслідки для всіх сторін життя держав, тому ймовірність її ведення вільними демократичними країнами вкрай мала.

Засуджується, за висловлюванням І.С. Бліоха, *надмірний оптимізм* «військового люду» з приводу втрат і жертв війн, які вони планують не такими вже й великими, або прийнятними. Це результат обмеженої свідомості, виплеканої з уроків минулих війн, бо майбутні збройні змагання, як правило, стають більш жорсткішими.

Цікаво, що рівно через 100 після написання фундаментального твору Бліоха, російські воєнні фахівці при плануванні збройної акції у Дагестані припустились тієї ж помилки «оптимізму», в результаті акції загинуло понад 100 вояків, 500 поранено за 3 тижні вересневих подій 1999 року, не кажучи вже про чеченські війни.

У проведеному агресивному курсу Росії, зокрема, розраховують на реакцію «ситого» Заходу, який не бажає полишати збирати данину з мирного життя: дослідження настроїв молоді у ФРН показало, що не менше третини не бажають служити у війську. А отже мілітарний курс авторитарних режимів зважає на безкарність чи байдужість з боку сучасних демократичних урядів з пацифістськими тенденціями.

У зв'язку з 30-ю річницею вводу радянських військ до Афганістану корпорація «ВВС» згадувала висловлення Усами бін Ладена, що афганська війна стане початком кінця тоталітарного СРСР. Прошло ще десять років, тепер вже бойовики Талібану радіють, що вони перемогли і США, поклавши край «поганій війні Буша та гарній війні Обама», додаємо й непевну стратегію Трампа.

Проводять подеколи паралелі, що напад на східні області України, захоплення Криму, войовнича політика із сусідами, нові плани «захоплення» Білорусі є початок «кінця путінської ери». Ми вважаємо ці пусті паралелі спрощеним поглядом на потугу світової держави з амбіціями зруйнування системи безпеки багатопольярного світу. Такий погляд не мобілізує громадськість на боротьбу з агресором.

Згідно «реалістичної» політичної доктрини (Г. Моргентау) держави завжди шукають шляхів підсилення своєї потуги, а мир – мрія, яку можна досягти лише за умов глобального балансу влади. У війні є можливість підсилити себе на міжнародній арені союзами з сильними та перемогою послабленого ворога. Щось подібне ми спостерігаємо у Сирії, де Туреччина та Іран шукали союзника у політиці Росії, а тій потрібно ще раз довести імперські амбіції.

У реалістів військова сила є головним інструментом зовнішньої політики, реалізувати її ефективно можна через збройні конфлікти. Не заангажовані аналітики у самій Росії пов'язують агресивний

войовничий курс РФ з внутрішніми проблемами зміцнення авторитарно-тоталітарного режиму В. Путіна та його команди «силовиків». ВПК вимагає за логікою свого життя силового варіанту дій, а психологія маси зважає на перемоги удачних керівників.

Консервативна традиція виходить із того, що міжнародна система відносин завжди залишається анархічною, політичні лідери приймають стратегічні рішення виходячи із власних інтересів, тому військова сила у політиці не застаріла, лише змінила свої функції, вектори напрямку. Війни включені до системи міжнародних відносин у різних своїх модифікаціях. Слід тепер зважати на більшу імовірність «гібридних» війн та «асиметричних» збройних конфліктів.

Таким чином, війни лишаються реальним фактом міждержавної боротьби разом з існуючою загрозою їх нових проявів.

Можливість розв'язання нових війн відтепер коріниться у економічних, соціально-політичних, культурно-цивілізаційних конфліктогенних факторах, ризиках, викликах безпеці держав фундаментального і ситуативного характеру.

До фундаментальних факторів ми відносимо:

1. Наявність у воєнних доктринах потужних держав та оборонних альянсів концепцій застосування силових дій, якщо «ними визнані» загрози національній безпеці, живучість стереотипів «войовничого» воєнно-політичного мислення, переможних планів;

2. Зміцнення національних армій та тенденції утворення нових міждержавних збройних формувань, багатонаціональних сил, сил швидкого реагування на конфлікти у різних регіонах планети із готовністю до бойових дій; а також зростання сили парамілітарних формувань, які нав'язують урядам радикальні дії.

3. Продовження гонки озброєнь у різних видах, найпростішою є вдосконалення зброї, а більш складною – перехід до технічно складної зброї «нового покоління», яка недоступна країнам «третього світу» тощо.

4. Схильність багатьох «технологічних» держав до силового (збройного) вирішення складних екзистенційних проблем. Збільшення населення, розвиток технологічної бази промислового виробництва зменшення сільськогосподарчого сектору унеможливили забезпечення держав запасами ресурсами без залучення зовнішніх ресурсів. Під гаслом боротьби з епідемією COVID 19 уряди використовують поліцію і армію для порушення прав і свобод всередині держав.

5. Існуюча архітектоніка міжнародної безпеки не здатна гарантувати відносно слабким державам захист від посягань сильних держав-агресорів, які зважають на слабкість міжнародно-правових

важелів запобігання війн та безсилість у політичному і військовому плані міжнародних інституцій.

Фундаментальні чинники воєнної небезпеки:

- посилення суперечностей щодо поділу сфер впливу між світовими центрами сили, збільшення їх агресивності, прагнення порушити на свою користь воєнно-стратегічну рівновагу;

- загострення безпекової ситуації в країнах Близького Сходу та Північної Африки, активізація релігійного екстремізму та поширення ідей радикального ісламу в країнах Центральної Азії;

- криза та невизначеність засад нової системи міжнародної безпеки, послаблення ролі міжнародних інститутів, спроби посилити роль воєнної сили поза механізмами міжнародної безпеки;

Серед ситуативних причин війн найбільш поширені такі:

1. Держава приходять до висновку вжити «останні» засоби задля досягнення політичних і стратегічних цілей, тому проводить збройний напад на іншу країну або виступає підбурювачем дій інших;

2. Країна захищається від агресора, здійснюючи своє право на індивідуальну або колективну самооборону, згідно зі ст. 42 та 51 Статуту ООН;

3. Згідно із рішенням Ради Безпеки ООН або регіональних органів про проведення акції ведеться участь у збройній боротьбі з порушниками загальновизнаного порядку в світі або в регіоні, коли збройні акції за своїми масштабами перевершують конфлікт,

4. Перманентні збройні сутички, в основі яких – релігійні суперечності, несумісні політико-правові та моральні переконання, культурні розбіжності, інші чинники соціокультурного характеру, згідно із концепцією «конфлікту цивілізацій» С. Хантінгтона, переростають у більш масштабну війну.

Для України актуальними небезпеками і ризиками є:

- поширення практики проведення спеціальних операцій та дій провокаційного характеру армії РФ та бойовиків на Донбасі;

- інтенсивна модернізація збройних сил РФ, активізація розробок військової техніки нового покоління з принципово новими можливостями вогневого ураження і управління;

- посилення мілітаризації довкола України, збільшення іноземної військової присутності на територіях сусідніх держав;

- дестабілізуюча зовнішня політика РФ щодо сусідніх держав, міжнародних організацій, включно з НАТО та ЄС;

- відмова або ухилення Росією від виконання зобов'язань за міжнародними договорами у сфері контролю над озброєннями;

- гальмування договірно-правового оформлення державних кордонів та розмежування виключних (морських) економічних зон і континентального шельфу між державами;

- інформаційна війна Російської Федерації проти України.

Даємо авторське визначення **війни**: *це легітимне організоване застосування державою збройної сили для досягнення цілей політики шляхом широких насильницьких дій проти держави-противника чи інших значних соціальних сил, масштаб та інтенсивність яких не припускають іншого тлумачення намірів сторін.*

Воєнна доктрина 2015 р. не використовує загальне визначення війни, натомість вказує на:

- **локальну війну** – між двома чи більше державами, у якій воєнні дії обмежені територіями воюючих держав та переслідують воєнно-політичні цілі, що зачіпають переважно інтереси лише цих держав (територіальні, політичні, економічні);

- **регіональну війну**, яка охоплює певний регіон (частину континенту) за участю всіх чи більшості держав регіону з метою досягнення воєнно-політичних цілей, у інтересах цих держав;

Виключення війни як засобу вирішення соціально-політичних суперечностей пов'язане з недостатнім розвитком **культури миру** і цивілізованих відносин світового співтовариства різних держав, поваги до інституту міжнародного права, рідких намагань вирішувати глобальні і локальні проблеми спільними зусиллями об'єднаних націй.

Особливе значення ми надаємо подоланню нерівномірного економічного розвитку регіонів; конфліктності обраного деякими країнами радикального соціально-політичного курсу та іншого, ніж прийнято у даний історичний час, розвитку; ідеологічної й релігійної непримиренності; традиції звернення до силових засобів політики.

При політологічному аналізі війн далі слід звернутись до питання *змісту війни, наслідків*, поняття «перемоги» у війні.

З цієї точки зору виділяються дві головні сторони змісту війни – воєнно-технічна, так би мовити, організаційна, насильницька, а також соціально-політична. Остання, як правило, домінує над першою. У «гібридній війні» РФ проти України явно простежується політична мета і політичний замисел перешкодити європейському вибору народу країни йти до співдружності демократичних держав, а, можливо, відновити об'єднання слов'янських держав під проводом Росії.

Технічний або **насильницький** бік війни постійно еволюціонує – це залежить від історично обумовленого рівня розвитку наступальної та оборонної зброї, які взаємно зумовлюють одна одну та перебувають

у суперечливій єдності: спис та щит, стріла та панцир, куля і бронежилет, ракета та протиракетна оборона.

Надалі ми будемо зустрічатись зі змаганням зброї та анти-зброї. Найновітнішими можливими засобами ведення війн вважаються створення та протиборство «космічних платформ» Росії та проекту «Зоряних війн» США, кінетичної гіперзвукової зброї тощо.

В ХХІ столітті війна «ведеться у технічно вишуканій формі», хоча поки що сторони, яка оборонялась (колишня Югославія, Ірак, Афганістан, Лівія), значно поступались у технічних досягненнях наступальній стороні – США та їх союзникам, тому радше казати про масштабну перевагу у новітніх озброєннях країн Заходу.

Україна у воєнно-технічному відношенні поступається РФ, країні-агресора, що зафіксовано у Военній доктрині 2015: *«Порівняно з Російською Федерацією економічні, воєнні, людські, інформаційні та інші ресурси України є значно меншими.* (42).

Чим більш руйнівна сила техніки війни, тим може бути сильнішим вплив на політичну стратегію. На думку американського генерала О. Андерсена, **ядерна зброя** при її застосуванні першими, перетворює наступальну війну у оборонну, такі дії відвертають небезпеку від США. Ця ідея хибна (її сутність розкрив президент США Г. Трумен, вказавши: «Превентивна війна – це софістична дурниця, бо війна не може відвернути війну, проте може зламати мир»), але підтримана була військовими керівниками Америки.

Протиріччя «ядерна зброя vs політична стратегія» загострюється, не зважаючи на прийняті великими державами міжнародні домовленості щодо її непоширення. У наших публікаціях проводилась диференціація ядерних ризиків порушення миру, а до нових ядерних загроз ними віднесено:

1. Регіональні ядерні амбіції окремих країн Середньої Азії та Сходу, Росії, КНР, Індії, Пакистану створюють глобальну небезпеку;

2. Ядерний тероризм, намагання терористичних угруповань долучитись і до цієї зброї зробить її не регульованою;

3. Складні взаємини між світовими ядерними країнами-лідерами не дозволяють системно контролювати ядерні потенціали;

4. Небезпека технологічних аварій у використанні ядерних технологій.

5. Низька ефективність впливу спільноти на ядерні країни з тоталітарними режимами і схильністю до викликів демократіям, такі як КНДР, Іран.

У поточній світовій політиці пріоритети змінюються відносно ядерних загроз: спільнота стурбована амбіціями тепер більше Ірану,

ніж Північної Кореї, тоді як ядерні програми Ізраїлю, Бразилії, ПАР, Індії, Пакистану чомусь вийшли з поля зору громадськості.

Все це вказує на необхідність нового мислення на шляхи зменшення ядерних ризиків. Ми вважаємо за необхідне формувати зважене, реальне ставлення міжнародної спільноти до ядерної зброї, вона за міжнародним гуманітарним правом не є забороненою, а воєнні доктрини держав-ядерних лідерів припускають її застосування.

Проголошене «право» Росії на застосування ядерної зброї для свого захисту на початку нового XXI століття стало суворою реальністю на тлі відмови України від такої зброї згідно Воєнних доктрин 1993, 2004, 2012 рр. Отже слід реалістичніше ставитись до комбінованої загрози з боку РФ, доктрина якої (прийнята у січні 2015 р.) передбачає ядерну зброю, «превентивні удари» та «дії неядерного характеру» у Стратегії національної безпеки Росії.

Україна пішла назустріч побоюванням світових відносно збагаченого урану і відмовилась від таких технологій на додаток до повного ядерного роззброєння. Але людству доведеться певний час миритися з наявністю ядерної зброї, головне полягає у тому, щоб вона була під контролем легітимного політичного керівництва країни, безпекових організацій та ООН, які допоможуть забезпечити світ від фанатиків всесвітнього панування за допомогою «ядерної дубини».

Політична сторона війни впродовж історії змін її модусів залишається відносно сталою – досягти поставлених стратегічних і політичних цілей збройним знаряддям. Хоча воюють народи, рішення щодо проведення, продовження, припинення війн приймаються державцями, політиками. Народні маси можуть нерідко й схвалювати рішення щодо початку і ведення війни свого керівництва, а можуть і рішуче виступати проти, що є перевіркою життєздатності урядів.

Як правило, противоборні сторони намагаються довести політичну неспроможність ворога керувати власним суспільством, показати вади суспільно-політичного ладу противника, зруйнувати морально-політичні складові його могутності.

Відносно останньої тези багато розмірковував напередодні Другої світової війни А. Денікін у творі «Світові події та російське питання». Він писав, що при підготовці до війн німецька пропаганда та преса підсилювали впевненість свого народу у власних силах, а французи з «патріотичних міркувань» твердили про невідготовленість країни. Президент України у виступах 2015-2019 рр. вимагав від ЗМІ припинити паплюжити наше військо, яке у важких умовах російської агресії стримувало ворога від подальшої ескалації.

Сучасна політика війни та миру є складнішою за політику «до глобалізаційної» епохи: відбувається певне «послаблення» ролі держав у міжнародній політиці, зростає культурно-політична та експансія окремих країн, у боротьбі за гегемонію в світі стає більше все більше конкурентів. Вищезгадані агенти політичного дійства у цій боротьбі планують її та вдаються до зброї. В Україні народилось декілька нових політичних афоризмів: «Мир народжується повільно, а війна ще повільніше відступає».

Таким чином, війна є суспільно-політичне явище, різновид соціального насильства збройними засобами, яка ведеться спеціальним знаряддям – армією, пов'язана з глибинними основами політики держав і намірами значних політичних сил. Масштаб збройного насильства на війні такий, що розраховувати на гуманні, моральні обмеження складно, агресор визнає тільки спротив силою спільноти.

* * *

4.2. У другому питанні теми аналізуються інші форми збройного насильства, які також мають політичні корені,

Воєнний конфлікт – це всі види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як в середині держави, так і на міждер певний соціальний зміст та особливу воєнно-технічну сторону. жавному рівні, або між коаліціями держав, які характеризуються достатнім рівнем керованого збройного насильства, переходом від мирних до мілітарних способів вирішення суперечок, неминучими жертвами та руйнаціями матеріальних і духовних цінностей.

У суспільних науках поширюється *конфліктологічний підхід* до політичних форм боротьби, згідно з яким центральною категорією є «**конфлікт**», а війна постає як один різновид конфлікту.

У Воєнній доктрині України 2015 року подано тлумачення декількох різновидів конфлікту, а війни входить до них: «**воєнний конфлікт** - форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнних конфліктів є **війна та збройний конфлікт**» (4). Проте у іншому місті тексту доктрини всупереч вищевказаному мовиться, що є умови за яких «*конфлікти можуть перерости у війну*».

Відносно міжнародних конфліктів можна стверджувати, що вони визначаються характером епохи, мирним чи конфліктогенним. Починаючи з 1.09.2001р. мир вступив у епоху безперервних, не передбачуваних міжрелігійних, етнонаціональних, кроскультурних конфліктів, на що вказувалось у доповідях Мюнхенської конференції 2016 -2018 р.р. з безпеки, ці небезпеки надалі зростатимуть.

При цьому слід звернути увагу на збільшення кількості внутрішніх конфліктів, причинами яких можуть бути економічні негаразди, корумпована влада, або їх комплекс.

Світова спільнота, вказують аналітики, недостатньо звертають увагу на Центральноамериканський регіон збіднілих країн із популістськими, ліворадикальними настроями: Гватемала, Нікарагуа, Сальвадор, включно з Мексикою, де бандитські, парамілітарні формування, ополченці здатні успішно виступити проти збройних сил держав цілого регіону.

У доктрині 2015 р. вказується, що *збройний конфлікт* – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт).

На наш погляд, війна та збройний конфлікт явища різного порядку впливу на суспільство та наслідків для всієї країни. Війна докорінним чином замінює мир, з'являється воєнний стан у правовому аспекті, економіка переходить на «воєнні рейки», мілітаризується мораль, мистецтво, навіть «культура миру» поступається стихії ненависті. Заклик І. Єренбурга 1942 р. у газеті «Вбий німця!» розкритикований, але показовий щодо тотальної ненависті на війні.

Ми виходимо з тих методологічних позицій, що воєнно-політичний конфлікт може перерости у війну, а може свідомо утримуватись у межах конфлікту. Саме так відбувались реальні події – збройний конфлікт між двома країнами соціалістичного табору КНР та В'єтнамом 1979 р., коли ініціатор (Китай) навмисно не використовував свій більш потужний збройний потенціал – ракетні сили, флот, не кажучи вже про ядерну зброю. З теоретичної точки зору, як вважали в СРСР, війни були б неможливі між соціалістичними країнами, а конфлікт був більш-менш прийнятним у вирішенні суперечностей.

Політологічний аспект збройного конфлікту полягає у тому, що противоборні сторони намагаються не використовувати так звані «останні засоби» боротьби, як на війні, не збільшувати масштаб протистояння, обмежувати певні види озброєнь та не використовувати усіх можливостей збройних сил, намагаючись примусити противника виконати свою політичну волю обмеженими засобами.

У цьому випадку воєнно-політичний конфлікт має шанс бути вирішеним за загальною схемою – однієї з стратегій розв'язання соціальних конфліктів: перемогою однієї із сторін, компромісом, вирішенням «на ранній стадії», «заморожуванням» проблеми тощо. Так для Німеччини конфлікт з Польщею 1938 р. щодо Данцигу був не важливим, головне, вказувалось на нараді у фюрера, (офіційний титул

глави держави у Німеччини 1934-1945 рр.) готовність у будь який час розпочати блискавичне вторгнення в цю країну, кинуту напризволяще європейськими державами включно з СРСР.

Одна з актуальних небезпек для України – перетворення територій Донецької та Луганської областей, що контролюються бойовиками, на так звані «заморожені конфлікти» по типу Абхазії або Південної Осетії. Смысл «заморожених» конфліктів у тому, що вони можуть будь-який момент спалахнути і перетворитись у масштабний збройний конфлікт, така можливість передбачена у Воєнній доктрині 2015 де вказано: *«значно зростатиме вірогідність переростання таких конфліктів у війн»* (10).

Особливу форму збройного соціального насильства актуальну з другої половини ХХ століття, становить **інтервенція** – (від лат. *interventus* – втручання) – насильницьке втручання шляхом вводу військ або іншим чином, несумісним із принципами статуту ООН, однієї або декількох держав у внутрішні справи іншої, що спрямоване проти її суверенітету, територіальної цілісності, незалежності. Якщо вважати, що є класичні форми інтервенції, то це вторгнення війська США у Гренаду (операція «Urgent Fury»), яка мала найміцніші збройні сили тоді у Карибському регіоні, на Кубу та інші.

У воєнно-політичному сенсі розрізняють збройну інтервенцію, гуманітарну, економічну, дипломатичну. Ця проблема достатньо делікатна, адже деякі авторитетні фахівці нечітко диференціюють їх – так Є. Девід пише, що **«гуманітарна інтервенція** – воєнна інтервенція, яка переслідує не воєнні, а гуманітарні цілі».

Ми вважаємо, що гуманітарна інтервенція запроваджується тоді, коли іншим чином, окрім зовнішнього силового втручання, світовій спільноті не вдається запобігти масовим порушенням прав людини, тому гуманітарна допомога надається, краще сказати, нав'язується, начебто, мимоволі суб'єктам порятунку. Її смысл не політичний, а гуманітарний.

Війська-миротворці обмежують стихію насильства, надають гуманітарну, продовольчу, матеріальну допомогу постраждалим. Це втручання у ситуацію гуманітарної катастрофи, коли стан речей «за межами терпіння», за висловом правника-міжнародника Ф. Мартенса. Питання введення миротворців з різних країн на окуповану територію України підтримували країни ЄС, союзники нашої ініціативи.

Примітка: інша річ, що під прикриттям необхідності запобігти «гуманітарній катастрофі» на Донбасі Росія здійснює з 2014 р. посилку «гуманітарних конвоїв» без огляду на міжнародне чи внутрішнє право, без дозволу МКЧХ на використання її емблеми «Червоного хреста». Ці акції нагадують дійсно напів воєнну інтервенцію причому з «напів гуманними»

цілями, бо вантажі містили зброю, боєприпаси, знаряддя для сепаратистів, окрім сумнозвісних прострочених продуктів для цивільних.

Найнебезпечнішою формою інтервенції сучасного світового порядку слід вважати *збройну*, яку важко диференціювати від неспровокованої агресії. Головними ознаками інтервенції є зовнішнє збройне втручання у внутрішні справи іншої держави з метою насильницької зміни соціально-політичного устрою. У згаданій нами Гренаді відновились ліво-соціалістична опозиція, розформовані збройні сили і країні у всіх питаннях йде у фарватері політики США.

Розрізняють індивідуальну та колективну інтервенцію, відкриту та замасковану форми.

До прихованих, замаскованих форм інтервенції належать: фінансування антиурядових озброєних угруповань, розпалювання *громадянської війни*, засилання збройних формувань банд чи найманців.

У цілому всі форми і види інтервенції заборонені сучасним міжнародним правом та нормами цивілізованої політичної діяльності, однак у деяких зовнішньополітичних доктринах вказано на правомірності викликаного грубим порушення прав людини «гуманітарних інтервенцій». Її елементи були присутні у Афганістані з 2003 р.

Держава, проти якої здійснено інтервенцію, має право захищатись проти неї збройними засобами, а також вимагати покладення всієї відповідальності на сили інтервента.

Але особливу увагу світової спільноти останнім часом займає питання **тероризму**, яке тісно пов'язана з проблемою війни не тільки невдалим висловом «всесвітня або глобальна війна з тероризмом» президента США Дж. Буша Молодшого (воєнно-політичні лідери багатьох країн відмовились від такого словосполучення), а й по суті – як крайній прояв нерационального збройного соціального насильства у внутрішній та міжнародній політиці з боку не легітимних сил.

* * *

4.3. Доля України в середині другого десятиріччя нового століття виявилась такою, що вона зіштовхнулась із анексією, окупацією, прихованою інтервенцією, тероризмом не на наукових форумах, а на власній території. Новітня історія країни включила у свої аннали не очікуване раніше тривале боріння з терористичними силами на Сході країни, а з боку проросійських сепаратистських сил розпочата і ведеться відкрита та прихована агресія, справжня і «гібридна війна», але по своїй глибинній суті це перманентні бойові терористичні дії, які зливаються у єдине ціле.

З боку України проводилась легітимна збройна акція, згідно рішення РНБО від червня 2014 р., позначена «антитерористичною операцією». Вона відтепер набула формату «*Операцій об'єднаних сил*», бо на зміну терористичних угруповань прийшли російські військові частини, а на кордонах в готовності до нападу знаходяться цілі формування у складі армій (прибл. до 100 тис.) з можливим розгортанням об'єднань дальньої авіації та тактичної ядерної зброї.

Визнано, що після нападів ісламських терористів, підготовлених «Аль Каїдою», на знакові об'єкти США у 2001 р., вибухів у Мадриді 2004 р., в метро Лондона 2005 р., у закладах Парижу 2015 р., акцій запланованих та частково нездійснених на інші європейські держави, світ став іншим. Тероризм перейшов національні кордони і став загрозливим глобальним явищем для будь-якої країни, втрати від нього подеколи більші, ніж у відкритих збройних сутичках.

Як свідчили результати доповіді в держдепартаменті США у червні 2015 р. щодо підсумків боротьби із світовими загрозами за минулий рік, чисельність терористичних актів у всьому світі збільшилась на 30% у порівнянні з минулими роками (2012-2013).

Введений у Франції надзвичайний стан на декілька місяців 2015-2016 рр. став небаченим для країни явищем відносно безпечного від насильства життя. Їх змінили «мирні» протестні форми «жовтих жилетів» з кінця 2018 р., але терористичні акції окремих осіб радикального спрямування у цій країні, Німеччині, США вписуються у загальну картину соціального насильства.

Директор Лондонського Інституту сучасної історії У. Лакер вважає, що сам термін «тероризм» є відносно новий (у словнику Французької академії наук цей термін з'явився лише наприкінці XVIII століття), хоча як політичне явище тероризм був зафіксованим ще з перших років нашої ери, коли була викрита секта «сикарійів», що займалась ліквідацією представників єврейської політичної еліти, причому вона співробітничала у цій «брудній» справі з римлянами - формальними ворогами.

У мусульманському світі партія «асисинів» вбивала представників влади – префектів та халіфів, застосовуючи методи залякування та нагнітання жаху серед населення.

Слід визнати системні зміни природи сучасного тероризму. Якщо зважати на класичний вислів Гамлета щодо необхідності знання душі інструмента, на якому «музикант» збирається грати, ефективна концепція протидії тероризму має виходити з його знання наявного стану та перспективного модусу еволюції його форм, ідейно-теоретичних підвалин діяльності.

Міжнародний тероризм має не дуже довгу, але вельми насичену історію. На світову арену тероризм виходить у 70-х роках ХХ століття як загальнолюдська, глобальна проблема – кількість терористичних акцій стрімко зростає, вони стають дедалі все небезпечними, терористичні організації включають у свою орбіту практично всі регіони планети. Якщо з 1970 до 1980 року чисельність терористичних акцій та проявів в усьому світі становила близько 1800, то за наступні 5 років вона збільшилась удвічі, а з 1995 року щорічно відмічалось близько 1000 проявів тероризму. Терористичні акції набувають системного характеру, дії терористів у різних регіонах стають скоординованими та узгодженими. Практично не можливо передбачити конкретні терористичні акції в країнах Африки, Середньої Азії: посольства, школи, шпиталі, ринки, дороги?

Появу *політично* цілеспрямованого соціального тероризму прийнято відносити до періоду другої половини ХІХ століття, коли під впливом революційної пропаганди та анархістських нахилів до збройної боротьби з владою, жертвами терористичних акцій стали американські президенти Гарфілд та Мак-Кінлі, президент Франції Карно, австрійська імператриця Єлизабет, італійський король Умберто. У найвищий період розквіту тероризму в Росії у 1906 році було здійснено 82 замаху на державців, а за іронією долі людства через 70 років у Іспанії відбулось така ж кількість політичних убивств.

Революційна історія царської Росії пов'язана з тероризмом як політичним рухом та політичною організацією «Чорний переділ». Анархістські угруповання, терористи-одинаки намагались змінити бойовими акціями, переважно вбивством царських чиновників, соціально-політичний устрій імперії. Відоме висловлювання Леніна після трагічної смерті (страсти) його брата Олександра із-за замаху на царя «ми підемо іншим шляхом» – можна оцінити у контексті визнання політичної безплідності індивідуального тероризму.

Однак «людський» вимір тероризму більш складний. У романі «Біси» Ф. Достоєвський показав глибоке психологічне підґрунтя тероризму у намаганнях об'єднати членів терористичної групи якомога міцніше: «зв'язати членів організації кров'ю». Особи, які попадають у тенета терористів, нерідко не мають можливості «мирно» вийти із організації, не кажучи про «зомбування», здійснене насильство (наругу), залякування тощо.

Буває, що жертви терористів напівсвідомо починають підтримувати насильників. Це так званий психологічний прояв «поріднення», симбіозу насильника і жертви, як сталось із донькою американського мільярдера Патріцією Херст, яка після викрадення добровільно включилась у терористичну організацію «САО», а ця організація, як стверджував спеціаліст ФБР, виявилась «виключно спяною». Помилувана президентом Дж. Картером

вона у подальшому відійшла від політики насильства.

До найбільш поширених визначень тероризму з майже 110 (цифра названа ізраїльською дослідницею А. Гофман) сучасних суспільних наук є запропоноване дослідниками США В. та С. Маллінсонами «систематичне використання крайнього насильства та погрози насильством для досягнення публічних та політичних цілей».

Інше визначення тероризму наголошує на такому різновиді політичної діяльності, яка ставить за мету досягнення політичних цілей шляхом залякування противників, створенням атмосфери непевності, жаху, відчуття невідворотності наступних екстремальних ударів.

Ми підтримуємо думку зарубіжних дослідників тероризму, що його легше описати, ніж виявити сутність, бо :

1. Це такий різновид насильства, в якому важать не раціональні та продумані акції з розумними наслідками, а жертви, вбивства й руйнації як такі;

2. Безпосередні виконавці акції – люди, як правило, віддані ідеям застосування терору у боротьбі, подеколи за справедливі справи, тому переконати та змінити їх світоглядні настанови вкрай складно;

3. Акції терористів плануються спеціально із широким суспільним резонансом, щоб жертви та втрати були відомі якомога більшій кількості людей, громадськості;

4. Боротьбі з тероризмом поки ще видно краю в історичній перспективі, навпаки – він охоплює інші регіони та притягує молодь – нових рекрутів, причому навіть у США, країнах Західній Європі.

Український дослідник тероризму у психологічному аспекті В. Бурега вважає, що складнощі при дослідженні тероризму носять здебільшого *методологічний* характер, бо старі схеми М. Вебера, Т. Парсонса, Г. Зіммеля: біхевіоризм, функціоналізм не спрацьовують.

Дійсно, алогічні, непередбачувані, нераціональні терористичні акції в школах, на ринках, станціях метро, автобусах, посольствах, на вулицях, зрештою, будь-де, неможливо пояснити на старих наукових позиціях : «ідеальний план – мотив – причина дій – очікуваний результат – корекція дій». Сталось так, що навіть регіони (Європа, Азія чи Африка), засоби насильства (вантажівки чи вибухівка, вогнепальна автоматична зброя) передбачити стає не можливим.

Слід досліджувати тероризм *синтетично*, на основі поєднання досягнень всіх суспільних наук, з врахування «сповзання» його до перманентних акцій на всьому соціальному просторі західної та східної цивілізацій та розвиток доктринальних настанов.

З політологічної точки зору тероризм може розглядатись як ірраціональний, насильницький засіб протестних збройних дій

широкого спектру з чіткою ідеологічною основою.

Слід урахувати суттєву різницю між терором і тероризмом, бо перший термін позначає форму насильницької політики держави, а другий позначає антидержавні, коротше кажучи, опозиційні сили або окремі індивіди з крайніми засобами спротиву.

Слово «терор» тлумачні словники пояснюють як *політику залякування, придушення політичних противників жорстокими насильницькими засобами*. Інколи визначають терор як соціальну практику однієї соціальної групи з метою обмеження реалізації вітальних потреб іншої групи через фізичне насильство, залякування та психологічний тиск на опонентів.

У політично-правовому аспекті тероризм, згідно із Законом України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03. 2003 року № 638 – IV, означає *суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення, ні в чому не винних людей або погрози скоєння злочинних дій із метою досягнення злочинних цілей*.

Виходячи із вищенаведених підходів до феномена тероризму, аналізу соціально-політичної практики його застосування, виділимо такі **атрибути** у політичному аспекті:

- організована у міжнародному масштабі або держави злочинна діяльність *соціально-політичних сил*, які широко використовують усі можливі засоби збройного насильства (застосування зброї масового знищення планується, не виключена можливість «кібер-зброї» для атак на «віртуальному» полі) з метою припинення функціонування систем керування військами, фінансовою та енергетичними сферами держави;

- є дистанція між політичним тероризмом та проявами «буденного» тероризму, який хвилями періодично накопчується на школи, навчальні заклади, супермаркети, робочі офіси у США та деяких країнах Заходу; дослідники вказують, що за 30 останніх років в Америці сталося більше 90 нападів терористів на школи: особливо брутальним був напад двох підлітків на школу Columbine High School, де було вбито 15 учнів і ще 19 поранено. Навесні 2007 року жертвами південнокорейського студента університету стало 38 його товаришів. Тільки у 2015 -2018 р.р. у США була здійснена низка збройних нападів на школи і коледжі з чисельними жертвами серед учнів та викладачів, а справа Брейвіка – норвезького вбивці майже 90 осіб молодого віку - примусила замислитись над європейськими коренями тероризму;

- застосовуються особливо жорстокий насильницький засіб *впливу на політичну діяльність* і поведінку лідерів з метою зміни курсу

чи неналежних дій, який не зупиняють жертви невинних, дітей і жінок, старих і немічних, туристів, випадкових перехожих тощо;

- запропонований спочатку як *доктринальний принцип* тероризм у подальшому стає основою екстремістської практики, відповідної філософії та навіть міфопоетики; письменник-гуманіст О. Грін у оповіданні «Марат» (назва твору підібрана таким чином, щоб провести аналогію з французьким революціонером Ж.-П. Маратом, який закликав до терору) пише, як випадково діти стали тимчасово на заваді при проведенні теракту, але тільки до наступного разу.

- відкритий *публічний характер насильницької діяльності* і намагання спеціально збільшити масштаб впливу терористичних дій на суспільну свідомість через залякування, гіперболізацію руйнівних наслідків терористичних акцій;

- терористичні акції мають спільні риси з діяльністю *організованої злочинності* як щодо ретельної підготовки, планування, розподілу ролей, так і у брутальному порушенні загальнолюдської моралі, норм права, гребування правилами людяності.

Дослідники на теренах України відмічають декілька *різновидів* сучасного тероризму: сепаратистські-націоналістичний (Близький Схід, Ольстер, Іспанія, Шрі-Ланка), латиноамериканський (Колумбія, Мексика, Парагвай, Болівія), міський тероризм у Японії, країнах Західної Європи, Північної Америки та інші. Особливий різновид тероризму зафіксований у *Росії*, де суб'єктами терористичних акцій на північному Кавказі зазвичай визнавали «чеченських бойовиків». Відтепер цими суб'єктами вважають усіх тих, хто діє проти російської влади зі зброєю в руках, так звані особи «кавказької зовнішності».

В Європі та США приймається підхід, згідно з яким найбільшу небезпеку справі загального миру і демократії становить *ісламський екстремальний рух*, оформлений у терористичні організації типу «Аль Каїда», «Галібан», «Аш-шабат», «Боко харам». Ізраїль прирівнює до них угруповання «ХАМАС» та «Хезболлах», які мають збройні організації, що нагадують справжні армії. Натомість практично всі мусульманські теоретики відкидають звинувачення ісламських рухів у тероризмі, називаючи використання збройних методів «визвольним рухом».

Щодо дій сепаратистських терористичних угруповань на Сході України то вони своїм діапазоном насильницьких дій виходять за межі терористичних акцій, включають збройні напади регулярних військ з Росії, контрольованих ними частин війська «ДНР-ЛНР», ведення елементів партизанської та «гібридної» війн тощо. Намагання України оголосити самозвані «республіки» терористичними

організаціями не знайшло схвалення світовою спільнотою і навіть не було прийнято у регіонах самої України.

Викликає занепокоєння не розслідувані досі окремі терористичні акції проти українських патріотів Павла Шеремети, Аміни Окуєвої, російського опозиціонера Дениса Вороненкова та інших противників путінського режиму, здійснені у серці країни, м. Києві.

Наш підхід до аналізу тероризму полягає у наступному:

1. слід розрізнити схожі кореневі слова «терор» і «тероризм», бо вони стосуються не тотожних стратегій певної силової політики правлячих та опозиційних сил із різними соціально-політичними цілями. Суттєва різниця між терором і тероризмом у тому, що перший означає здебільшого форму насильницької політики держави або її лідерів, а другий – силовий спротив, який проводять антиурядові, антидержавні, коротше кажучи, опозиційні сили.

Терор має *владний аспект*, бо застосовується правлячими колами як один із засобів брутального управління. Римські імператори Нерон, Калігула, російські царі Іван Грозний, Петро Перший прославились *особистим режимом терору*, встановленим ними всередині держави. Можна погодитися, що тероризм нерідко виступає неадекватною (антигуманною) відповіддю на державний терор, що особливо проявилось у боротьбі з царатом Росії.

2. У соціально-політичному феномені тероризму ми акцентуємо увагу, як у аналізі війни, не на воєнно-технічних аспектах – застосуванні «старої» чи новітньої «кібернетичної» зброї терористами, а на політичних та економічних *причинах* виникнення цього феномена й наслідках для соціально-політичного та духовного життя спільноти.

Слід розрізнити звинувачення у тероризмі та дійсну сутність воєнно-політичних акцій, що марковані тероризмом. Навряд чи можна повністю погодитись, що збройні акції російських збройних сил у Чечні 1996 – 2000 рр., коаліції на чолі із США в Іраку, Афганістані 2001-2020 рр. вичерпуються поняттям «боротьби з тероризмом» у відповідь на тероризм збройних загонів ісламських фундаментальних течій, сепаратистських угруповань, збройних загонів талібів. Природа вищевказаних збройних операцій глибша – побоювання сепаратизму, поширення диктаторських режимів, загроза національним чи стратегічним інтересам в регіоні, особливо економічним тощо.

Тероризм має *комплекс причин* системного характеру – від соціально-економічних до культурно-цивілізаційних, де значення має дискурс конфронтації чи діалогу, розуміння чи будівництво «глухої стіни» між противорічними силами у прямому смислі, як у Ізраїлі чи

Мексичі, так і стіни нерозуміння та не прийняття позиції іншого. Політична конфліктологія загальним правилом радить не вступати у переговори з терористами, тим паче виконувати її вимоги, однак на практиці політично-конфліктного життя виникають більш гнучкі форми боротьби з тероризмом.

Щодо **причин** поширення тероризму на зламі ХХ – ХХІ століть, зазначимо таке:

по-перше, нерівномірність соціально-економічного розвитку та нестерпні умови життя окремих народів і етнопонаціональних груп, коли одні побутують у суспільстві «безмежного споживання», а інші живуть на межі виживання, ведуть повсякденну боротьбу за їжу, воду, енергію, як етноси рохінджа у Бірмі, курди у Туреччині, палестинці на окупованих Ізраїлем територіях.

Такий розрив став кричущим під час боротьби (епідемії) з коронавірусом 19-20 : вказують на полярні полюси бідності та багатства – бункери та острови для мультимільйонерів та 3 апарати штучної вентиляції легінів на 5 мільйонів чол. бідної африканської країни.

По-друге, для тероризму характерно поширення ілюзій та політизованих міфів стосовно можливості зміни соціально-політичної ситуації вбивством (заяжуванням) політичних лідерів, урядовців, від яких залежить той чи інший політичний курс держави;

по-третє, відсутність консенсусних, інституціональних форм вирішення соціальних конфліктів, політичних, економічних, національних, расових суперечностей тощо. Інколи тероризм набуває вигляду «останньої надії» у «асиметричних» конфліктах, коли одна з протилежних сил, що поступається потугою, вдається до цього засобу.

Проблема тероризму ускладнена його невинною еволюцією та рекрутуванням до лав інтернаціональних прибічників практично з усіх континентів (можливо, окрім Австралії, але дійшло вже до Нової Зеландії). Соціальні мережі скоріш стимулюють єдність терористів, ніж консолідують миротворчі сили людства по їх стримуванню.

Воєнна доктрина 2015 р. звертається до проблеми тероризму у контексті загроз національній безпеці країни та вказує на них: *«розширення масштабів тероризму, піратства, інших явищ, пов'язаних із застосуванням збройного насильства»* (б).

Проблемі тероризму присвячені нові концептуальні настанови **НАТО та воєнно-політичних структур ЄС:**

1. Вважається, що терористичні акції, хоча і пов'язані із масштабним використанням зброї, тим не менш вони принципово відрізняються від «звичайних» або «конвенційних» військових операцій – їх основною метою стають не військові об'єкти, а широкий спектр цілей політичного, адміністративного призначення, об'єкти

культури, туризму, транспорту, місця масових зібрань людей.

2. Головним завданням терористів визнано психологічний вплив на суспільство західного типу з метою «підриву волі людей до свободи, прихильності до демократії». Фундаменталістські релігійні настанови ісламістів розуміються на протилежному боці як прояв нетерпимості, ворожості до «іншого світу».

3. Об'єктами нападу стають дедалі все більш важливі та різноманітні для життя і обороноздатності країн літаки на землі і у небі, порти, лінії електромереж, нафтопроводи, елементи інфраструктури, електронні сіті, енергетичні об'єкти тощо.

4. Боротьба з тероризмом вважається довготривалим, стратегічним, геополітичним завданням альянсу, яка вимагає колективних зусиль держав-членів, народів та урядів.

При визначенні **шляхів і напрямків боротьби з тероризмом** слід враховувати соціально-політичний характер умов, за якими розквітнув тероризм. У наш історичний час реагуванню на нові терористичні загрози притаманні такі *рис*и.

По-перше, сучасні державні силові органи у функціональному відношенні реакцією на загрози інерційні, не встигають за змінами архітектоніки безпеки, тоді як терористичні організації є більш динамічними, не бюрократизовані, розвиваються від простих до ускладнених, або децентралізуються, само організовані, взаємодіють між собою, мають постійний зв'язок начебто у стільниковій мережі.

Антитерористична діяльність залежать від міжнародно-правових вимог і національного законодавства, дії антитерористичних сил постійно вимагають оновленого правового поля, тоді як терористи, по суті, знаходяться поза законом. Не тільки не зважають на закони, права людини, але й навмисно створюють ситуацію безправ'я, насильства, страху та недовіри до влади.

По-друге, терористичні структури швидко адаптуються до слабостей глобалізованого світу, знаходять вразливі ділянки інфраструктури та можуть негативно вплинути на існуючі техногенні, енергетичні ризики. Слідчі у методах роботи організації «Аль Каїда» у США вказали, що, витрати для підготовки 16 терористів на освіту, адаптацію, тренування до здійснення нападів на міста Сполучених Штатів не перевищили межю 500 тис. дол., тому не могли бути зафіксовані банківським системним контролем, де мінімальна сума операцій, які вимагають ретельної перевірки, складала 1, 5 млн.

Та ж саме відбувалось у переховуванні ісламських терористів в країнах Заходу, їх адаптації до нового стилю життя. Розслідування підготовки до терактів у Парижі восени 2015 р. показали, що витрати їх склали мізерну суму – до 20 тис. дол. Це вкрай важливо, тому що в західному світі гонити за

наживою терористичні угруповання мають власну позицію заперечення таких ідеалів.

Втретє, збройні акції бандитських терористичних формувань, які раніше мали головним підґрунтям економіко-політичні мотиви, відтепер переросли у насильницькі акції різноманітних, не пов'язаних з єдиним центром угруповань, діючих на різних ідеологічних основах. У новітньому тероризмі все більш питому вагу займає *доктринальна сторона* – ідеологія, міфи та концепції протистояння західному цивілізованому світові, тому у новій парадигмі протидії чільне місце мають посідати інтелектуальні складові.

Свідченням небезпечної діяльності нових терористичних сил стало утворення, експансія (поширення впливу) «Ісламської держави» в Середній Азії на частині території Сирії, Іраку. У діяльності насильницьких органів цієї «держави» переважали руйнівні акції антигуманного та антикультурного характеру. Показові масові страти, заборона світських розваг, кара за вихід на вулиці без встановленого одягу, руйнування культурних світових цінностей, залякування народонаселення прилеглих територій, загрозливі плани утворення нових держав терористів. Було оголошено про створення Кавказького халіфату (регіону).

Терористична загроза Ісламської держави (ранішня назва – ІДІЛ або ІГІЛ) розцінюється як головна проблема з боку ісламського тероризму для країн Заходу. Після розгрому основних сил та розсіювання їх бійців по території Сирії, Іраку, Лівану відбувається поступове перенесення центру тяжіння боротьби у країни Африки, де терористи «Боко харам» зазвичай використовують дітей у якості заручників та «бійців».

На Сході України терористично-сепаратистські сили також спираються на ідейну платформу «Русского мира», ними оголошено війну «західній демократії», включно з елементами релігійного месіанства на інші слов'янські країни.

Серед *класичних різновидів тероризму* зростають небезпеки «національного тероризму» та «ісламського фундаменталізму», які протистояють одна іншій. Вбивство десятків в'ярян у мечеті Нової Зеландії, напади на мусульманські громади у європейських країнах начебто стають відповіддю на вищезгадані акції ісламистів.

У нових зусиллях протидії тероризму важливо покладатись на воєнно-політичні, економічні, гуманітарні складові, а також на наукові добуток воєнних наук, терології, політична конфліктології, філософії війни, соціальної психології, вайоленсології та інші.

У науці, яка ще формується – **терології**, запропоновано багато *концептуальних підходів* до викорінення тероризму – від «всесвітньої

боротьби із тероризмом» колишнього президента США до намагань налагодити діалог із силами, потенційно здатними до широких насильницьких дій, що, на нашу думку, значно зменшили цю загрозу у Північній Ірландії (Ольстері). Один із лідерів Ірландської республіканської армії після десятиліть терористичних акцій нарешті зауважив: «Діалог – ключ до вирішення наших проблем».

У такому ключі намагався діяти колишній головнокомандувач американськими силами в Афганістані 2009-2010 рр. генерал Ст. Мак-Крісталл, який налагодив діалог із представниками ісламістських рухів та місцевими лідерами. Його відставка, ініційована Білим домом, викликала негативний резонанс серед влади Афганістану і навіть серед звичайних громадян цієї країни. Колишній міністр оборони Роберт Гейтс назвав його «можливо кращим воїном, якого я коли небув зустрічав», але після критики на адресу Джо Байдена був знятий з посади Обамою.

Крім концепції боротьби на основі культурно-цивілізаційних підходів є *силові* пропозиції Г. Кіссінджера, Зб. Бжезінського, інших політичних мислителів із США – прибічників «жорсткого курсу». Вони вважають, що тероризм має конкретно політичне підґрунтя, тому слід замінити (побалити) диктаторські і авторитарні режими у Сирії, Ірані, Афганістані, Лівії, а згодом і у Північній Кореї, які потенційно здатні до тероризму. Вважається, що тероризм довго ще буде загрозою демократичним західним режимам, його спалахи слід очікувати буквально у всіх регіонах і континентах.

За таких умов доктриною «боротьби з тероризмом» передбачені збройні заходи зі спеціальними зняттями боротьби: професійними підрозділами, центрами-штабами, озброєнням. У річці цих міркувань було здійснено ліквідацію «терориста № 1» елітним підрозділом США у Пакистані, з'являються регулярні повідомлення про ліквідацію керівників терористичних груп безпілотними ударними зняттями, резонансною стало вбивство генерала Салемані в Іраку.

Боротьба з тероризмом нерідко поєднується з доктриною поширення демократії у всьому світі, а силові засоби пов'язуються із «непрямими» діями з метою установа «керованої демократії». Однак на тлі боротьби із «комуністичною загрозою» у країнах Латинської Америки підтримувані урядовими колами «ескадрони смерті» тероризують мирне населення, як вказав посланник США у Сальвадорі Роберт Уайт, в результаті з'являється «правий тероризм».

Так званий *соціокультурний, цивілізаційний* підхід заснований на тому, що виключно силове вирішення проблем тероризму в результаті силових ударів сприяє лише заглибленню проблеми, породженої соціальною нерівністю, поділом людства на «золотий мільярд» та решту населення країн-ізгоїв. На думку дослідниці з РФ А. Боташевої західна централізація економічного життя, глобалізація викликають

спротив екстремістські налаштованих жителів країн Африки та Середньої Азії та появу релігійно-політичного тероризму. Вони не знають інших засобів боротьби із Заходом, як із зброєю в руках захищати мусульманські цінності. У автора простежується однобічна оцінка західної демократії, але ідея появи тероризму при зіткненні способів життя заслуговує на аналіз.

Державні програмні протидії тероризму строкаті та слабкі у концептуальному відношенні. Програма РФ 2006 р. в коло суб'єктів цієї боротьби включає тільки державу, її «вповноважені органи», не припускаючи думки щодо активної участі структур громадянського суспільства, як і має бути у країни з авторитарним режимом.

Програма боротьби з тероризмом держави Ізраїлю повністю розчинена у Воєнній доктрині із загальними принципами, у Німеччині вона розрахована на мобілізацію суспільства та її західних союзників в боротьбі з конкретними терористичними акціями у Європі.

У концептуальному плані боротьби з тероризмом нашого століття слід виходити з використання всіх способів вирішення кроскультурних суперечностей спільнот «зламу цивілізацій», цінностей демократичного та тоталітарного штибу, які екстремістські сили переводять у площину збройних акцій тероризму.

Для України стратегії боротьби з тероризмом мають виходити з комплексної програми протидії йому, яка передбачає політичні, соціально-економічні, ідеологічні, збройні, силові дії Об'єднаних Сил на Донбасі. Слід активізувати ідеологічно-пропагандистську складову та доводити громадянам, що «збройна боротьба ведеться з терористами», а не населенням регіону, бо військових акцій недостатньо для підтримки зусиль держави по захисту територіальної цілісності широкою громадськістю.

Дослідження нових модусів міжнародного тероризму має визнавати зміну цілей та результатів терористичних акцій у новому столітті: з'явилося поняття «перемога» та встановлення принципово нового соціально-політичного ладу у «халіфатах» на території Іраку, Афганістану та окремих районах африканських країн, де такі акції стають звичайними, нагадуючи терор правлячих репресивних органів. А отже, тероризм «зливається» з терором у єдиній насильницькій машинерії силового встановлення фанатичних режимів.

Крім того, тероризм організований поєднується з індивідуальним представників право радикальних ідеологій «боротьби з ісламістами». «емігрантами», тобто представниками інших культур.

Таким чином, політичне підґрунтя багатьох сучасних форм збройного насильства веде до того, що збройні акції від збройного

конфлікту між державами до окремих терористичних акцій чи до систематичного тероризму, є силовими засобами змінити політичну лінію «ворога» або впорядкувати насильницькі соціальні проблеми.

* * *

4.4. Четверте питання теми присвячено аналізу взаємозв'язку війни і миру як принципово різних станів людського буття, які у соціально-політичному аспекті нерідко переходять у протилежність, у «своє інше». Це може бути «озброєний мир» при готовності суспільства до збройних форм змагання за власний шлях життя, або «гібридна війна», де зрощуються мирні та не мирні форми боротьби.

З біблейських переказів, де слово «мир» вживано сотні разів, слідує багатозначний полісемантичний смисл його: «мир, коли немає миру», є привітання «Мир вам», є навіть відпущення провини: «Ідіть з миром».

В наш час мирні та воєнні сторони життя переплітаються і буває неможливим відповісти на питання: в якому стані ми живемо? Це: мир – війна – перемир'я – підготовка до майбутніх збройних змагань – «озброєний мир» – глобальний мир чи регіональний мир. Постає надзвичайно важливе, екзистенційне питання для кожного українця, де б він не був – у прифронтовій зоні, у відносно мирних регіонах чи на окупованих територіях – як досягти миру? Французький філософ А. Камю, активний учасник боротьби з фашизмом, вказував, що у цьому світі є насильники і жертви, головне в тому, щоб бути на боці останніх. Зростання байдужості до тих, хто виборює мир на Донбасі, є небезпечний показник суспільних негараздів. ЗМІ України захоплені побутово-відпочивальними сюжетами, а не боротьби за суверенітет.

Війну та мир об'єднує так звана політична сторона, притаманна їм лінія продовження політики використання можливостей та переходу з одного суспільного стану, з певного рівня розвитку, на інший. Тому можна стверджувати, що є *політика війни або миру*.

Війна може бути «дивною», як у 1939 році між Німеччиною, з одного боку, та Великою Британією, США та Францією, з іншого, коли збройні акції між ворогуючими тривалий час фактично не проводились – війна була лише оголошеною.

А може бути мир на межі того особливого стану, за висловом Л. Д. Троцького, коли немає «ані війни, ані миру», крім того, існує так званий «озброєний мир». Усе залежить від того, яким є стрижень державної політики: політика війни чи миру, куди вона спрямована, які засоби планує використовувати. У знаменитого політика Жоржа Клемансо (прізвисько «Вовк») була тверда заява: «Я роблю війну».

Політологічне тлумачення *миру* не співпадає з філософською традицією його аналізу, що бере початок від Геракліта, згідно з якою мир протилежний війні так само, як протилежні: «зима – літо, тепло – холод...». Філософський підхід донині ґрунтується на роз'єднанні війни та миру на протилежні стани суспільного буття, у той час як з політологічної точки зору вони зв'язані єдиним змістом владних відносин, загальною спрямованістю політики, намаганням владних кіл зміцнити свою владу, але різняться засобами (інструментами) досягненнями політичної мети.

Мир у суспільній свідомості завжди був «абсолютною» цінністю, віковичною мрією, жаданням політичних діячів і простого люду. Зі стародавніх часів люди вітали один одного: «Мир тобі!», ці аналогічні заклики ми знаходимо у Біблії і Священному Корані.

Ми намагаємось знайти вирішення проблем миру у сучасному «розколотому» світі, який раніше був поляризований протилежними соціально-політичними системами соціалізму та капіталізму з непримиренними ідеологіями та готовністю до війни, а відтер у ХХІ столітті розколотому бідністю та багатством, різними стадіями соціального розвитку, рівнями життєвого споживання.

Такий стан людського буття не сприяє зміцненню й так хиткого миру. «Коли людина голодує, мудрість та прозоріння зникають», – справедливо вказано у давньоіндійській Чхандогьое-Упанішаді. *Примітка: у статті «Чума А. Камю та covid 19: хибні аналогії стратегії боротьби» ми вказували, як на тлі забуття верховенства права у деяких країнах, поза судових розстрілів протестуючих українська радіо станція «Ностальжі» 12.05.2020 із захопленням розповідає про готелі для кішок і собак із телевізорами в номерах та морською кухнею. Це гірше, ніж антигуманізм.*

Культура миру людства полягає у готовності та вмінні жити у пронизаному протиріччями світі, у визнанні права на самотність різних народів і культур, у тому числі і різної мілітарної культури та історично обумовлених різновидів практик встановлення миру. «Розмивання» образу ворога, коли таким вважається не конкретна країна, а потенційний «абстрактний» агресор-порушник миру, викорінення почуттів ворожості та ненависті по відношенню до інших, зміна поглядів на застосування сили у всьому соціальному житті, яке має привести до гуманізації відносин – це елементи «мирного мислення».

Проте війна в історії людства раніше досягла зрілих форм, ніж мир, бо той встановлюється, ретельно будується, або перебудовується, так би мовити, весь час «облаштовується». Історичний розвиток європейської цивілізації показав, що мир у своїй «граничній фазі»

потерпання від соціального насильства у наближенні до війни може вступити у фазу «гібридної війни».

У життя кожного українця стрімко увірвалось нове явище, позначене незвичним поняттям зі старою грізною приставкою – «гібридна війна». З точки зору світової історії, яка впродовж останніх 5,5 тисяч років знала не більше 300 мирних літ без воєн, а у атмосфері сьогоденних збройних конфліктів, триваючих десятирічками, виросло покоління, яке не знає, що таке мир, це не дивно. Війни за Гегелем – це «серйозне повторення історії».

Серед всіх випробувань та лих, які Боги наслали на людей, найтяжчими були війни. Згідно грецької міфології це відбулось у найближчий до нас бронзовий вік, коли озброєні люди впали з неба та почали воювати один з одним. Відтоді, саме слово «війна», пише автор роману «Калігула», – лякає вояків і миротворців, повторюючи думки репресованого за сталінських часів мислителя А. Снесарева у «Філософії війни». Той писав: «Війна ... завжди потрясала людей, тривожила та будила їхню увагу та почуття...».

В умовах сьогодення українське суспільство потребує глибинного політичного аналізу «війн нового покоління». Для того, щоб формувати стратегії розвитку країни, здійснити власні життєві мирні плани нам і нашим дітям, слід розпізнати природу нової війни, її модифікації у наш швидкоплинний час «озброєного миру».

Зазначимо, що *підхід до війни з фактологічної сторони*, не наважуючись заглиблюватись у сутність, був традиційним, але не науковим підходом. Інший знов-таки репресований діяч Шляпников писав у спогадах про війну 1914-1917 рр., що як тільки війна розпочалась, вона ставала «газетним фактом»: хто на кого напав, які задіяні сили, яка перспектива перемоги чи поразки для даної країни, забуваючи про політику попереднього курсу.

Концептуальний підхід до війни поставав у центр наукових пошуків ще з часів античності, адже війна, за Гераклітом, «батько і цар усьому». Його сучасник Платон відрізняв різні модуси війн, називаючи один з них «міжусобиця...самий тяжкий вид».

Є підстави вважати, що вже за античні часи розрізняли війни внутрішні та зовнішні, війни між грецькими полісами та між греками і «варварами». Для позначення першого виду використовували термін «розбрат». Як бачимо, стародавні визначення війни мають актуальний зміст для розуміння збройного протистояння на Сході України, яке за російською термінологією подана як «громадянська війна» на Донбасі.

Держави, за гегелівською «Філософією права», ставляться одна до одної як самостійні, незалежні, вільні індивідуальності. Внутрішні

владні елементи – уряд, в тому числі армія, силові інституції та органи політичного керівництва – несамостійні, бо вони виступають органічними моментами державного цілого. Отже армія виступає *інструментом держави*, не вона приймає рішення щодо війни-миру.

Незалежність держав перетворює суперечки між ними у «питання сили, у стан війни», - відзначав він.

Методологічним орієнтиром для визначення природи відносно нового явища збройної боротьби двох не рівнозначних у соціально-політичному та воєнно-технічному відношенні сил, що є характерним для ХХІ століття, виступає ідея послідовника Гегеля К. Клаузевіца, що війна за своєю природою постійно змінює свій зовнішній прояв, тому сутність кожної війни слід встановлювати окремо.

За умов, коли загострилися міждержавні суперечки потужних країн до стану «холодної війни» та зіштовхнулись геополітичні стратегії змін архітектоніки безпеки, зрештою, почалися збройні змагання не визначеного класичними теоріями характеру - «війни нової генерації», можна спостерігати появу нових модусів війни. Так і сталось з появою *«гібридних війн»*.

Передумовами появи їх були практичні потреби агресивних держав та й теоретичні новації. З метою передбачення превентивних дій при виникненні проявів «не класичної» збройної боротьби на замовлення НАТО у 2004 р. групою авторитетних фахівців проведено дослідження ймовірних варіантів (форм) війни. Згідно результатів роботи «мозкових танків», які нараховували майже 8 тис. спеціалістів в галузі стратегій війни, було запропоновано новий термін «гібридна війна». Ним позначався один з можливих сценаріїв розвитку ситуації збройного протистояння при посиленні напруження міждержавних відносин до крайньої межі.

Цей термін починав «обростати» новими політичними та технічними назвами – «повномасштабна гібридна війна» і т.д. Одним з перших у Європі так висловився міністр іноземних справ Норвегії у травні 2015 р., характеризуючи бойові дії російсько-сепаратистських сил проти України. На наш погляд, судячи з вжитку цього терміну у міжнародно-політичному діалозі, він здебільшого політичний, ніж науковий, що зайвий раз свідчить про актуальність аналітичного погляду на сутність та модифікації форм сучасних війн.

На Сході України ведеться «справжня «гібридна війна», де проросійські збройно-терористичні формування використовують силові засоби підриву безпеки України та й «мирні» - насильницького відторгнення частини території України із промисловим потенціалом, науковим, людським капіталом. Ми низкою статей висловили

авторський погляд на політично-правовий характер «гібридної війни».⁵

В результаті аналізу проведення АТО за чотири роки та третій рік ООС виявлено у реальних діях елементи «гібридної війни»:

- фактичні збройні акції (окремі сутички, обстріли, бойовища) розпочались без формальної і навіть неформальної об'яви війни та перманентно тривають на фоні млявої реакції слабкої міжнародної спільноти, не здатної загнuzдати російського агресора, який зухвало переступає норми міжнародного права, порушує хиткий стан миру та не зважає на свої зобов'язання берегти архітектоніку міжнародної безпеки (тому були складнощі із визначенням дати окупації російськими військами АР Крим та м. Севастополь – 20 лютого 2014 р.);

- учасники бойових дій гібридної війни не рівноцінні у політично-правовому, воєнно-спеціальному, моральному відношенні: з одного боку, це урядові (легітимні) збройні угруповання, з іншого – суміш різнорідних діючих осіб, серед яких: найманці, «ідейні борці» з урядовими силами, загони представників третьої сторони, бойовики, терористи, кримінальні елементи, з якими, однак, воююча держава вимушена підтримувати певні відносини;

- бойові дії («гібридна війна») відбуваються на лінії зіткнення геополітичних платформ сучасного світу, кроскультурних розломів, як писав С. Хантінгтон у книзі «Зіткнення цивілізацій», де врегулювання міждержавних відносин ускладнено принциповими розбіжностями з питань війни, миру, прогресу, безпеки;

- у воєнно-технічному плані спостерігається мішанина класичного способу ведення війни частинами армій зі збройними діями нелегітимних формувань, які не можна назвати якимось визначеними термінами: партизанські напади, рейди, засідки, обстріли із різних видів озброєння, мінування території. Недарма у так званій «ДНР» заявлялось про створення підрозділу імені Нестора Махно, знаменитого особливою партизанською тактикою нападів «летючих загонів»;

- у політичному відношенні гібридна війна є однією із силових форм воєнно-політичних дій на межі війни і миру, коли слабким державам сильні країни будуть нав'язувати свою волю через

⁵Цюрупа М.В. Соціально-філософський аналіз війни, «озброєного» миру та їх «гібридів» // Філософсько-методологічні проблеми військової теорії та практики . К.:НУОУ, –2018;

Цюрупа М.В. «Гібридні» загрози національній безпеці України та імператив солідарності патріотичних сил // Українознавчий альманах. – 2015. – № 19.

використання різних видів тиску та спорадичних форм бойових дій збройних угруповань. Будуть використовуватись спектр політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних, технологічних важелів впливу. У «доктрині Герасимова» (начальник Генштабу РФ), оприлюдненій «Воєнно-промислового кур'єрі» у 2013 р., мовилось щодо співвідношенні бойових та мирних акцій як 1:4 у цих війнах.

Для України феномен «гібридної війни» став актуалізований з березня 2014 р. у зв'язку з ескалацією збройного насильства в окремих районах Луганській та Донецькій областях, коли бойовиків самопроголошених республік, які самі не здатні були чинити тривалий опір законній владі, почали підтримувати російський уряд, а потім за його наказом підрозділи збройних сил РФ брати участь у бойових діях.

Цифри, які характеризували участь військових РФ у пікових моментах «гібридної війни» на Сході України (до 50 тис. осіб, 150-200 танків, 500-600 бойових машин), з воєнно-технічної точки зору вказують на «збройний конфлікт малої інтенсивності». Якщо вірити «Інтернет джерелам» у битві за Дебальцеве з боку сепаратистів було задіяні 18-19 тисяч вояків з важким озброєнням та танками, що у 3-4 рази перевищували відповідну оборонну силу України у районі.

У Воєнній доктрині 2015 р. є характеристика однієї сторін «гібридної війни» - *відбувається перенесення ваги на асиметричне застосування воєнної сили не передбаченими законом збройними формуваннями, зміщення акцентів на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо), що принципово змінює характер збройної боротьби.*

Фактична війна, яка ведеться на Донбасі, вже призвела до загибелі біля 3-х тисяч військових Збройних Сил України, десятка тисяч бойовиків, сотень мирних жителів, у тому числі дітей, старих, священнослужителів, появи біля 2-х мільйона біженців, має окрім воєнно-політичного, міжнародно-правового, суто військового компоненту, а також *гуманітарний*.

К. Клаузевіц лише планував «повернутись до гуманного обмеження війни». В сучасній літературі не видно інтересу до цього аспекту, тому складається враження, що про гуманізм на війні, тепер вже «гібридній», знов призабуте. Страждання воюючих, місцевого населення, дітей, старих і немічних мало кого хвилює, а на порядку денному переговорів стоять території, «сірі зони», зброя заборона та дозволена тощо. Для наших ворогів, вдало зауважив І. Шушкевич, людина це найдешевша зброя», бойовики не надають допомоги навіть своїм пораним, закопують у рви тіла загиблих без ідентифікації і т.д.

З точки зору міжнародного гуманітарного права, якщо не оголошено статус дій: війна, збройний конфлікт міжнародного або не міжнародного характеру, то ускладняється регуляція будь-якої збройної акції, тим паче «гібридної».

Регуляція конфлікту не міжнародного характеру має джерелом обмежену кількість статей (28) Другого Додаткового Протоколу 1977 р. Місія ОБСЄ у лютому 2016 р. встановила, що 90% гуманітарних порушень зафіксовано в «окупованій» зоні Донбасу, а Європейський парламент у резолюції засудив кричущі утиски прав кримських татар. Найбільш бруталні порушення прав людини, як відзначено у відділі Європи та Центральної Азії Міжнародної федерації з прав людини (FIDH) на окупованих територіях – переслідування релігійних діячів, проукраїнських активістів (катування, масові вбивства, інсценування розстрілів) – стосуються також цивільних і полонених.

Щодо *збройно-технічного компоненту*, вказував академік Вол. Горбулін, спостерігається маневрова війна, партизанські дії, використання елементів тактики терористів, перманентні обстріли військових та цивільних об'єктів, артилерійські дуелі, мінування .

Для *політологічного* аналізу важливим є звернення до суттєвих рис війни, бо видозміни не можуть заперечувати родових ознак. До таких, перш за все, віднесено примат політичної мети над збройним насильством, тому природу гібридної війни слід шукати у її соціально-політичних, морально-психологічних, можливо, у духовних чинниках. Те, що бойовими діями керують з Москви, а ватажків підбирають по принципу лояльності до російської влади, або навіть російських громадян, додатково свідчить про верховенство політичної мети.

Слід враховувати той факт, що боротьба сторін також ведеться й у термінологічному відношенні, з врахуванням загальної тенденції все рідше вживати поняття «війна» у так званому «чистому» вигляді.

Замість терміну «війна» політичне керівництво багатьох країн намагається вживати менш загрозливе слово «конфлікт». Тривалий час західні уряди щодо характеристики збройної акції коаліції на чолі з США проти збройних угруповань талібів в Іраку та Афганістані не використовували терміну «війна».

Ще більш наполегливо заперечує наявність бойових (воєнних) дій на Донбасі за участі російських військових кремлівська пропаганда. У новій Стратегії національної безпеки Росії термін «гібридна війна» відсутній, а відносно України у окремому параграфі (17) вказано, що начебто підтримка США та ЄС антиконституційного перевороту на Україні привело до *виникнення збройного конфлікту, а ставка силове*

вирішення «внутрішньодержавних суперечностей» перетворили нашу країну у зону нестабільності. Зрозуміло, що такий підхід Росії до розпаленого нею самою збройного конфлікту в Україні, розв'язує їй руки начебто «стороннього спостерігача» за гуманітарною ситуацією. РФ показово відмовлялась від участі у мирному Мінському процесі з метою, відстороненості від конфліктних українських подій.

Тенденція рідше вживати термін «війна» спирається також на негативні конотації, пов'язані з історичним розвитком людства. У Статуті ЮНЕСКО зазначається, що «думки про війну виникають в умах людей, тому у свідомості народів треба вкорінювати ідею захисту миру».

В епоху Середньовіччя пропонувалась концепція «священної війни», що тільки посилює суперечливість в розумінні природи війн, адже обидві протилежні сторони вважали свої дії справедливими. Релігійне забарвлення війни з тих час не увійшло в минуле.

Примітка: використання християнської риторики у захисті «православної цивілізації», «руського мира» на Донбасі хоча б на символічному рівні показує багатобарвність феномену гібридної війни. Президент Росії особисто назвав РПЦ елементом політичної системи Росії, а у церквах АР Крим переходили зброю до початку анексії всієї території (заява Мустафи Джемільова у грудні 2018 р.)

Вступ людства в нове тисячоліття не ознаменувався досягненнями в культурі миру, а навпаки, - відбувалась деформація класичної збройної сторони насильства морально-політичними та правовими настановами, перетворення її з агони (змагання, причому благородного, на думку Й. Гейзінги) на тривалу руйнацію мирного життя, своєрідний *гібрид війни, озброєного миру, перемир'я, реваншу, підготовки до нових акцій.*

Збройні дії (модуси війн) вже ведуться з усього комплексу спонукальних чинників-причин, у тому числі з абстрактних міркувань, як-то: ідей величі, національної безпеки, розширення життєвого простору, відновлення «історичної справедливості» тощо.

Термін «гібрид» в біології має основне значення як «зрощування двох чи більше генетично різних організмів» (О.М. Бекетов), який відтепер набув змістовного наповнення в інших науках, та навіть у теології: деякі сучасні проповідники говорять, що людина є зрощення колючого терну з фруктовим деревом в смислі не простого норову, характеру «колючого» співжиття з іншими.

Як ми встановили, поняття «гібрид» тепер має інноваційний компонент стосовно війни як політичного явища. Йдеться про «зрощення» стану «озброєного миру», політики «ані війни, ані миру», використання м'яких та жорстких засобів напору в міжнародній політиці, стратегії прямого силового тиску і загроз та «не прямих дій»,

настирливої пропаганди, дезінформації відносно противника тощо, як продовження агресивного курсу держави.

Ініціатором «гібридних війн» виступають держави з авторитарно-тоталітарними режимами, які ще зважають на негативну реакцію світовою спільноти повномасштабної війни, але сподіваються на підтримку «своїх» за наявності примарних «перемог» та меркантильних інтересів сусідніх країн.

Конфліктологічний підхід до визначення природи збройної боротьби вимагає вважати гібридну війну різновидом воєнно-політичного конфлікту. Він є «збройно-замороженим» час від часу, який у необхідний політикам момент стає «гарячим» або залишається «тліючим», економічно та морально знесилюючи противника. Вважається, що шляхом тривалої гібридної війни можна досягти стратегічних воєнно-політичних цілей, не викликаючи значного міжнародного осуду дій, отже перспективи вичерпання її можливостей у конфліктній політичній практиці поки що не видно.

Нас турбує той факт, що за опитуванням видання «The Economist» за 6 років гібридної війни на Сході України вона з 1 місця тривоги та небезпек зійшла на 5-те (до пандемії 2020).

З точки зору політичної філософії, «гібридна війна» є продовження еволюційних змін форм мілітарної практики в умовах багатополосного світу від форм «чистої» чи класичної війни з її урочисто-загрозливою об'явою, майже з парадними походами армій на війну, до збройних та насильницьких довготривалих акцій не легітимних чи приватних армій не визначеного (гібридного) характеру.

Щодо *соціального компоненту* таких війн, то вони ведуться змішаним складом - представниками збройних сил держав, антисоціальними силами, маргіналами, декласованими елементами, «ловцями вдачі», найманцями, кримінальними злочинцями, добровольцями та іншими учасниками збройних сутичок.

У зв'язку з тим, що такі війни не оголошують а ні початок, а ні закінчення (взагалі не визнається класична збройна боротьба), вони мають ознаки довготривалого протистояння, в яке втягується частина цивільного населення. Характерно, що біля 3000 не ідентифікованих могил бойовиків у Донецьку показують ставлення до їх як до дійсно «антисоціальних» елементів.

У «гібридній війні» зростає роль інформаційного фактору, проведеного у формі окремої «інформаційної війни». Остання ведеться і у мирні часи, але під час збройного конфлікту інформаційна складова набуває рис безкомпромісності, розпалювання нищих почуттів, беззастеречної брехні, одурманювання населення формуванням образу ворога та стану «облоги країни».

***Примітка:** українська дослідниця голодомору на Луганщині наводила такі історичні паралелі: «посол короля Леопольда I – Мейерберт у 1654 році писав: «Брехати москвини вміють з неймовірною безсоромністю та нахабством: анітрохи не почервоніють, коли зловите їх на брехні. Московські міністри еживають всіх можливих і неможливих способів, щоби обдурити, представити брехню за ніби дійсний факт». Факти закриття офісів «Russia Today» у США та створення європейської інституції протидії московській пропаганді підтверджують точність даної оцінки.*

У виборі засобів боротьби агресивна сторона у такій війни може широко варіювати набором засобів збройної сили. Наприклад, за 3 роки громадянської війни у Сирії РФ, заперечуючи свою участь, використала 40 тисяч авіаційних нальотів-ударів, а отже слід готуватись до ведення справжньої бойових дій у змісті «гібридної війни».

Однією з актуальних відповідей на її виклики стало ведення «Антитерористичної операції» в Україні з квітня 2014 року. Це було не нове явище сучасної історії, воно мало «перспективу» - аналогічні операції готує Євросоюз на концептуальній базі Стратегії боротьби з загрозою «гібридної війни». Йдеться щодо проведення на означеній морально-правовій базі цивілізованих країн збройної кампанії, як правило, інтернаціональними силами для розгрому незаконних озброєних угруповань (можливо, цілих не легітимних армій).

Стосовно **АТО в Україні** вже можна стверджувати, що хоча вона проводилась обмеженою частиною Збройних Сил, її «школу» пройшло більше ніж 250 тис. вояків, з них біля 35 тисяч добровольців, волонтерів, вояків десятків «добробатів» Це свідчення значного патріотичного потенціалу та зрілості громадянського суспільства.

Волонтерський рух, який заснувався на тлі недостатньої бойової спроможності силових органів щоб стримати наступ терористично-сепаратистських сил з літа 2014 року, став не баченим і дивовижним явищем для всієї Європи, показав силу справжнього гуманізму на війні.

Воєнна доктрина встановила «інтегрування добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, до складу Збройних Сил України, МВС України, Національної гвардії України, інших військових формувань та правоохоронних органів»

Україна показала взірець «громадянської оборони», коли не тільки професійна армія, що набула безцінний бойовий досвід,

якого з другої половини ХХ століття не має жодна європейська армія, а й добровольчі підрозділи з реальною збройною потугою стали на захисті територіальної цілісності держави.

Відтепер згідно Закону 2018 р. «Про деокупацію Донбасу...» проводяться, як логічне продовження воєнної політики, звільнення окупованих територій, операції Об'єднаних сил, які вкупі із дипломатичними, міжнародно-правовими, гуманітарними заходами мають забезпечити достойну відповідь розпочатій РФ «гібридній війни» та відстояти незалежність України.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ:

1. На зміну «класичних війн» прийшли нові їх модуси – «гібридні», «асиметричні», «не конвенційні», «війни нового покоління», політично-правову оцінку кожної з них слід давати окремо. Правова база оцінки модерних війн оновлюється повільно, тому слід покладатись на рішення Гаазького Трибуналу, міжнародних судів, авторитетних міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, які починають реагувати на виникнення таких війн та спробувати надавати заяви із засудженням агресора та запроваджувати санкції.

2. В культурно-цивілізаційному аспекті гібридні війни не свідчать за прогрес, навпаки, демонструють недосконалість сучасної архітектури міжнародної безпеки, низьку ефективність структур ООН, інститутів миротворчості, свідчать про появу нових небезпечних загроз, які несуть загрозу людяності.

3. Необхідно формувати соціальну культуру цивільних та вояків у контексті протиставлення практиці збройних змагань та «примусу до миру», поваги до миру як до найвищої цінності, збереження гуманітарних цінностей під час збройних конфліктів.

4. Вояки Збройних Сил України мають готуватись до корінних змін тактики дій у перебігу модерних війн, до включення у структуру підготовки вмінь, навичок та компетенцій працювати з цивільним населенням в умовах значного інформаційного впливу противника, психологічного тиску на них самих та їх сім'ї, постійних ворожих психологічних операцій та «інформаційної війни» щодо начебто жорсткої, брутальної поведінки українських вояків.

5. Справа звільнення тимчасово окупованих територій на Півдні та Сході України виявилась більш складною, як бачилось у

2014 році, вона вимагає напруження всіх сил суспільства, єдності патріотичних сил, використання міжнародно-правових та військових зусиль країни, мужності та витримки вояків Збройних Сил України, «з нами Бог, з нами Правда».

Контрольні питання та завдання для самостійної роботи:

1. Визначте інваріантні характеристики війни, не залежні від історичних форм та використаної зброї.
2. Чому політична сторона війни домінує над воєнно-технічною?
3. У чому обмеженість конфліктологічного підходу до визначення війни?
4. Знайдіть принципову відмінність війни від інших форм соціального насильства.
5. Чим політологічне визначення війни відрізняється від визначення її у воєнних науках?
6. Що означає поняття «політична сторона війни», «політична мета війни»?
7. Які ми можемо знайти інші форми соціального збройного насильства крім війни?
8. Проведіть порівняльний аналіз між війною та воєнно-політичним, збройним конфліктом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воєнна доктрина України 2015 р. Затверджена Указом Президента України 26 травня 2015 р. № 555 / 2015.
2. Клаузевиц К. О войне. Пер. с нем. – М, 1991.
3. Цюрупа М.В. «Гібридна війна» у категоріальному ряду політичної філософії // VIRTUS. – 2015. – № 2.
4. Цюрупа М.В. Соціально-філософський аналіз «гібридної війни» як рефлексія збройного конфлікту на Сході України // Наукові записки КУТЕП. – 2016. – № 19.
5. Цюрупа М.В.. Основи загальної та воєнної політології. – К.: Кондор, 2013.- С.229-247.
6. Цюрупа М.В. Війна і мир // Філософський енциклопедичний словник. – К, 2004.

7. Цюрупа М.В. Соціально-філософський аналіз війни, «озброєного» миру та їх «гібридів» // Філософсько-методологічні проблеми військової теорії та практики . – К.:НУОУ, 2018.
8. Цюрупа М.В. «Гібридні» загрози національній безпеці України та імператив солідарності патріотичних сил // Українознавчий альманах. – 2015. – № 19.

ТЕМА 5. ОСНОВНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЛЮДИНИ У «ГІБРИДНИХ ВІЙНАХ» ТА АСИМЕТРИЧНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

5.1. Українська воєнно-гуманітарна традиція та її прояв у збройній боротьбі за суверенітет та територіальну цілісність України в зоні ООС (АТО).

5.2. Міжнародне гуманітарне право як система джерел, принципів, морально-правових норм захисту людини у збройних конфліктах.

5.3. Юридична відповідальність військовослужбовця за порушення норм МГП та міжнародного законодавства в сфері військових злочинів.

***Ключові терміни:** право війни, міжнародне гуманітарне право, захист прав, здоров'я, достоїнства особистості під час збройних конфліктів, правова культура учасника бойових дій, поняття юридичної відповідальності за порушення гуманітарного права, міжнародні трибунали із міжнародних військових злочинів*

5.1. Агресивні дії РФ, які привели до окупації АР Крим та м. Севастополь, втрати державного суверенітету над окремими районами Донецької та Луганської областей, інспіровані Росією напади збройних бандитських формувань на цивільні установи, об'єкти інфраструктури України, позначені у Воєнній доктрині як «порушення норм і принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, Заключному акті Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року; послаблення законодавчих обмежень щодо застосування воєнної сили державами за межами власної території». Вони не отримали ще точної кваліфікації, особливо в галузі міжнародного гуманітарного права з його вимогами дотримуватись традицій, законів і правил війни.

Щодо зазвичай «швидкої брехливої» реакції Росії на перебіг збройного конфлікту на Донбасі можна вказати на книгу слідчого комітету РФ, виданої на початку 2015 р. відносно начебто жорстокої протиправної поведінки українських вояків, що ми аргументовано спростовуємо. Комітет ООН у 2014-2019 рр. зафіксував сотні порушень прав людини на окупованих територіях, особливо стосовно проукраїнських активістів, лише при окремих випадках недотримань права з української сторони.

Одним із факторів могутності держави є її позитивний імідж та авторитет на світовій арені у міжнародно-правовому полі. Починаючи із перших рішень ВР України після втечі Януковича, прийняття Указу РНБО щодо проведення Антитерористичної операції (АТО), надалі дій у форматі ООС з метою захисту прав, свобод, достоїнства людей у районах Донецької та Луганської областей, наша держава, її збройна сила діє в межах вимог міжнародних угод.

Українські вояки за участь у акціях миротворчості під егідою ООН мають позитивні відгуки від керівництва багатьох країн за проявлені високоморальні якості, продовжують суворо дотримуватись гуманних правил ведення збройної боротьби, визначених Женевським Конвенціями 1949 р. і Додатковими Протоколами до них 1977 р. Ці вимоги включені у Статутні обов'язки командирів та рядових вояків.

Інформаційна війна, розв'язана Росією на медіа - просторі Європи складає важливу частку «гібридної війни», включно з обманними твердженнями щодо злочинної поведінки українських вояків на Донбасі. Деякі «праві сили», зокрема представники французького націоналістичного фронту з Марі Ле Пен, намагались знайти «докази» у шпиталях ДНР та ЛНР, де перебували поранені бойовики та російські найманці, щоб вплинути на населення країн ЄС, не обізане з українською гуманітарною традицією збройних змагань та культури миру нашого народу. Можливо, що коливання країн ЄС щодо асоціації з Україною мають підґрунтя у випадках своїх правонаціоналістичних та популістських сил, які не є «гуманними».

Тому вкрай важливим виглядає завдання *аргументованої критики* на закиди представників інших етнокультур (а інколи, своїх) з приводу начебто жорстокості ведення збройної боротьби українцями, прояву антигуманних бойових звичаїв наших народів.

Збройні конфлікти завжди є зіткненням різних типів бойової моралі, розуміння права на війні та мілітарної культури. Жорж Сорія у дослідженні «Війна і революція в Іспанії. 1936-1939» писав про жорстоку поведінку марокканських частин, приведених Франко з Африки, у громадянській війні, тому склався негативний образ африканців-вояків у європейській традиції. Водночас, є інші свідчення – у в'єтнамській війні 50-70-х рр. ХХ століття саме африканські вояки – сенегальці людяно ставились до місцевого населення, на відміну від воюючих французьких, а далі американських солдат і офіцерів.

Якщо вірити історичним переказам, молодий Потьомкін у бесіді з імператрицею Катериною Другою, відомою придушенням українських прав і вольностей, начебто сказав: «Государиня, навіть самий досконалий інструмент і талановитий виконавець можуть раз

сфальшивити». Цю сентенцію ми згадали з метою показати рідкісну обмовку автора «Філософії права» Г. Гегеля, що не можна говорити про права людині на війні - загальному стані безправ'я та насильства.

Одним із досягнень цивілізації вважається унормування законів і правил ведення збройної боротьби на гуманних засадах, про що вказав Гуго Гроцій в роботі «Про право війни...». Він обґрунтував тезу, що за всіх обставин мирного і воєнного часу люди мають право на честь, достоїнство, на захист від сваволі.

Нинішній стан подій на окупованому Криму, частині Донбасу - окремих районах Донецької та Луганської області вимагає аналізувати його з точки зору міжнародного гуманітарного права (МГП скор.), яке має у переліку джерел правила і традиції, що склалися в історії.

Звинувачення народів, які проживали на теренах сучасної України, у відсутності милосердя на війні мають *глибокі історичні корні*. Ще у «П'ятикнижжі» Мойсея зустрічається звинувачення «не цивілізованого» народу з півночі від Риму, який загрожував сусідам: «Господь підійме проти тебе народ здалека, з кінця землі, що злетить на тебе, мов орел, народ, мови якого ти не розумієш, народ з жорстоким виглядом, який не вважає на старих і не має милосердя до дітей». У іншому місці священної книги вказано, що північний народ (розуміються племена, що проживали на території сучасної України) - народ «жорстокий і милосердя не має», при нападі на іудеїв ці племена «з'їдять жниво твоє і хліб твій, з'їдять синів і дочок твоїх..., зруйнують мечем укріпленні місця твої, на які ти надієшся».

Римський письменник Помпоній Мела за імператора Калігули, писав, що наші (українські) предки «полюбляють війну і різанину, воюючі мають звичай випивати з ран кров першого забитого ворога; звияжним є той, хто більше вб'є; не бути вбивцею – найбільша ганьба.» Щодо цих міфів можна застосувати цитату Фр. Ніцше: «Є щось дитяче наївне у стародавніх міфах». Але суспільне значення міфів полягає у засвоєнні індивідом з молодих літ доступних, «прозорих» ідей фантастичної боротьби Добра і Зла.

Найбільш ганебні міфологеми щодо звірств українських вояків відносяться до визвольних змагань українського народу в ХХ столітті. Демократичні перетворення у розсекреченні документів спецслужб СРСР показують, що звірячі акти насильства над місцевим населенням Західної України і бранцями нерідко чинились переодягненими у однострій вояків УПА радянськими спец службами та МГБ.

Пласт літератури, цікаву тему складають відомості мілітарної культури народів *Криму*. Давньогрецький історик і військовий стратег Фулідід, прозиваний «генієм об'єктивності», визнає скіфів як

наймогутніший народ у світі, військовій силі котрого ніхто не міг протистояти. За його свідомством та згаданого нами Помпонія Мели скіфи були бідним народом і не мали, як римляни, золота і срібла, щоб жити у розкошах, а всі свої життєві сили спрямовували на військові діяння. У них «жінки займаються тими ж справами, що й чоловіки, навіть не звільняються від військової служби».

Варто зазначити, що «людський матеріал» наших предків дійсно відрізнявся серед народів, з якими вони змагались, «свіжою буйністю та стихійним розгоном сил», - писав Іван Крип'якевич, - а тому бувало й так, що у боротьбі *несвідомо* шкоди завдавалось цивільним, поселенням й оточуючому середовищу разом з ворогами.

Літописець оповідав про похід суздальського князя Юрія Мономаховича на Київ у 1151 році з половцями проти князів В'ячеслава та Ізяслава, яким на поміч прийшов Володимир з народним ополченням «чорних клобуків». «Володимир прийшов із усіма чорними клобуками, з вежами, стадами та худобою їх, незліченна сила, й великої шкоди наробили - трохи вороги, трохи свої - монастирі пограбували, села попалили й сади понищили», - повідомлялось ним.

Незважаючи на невідворотні прояви жорстокості на війні («Війна – зло за самим визначенням»), формування гуманних правил війни поступово йшло крізь мішанину традицій і бойового менталітету українського народу до унормування його гуманних звичаїв.

Київські князі *явно оголошували початок війни*. У історію світової гуманістичної думки увійшло повідомлення Святослава, який «посилав до краю», кажучи: «хочу на вас іти». Початок збройних змагань повідомляли святочно, через послів. Звертаючись до «всіх українських малоросіян» у червні 1948 р., Зиновій Богдан Хмельницький промовляв:»...Ознаймуєм сим універсалом нашим, не без причин слušним, мусліємо зачати війну і піднести оружје наше на поляків...». У подальших визвольних війнах їх початок переважно мав попереднє повідомлення. Більш детально ця тема висвітлена нами у книзі «Міжнародне гуманітарне право» (К., 2008. – Гл. XI).

Не буде дивною сказати, що окупація Криму та міста Севастополь російськими військами навесні 2014 р. відбувались не тільки без будь-якого оголошення, а й з грубим порушенням правил війни щодо розрізнення воюючих формою одягу, із залякування цивільних, навіть священнослужителів і т.п.

Головне, що прояви беззаконня з огляду на вимоги гуманітарного права, не припиняються, навіть посилюються – на окупованій території відбувається захоплення українських церков, позбавлення особистого майна, розбійницька конфіскація державного добра, допити та арешти за доносами, спеціальні політичні переслідування кримських татар, відмова у праві власності на землю кримчанам, які не перейшли у громадянство РФ (Указ президента 2020 р.).

Як нерідко траплялось у загальносвітовій історії, війни на території України велись часто-густо «не цивілізовано» – нищили не тільки ворога, палили села, забирали все населення разом з дітьми в полон. Так, у поході Данила на белзьку землю «не залишилось одного села не пограбованого, як це книги говорять притчею: не залишився камінь на камені». Погану славу здобув Ізяслав Мстиславич, який обіцянками зберегти життя набрав силу-силенну бранців з галичан, а тоді наказав їх рубати - кращих забрав зі собою.

Аналіз мілітарних звичаїв та бойової поведінки українських вояків з часів Княжої доби дав змогу виявити *особливості*, які вплинули вітчизняну гуманітарну традицію. По-перше, це постійна боротьба (війна взагалі була явищем повсякденним у давній Україні) з підлим ворогом, який не щадив людей, захоплював в полон військових і цивільних, не дотримувався мирних угод, вів себе підступно в бою. Анонімний автор «Історії Русів» з боєм писав, що «ця країна начеб створена або приречена на руїну од частих навал чужинців, а ще частіших наскоків та січей от народів сусідніх і, зрештою, од ненастанних міжусобиць і побоїщ...».

По-друге, війни на Україні, як у 30-х роках ХХ століття охарактеризує їх український військовий теоретик і відчайдушний вояка УПА М. Колодзінський (мав прізвисько - Гузар), набували тотального характеру, в них приймали участь із військом народне ополчення, старики, жінки й діти. Тобто, мілітарні настрої на боротьбу за волю глибоко просякали у свідомість. Але проблема дітей-комбатантів ніколи не поставала перед українською військовою практикою.

Зробимо примітку, що таке правило не вдаватись до помочі дітей в бою існувало і у татарському війську у ХІІ-ХV століттях. А от на окупованих територіях «ДНР-ЛНР» чинились вбивства дітей, рекрутування їх у лави сепаратистських сил окремими загонами, продовжується мілітаризація свідомості школярів та студентів проведенням уроків «руського миру» та «піонерських ігор», якими керують бойовики. «Піонерське поздоровлення» дітьми в «ЛНР» генерала - кадебіста виглядає печальним і смішним.

Новий воєнно-гуманітарний феномен і правовий порядок утворився у результаті дій війська Запорізького. Його характеризують міцні устаї звичаєвого права. В основі всієї козацької громади лежав звичай: за звичаєм не допускали в Січ жінок, судили злочинців, поділялися на курені і паланки, збиралися на загальні ради чи наради... На військових радах вирішувалися найважливіші питання життя Запорізького Війська: про мир і «розмир», походи на неприятеля, поділ «за лясами» земель і угідь та вибори військової старшини.

Демократичні мотиви пронизували систему регуляції збройної боротьби: від колегіального стилю керівництва гетьманів козацької України до моральних настанов і чеснот козаків, таких як боротьба за

визволення з полону бойових товаришів, зрештою, до чітких положень відомої в Європі Конституції Пилипа Орлика. В ній вказувалось: «Якщо в незалежних державах дотримуються похвального і корисного для публічної рівноваги порядку, а саме - і під час війни, і в умовах миру збирати приватні і публічні ради...то чому б вільній нації (українській – примітка МЦ) не дотримуватися такого ж прекрасного порядку?»

По-друге, у війську Запорозькому склались гуманістичні чесноти, які трансформувались у право війни. Серед них виділяються вірність підписаним угодам і домовленостям, турбота про дотримання миру, вшанування бойових товаришів та боріння за їх визволення з полону, виведення з далекого чужинного полону цивільних бранців.

Дмитро Яворницький приводить цікаві дані, як «ієромонах Паїсій, чернець Полікарп, козаки Андрій Ханадалій, Пилип Роздора Хижняк, Шульга і Рудь все своє життя присвячували виключно викупові з далекої неволі нещасних християн, з ризиком для життя проникали у страшне місто Кафу, що торгувало «людською неволею», пробиралися у столицю кримських ханів Бахчисарай, навіть у резиденцію турецьких султанів Константинополь; тиняючись тут під виглядом мусульманських жебраків, сліпців, калік і убогих, збирали відомості про нещасних невільників та або викупали їх за гроші, або потай виводили з неволі...».

У цьому річизці заява Командувача ВМС України, що головне завдання сил у 2019 році було визволення з полону 27 моряків заслугує на розуміння та схвалення. Не зважаючи на політичні суперечності щодо звільнення через обмін полонених з ОРДЛО, у цілому це традиційна українська чеснота – не залишати у ворога своїх.

Втретє, козацьке військо жило в основному за рахунок воєнної здобичі, тому захоплення багатого ясиру, пограбування міст були звичайним явищем. Особливо «відзначались» морські походи, які мали розбишацький характер: козаки нарівні з морськими піратами нищили багаті міста й замки, забирали з собою всі дорогоцінні речі, які можна було вивезти на «чайках». До своїх вольностей козаки додавали права не платити податків, користуватись утриманням під час воєнних походів, найматись на службу іноземним володарям. З сучасної точки зору їх поведінка не бездоганна, але це звичайна матеріальна сторона визвольних змагань того часу та навряд чи суперечила європейській лінії поведінки.

Вчетверте, право і християнська віра були у Запоріжжі тісно сплетені. Січовики за чистотою звичаїв вважали себе «мальтійськими кавалерами», бо виконували функції як і належить членам уславленого християнського ордену, а суворими законами, глибокою релігійністю,

образом життя являли зразок героїчного служіння Богу і Батьківщині. Почавши з ролі здобичників, низові козаки дійшли до захисників віри Христової проти мусульманства та православної Церкви проти поширення католицизму, вони також охороняли кордони держави.

Продовженням християнсько-гуманістичної позиції українства слід оцінювати отримання Україною Томосу від Вселенського патріарха, а утворення єдиної помісної Церкви України (ПЦУ) є також і воєнно-гуманітарне явище, бо надихає воїнів на захист рідної Віри, Правди, Батьківщини.

Наведемо висловлення колишнього Головного військового прокурора України А. Матіоса (5.02.2016), що жити треба по заповідям, совісті, закону. Перший два пункти світоглядні, а третій – обов'язковий. Законність у війську тримається на суворому дотриманні принципу «закон - один для всіх». Тому до суду були за його заявою були притянуті як рядові, так і 14 генералів, комбат батальйону «Прикарпаття», який всупереч бойовому наказу полишив поле бою з 366 озброєними вояками, кинув напризволяще бойових побратимів під Іловайськом, п'ята річниця трагедії якої була відзначена у 2019 р.

Ми не вдаємося у деталі мотивацій його відставки, бо головним тут виступає непорушне правило: «Закон однаковий для всіх, всі рівні перед законом».

Таким чином українська воєнно-гуманітарна спадщина є дійсно гуманною, а на полі новітніх бойовищ, як під ДАПОм у 2015 році, коли українські захисники дозволили бойовикам забрати тіла загиблих та поранених (ті підступно підірвали вантажівкою з вибухівкою останні укріплення «кіборгів»), вона стала за словами координатора ЮНІСЕФ «більше ніж гуманізм».

5.2. У другому питанні висвітлено основні віхи формування сучасного міжнародного гуманітарного права (МГП), яке регулює поведінку вояків у війнах та збройних конфліктах. Воно утворилось після завершення Другої світової війни з її жахами антилюдяності та жорстокості, коли були прийняті Женевські Конвенції 1949 р. та Додаткові Протоколи до них 1977 р.

У переліку джерел, окрім Протоколів та Конвенцій, є гуманні звичаї і правила, що виростили на різному етнокультурному ґрунті: ми показали окремою публікацією як українська воєнно-гуманітарна спадщина відтепер стала бойовою гуманною мораллю наших вояків.⁶

У Воєнній доктрині 2015 р. вказано на *дотримання гуманності: це відповідність рівня збройного насильства загальнолюдським цінностям і нормам міжнародного гуманітарного права.*

⁶ Цюрупа М.В. Методологічні та світоглядні рефлексії над конфліктогенністю українського соціуму // Українознавчий альманах. – 2019. – № 24.

При проведенні антитерористичної операції (АТО) та ООС разом з військовими завданнями українськими воїнами виконувались гуманні місії допомоги місцевим жителям, сприяння регіональній владі у боротьбі з сепаратизмом, підтримуваним РФ, налагодженням нормального життя, вище згадані якості проявлялись повною мірою. Це підкреслюють міжнародні гуманітарні місії, які вказали на сотні систематичних порушень МПП з боку проросійських бойовиків, хоча окремих порушень з нашої сторони не вдалось запобігти, зокрема із почуття справедливої помсти за загиблих.

Зафіксовані окремі випадки порушення гуманних правил війни з боку вояків українських сил, частіш із добровольчих батальйонів, не обізнаних з правом війни. У цьому контексті наполягання інститутів ЄС трансформувати добровольчі загони (батальйони, підрозділи) у структуру збройних сил України виглядало виправданим, а Военною доктриною ці настанови переведені у практичну площину - *«інтегрування добровольчих формувань до складу Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів»*.

Слід нагадати про існуючий досвід засудження анти людяності та невинуватого жорстокого насильства роботою Нюрнберзького Трибуналу, 70 річниця якого відзначена у 2017 р., Токійського та Хабаровського процесів, однак є складнощі притягнути до відповідальності владу та вояків Росії за порушення в Криму та на Донбасі.

Встановлення **кваліфікації міжнародних злочинів** – злочинів проти людяності, миру, воєнних злочинів надає нам *можливість* засудження дій сепаратистів, підтримуваних Росією, її воєно-політичного керівництва, кажучи термінами Нюрнбергу, за «планування, підготовку і ведення агресивної війни, здійснення масових злочинів проти людяності та гуманності». Такі дії ніколи не було прийнятним в світовій історії, тим більше тепер у глобалізованій єдності народів, які все більш наполегливо відстоюють свої права.

Засудження таких кричущих порушень на Донбасі російськими військами має синхронізуватись із розслідуванням та покаранням аналогічних дій у Сирії, де за заявою «Amnesty International» 10 років бомбардують шпиталі, школи, вбивають лікарів і навіть тих, хто допомагає пораненим. Таких дій людство не бачило з часів царя Ашоки у Індії, котрий започаткував лікарні для всіх постраждалих вояків. Відомо, що мусульманський воєначальник Саллах ад Дін наказував своїм лікарям лікувати і поранених ворогів

Нехтування гуманітарним правом стає кричущим у «гібридних» війнах, адже там часто-густо діють нелегітимні приватні армії типу групи «Вагнера» в Росії, найманці яких далекі від загальнолюдської моралі, честі вояка та знань права війни та навмисно їх порушують.

Отже, ми звернемось до «класичних» засад міжнародного гуманітарного права, знання яких для вояка є передумовою правової культури, а також а вимога виконувати є обов'язком військових керівників, зафіксованим у Женевських конвенціях.

Міжнародне гуманітарне право - (скорочена назва «МГП») - це одна з важливіших, самостійних галузей міжнародного права у царині захисту прав людини. Поворот наукового інтересу до питань захисту прав людини відбувся післявоєнний період, коли виникає ще одна галузь - право прав людини, суперечливо пов'язана з гуманітарним правом, однак останнє вже півстоліття продовжує відігравати провідну роль у захисті людини у ситуаціях війн та збройних конфліктів.

Термін «**міжнародне гуманітарне право**» є синонімічний поняттям «право війни», «право збройних конфліктів» і з юридичної точки зору є напівофіційним Він увійшов в назву роботи Женевської дипломатичної конференції 1974-1977 рр. з питань підтвердження базових основ і розвитку міжнародного права, яке застосовується під час збройних конфліктів.

Загальноновизнаним автором терміну «МГП», введеним вперше у обіг в 50-тих роках, став швейцарський професор Жан Пікте, який з 1946 року був директором Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) і відповідальним за прийняття Женевських конвенцій. Він розглядав його як складову двох розділів – права Женеві і права Гааги, перший з них охороняє інтереси *військовиків і цивільних осіб* у конфліктах, а другий обмежує права *воюючих сторін* обирати засоби і методи ведення війни.

Міжнародне гуманітарне право має *глибокі історичні корені*. У перших збройних «війнах» первісних об'єднань людей існувало переважно одно правило – закон сильного і один принцип – горе переможеному. Тільки народжувались норми гуманного ставлення до жертв бойових змагань і спроби обмежити коло тих, хто страждає. У древніх цивілізаціях, які мали письменність та первісне право, можна знайти спогади про *закони і звичаї війни*. Це відокремлення цивільних від вояків, шанування духовних осіб, ченців і черниць, захист культових споруд і осіб, догляд за пораненими та полоненими.

У першому питанні ми окреслили шлях становлення гуманних бойових традицій українців, які у подальшому трансформувались в універсальне право війни прийняте серед всіх цивілізованих народів.

Впродовж історії еволюціонували *гуманітарні важелі* регуляції від морально-правових норм гуманної поведінки (первісного права), традицій бойової моралі, до розуміння необхідності збереження своїх людських ресурсів та недоцільності наносити надмірні ушкодження

противнику (у тому числі із-за страху помсти) у кодексах професійних вояків, надалі до юридичних документів внутрішньодержавного характеру, зрештою – перших міждержавних угод XVI - XVIII століть.

Вершиною юридичного позитивізму стали письмові домовленості в Женеві і Гаазі щодо захисту постраждалих від некерованої стихії збройного насильства та встановлення припустимих засобів ведення, які склали основу сучасного права війни.

Сучасне кодифіковане право збройних конфліктів складається з сотень правових актів (біля 600), тому актуальними виглядають питання їх ретельного вивчення, *імплементації* (implementation) в національні законодавчі системи, зокрема, України.

Виникають нові проблеми правової регуляції війн і конфліктів:

- не встановлено правовий статус добровольців, волонтерів, дітей-комбатантів;
- не дано правової кваліфікації «гібридної війни» (збройного конфлікту) на Донбасі;
- виявлені правові суперечності у гуманітарних миротворчих операціях та антитерористичних операцій із не визначеним міжнародно-правовим статусом.

В Україні та інших пострадянських країнах МГП почало інтенсивно досліджуватись з 1991 р. За часи СРСР розвитку МГП не приділяли достатньої уваги. 16 лютого 1990 року, лише через 16 років після ратифікації Президією Верховної Ради чотирьох Женевських конвенцій, було видано наказ Міністра оборони №75, яким оголошувались Женевські конвенції і два Додаткові протоколи (I-IV Ж.К., I-II. Д.П.). Ним затверджувалось Положення по виконанню норм МГП в Збройних Силах, ці документи доводились до окремого батальйону разом з текстами Конвенцій і Протоколів. У Збройних Силах України цей наказ визнавався таким, що не втратив сили.

У 1993 році наказом №136 «Про правову підготовку в Збройних Силах України» вищевказаний правовий документ включений у перелік нормативних, обов'язкових для вивчення командним складом Збройних Сил України.

З 1999 р. положення Статутів Збройних Сил України (ст. 15 Статуту внутрішньої служби) зобов'язує кожного військовослужбовця дотримуватись норм права війни, не виконувати наказу явно злочинного характеру, проявляти людяність і гуманність у стосунках з військовослужбовцями і цивільними особами. У 2017 р. введена у дію «Інструкція...» щодо порядку застосування норм МГП та дотримання його приписів у діяльності українських вояків, військових керівників.

Світове співтовариство, ЄС проявляють глибокий інтерес до подальших кроків у напрямку міжнародно-правового регулювання міждержавних відносин у гуманітарній сфері та збройної боротьби, про що свідчить кодифікація і прогресивний розвиток цієї галузі міжнародного права, поява значної кількості універсальних і регіональних багатосторонніх конвенцій вже після прийняття Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів 1977 р., ратифікація вищезазначених документів впливовими державами (Велика Британія - 1995 р., Німеччина – 1991 р., Колумбія – 1995 р.).

Особливого значення у процесі прогресивного розвитку МГП має прийняття I-III Протоколів 1980 р. «Конвенції ООН про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що наносять надмірні страждання чи мають невибіркову дію». Остання відкрита для підписання з березня 1999 р.

Водночас **проблемними питаннями** залишаються визначення об'єкту правового регулювання (війни-збройні конфлікти-збройні сутички - воєнні дії – збройне насильство у мирний час – надзвичайний стан, – «гібридна війна»), взаємодія цієї галузі права з національними правовими системами, (*Росія останніми рішеннями Федерального зібрання не вважає міжнародні угоди пріоритетними стосовно внутрішнього права*), концептуальні засади розвитку, роль урядових, добровольчих і гуманітарних інституцій у захисті прав людини у екстремальних ситуаціях соціальної боротьби.

Примітка: Міжнародна федерація за прав людини (FIDH) та Центр громадянських свобод України оприлюднили доповідь про воєнні злочини та злочини проти людяності на Донбасі :»Східна Україна - цивільні потрапили під перехресний вогонь».

Головний акцент в ній зроблений на переслідуванні особливих груп цивільного населення: заздуються релігійні діячі, працівники культури, журналісти, представники державних структур та нацменшин. Але в першу чергу, як зазначено у відділі Східної Європи та Центральної Азії FIDH, це стосується проукраїнських активістів та кримських татар, що виборють свої законні права.

Найбільш брутальним порушенням прав людини міжнародна організація назвала масові вбивства та систематичні сплановані катування. «Йдеться про вчинення катувань, як засобу здійснення операцій на контрольованих територіях. Зафіксовані не поодинокі випадки, а про цілий регіон, де відбуваються викрадення людей, позбавлення їх свободи, катування, погрози життю та масове застосування імітацій розстрілів з метою психологічного насильства».

МГП право володіє необхідними атрибутами: специфікою об'єкта правового регулювання, наявністю принципів і базових норм цієї галузі, своїх інститутів, достатній обсяг нормативного матеріалу (майже 1000 сторінок текстів), особливі суспільні потреби для розвитку і регулювання збройного насильства.

Об'єктом правового регулювання виступають міждержавні відносини в умовах збройного протистояння і боротьби, а основними *принципами* визнано: гуманізм, рівність і відсутність дискримінації, захист прав і свобод людини за всіх обставин та ін. Отже не військові частини та армії відповідають за впровадження норм МГП, а держави зобов'язані встановлювати відповідний правовий порядок у війську.

Основними *інститутами* міжнародного гуманітарного права визнано: міжнародний захист прав людини у збройних конфліктах, міжнародний захист прав людини у мирний час, який характеризується спорадичними спалахами збройного насильства (гібридна війна?).

Джерела міжнародного гуманітарного права – це форми закріплення, спосіб формального (зовнішнього) існування його норм, які історично склалися узгодженими волевиявленнями суб'єктів міжнародного права. Проблема джерел має велике практичне значення, тому що, по-перше, мовиться про те, де шукати витоки норм міжнародного гуманітарного права, а по-друге, вони показують, в яких міжнародних документах держави дійшли до згоди щодо практичних кроків захисту гуманітарних цінностей.

Специфічним є відсутність загальновизнаного правового акту, яким би встановлювався перелік його джерел. Поширеною точкою зору є така, що у статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН міститься цей перелік. Згідно із ним (на його підставі Суд має вирішувати міжнародні суперечності) основними джерелами МГП виступають:

- а) *міжнародні угоди (конвенції)*, загальні та спеціальні;
- б) *усталені звичаї* гуманного ведення збройної боротьби;
- в) загальні *принципи міжнародного права*, визнані цивілізованими народами.

Допоміжними джерелами, з застереженнями статті 59, виступають:

- а) судові рішення, рішення міжнародних органів, резолюції *ООН* (норми «м'якого права»),
- внутрішні державні акти, які стосуються гуманітарного захисту жертв збройних конфліктів,
- доктрини авторитетних знавців міжнародного права.

Розглянемо особливості джерел МГП.

Всі джерела об'єднує узгодженість воель суб'єктів міжнародного права, результатом чого стають підписані і затверджені як загальноприйняті документи. А допоміжні джерела виступають певними стадіями процесу утворення міжнародно-правових норм, здійснюють вплив на розвиток права, а тому у строгому значенні не

відносяться до кінцевого підсумку (джерел у строгому значенні) розвитку міжнародного права.

В сучасній доктрині міжнародного права визнано, що беззаперечними джерелами виступають *звичай* і *угода*, а якому з них надати пріоритет, є питанням невирішеним.

Більшість вчених віддає пальму першості серед джерел звичаєвому праву, а також тим угодам, які стали визнаними в якості звичаю, посиляючись на складності і суперечності кодифікаційного процесу, наприклад, відсторонення дітей від бойовищ.

Представники «паралельного розвитку» звичаєвих і договірних норм МГП вказують на важливість як звичаїв, так на незамінну роль багатосторонніх міжнародних угод. Концепція «паралельних» джерел знайшла практичну реалізацію: Міжнародний суд ООН при розгляді справи «Нікарагуа проти США» встановив, що якщо «держави зв'язані нормами як на рівні договірного, так і звичайного права, такі норми зберігають окреме існування».

Аналіз розвитку джерельної бази міжнародного гуманітарного права показує, що фундаментом для всіх джерел були *моральні норми* – *регулятори* збройної боротьби, *моральні кодекси* шляхетних вояків. Приведемо додатково два авторитетних висловлювання. Йоган Гейзінга вказував, що на античній і християнській моральній основі виросла система міжнародного права. Вже пізніше, у 1946 р. вироком Міжнародного воєнного трибуналу у Нюрнберзі підкреслено, що «в основі конвенцій, які намагаються зробити війну більш гуманною, лежать моральні норми». Українська гуманітарна бойова мораль, яка проявляється у збройній боротьбі на Донбасі, сприяє дійсно прогресивному розвитку МГП в сучасних умовах всупереч критиці.

Наступним етапом формування джерельної бази стало закріплення звичаєвих норм у *національному законодавчому полі* (це військові Статуту, кримінальне законодавство, конституційні норми). Так, одним з перших військових Статутів у Європі, де було закріплено звичаєві правила, стали Військовий кодекс короля Угорщини 1526 р., Кодекс, оприлюднений королем Швеції Густавом II у 1621 році. З 150 статей 7 відносились до гуманітарних (захист цивільних від наруги, заборона спалювати захоплені міста, не руйнувати церкви).

Примітка: в літературі характеру нерідко згадується Кодекс вояка Бусі (Бусідо), норми і правила якого здебільшого спрямовані «всередину» вояка, вчать не боятись смерті, тоді як по відношенню до противника на гуманності не робиться наголос. Тому не дивно, що японські вояки під час Другої світової війни чинили наругу над полоненими, зокрема, китайцями, що стало каменем спотикання у відносинах між цими країнами. Це визнано Міжнародними трибуналами у Токіо та Хабаровську 1946 р.

З середини XIX століття постав етап активної міжнародно-правової кодифікації права війни, а першою підписаною міжнародною угодою – Конвенція про поліпшення участі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни 1864 р. У подальшому кодифікаційний процес здійснювався у декількох напрямках:

- розробка норм, які закріплюють норми, правила і звичаї *права війни* (I-VI Конвенції, прийнятих на Гаазькій конференції 1899 р. та I-XIV Конвенції наступної Гаазької конференції 1907 р.);

- розробка норм гуманітарного захисту жертв війн та збройних конфліктів (Женевські конвенції I-IV 1949 р. та Додаткові протоколи I-II 1977 р. із загальною кількістю майже 600 статей).

- намагання обмежити застосування сучасних видів зброї, якіносять надмірні страждання, серед яких ми спеціально виокремили *протипіхотні міни*. Такі знаряддя війни, як свідчить досвід АТО, широко використовуються для нанесення враження не тільки воюючим, а й цивільному населенню, особливо дітям, які є жертвами «мін-іграшок». Однієї із останніх стала Оттавська конвенція про заборону протипіхотних мін, яка набрала чинності з 1999 р., а Україна – 5 місце у світі за арсеналом мін – ратифікувала її 2005 р.

Щодо сучасного етапу розвитку джерел МГП, то слід вказати на появу «м'яких» норм документів, які приймаються ООН і мають здебільшого рекомендаційний характер, їх авторитет поступово зростає з огляду на вирішення суперечливих міжнародних ситуацій.

Поява нових договірним норм ускладнена не бажанням світових держав «зв'язувати» себе ще й гуманітарними обмеженнями при проведенні силових акцій у Сирії, Афганістані, Лівії, Ємені, де цивільне населення зазнає страждань від невинного, не вибіркового збройного насильства. РФ при бомбардування об'єктів у Сирії вціляє у школи, шпиталі, покупців на ринках, як вважають, спеціально для збільшення потоку біженців у країни ЄС.

Проаналізуємо юридичні і морально-гуманітарні особливості основних видів джерел гуманітарного права.

Міжнародні угоди – родове поняття, що охоплює всі міжнародні домовленості, які можуть прийняті і закріплені у міжнародній практиці, але мають різні назви: *угода, домовленість, договір, пакт, трактат, конвенція, протокол*. Усталеного юридичного змісту ті чи інші назви міжнародних угод не мають, крім загального основного ядра – це домовленість між двома чи декількома суб'єктами міжнародного права відносно встановлення, зміни чи припинення обопільних прав та обов'язків у відносинах.

Незалежно від прийнятої для конкретної угоди назви, всі вони мають однакову юридичну силу. Як правило, угоди фіксуються у письмовій формі, однією або декількома мовами, тоді тексти цими мовами вважаються автентичними. Міжнародні угоди усної форми зустрічаються зрідка, тоді вони мають назву «джентльменські», їх дотримання базується на чесному слові щодо даним обіцянкам.

Примітка: політичні аналітики вказували, що колишній президент Югославії Слободан Мілошевич уклав джентльменську угоду з представником США Р. Холбруком щодо не притягнення його до відповідальності у випадку припинення ним громадянської війни, однак уряд США порушив цю не писану угоду. Слободан Мілошевич помер у в'язниці Гаазького трибуналу під час слідства за вчинення військових злочинів у 2006 р., можливо, це знак нинішнім диктаторам – військовим злочинцям. Не менш символічно, що й Річард Холбрук, автор книги «Закінчити війну», при намаганнях закінчити війну у Афганістані помер (2010 р.).

По числу учасників міжнародної угоди вона може бути двосторонньою або багатосторонньою, але у МГП угоди мають смисл (доцільність) тільки тоді, коли до них приєднається найбільша кількість держав, вони ще і відкриті до підписання або приєднання.

Міжнародні угоди можуть бути регіональними (особливо це стосується Африки і Латинської Америки) чи універсальними. Можливо, мінські угоди 2014 -2016 рр. слід розглядати як регіональні, проте їх зміст виходить за межі гуманітарного права, він має політичний характер вирішення збройного конфлікту на Донбасі, хоча питання звільнення заручників та обміну полонених гуманітарні.

Міжнародні домовленості щодо гуманітарного права мають традиційну **структуру** і складаються з:

- преамбули, у якій вказується на мотиви та цілі домовленостей, а також загальні принципи дії;
- конкретних розділів, статей, пунктів договору;
- заключних частин, де визначається порядок ратифікації, вступу у дію, промульгації тощо.

Домовленості можуть мати *Додатки*, які конкретизують та доповнюють положення угоди, але юридична сила останніх дорівнює силі основної угоди.

Міжнародні домовленості вступають у силу після їх підписання, або після обміну ратифікаційними грамотами чи здачі їх на збереження депозитарію. Угоди публікуються, як правило, Сторонами, які їх заключили, у офіційних урядових джерелах, юридичних збірниках, тобто вони проходять процедуру *промульгації* – обнародування, доведення змісту до широких верств населення. Згідно із законодавством деяких країн промульговані угоди мають силу закону. Однак на практиці воюючі, цивільне населення не знають свої

права, відповідальність та обов'язки держав щодо гуманітарного захисту особистості.

Дія міжнародних угод за загальним правилом припиняється у наступних випадках:

- у зв'язку з завершенням терміну дії;
- за взаємною згодою Сторін;
- у порядку денонсації;
- у порядку ревізії;
- у зв'язку з ануляцією.

Щодо виконання базових угод МПІ зауважимо, що їх дія, по-перше, як правило, не припиняється формально-юридичним шляхом, тобто відмовою з Сторін від виконання, а по-друге, захист особи у несприятливому випадку продовжується згідно із **застереженням Ф.Ф. Мартенса**.

Стаття 1 (п.2) Додаткового протоколу 1977 р. заснована на цьому застереженні: «у випадках не передбачених Протоколом чи іншими міжнародними угодами, цивільні особи і комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, які мають витоки з ustalених звичаїв, з принципів гуманності та вимог суспільної свідомості».

Повний перелік діючих міжнародних угод міститься у офіційних збірниках Міністерства Закордонних Справ. Найбільш важливими для міжнародного права у ХХ-му столітті, так до **«права Гааги»** є:

- Конвенція про мирне вирішення міжнародних конфліктів (Гаага, 18 жовтня 1907 р.);
- Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни з Положенням про закони і звичаї сухопутної війни (Гаага, 18 жовтня 1907 р.);
- Конвенція про відкриття бойових дій (Гаага, 18 жовтня 1907 р.);
- Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав і осіб у випадку сухопутної війни (Гаага, 18 жовтня 1907 р.);
- Конвенція про постановку підводних мін, які автоматично вибухають від дотику (Гаага, 18 жовтня 1907 р.);
- Декларація про незастосування снарядів, які мають єдину мету розповсюдження задушливих або шкідливих газів (29 липня 1899 р. Гаага);
- Декларація про незастосування набоїв, які сплющуються або легко розвертаються в тілі людини (29 липня 1899 р., Гаага);
- *Протокол* про заборону застосування під час війни задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів ведення війни (17 червня 1925 р., Женева);

- *Конвенція про заборону і обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що спричиняють надзвичайні пошкодження або діють не вибірково* (10 жовтня 1980 р., Женева) із :

- Протоколом про осколки, які не піддаються виявленню (Протокол I),

- Протоколом про заборону або обмеження мін, мін - пасток та інших пристроїв (Протокол II),

- Протоколом про заборону або обмеження застосування запальної зброї (Протокол III).

До угод «*права Женеві*» яка ставить за мету захист прав, свобод, здоров'я осіб у збройному конфлікті відносяться:

- *Женевська конвенція* (I Ж.К.) про поліпшення участі поранених і хворих в діючих арміях (12 серпня 1949 р., Женева);

- *Женевська конвенція* (II Ж.К.) про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, потерпілих від катастрофи на морі (12 серпня 1949 р., Женева);

- *Женевська конвенція* (III Ж.К.) про поведінку з військовополоненими (12 серпня 1949 р., Женева);

- *Женевська конвенція* (IV Ж.К.) про захист мирного населення під час війни (12 серпня 1949 р., Женева);

- Конвенція про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту (14 травня 1954 р., Гаага) з Протоколом про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту;

- *Додатковий Протокол I* до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. про захист жертв міжнародних конфліктів (8 червня 1977 р., Женева);

- *Додатковий Протокол II* до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. про захист жертв конфліктів не міжнародного характеру (8 червня 1977 р., Женева);

Доктрина міжнародного права – система цілісних поглядів і концепцій щодо сутності, змісту, місця в системі права, регулятивних можливостей в сучасному світовому порядку міжнародного права.

У ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН вказано, що суд застосовує «доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй у якості додаткових засобів для визначення правових норм». Усвідомлені і розтлумачені вони включаються у міжнародно-правову культуру суспільства.

Доктрини можуть стати нормами права за умови їх загального визнання міжнародною спільнотою, що в сучасних умовах критичного ставлення до авторитетів у всіх галузях наукового знання навряд чи

можливо. Проте значення доктрин права не зменшується, хоча в цілому МГП має усталену систему принципів, норм, концепцій. Тим не менш положення доктрини Жана Пікте, що у розвитку права війни слід користуватись методом «поступових кроків» має актуальне значення.

У літературі з міжнародного права майже не висвітлюються такі важливі, з огляду врегулювання збройного насильства джерела, як *судові рішення Міжнародних судів*.

З огляду на те, що виповнилось більше 70 років з початку роботи Трибуналу по головним військовим злочинцям Другої світової війни у м. Нюрнберг (Німеччина), де брав участь наш земляк-перекладач прокурора Руденко з Полтавщини (на 70-ту річницю живий), та сподіванням на те, що головні військові злочинці Росії також будуть притягнені до суду в Гаазі, ми аналізуємо підсумки важливих рішень міжнародних судів.

В *Статуті та вироку Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі 1945-1946 рр.* вперше проведена класифікація міжнародних злочинів в галузі права війни, сформульовано принцип (Нюрнберзький) про відповідальність осіб, які діяли начебто за наказом командування і здійснили порушення міжнародного права. Основний міжнародно-правовий зміст суду у Нюрнберзі полягав у тому, що ні посадовий стан підсудного (від керівника держави до начальника чи військового командира), ні те, що він діяв за розпорядженням свого уряду або виконував злочинний наказ, не є законною підставою для звільнення його від відповідальності за злочинні вчинки.

Вперше у історії права збройна *агресія* визнана найтяжчим міжнародним злочином. До кримінальної відповідальності було притягнуто осіб, які організували агресивний напад фашистських держав на країни цивілізованого світу. У Воєнній доктрині України 2015 р. підтверджено, що збройна агресія РФ проти України є подія де-факто, яка потребує не тільки збройного, але й міжнародно-правового захисту нашої держави.

Підсудних Нюрнбергу, 21 особу – керівників фашистського рейху було звинувачено:

- у плануванні, підготовці, розв'язуванні чи веденні агресивної війни в цілях встановлення світового панування (*злочини проти миру*);
- у вбивствах, знущаннях та катуванні військовополонених та мирних жителів окупованих країн, в згоні цивільного населення в Німеччину для примусових робіт, у вбивствах заручників, пограбуванні суспільної та особистої власності, безцільному

руйнуванні міст і сіл, в розорені, яке не викликане військовою необхідністю (*військові злочини*);

- у винищенні, висилках, жорстоких знущаннях, здійснених з політичних, расових або релігійних мотивів (*злочини проти людства*).

Вплив Нюрнберзького процесу та його рішень на теорію і практику МГП не можна вважати однозначним. Більшість помишляла, що окремі особи, особливо керівний склад фашистського рейху, яких було засуджено, безумовно, були суб'єктами міжнародного права з встановленими зобов'язаннями та обсягом відповідальності, тому їх осуджено справедливо, а головне – створено міжнародно-правовий прецедент законного переслідування військових злочинців.

Інші (меншість) з великою пересторогою стверджували, що цей процес – юридичне вираження «волі переможців» віднести до своєї юрисдикції національні кримінальні справи, а Нюрнберзький процес – одиничний випадок дії наднаціональної юридичної системи (СРСР, США, Великої Британії).

Ми залишаємо поза межами аналізу спеціальну точку зору у переважній більшості німецьких правників, які вважають, що цей процес – політичний, це додаткове покарання керівників фашистських держав і армій переможених.

Однак той факт, що після Нюрнбергу Рада Безпеки ООН створила *трибунали по колишній Югославії* та *Руанді* і тим самим підтвердила, що приватні особи мають нести відповідальність перед міжнародною спільнотою та порушення права війни, є рішенням на користь продовження правової логіки цього трибуналу та поступового встановлення практики постійно діючого міжнародного суду.

Далі було створено міжнародні трибунали по Сьєрра-Леоне, судова камора по Кампучії, а українці очікують справедливого Суду в Гаазі по розслідуванні злочинів російських агресорів та бойовиків – сепаратистів в Україні. Грузія вже розпочала конкретні дії по міжнародному засудженню злочинів у війні з РФ 2008 року.

Особливостями Міжнародних карних трибуналів (МКТ) 1993 і 1994 рр. у порівнянні з Нюрнбергом у тому, що вони:

а) не мали належних слідчих повноважень, наприклад, вести пошук доказів, арештовувати осіб, які підозрюються у скоєнні міжнародних злочинів;

б) трибунали покладалась і знов-таки покладаються на допомогу та добру волю національних владних і юридичних установ;

в) розслідувались локальні події у республіках колишньої Югославії та Руанді з конфліктами невизначеного типу (внутрішні чи міжнародні?).

Статут *Міжнародного трибуналу по Руанді* встановив юрисдикцію за судове переслідування осіб за:

- геноцид (ст.2);
- злочини проти людства;
- серйозні порушення ст. 3, спільної для всіх Женевських конвенцій 1949 р. та ст.4 Додаткового протоколу до них 1977 р. щодо захисту жертв конфліктів не міжнародного характеру;
- за «планування, підбиття, наказ або сприяння» здійсненню вище перерахованих злочинів.

На відміну від Трибуналу по колишній Югославії Трибуналом по Руанді 1994 р. було передбачено більш *широке розуміння збройного конфлікту*: це односторонній напад на цивільних осіб, які не здійснюють опору, або широкомасштабний збройний напад з економічних міркувань. Крім того, у процедурних питаннях Трибунал намагався встановити рівновагу між застосуванням процедур англосаксонського і континентального права.

У результаті діяльності Трибуналу приватним особам, у тому числі і високопоставленим чиновникам, військовим діячам, журналістам і *інтелектуалам* висунуте звинувачення. Крім суто юридичних досягнень, є надії на позитивний внесок Трибуналу у процес національного примирення (замирення кривавої ворожнечі між народностями тутсі і хуту), а також на запобігання появи настроїв реваншу сторони, яка вважає себе обійденою.

З соціально-політичної точки зору позначимо, що після 25 років болючого переживання кривавої різни в Руанді (вбито більше 1 мільйона осіб) влада країни досягла значних успіхів у цивілізованому поступу наприкінці 20-х років: країна одна з перших у Африці по економічному зростанню, люди шанують закон і порядок, відсутня корупція, майже викоренена дискримінація, заборонені пластикові пакети як у Європі, на вулицях не прийнято палити чи навіть їсти. Благородний рятівник тисяч тутсі канадський генерал Ромео Даллес, який командував 200 миротворцями, є впливовим сенатором.

Минуло багато років із завершення МКТ по Руанді та щоб корені ворожнечі між народами засохли, ООН здійснює спеціальні програми замирення, що є актуальним і для України, зокрема для ОРДІЛО.

Міжнародний карний трибунал (МТ) по *колишній Югославії* був створений у 1993 р. у відповідь на масові вбивства, широко поширені систематичні згвалтування та «етнічні чистки», які проводились з такою жорстокістю, яку Європа не зустрічала з часів завершення другої світової війни. Проблемі масових психічних і моральних травм, що були заподіяні цивільним, присвячена спеціальна література, чого не відзначалось раніше.

Колишній голова МКТ по колишній Югославії Антоніо Кассезе вважає, що крім карної функції (19 публічно підтверджених

звинувачувальних актів, п'ять карних справ, одна завершений судовий процес (справа Тадича, два винесених вирокі), Трибунал виконував широку пропагандистську роботу в галузі МГП, обумовив величезний інтерес до питань гуманітарного захисту в новітніх формах збройного насильства. Трибунал закінчив показову справу одного сербського генерала, який був звинувачений у тому, що як військовий начальник, він не припинив масові порушення міжнародного права підлеглими. Вирок достатньо серйозний – 45 років ув'язнення. Планувалось за 20 років завершити роботу, проте із арештом Радована Караджича вона продовжується, характерно, що тільки одного фахівця – правника з України було запрошено.

Норма міжнародного гуманітарного права - юридично обов'язкове правило, створене суб'єктами міжнародного права, якого дотримуються у зв'язку з певним видом правовідносин держав та інших суб'єктів міжнародних відносин, пов'язаних з регулюванням збройної боротьби, гуманітарного захисту прав і свобод людей.

Конвенційна норма з'являється в результаті узгодження воля суверенних держав, які добровільно погодились виконувати встановлені правила. Норми, які утворюють основний зміст угод (конвенцій) - це приписи загального значення, розроблені згідно настанов міжнародних процедур. Норми, що випливають із міжнародного звичаю, утворились в результаті загального визнання їх правосильності та універсальності.

«Каркас» будь-якої міжнародно-правової системи утворюють *імперативні норми*, які мають вищу юридичну силу у порівнянні з іншими. На відміну від норми внутрішнього права, сила якої забезпечується примусом державних органів, імперативність норми МГП визначається Віденською конвенцією про право міжнародних угод 1969 р. так, що «вона приймається і визнається світовим співтовариством держав в цілому як норма, відхилення від якої неприпустиме і яка може бути замінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носить такий саме характер».

Добровільне виконання норм всіма суб'єктами є характерною ознакою міжнародного права як особливої правової системи. До *загальних норм* міжнародного гуманітарного права. відносяться всі основні принципи міжнародного права, норми багатосторонніх договорів, а також багато з норм звичаєвого права.

Загальні норми у науковій літературі нерідко називають *принципами* міжнародного гуманітарного права.

Норми-принципи встановлюють загальні основи міжнародного правопорядку, міжнародної співпраці і співробітництва, а у випадку з

МГП - основи гуманітарного захисту. До найважливіших загальних норм-принципів відносяться: мирне урегулювання суперечок і конфліктів, невтручання у внутрішні справи суверенних держав, нейтральність у наданні гуманітарного захисту і допомоги, проведення межі між воюючими та цивільним населенням, обмеження вибору засобів та методів війни та інші.

Норми-визначення розкривають зміст найважливіших понять, які наведені у джерелах та використовуються на практиці. У Женевських конвенціях 1949 р. та Додаткових протоколах 1977 р. до найважливішими нормами визначення є: збройний конфлікт, збройні сили, комбатанти, цивільне населення, заборонена зброя, культурні цінності, особливий захист та ін.

Норми-повноваження надають їх адресатам певні суб'єктивні права. Так, згідно із статтею 61 Першого Додаткового протоколу «цивільній обороні» (норма-визначення у п. 1 статті) надано повноваження здійснювати: оповіщення населення про військовий напад; евакуацію жертв і постраждалих; надавати притулок позбавленим житла; влаштувати сховища; проводити рятувальні роботи і надавати релігійну допомогу; підтримувати порядок і зберігати об'єкти, необхідні для виживання.

Норми-обов'язки встановлюють правила належної поведінки суб'єктів міжнародних правових відносин щодо гуманітарного захисту людей під час збройних конфліктів. Спеціальна 87 стаття Протоколу 1 узаконює обов'язки командирів по контролю за виконанням права Женеві і Гааги підлеглими військовослужбовцями, по прийняттю мір поширення знань з міжнародного гуманітарного права.

Норми-заборони фіксують заборону та суворо застерігають щодо недопущення вказаних дій, наприклад, «зрадницькі вбивати чи наносити поранення особам, які належать до населення або військ противника» (ст. 23, п. «б» Гаазької конвенції 1907 р.) або вести «дії, які мають на меті причинити, чи як можна очікувати, спричиняють широку, довгострокову, серйозну шкоду навколишньому середовищу», згідно із ст.35 Додаткового протоколу 1 1997 р.

Базові норми, які містяться у Женевських конвенціях 1949 р. і Додаткових протоколах до них 1977 р., визначають:

- а) дозволені і заборонені методи ведення війн і збройних конфліктів;
- б) дозволені і заборонені засоби ведення війн і збройних конфліктів;
- в) дозволені і заборонені дії відносно жертв війн і конфліктів;
- г) завдання цивільної оборони по наданню допомоги жертвам

збройної боротьби в населених місцевостях;

д) розкривають поняття комбатантів, не комбатантів, цивільних осіб і населення, дітей, збройних сил держав;

е) встановлюють обов'язки військового командування і особового складу воюючих по дотриманню правил ведення збройної боротьби.

Ми хотіли б привернути увагу вояків в зоні ООС на той факт, що норми МГП у порівнянні з правом прав людини дозволяють застосувати насильство комбатантам, включно до нанесення поранень і вбивства комбатантів противника, тобто обмежують право на життя.

Другий факультативний протокол 1989 р. до Пакту про цивільні і політичні права (ст.6) виключає страту навіть за судовим вироком. Це зауваження зроблено з огляду на хибну думку, що МГП встановлює лише норми захисту людини. Його нормами передбачено і винесення смертних вироків військовим злочинцям за винятком осіб, яким не виповнилось 18 років. У цьому, між іншим, полягає суперечлива природа гуманітарного права, бо воно взаємодіє із соціальними вимогами «військової необхідності».

Однак норми гуманітарного права діють лише у разі їх дійсної реалізації, яка відбувається шляхом *дотримання, виконання, використання та застосування*. Дотримання – це основний спосіб дії норм-заборон. Шляхом виконання частіш за все реалізуються норми-обов'язки. Реалізація міжнародно-правових норм забезпечується завдячуючи дії *механізму імплементації* (від лат. Implere – виконувати).

Словник тлумачить імплементацію у вузькому смислі як «фактичну реалізацію міжнародних зобов'язань на внутрідержавному рівні». На наш погляд, що сформувався в результаті аналізу змісту цієї категорії, *імплементація* в самому широкому смислі – це сукупність заходів суб'єкта міжнародного права по створенню механізму виконання всіх юридичних норм з врахуванням національно-державних особливостей цивільного і воєнного законодавчого поля, традицій гуманної поведінки і рівня підготовки воєнних кадрів.

Необхідно вказати на наявність головних *типів норм*:

а) норми прямої дії (самоздійснювані), які з теоретичної точки автоматично включаються у правовий простір країни, якщо та претендує на місце серед цивілізованих держав;

б) норми, що потребують особливих заходів на національному рівні для введення їх у дію (не самоздійснювані), згідно із логікою та національними особливостями процесу імплементації, починаючи від ратифікації на вищому рівні державної влади і закінчуючи дійсною імплементацією у конкретні документи;

в) норми «м`якого права», які мають рекомендований характер, це «субстантивні» норми-резолюції, рекомендації органів ООН та регіональних організацій. Їх значення полягає у тому, що вони апелюють до «суспільної совісті і моралі» – словами Ф. Мартенса.

У МГП чітко проглядається скоординоване співвідношення *норм і принципів*. Принципи права війни завжди були правовою основою, на якій базувались конкретні норми. Останні, як ми встановили, регулюють конкретні сфери гуманітарного захисту, наполягають на дії, у той час як принципи виконуючи роль фундаменту міжнародного правопорядку, філософії даної галузі права, визначають загальне обличчя правової системи.

Принципи об'єднують норми, інституті і галузі у цілісну систему права. До загальних *принципів*, філософських підходів до проблеми гуманітарного захисту людини під час воєнних дій морально-правовими засобами ми віднесли: гуманізм, рівність і відсутність дискримінації, захист прав і свобод людини за всіх обставин та діалектику гуманізму і воєнної необхідності.

Щодо *конкретних принципів* міжнародного гуманітарного права, то слід вказати, що повний їх перелік формально не встановлено, але кроками на цьому шляху відзначено рішення XXVIII Міжнародної конференції Червоного Хреста (Відень, 1965 р.), Резолюцію 2444 (XXIII) Генеральної асамблеї ООН, роботи знаних фахівців у цій галузі. Було визнано чотири принципи, з яких ООН схвалила три:

- заборона здійснювати напад на цивільне населення як таке;
- у будь-який час повинно проводитись розрізнення між комбатантами, що приймають участь у збройних діях та цивільним населенням, щоб по можливості щадити останніх;
- вибір засобів і методів ведення війн не є необмеженим.

Таким чином, сучасне міжнародне гуманітарне право, представлене у правовому полі України у вигляді вище розглянутих Конвенцій та Протоколів, згода на виконання яких надана Конституцією України, ратифікованих Верховною Радою, гуманітарні традиції українського народу та його війська встановлюють норми та правила поведінки вояка та командира під час збройних конфліктів, це прямий обов'язок передбачений ст. 15 Статуту України.

5.3. У заключному питанні теми розглянемо надзвичайно важливі та водночас складні й суперечливі проблеми юридичної відповідальності військовослужбовців, передбачені *як міжнародним*

гуманітарним правом, так і внутрішнім законодавством України (глава XIX Кримінального кодексу 2001 р.).

У численних міжнародно-правових актах: Женевських Конвенціях 1949 р., Додаткових Протоколах 1977 р., Статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р., Резолюціях Ради Безпеки ООН №№ 827, 999, 1993 – 1994 р. стверджується, що широкомасштабні порушення гуманітарного права ставлять загрозу для міжнародного миру і безпеки, бо посягають на гуманізм та людяність, вони віднесені до найсерйозніших злочинів.

По традиції, закладеній рішеннями Нюрнберзького Трибуналу, кваліфіковано такі види міжнародних злочинів:

1. Злочини проти миру;
2. Злочини проти людяності;
3. Військові злочини.

МГП передбачає **індивідуальну відповідальність фізичних осіб** і зобов'язує держави, які беруть участь у збройному конфлікті, вживати заходів щодо припинення будь-яких порушень його вимог.

Військовослужбовці та працівники Збройних Сил України за порушення норм МГП можуть бути притягнуті як до дисциплінарної, та кримінальної відповідальності.

Відповідальність військовослужбовців України за злочини, пов'язані з порушенням норм МГП, передбачена розділами XIX-XX Кримінального кодексу України та статтями 87, 89 Додаткових Протоколів 1977 року до Женевських Конвенцій.

При цьому враховується, що застосування заборонених методів і засобів ведення війни (збройного конфлікту) може бути вчинено як навмисно, так і з необережності. Одним із нових правових актів є *«Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України»*, затверджена Наказом Міністра оборони України 2017 р. № 164

До кримінальної відповідальності притягуються особи, які вчинили серйозні порушення МГП, які кваліфікуються воєнними злочинами. Згідно Інструкції **серйозними порушеннями МГП** є:

- А) серйозні порушення, направлені проти людей;
- Б) серйозні порушення, направлені проти майна;
- В) серйозні порушення, вчинені шляхом віроломного використання міжнародно-визнаних емблем (знаків) і сигналів.

1. До серйозних порушень **проти людей** належать:

- навмисне вбивство, катування та нелюдське поводження;
- навмисне заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва чи нанесення шкоди здоров'ю людини;

- напад на осіб, які знаходяться під захистом МГП ;
- здійснення нападу невибіркового характеру, коли відомо, що це стане причиною втрат серед цивільного населення і спричинить збиток цивільним об'єктам;
- напад на небезпечні установки і споруди, якщо відомо, що це спричинить надмірні втрати серед цивільного населення або значні збитки цивільним об'єктам;
- напад на місцевості, що не обороняються, та демілітаризовані зони;
- неправомірний напад на культурні цінності, які мають чітко розпізнавальні знаки;
- проведення на людях медичних, біологічних або наукових експериментів;
- нелюдське поводження, яке супроводжується приниженням гідності людини, застосування апартеїду, геноциду та расової дискримінації;
- взяття заручників;
- здійснення актів терору;
- незаконне позбавлення волі (арешт);
- наказ не залишати нікого в живих;
- депортація чи незаконне переміщення населення окупованої території (як в межах цієї території, так і поза нею);
- переміщення державою-окупантом частини *власного* цивільного населення на окуповану територію;
- позбавлення права на неупереджене та належне судочинство;
- примус до служби у збройних силах противника;
- обмеження доступу населення до їжі, води;
- вербування до складу збройних сил або використання у воєнних діях дітей віком до п'ятнадцяти років тощо.

2. Серйозні порушення, направлені **проти майна**, як не виправдані військовою необхідністю, є такі дії:

- великомасштабне руйнування майна;
- присвоєння майна у великих розмірах??;
- знищення або розграбування власності противника;
- віддача на розграбування населеного пункту;
- захоплення суден, призначених для рибальства або потреб місцевого мореплавання, госпітальних суден та суден, які здійснюють наукові і релігійні функції.

3. Як серйозне порушення вважається **віроломне використання** розпізнавальних емблем (знаків, сигналів), якими позначаються особи і об'єкти, що користуються захистом МГП.

За порушення норм гуманітарного права, які не передбачають притягнення до кримінальної відповідальності, військовослужбовці несуть *дисциплінарну* відповідальність відповідно до вимог статутів Збройних Сил України та нормативно-правових актів України, що передбачають *матеріальну* відповідальність.

Практикою роботи Міжнародних судів підтверджено «Принцип Нюрнбергу»: той факт, що порушення права збройних конфліктів було вчинено підлеглою особою, не звільняє її начальників від дисциплінарної чи кримінальної відповідальності, якщо вони мали в своєму розпорядженні інформацію щодо намірів підлеглого та не вжили всіх можливих запобіжних заходів щодо відвернення порушень, а також якщо, маючи інформацію про вже скоєний злочин, не вжили заходів щодо притягнення до відповідальності винних.

Кожна держава несе відповідальність за розшук осіб, які вчинили або наказали вчинити воєнні злочини (включаючи ті злочини, що стали результатом невживання необхідних запобіжних заходів).

Звинувачений має бути виданий на вимогу іншої держави, якщо його не було притягнуто до суду за серйозні порушення МГП в його державі, із суворим дотриманням *принципу*, яким забороняється висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там можуть загрожувати катування, переслідування чи інші серйозні порушення.

Частина з вищеназаних злочинів вказана у спеціальній главі Кримінального кодексу України 2001 року: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ, зміст якої ми викладемо максимально наближено до тексту документу.

Ст. 436. Пропаганда війни - публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Ст. 437. Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни: планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій.

Ст. 438. Порушення законів та звичаїв війни: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Зробимо примітку, що ст. 439-440 передбачають покарання за використання, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування

зброї масового знищення, що не визнано джерелами як злочин МГП, яке по суті являється договірним.

Ст. 441. **Екоцид** - масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Ст. 442. **Геноцид** - діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Ст. 445. **Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристалу** карається *символічно*: штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

Увагу має привернути ст. 447, яка встановлює відповідальність за «**найманство**» - вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях.

Примітка : *найманець звільняється від кримінальної відповідальності за свої дії, якщо він до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно припинив участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях та повідомив про свою участь у конфлікті, воєнних або насильницьких діях або іншим чином сприяв припиненню або розкриттю злочинів, передбачених частинами першою - третьою цієї статті, якщо в його діях немає складу іншого злочину.*

Найманець – це особа, яка:

1) спеціально завербована в Україні чи за її межами для того, щоб брати на території України чи території інших держав участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності;

2) бере участь у воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди;

3) не є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті;

4) не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії;

5) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

Таким чином, міжнародне гуманітарне право має як договірний, а також примусовий характер

Воно зобов'язує військовослужбовців воюючих армій вести збройну боротьбу згідно норм, правил, традицій гуманної поведінки, безумовно з врахуванням «військової необхідності».

Дотримання правил і норм гуманітарного права являється обов'язком військовослужбовця ЗС України, при цьому розуміючи, що не законні військові формування в зоні АТО-ООС можуть бути не тільки не обізнані з МГП, але й навмисно його порушувати для залякування населення та українських вояків.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ:

1. Міжнародне гуманітарне право є сучасною і водночас традиційною галуззю міжнародного права, яке просякнуте ідеями реалізму і гуманності, це цілісна система юридичних принципів і норм, які застосовуються у всіх видах організованого збройного насильства: війнах, збройних конфліктах всіх видів (у внутрішньодержавних збройних конфліктах із значними обмеженнями у дії).

2. Самою актуальною проблемою для вояків України, задіяних з виконанням державної місії в зоні асиметричного збройного конфлікту в зоні ОРДІЛО, є **формування високої правової свідомості**, на основі якої відбувається осмислене, добровільне виконання принципів і норм міжнародного гуманітарного права. Командири мають приймати рішення на проведення бойових операцій з врахуванням вимог МГП щодо захисту цивільного населення, правил поведінки з військовополоненими, захисту поранених і хворих, недопущення руйнувань культурних об'єктів. Ще з часів стародавності примічене, що «зайва жорстокість не посилює військо» (Сунь – Цзи).

3. Політична і правова культура військовика нерозривно пов'язані. Вони формуються на базі достеменних знань щодо політичного устрою рідної країни та морально-правових основ його збройного захисту, правових основ військової діяльності у мирний та воєнний час, суворого дотримання міжнародних угод та Законів України. Верховенство права зміцнює все суспільство.

Контрольні питання та завдання для самостійної роботи:

1. *Чому ядерна зброя не заборонена (не кодифікована у джерелах МГП)?*
2. *Хто буде нести відповідальність за діяння роботизованих систем на полі бою?*
3. *Яке є чи не може бути виправданим із порушень гуманітарного права?*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цюрупа М.В., Дяченко В.І. Міжнародне гуманітарне право. Підручник. – К.: Кондор, 2008.
2. Цюрупа М.В. Культура миру проти стихії ненависті та насильства // Наукові записки КУТЕП. – 2014. № 38.- С. 17-24.
3. Цюрупа М.В. Особливості викладання міжнародного гуманітарного права в системі фахової підготовки юристів // Український журнал міжнародного права. – 2013.- № 1 (березень) .
4. «Інструкція про порядок виконання норм МГП у Збройних Силах України», затверджена Наказом Міністра оборони України 2017 р. № 164.
5. Базов В. Кримінальна відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. – К.: Істина, 2003.
6. Цюрупа М.В., Дяченко В.І. Міжнародне гуманітарне право як філософсько-правова основа регулювання збройних конфліктів. Частина третя. – К.: Сфера, 2000.
7. Дяченко В.І. Міжнародне гуманітарне право для прокурора. – К.: Національна академія Генеральної прокуратури, 2019. – 232 с.

ТЕМА 6. ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИКА

ПЛАН:

- 6.1. Поняття та зміст, рівні та форми політичної свідомості.
- 6.2. Політична ідеологія та політична психологія.
- 6.3. Основні ідейно-політичні течії сучасності та їх вплив на буття.
- 6.4. Політичні доктрини мілітарного спрямування: мілітаризм, пацифізм, фашизм, геополітичні ідеї «руського миру».

Ключові слова: суспільна свідомість, політична діяльність і політична свідомість, політична ідеологія, політична психологія, сучасні ідейно-політичні течії, лібералізм, консерватизм та їх новітні форми, мілітаризм, пацифізм, фашизм, реваншизм, рівні політичної свідомості, реакційна сутність ідеології «руського миру».

6.1. Політичні явища і процеси найбільшою мірою, ніж інші факти суспільних сфер, вимагають осмислення, оцінки, з'ясування свого ставлення до них. Встановлено наявність утаємничених сторін політики, які проявляються при прийнятті зовнішньополітичних рішень, нерідко пов'язаних зі збройними змаганнями. Вони викликають інтелектуальні потяги людини до «розкодування» таємниць політики, осмислення прихованого змісту та інтенцій рішень керівництва держав, які створені на певній ідеологічній системі.

Політика не стоїть на місці, соціальний час, що з розвитком людства прискорює свою ходу, є здебільшого *час політичний* – тільки за другу половину ХХ століття зазнала краху цілісна комуністична світова система з тоталітарною ідеологією, постав «з попелу» ліворадикальний соціалістичний рух у Латинській Америці (Болівія, Нікарагуа, Венесуела, Гватемала) з неомарксистською ідеологією. Провалилась авантюристична воєнна політика США у В'єтнамі, а нова політика силовими засобами на Близькому Сході з новим ідеологічним обґрунтуванням «боротьби з тоталітарними режимами» і «боротьби з міжнародним тероризмом», з новою зброєю та новітніми технологіями також стає сумнівною. Росія все активніше використовує «грубу силу» на відміну від «м'якої» у тих же, що і США регіонах: Венесуела, Лівія, інші країни.

Пізнання власних та чужих корінних інтересів, норм та правил, які регламентують владні відносини, розуміння смислу і напрямку керівництва суспільством і визначають основу політичної свідомості.

Спочатку відмітимо, що **політична свідомість** має головну ознаку *буття* – вона реально існує, функціонує і по-різному проявляє себе у політичних процесах. Це *знання і роздуми, концепції та програми щодо облаштування держави, вчення про існуючу і належну політичну систему, про форми і методи здійснення влади, про загрози безпеці держави та напрями оборонної політики.*

Інша важлива особливість суспільної свідомості, до якої належить політична свідомість, є доволі повільна зміна основних мисленевих структур. Якщо часові ритми політичного буття можуть різко змінюватись – від швидких та конвульсивних (політичні революції та перевороти) до статичних станів, коли історія стала начебто нерухомою, то «свідомість – це тюрми, у яких запротороно час великої тривалості» за визначенням академіка *М. Поповича.*

Давно минули радянські часи, але «старше» покоління продовжує житись його ідеями-концептами. Політична свідомість у своїх головних напрямках існує тисячі і сотні років: Карл Поппер зауважив, що тоталітарне мислення існувало ще за часів *Платона*, який суворо стверджував: «Головне тут наступне: ніхто ніколи не повинен залишатись без начальника...завжди на війні і за мирних умов слід жити з постійним озиранням на начальника...».

Певний образ належних політико-владних відносин та своє ставлення до них формує кожен громадянин для себе, водночас суспільна природа політичної свідомості проявляється у тому, що цей образ багато у чому визначається груповими (колективними) інтересами, архетипами, ідеями, які можуть бути реалізованими тільки у сукупності групових відносин. Таким чином, індивідуальні прагнення і власні оцінки начебто розчинюються у громадському ставленні до політики, яка є керування саме суспільними (загальними) справами. Якою б не заангажованою російською владою не здавалась політична теза: «Крим наш», корені її у завойовницькій тенденції до сіх «не руських» народів імператриці Катерини Другої.

Політична свідомість внаслідок її багатоплановості аналізується різними галузевими політичними науками.

Політична соціологія розглядає політичну свідомість як сукупність настанов та стереотипів в процесі осмислення політики в процесі життєдіяльності конкретних соціальних груп даного суспільства. Це є однією з форм соціальної (групової) свідомості, що має динаміку та статика феномену. Нагадаємо, що в теорії виборчого

процесу певні соціальні групи: групи інтересів, об'єднання виборців за соціальною ознакою з власним специфічним ідеологічним підґрунтям складають важливий підрозділ електорату: бізнесмени, пенсіонери, студентська молодь, а відтепер так звані «міленіуми».

Політична психологія наголошувала на тім факті, що психологічна складова політичної свідомості взаємопов'язана з інтересами, потребами, орієнтаціями, настановами, досвідом, характером, навіть темпераментом особистості. Вона включається у склад психологічного механізму формування відношення людини до влади. З психологічної точки зору непривабливе для цивілізованого суспільства поняття «війна» часто замінюються поняттями «збройний конфлікт великого масштабу». У Німеччині тільки з 2010 р. для військових акцій у Афганістані стали вживати термін «війна».

Найбільш загальне визначення політичної свідомості таке: *осмислення сфери політики її суб'єктами як специфічна форма виразу корінних соціально-економічних та політичних інтересів.*

За радянських часів постійно наголошувалось на тому, що свідомість у кінцевому підсумку обумовлена місцем класу (соціальної групи), яке ті займають у суспільстві, структурі владних відносин, а тому вона завжди носить класовий характер. Слід погодитись, що різні соціальні групи дійсно мають певні особливості політичного мислення і не дарма робітничий та середній класи, селяни, буржуазія утворюють свої партії зі своїми політичними ідеалами щодо влади.

Питання щодо **політичної ідеології**, є настільки важливим, що проголошено і вирішується в Конституції України 1996 р. однозначно: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної, *ідеологічної багатоманітності*. Жодна ідеологія не може визнаватись державою як обов'язкова». На наш погляд, в умовах боротьби з російським агресором тезу слід скорегувати як «ідеології державотворення соборної незалежної української держави».

Знання про політику, як ядро політичної свідомості, можуть бути принаймні п'яти типів. Це:

1. *Повсякденні*, буденні, доволі примітивні погляди на смисл політики, які мають практичні всі громадяни країни;

2. *Ідеологічно викривлені*, перекручені знання про владу під впливом ідеологічних доктрин, політичних настанов, міфів, діяльності партій, ідеологізованих засобів масової інформації;

3. *Глибокі знання* на рівні осмислення сутності політичних процесів та закономірностей їх протікання, виявлення причин і тенденцій розвитку у формі політичної ідеології;

4. *Формалізовані* та закріплені у державних актах і програмах, доктринах цілісні знання, подані в систематизованому вигляді щодо воєнної політики держави та шляхів її здійснення.

5. *Поточні* знання щодо актуальних питань політичного життя, які «живуть» рівно стільки, скільки подія привертає увагу. Ф. Енгельс у свій час іронічно зауважував стосовно мізерної значущості цих знань, які люди черпають із щоденних газет. Ця думка у А. Камю в «Чумі» висловлена так: газети цікавляться не людиною, а вулицею

Калейдоскоп новин з «Інтернету», які свавільно видаляються, зникають, спростовуються іншими повідомленнями з одного боку, дезорієнтують людей, а з іншого боку - єднає їх у політичних акціях протесту, тому не дарма влади африканських країн, КНР, КНДР, Росії, Білорусі, Венесуели відключають або розробляють «суверенний Інтернет». Намагання Д. Трампа закрити «Твіттер» за редакцію його войовничих закликів у травні 2020 р. цьому підтвердження.

Стосовно глибини пізнання політичною свідомістю сутнісних характеристик політичних процесів склалась думка, що таких рівнів два – масовий, *буденний* рівень політичної психології, а також ідеологічний, наближений до *наукового* рівень.

Задля поширення відомостей на соціально-політичні теми, ідей, концепцій, для посилення впливу на всі рівні політичної свідомості сучасне суспільство використовує такі феномени – механізми маніпулювання, інститути формування політичних ідеалів і цінностей, цілеспрямований вплив на людину, особливо в умовах армії, через **пропаганду та агітацію**.

Поняття «агітація» (від лат. agitation – спонукання до конкретного дійства) відтепер зрідка застосовується у інформаційно-пропагандистській роботі у війську та серед цивільного населення, хоча воно було знаряддям арсеналу тоталітарної пропагандистської системи. *Агітація* є цілеспрямований інформаційний вплив на здебільше малоосвічені верстви населення (війська), розрахований на емоційно-вольову сферу особистості.

У загальнотеоретичному плані агітація означає колективне або індивідуальне поширення ідей або лозунгів серед певного кола осіб з метою впливу на них, переконання і спонукання до певних дій (голосування на виборах, участь у страйках, демонстраціях).

Агітація, як правило, ведеться простими, зрозумілими гаслами-закликами. Недарма вказують, що ефективність більш глибокої форми ідеологічної роботи - *пропаганди* пов'язано також із агітацією. У випадках, передбачених Конституцією та законами країни, агітація може бути обмежена в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку. В сучасних умовах в Україні це відбувається через судові рішення, однак певні політичні сили не

зважають на ці обмеження. Актуальною у політичному житті України була заборона на агітацію заперечення голодомору 1933-1934 рр.

Важливим для виховної роботи у війську є фундаментальний термін «пропаганда» (від лат. – «розповсюджую те, що належить поширенню»). Він розуміється як особливий рід соціально активної діяльності з поширення цілеспрямованої інформації з метою формування певних поглядів, уявлень та емоційних станів.

У більш вузькому смислі – *політична пропаганда* є діяльність спеціалізованих установ (органів) по поширенню у масову свідомість ідеології та політики держав, партій, соціальних груп.

У ХХ столітті пропаганда оформилась в особливу сферу духовного впливу на маси, однак її вплив часто-густо переоцінюють. У виборчому процесі, незважаючи на настирливу пропаганду того чи іншого кандидата, не менше 20% виборців приймає рішення ситуаційно, у останні години віддачі свого права при голосуванні, тобто незалежно від попередніх пропагандистських зусиль.

Ми вважаємо, що тоталітарні режими більше спираються на пропаганду у ідеологічному обґрунтуванні своєї влади, ніж це прийнято у демократичних суспільствах. Свідок на судовому процесі над Гітлером описував військову раду 6 листопада 1923 року, на якій той весь час кричав: «*Пропаганда*, пропаганда, відтепер все залежить від пропаганди...».

Натомість у відкритих суспільствах, де засоби масової інформації здебільшого роздержавлені, «монопропаганда» однієї ідеї, або пропаганда війни не можлива. Так воєнна політика Д. Трампа зустрічає постійний опір впливових агенцій «NY Times», «CNN».

Важливо також нагадати про норму Закону України щодо «заборони пропаганди комуністичної та націонал-соціалістичної ідеології та символіки».

У воєнно-політичному сенсі є два аспекти пропаганди. Перший пов'язаний із забороною пропаганди війни. У Резолюції ООН 1947 року вказано, що Генеральна Асамблея ООН «засуджує будь-яку форму, що ведеться у будь-якій країні, пропаганди, яка має на меті або здатну підсилити загрозу миру, порушення миру чи акт агресії».

На другому Всесвітньому конгресі прибічників миру у 1950 році призвано парламенти усіх країн прийняти закони з кримінальною відповідальністю за пропаганду війни у будь-якій формі. В СРСР конституцією 1977 р., а також у Конституції України 1996 р. серед інших протиправних діянь пропаганда війни (насильства) заборонена.

Примітимо, що Конституція Росії 1993 р. не забороняє пропаганду війни, а згідно ст. 29 лише «не допускає пропаганду чи агітацію, яка розпалює соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть і ворожнечу», а також

визнає право кожного «вільно шукати отримувати, передавати, поширювати інформацію будь-яким законним образом».

Другий аспект пов'язаний з пропагандою успіхів армії під час військових змагань. Цей аспект здавна викликав іронічне ставлення, його концентровано висловив французький мислитель Ж.- П. Сартр у розмові імператора з своїм командувачем. Той запитав імператора: «Ми перемогли. Дозвольте доповісти у подробицях?», на що імператор відповів: «Не треба. Перемога у подробицях нагадує поразку». Дійсно, якщо детально аналізувати перемоги у війнах, то масштаби втрат переможця, які пропаганда ретельно приховує, як у Іраку, Сирії та Афганістані, нагадують ситуацію, схожою з думкою письменника.

Річ у тім, що в основі пропаганди та агітації у військовій сфері часто лежать маніпуляції із змістом інформації стосовно перебігу збройної боротьби, яка складається принаймні з 3-х частин.

Перша частина – поширення *відомостей загального характеру* щодо воєнної доктрини, стратегічного курсу своєї країни, країн союзників та противників, бойової могутності збройних сил, умов ведення збройної боротьби. Починається акцентування на інформуванні «своїх» щодо позитивних моментів сили своєї держави.

Друга частина інформації складається з розповсюдження відомостей щодо конкретного складу угруповань противника, його боєздатності, матеріального забезпечення, геофізичних умов ведення бойових дій, морально-психологічні настрої у збройних силах (конкретних об'єднань та частин). Їх Сунь Цзи відділив окремою главою трактату «Про військове мистецтво». Ці відомості зберігають свою актуальність впродовж тривалого відрізка часу.

Третя частина інформації є *поточні відомості*, які складають так званий «інформаційний фон», дані його швидко старіють, стають неактуальними або зайвими. У перебігу іракської кампанії «Страх і шок» 2003 року проходила інформація, що іракські війська чинять запеклий опір американським військам, однак через декілька днів після захоплення Багдаду ці відомості стали неправильними. Але після передачі політичної влади від військових тимчасовому уряду Іраку, сформованому переважно із сунітів, опір «окупантам» з боку шіїтських воєнізованих угруповань посилювався - початкова інформація знову стала правильною. Як підтвердження нашої тези щодо викривлення реальності («позитивна інформація») США заборонили інформаційним агентствам демонструвати кадри загибелі і похорон військовослужбовців НАТО і їх союзників у Іраку. Ще більш жорсткі заборони встановлені владою Росії відносно втрат на Донбасі, у Сирії.

Незважаючи на дієвість інституціональних механізмів поширення інформації для впливу на суспільну політичну свідомість, вона

визначається й низкою несвідомих, **іраціональних** моментів – навіюванням, передчуттям, забобонами, традиціями. У спонукальному аспекті позасобистісні настанови нераціонального характеру мають примусовий характер, особливо коли вони не чітко усвідомлюються – гасла «Давай!», «Ганьба!», «Ура!» сприймаються у силовому вимірі пересічними громадянами активуючими закличками до руйнівних дій.

Таким чином, політична свідомість є однією із важливіших форм суспільної свідомості, що відображає проблеми політики, держави, влади з позицій кореспондування їх з корінними інтересами соціальної групи, у змісті якої присутня мілітарна складова .

6.2. У другому питанні розглядаємо два рівня політичної свідомості з точки глибини пізнання воєнно-політичних явищ, розуміння тенденцій та закономірностей політичної сфери.

Буденна політична свідомість або *політична психологія є недиференційована, несистематизована сукупність почуттів, настроїв, намірів, мотивів, установок, оцінок, ставлень, які утворюються внаслідок безпосереднього відображення суб'єктами (масами) поточного політичного життя суспільства.*

Політична психологічного рівня свідомість стала спеціальним об'єктом дослідження відносно недавно – у 1968 році було створено відділення політичної психології Американської асоціації політичних наук, а через 10 років утворилось Міжнародне товариство політичної психології, серед засновників якого були *Е. Фромм, Г. Айзенк, М. Мід* та інші відомі соціальні психологи. У виданому «Керівництві з політичної психології» стверджувалось, що предметом політичної психології є «психологічні компоненти політичної поведінки людини», що це дає змогу мати «психологічні знання до пояснення політики».

Звернення до політичної психології важливе тому, що воєнно-політична сфера викликає небачений сплеск емоцій, психологічного збудження чи навпаки пригнічення і навіть депресії, особливо під час воєн та збройних конфліктів. Лев Троцький згадував у перші дні першої світової війни, що вулиці австрійського Відня були переповнені простим людом, який був захоплений сценами майбутніх бойовищ. «Війна захоплює всіх і тоді обдурені мирним життям почувують себе рівними з багатими і сильними», - влучно примітив організатор армії, керівник воєнної політики більшовистської Росії.

Примітка: *на завершенні 2018 року відомий український письменник Юрій Андрухович мітко схарактеризував стан політичної психології українці: вада не у тому, що немає перемог, а в тому, що ми не вміємо свої здобутки поцінувати. Це стосується переходу «сірої зони» на Донбасі під контроль*

українських військових, отримання Томосу та створення єдиної УПЦ, зміцнення національної валюти, яка зайняла одне з перших місць стабільності серед іноземних валют, прив'язаних до американського долара, зростання економіки більше за прогнози МВФ та інші дійсно знаменні події цього року.

Знання політичної психології важливі для військового керівника, який має справу з проявами масової повсякденної політичної психології вояків. Дослідники революційних подій 1917 року підтверджували надзвичайну *динамічність* у вигляді різкої зміни настроїв, оцінок, ставлення до найважливіших на той час питань: революції, влади, партії, національної єдності. Вказувалось, що з 230 солдат, делегованих у склад Петроградської Ради депутатів спочатку 210 виступили за монархію, а через два тижні 217 делегатів вже було за республіку. Під впливом більшовистської пропаганди змінювалось ставлення до влади Рад і насильницького захоплення влади. При цьому у складі масової політичної свідомості давались взнаки егоїстичні та темні інстинктивні прояви «незадоволення, ненависті, недовіри, ворожнечі» до всіх: монархістів, більшовиків, «золотопузих», тобто офіцерів колишньої царської армії.

Для політичної психології характерними є :

- домінування *емоційно-оцінюючого* ставлення людей, груп, мас до політичних явищ та процесів без глибокого проникнення у їх сутність. Так, періодично проведені опитування громадян України показує, що рівень їх довіри до вітчизняних політиків вкрай низький (менше 2% опитаних громадян їм довіряють), хоча настрої людей легко змінюються та часто визначаються новими факторами.

Високий ступінь довіри громадян до священнослужителів, військовослужбовців, який повторюється впродовж сотень опитувань може вважатись валідним (вартим на довіру), стабільним, обнадійливим результатом для суспільної оцінки діяльності військових керівників та рядових вояків по захисту суверенітету нашої держави.

- *Не чітка виразність* та не достеменно осмислення своїх корінних інтересів масами, тому буденна політична психологія важко диференціюється на види та рівні. Тут важливим є загальний настрої мас, готовність до підтримки правлячих кіл чи на спротив. На виборах 2019 р. в Україні верх брали протестні настрої та недовіра до еліт (правлячого класу).

- Політично-психологічна складова свідомості наближена до *інтуїтивного* осягнення політичних процесів, яке не слід недооцінювати, бо народні маси часто-густо інтуїтивно та водночас доволі точно оцінюють діяльність політичних лідерів, партій, вождів. Їх оцінки наближаються до афористичної форми висловлювань на політичну тему: «Микола кривавий» – ім'я дав народ останньому

російському імператору, якого у Росії роблять святим, «Барином» характеризували солдатські і робочі депутати Г. Плеханова. Іронічно-смішліві оцінки особистості Д. Трампа важко визнати неточними (хоча вони здебільшого висловлюються професійними політиками).

Політична **ідеологія** пов'язана з політичною психологією у структурно-функціональній схемі суспільної свідомості, але має значні відмінності від першої. У ній систематизуються та *теоретично обґрунтовуються* роль певної соціальної сили (класу, верстви) по керівництву суспільством. Вона розробляється підготовленими людьми, теоретиками політики, а відтепер і політичними технологами. Доволі влучно було примічене, що ідеологія розробляється «найтоншим прошарком політиків-інтелектуалів».

Це було характерним для початку ХХ ст., тепер на перший план виходять вже не окремі інтелектуали, а так звані «*мозкові центри*» (офіційна назва – Public Policy Research Organizations; неофіційна – «Think tanks»), в США таким є Бруклінський інститут, КАТО (САТО) інститут, Центр Стратегічних та Інтернаціональних досліджень та інші.

Термін «**ідеологія**» першим почав вживати наприкінці ХVІІІ ст. французький філософ Дестюст де Трассі, який позначав поняттям «науку про ідеї» . Вона повинна була б, на його думку, відділяти усякого роду забобони та упереджені погляди в політиці від дійсно наукового ставлення до політичних ідей, концептів, які стосувались проблемних сторін життя. Він сподівався, що ідеологія стане такою самою загальноновизнаною наукою, як зоологія чи біологія.

Засновники *марксистської* парадигми політичного мислення К. Маркс та Ф. Енгельс негативно ставились до ідеології, вважаючи ту ілюзорним, хибним, перевернутим з ніг на голову віддзеркаленням політичних процесів. Адаже для захисту своїх вузько корисливих цілей ідеологи панівного класу подають свої окремішні інтереси як всезагальні, правові й моральні, звідси випливало, що теоретична критика будь-якої політичної ідеології є безсилою. Дійсна критика ідеологій полягала у революційній практиці.

На роль ідеології у обґрунтуванні фашистської доктрини та її здійснення одним з перших звернув увагу Дьєрдь Лукач, розкритикований пізніше радянськими та угорськими комуністами. Він писав в роботі «Історія та класова свідомість», що фашизм - суміш расизму, мілко буржуазного обивательського розуму, націоналізму, шовінізму..., які «затьмарили розум».

Принциповою вадою марксистського розуміння політичної ідеології було переконання, що вона підтверджена науково

обґрунтованим, не ідеологічним, розумінням політики – історичним матеріалізмом. За іронією долі ця, начебто наукова марксистсько-ленінська ідеологія, стала, мабуть що найбільш політизованою, не науковою. У листі Сталіну Ф. Раскольников писав:» Ви позбавили радянських вчених, особливо в галузі гуманітарних наук, мінімуму свободи думки, без якої стає неможливою творча робота дослідника».

Ліберальна та консервативна традиція в політиці по-іншому трактувала смисл ідеології. Карл Поппер та Ханна Аренд розглядали її як інструмент соціального контролю, варіант «закритої» системи мислення, що претендує на монополію істини у політичній сфері. Консерватор *Майк Оукиотт* відмовляв ідеології у науковій цінності, бо «у політиці ми пливемо по бездонному та безкрайньому морі». Ідеологія як абстрактна схема викривлює дійсність, тому консерватизм заперечує наявність у неї ідеології, визнає дійсним лише фактичні «умонастрій» чи «позицію» стосовно щораз виникаючих справ.

Дослідження актуальних проблем політичної ідеології нашого століття тільки починається і знаходиться на етапі осмислення завдячуючи доробку західних вчених О. Апеля, Ю. Габермаса, українських філософів В. Андрущенко, М. Михальченка, Ф. Рудича, *В. Пазенка, В. Воловика* (два останніх на жаль вже пішли з життя).

Сучасна політична наука розглядає політичну ідеологію на наступних методологічних засадах.

По-перше, виникає внаслідок неспівпадіння ідеологічних схем з реаліями політичного життя, бо адекватному віддзеркаленню політики заважають поширені упередження, стереотипи, політичні міфи. У кінцевому підсумку «зручні» політичні стереотипи приводять до того, що замість пояснення глибинних політичних процесів люди схильні та звикають спиратись на звичні схеми.

Схематичним, на наш погляд, стало висловлювання відомого політичного журналіста, автора раніше рейтингових телешоу Савіка Шустера на лекції у Львові: « НАТО – це суто оборонний союз, він захищає суверенітет і не більше того». Звертаючись до Стратегічної концепції НАТО скажемо, що головні завдання Альянсу розуміються більш широко, ніж вести спільну оборону - здатність протистояти новим загрозам і викликам, вести, зокрема, «війну з тероризмом», здійснювати «стримування та оборону» членів Альянсу.

Маси часто не сприймають складні для осмислення ідеологічні схеми, теоретичні конструкти, як примітив у свій час М. Горбачов, нам слід зважати на те, що « у політиці немає простих рішень».

По-друге, важливою проблемою політичної ідеології є звичайна схема *маніпулювання свідомістю*, що проявляється у замовчування

негативних явищ суспільного-політичного життя, як це було з голодомором в Україні у 30-х роках ХХ століття, у «просіюванні» складної для прийняття політичних рішень інформації. Особливо це стосується початку ведення війни чи інших воєнно-силових акцій. Те, що майже два тижні глава держава СРСР не виступав перед народом з початку фашистського нападу пояснюється як внутрішнім психологічним станом Й. Сталіна, так і відсутністю достеменною позитивної інформації про справи на фронті.

Втретє, політична ідеологія грає роль **ідеологічної зброї** під час підготовки та ведення бойових дій як засіб мобілізації духовних сил армії та всього суспільства. У брошурі «Політична задача німецького вояка у розрізі тотальної війни», виданої у 1943 р., вказувалось, що вирішальною умовою досягнення перемоги на Сході є «завоювання сердець народів, які до цієї пори знаходились під владою більшовизму».

Нарешті, політична ідеологія знаходиться у суперечливому зв'язку з політичними міфами та **«політичною релігією»**, створених для сприйняття на віру спеціально створених ідеологом. З одного боку, ідеологія начебто заперечує напівфантастичне ставлення до політики, а з іншого боку сприяє поширенню зручних політичних міфів. Такий її стан був встановлений у фашистській Німеччині, згідно доктрини ідеолога А. Розенберга, який вказував, що право німецького народу на зверхність випливає з «глибинного розуміння древніх міфів, цієї «релігії крові», яким належить майбутнє всього людства.

Релігійна складова ідеології «руського мира» РФ настільки впливова, що В. Путін назвав церкву складовою політичної системи країни, включно із парадоксальним додатком щодо «політичної ролі ядерної зброї» у піднятті «національної величі Росії».

Останніми десятиріччями здавалось, що пішов у небуття такий ідеологічний феномен другої половини ХХ століття як *«холодна війна»*, який позначав непримиренну боротьбу двох протилежних ідеологій – комуністичної та буржуазно-демократичної, однак поява час від часу ідеологічних та пропагандистських випадів Росії та США навколо пекучих воєнно-політичних проблем у Іраку, Ірані, Сирії, Україні показав, що це не так. Війна ідей (холодна) не припиняється, тим більше у мирні часи, коли «жорстка» зброя знаходиться в резерві.

Зауважимо, що наш фронт «холодної війни» проходить через політичний простір України у вищезазначених питаннях переваги політичних цінностей західноєвропейського чи російського штибу, мови і культури, відношення до колективних оборонних структур

НАТО чи Ташкентської угоди, оборонного курсу, інших проблемних сторін соціально-політичного життя.

6.3. *Третє питання* теми присвячене аналізу основних сучасних ідейно-політичних течій зі своєю ідеологією.

На рівні теоретичному та пропагандистському (що спонукають до відповідних дій у політиці) склалось декілька примітних ідейно-політичних течій, які виступають теоретичним підґрунтям програм політичних партій. Їх сповідують та намагаються реалізувати окремі політичні рухи, у т.ч. екстремістські. Це лібералізм, консерватизм, націоналізм, марксизм, сепаратизм, фашизм та деякі інші.

На думку американського політолога Є. Хейвуда, будь-який перелік ідеологій має починатись саме з *лібералізму*, бо ця ідеологія Заходу минулого століття перетворилась у метаідеологію, тільки вона спроможна охопити широке коло протилежних поглядів і позицій та певним чином примирити їх своїм терпимим, толерантним ставленням до інших поглядів. Ті, як правило, є моноідеологіями зі значною долею непримиренності відносно протилежних систем ідеологій.

Лібералізм був заснований у Новий час Джоном Локком та його послідовниками, впродовж XVIII століття ця концепція розроблялась Вольтером, Монтеск'є, Мандевілем, Кантом, у подальшому Дж. Ст. Міллем, Г. Спенсером, Б. Констаном, Й. Бентамом. В наш час ідеологами лібералізму виступають К. Поппер, Дж. Роулз. Можна стверджувати, що саме ця доктрина домінує у ЄС, хоча й зіштовхується із правим націоналізмом як у Франції, Австрії та «нео лівими» у Швеції, Греції, Аргентині, Болівії.

Лібералізм є вільною життєвою позицією та політичною доктриною. *Світоглядне осердя* лібералізму складають звичайні людські відчуття та ставлення до світу як: індивідуалізм, гуманізм, демократичність, толерантність до інших думок, космополітизм, соціальний оптимізм і віра в людину.

Політичний аспект лібералізму зводиться до самоцінності прав, свобод, гідності людини. Головна соціально-політична функція лібералізму полягає у обґрунтуванні розвитку суспільства і людини, запровадженні новацій у спільне життя, це відкритість політичним змінам, заклики до соціально-політичних трансформацій. Така позиція зумовлює певний радикалізм у політичній діяльності, протистояння традиціям, усталеному порядку, що викликає критику *консерватизму*.

Сучасний лібералізм виступає з більш примирених позицій по відношенню до регуляторної ролі держави, з обґрунтуванням так

званої «позитивної» свободи як вільного розвитку та повної самореалізації людини.

З «первинних» ідей лібералізму впливають концепції:

1. договірної теорії держави та договірних відносин між владою і народом;

2. концепція громадянського суспільства як такої неполітичної частини соціуму, такої сфери громадянської активності, яка не підлягає значній регуляції з боку держави;

3. теорія правової держави, що базується на принципах беззаперечного дотримання прав індивіду та рівності перед законом;

4. визнання основоположного значення принципів конституціоналізму, демократизму і парламентаризму у житті.

Оскільки базові цінності лібералізму та уявлення про свободу і права людини з часом змінюються, а принципом лібералізму є позитивне ставлення до змін, то сам лібералізм також еволюціонує - від його класичних форм (ринковий, «буржуазний» лібералізм) до «нового» та так званого **лібертагізму**, у якому підвищуються вимоги до соціальної складової лібералізму, забезпечення належних соціальних умов людини, достойного життя.

Лібералізові притаманний позитивний погляд на «спонтанний порядок», який спрацює за краще за будь – який «розумний» план, за центральну програму уряду, що утискує свободу підприємця. Більшість партій – прихильників ліберальної ідеї – об'єднані у Ліберальний Інтернаціонал, створений у 1947 році. Головний спосіб встановлювати належні політичні відносини – пошуки досягнення консенсусу, реформування, добродійність.

З точки зору *воєнної політології* лібералізм визнає моральну обґрунтованість пацифізму та можливість громадянських виступів проти війни. Термін «ліберальний» у військовій сфері управління означає протилежний авторитарному типу управління такий стиль, який припускає певну свободу думки підлеглих та відповідних дій.

Консерватизм (лат. зберігаю, охороняю) – соціально-політична течія, яка заснована на визнанні соціальної значущості здобутків попередніх поколінь, стабільності, передбачуваності та застосуванні «обережних змін» щодо соціально-політичного устрою держави.

Вперше став вживати термін «консерватизм» французький письменник XVIII століття *Ф. Шатобріан*, але одним з найбільш відомих древнім консерватором був Конфуцій, який висловив у «Афоризмах» своє консервативне кредо: « Нікому не бажаю жити у часи великих змін». Вони настали для українців з середини 20-х рр. XXI ст.

Консерватизм в Європі зародився під впливом радикальних перетворень Великої французької революції, у якій намагались змінити все – від форми державного управління (монархію – республікою) до введення нових назв місяців і днів у календарі.

Ключове значення для становлення концепції консерватизму відіграв трактат *Бьорка* «Роздуми про Французьку революцію». Він вважав, що політична мудрість керівника полягає у досвіді, шануванні традицій, власної історії держави. Його гасло: «Змінитись, щоб зберегти» означало гнучку форму консерватизму, яка дозволяє перейти на позицію соціального реформування заради «єдиної нації». У подальшій історії проблемами консерватизму переймалися такі видатні особистості як Медісон, Шумпеттер, фон Хайек, Рейган, Тетчер. Двоє останніх проводили консервативний курс, який відтепер продовжили «нові консерватори» на чолі з президентом - популістом.

Світоглядними підвалинами консерватизму виступає умонастрій, спрямований на стабільність, усталеність, традицію, на ностальгію за минулим, визнання значущості поміркованого «соціального темпераменту», недовіра до людської природи та можливостей розуму у здійсненні політичного керівництва.

Політологічний аспект консерватизму у відтворенні в програмах партій перевірених політичних цінностей. Від початку свого затвердження консерватизм надавав перевагу зваженості, збалансованості, повільним реформам, уособленням його були споконвічні інститути - церква і релігія, сім'я, авторитет старших, влада та авторитет.

Консерватизм вважає, що збереження позитивних сторін минулого може зняти напруження у суспільстві і виступає у двох формах:

- апологія (захист) традиційних існуючих порядків;
- ностальгія (невтішний сум) за втраченим у минулому соціально-політичним статусом.

Основними ідейними елементами консерватизму вважаються:

- традиція та бажання зберегти накопичене;
- ієрархія, бо у суспільстві завжди були нездоланні відмінності між людьми;
- влада і авторитет, які походять «зверху»;
- недосконалість людини, тому мають бути жорсткі закони, сильна держава, покарання;
- власність, яка приносить людям безпеку, певну міру незалежності від уряду.

Для консерватизму є принципово неприйнятною ключова позиція лібералізму – пріоритету природних прав та рівності людей, він стверджує протилежне – люди нерівні за здібностями, талантом, за «відміченістю» Богом. Ієрархічні суспільні відносини не можна замінювати формальною політичною рівністю, остання руйнує «органічну цілісність» нації і держави.

Неоконсерватори у США та Великій Британії були розчаровані ліберальним курсом американських президентів Дж. Кеннеді та Л. Джонсона, вони проголосили план відродити традиційні цінності: нація, сім'я, авторитет, недовірливе ставлення до полікультурності у суспільстві та до культу «власного Я», що стали можливими, завдячуючи вільній політиці в галузі еміграції.

Додаємо, що ці президенти проводили невдалу воєнну політику у В'єтнамі, тому критика їх курсу проводилась «на двох фронтах» – у внутрішній політиці та веденні «опосередкованої» війни (Ргоху war). У воєнно-політичному аспекті консерватизм тяжіє до «силової» політики, до визнання необхідності збройної боротьби для збереження стабільності світового порядку.

Лібералізм та консерватизм не є несумісними соціально-політичними ідеологіями, вони визначають соціально-політичне минуле й майбутнє один одного – ліберали показують, якими консерватори були раніше, а консерватори, якими ліберали будуть у майбутньому, і навпаки.

Як всі політичні ідеології, консерватизм також поступово *еволюціонує* : новий консерватизм тепер виборює звільнення громадян від надмірної опіки держави, виступає за стимулювання ринкових відносин, за зменшення податків на соціальні витрати (рейганоміка, тетчеризм). З певною долею умовності до «Неоконів» можна віднести обраного у 2016 р. президента США, який пріоритетом вважає повернення до традиційного американського ізоляціонізму, зосередженості на власних інтересах.

Зауважимо, що у контексті воєнної політології лібералізм виступає за обережне використання збройного насильства в політиці, тоді як консерватори зарекомендували себе прихильниками «сильної владної руки».

У новому столітті виразно дає про себе знати *неоконсерватизм* й у країнах Сходу. На думку лауреата Нобелівської премії в галузі літератури О. Памука, в Туреччині останні 10-15 років владу перебрали неоконсервативні сили, які переглянули світський прозахідний курс держави та повернулись до ісламських цінностей.

Націоналізм є такою соціально-політичною течією, яка досягнення лібералізму та консерватизму використовує для обґрунтування пріоритетного розвитку певної (своєї) нації, бо головна цінність у національній концепції не людина чи соціальна спільнота, а *нація* як самоцінний, нічим не замінений у історії суб'єкт соціально-політичного життя.

Примітка: у більшості російських видань проблемам націоналізму як ідеологічній течії приділялось мало уваги – у підручнику за ред. В. Лавриненко (М., 2002) «національні ідеології» розглянуто на пів сторінці тексту, лише стверджується, що вони є «об'єднувальною ниткою расизму, фашизму, релігійного фундаменталізму». Однак, звинувачення РФ що в Україні з 2014 р. верх взяли «крайні праві націоналістичні сили» базуються не на положеннях підручників, а на владних засадах, на точці зору нинішнього режиму, який обирає «зручні» політичні теорії.

Світоглядними підвалинами націоналізму є визнання унікальності національної культури, менталітету, неповторного характеру саме своєї нації.

Політичний аспект націоналізму полягає у теорії та практиці державного будівництва, що ґрунтуються на самоідентифікації та самооцінці націй при вирішенні політичних, державних, культурних проблем суспільного розвитку. Ця самоідентифікація відбувається на *двох рівнях* – на етнічному та національному, у залежності від того, який аспект перемагає, націоналізм проявляється як агресивний, руйнівний, войовничий чи як творчий, прогресивний, здатний сприяти суспільному поступу, вважав М. Бердяєв.

У ідеологічній сфері колишнього СРСР націоналізм трактувався виключно як негативне соціокультурне та політичне явище і тепер цим зумовлюються залишки негативного ставлення до «націоналістів» у суспільній свідомості більшості громадян України. Російська сторона кваліфікує прихід легітимної влади в Україну з лютого 2014 року як «прихід до влади крайні правих націоналістичних сил» (Стратегія національної безпеки 2016 р.), тоді як сам націоналізм Росії у формі шовінізму заповнив ЗМІ, церковні приходи, навчальні заклади, у цілому культурний простір.

Тривають дискусії відносно правомірності позитивного ставлення до націоналізму, які ускладнюються парадигмами традиційного політичного мислення, адже за європейською традицією, як зауважив академік М. Попович, прийнято вживати *негативні конотації* націоналізму. На його думку, слід виробляти конкретне ставлення до того чи іншого націоналістичного руху, у якому для досягнення своїх політичних цілей можуть випробуватись різні засоби, до збройного насильства чи війни включно.

За критерієм ставлення до націоналізму мають обрані загальнолюдські цінності, але у разі готовності спалити мир заради національних інтересів будь-який рух, який позиціонується як національний, є не прийнятним серед європейських держав.

Маючи витоки з часів античності, сучасного тлумачення націоналізм здобув у Новий час у зв'язку з утворенням національних держав та національного війська. Під час Великої французької революції повсталі маси йшли на штурм Бастилії з гаслом «Хай буде нація!», а у конституції Франції записано: «суверенітет належить нації, ні група людей, ані окремі особи не можуть його привласнити». Новий імпульс націоналізм отримав в епоху руйнації колоніальної імперіалістичної системи і боротьби поневолених народів за рівноправне життя у всіх сферах життя та дає про себе взнаки у африканських країнах, на Далекому Сході, Латинській Америці.

Плюралістична природа націоналізму відбилась у різних підходах до ролі та перспектив націоналізму в державі.

Прихильники **позитивного підходу** (умовно названі нами як «націоналісти») стоять на тому, що це схвальне соціальне явище, завдячуючи йому можна здобути незалежність і рівноправність націй, протистояти великодержавному шовінізму (націоналізм переважаючої нації, яка пригноблює всі інші). Тоді націоналізм є базою державницької свідомості в руслі такого підходу він характеризується: «прогресивний», «науковий», «народний» тощо.

Згідно цього підходу слід розробляти національну Воєнну доктрину, створювати власні збройні сили, зберігати національну культуру, мову, ідентичність. У річищі цих міркувань зрозуміло, чому у Франції щорічно витрачались мільйони франків (тепер євро) на «збереження французької мови», а в Україні політична українська нація ніяк не консолідується с приводу «мова-душа народу»...

Характерним видається визнання колишнього гетьмана П. Скоропадського у Берліні, що свого часу в революції (1918 р.) йому забракло націоналізму, щоб утримати владу на Україні, а теоретик УПА полковник М. Колодзінський розробляв національну воєнну доктрину, яка увійшла у історію з назвою брошури: «Українська воєнна доктрина» (Калуш, 1937-38.).

Прибічники протилежних поглядів на націоналізм (умовно назвемо їх «**інтернаціоналісти**») виходять з того, що це деструктивне явище, регрес у розвитку, бо тягне народи до відособлення при сучасних інтеграційних процесах. К. Поппер, А. Тойнбі, А. Ейнштейн, А. Сахаров, Р. Ролан вважали, що націоналізм заважає взаємовпливу та

стимулюванню єдності різних культур. З інтернаціональних позицій у СРСР всі прояви національного життя народів ретельно дозувалось.

Отже, повністю позбавити соціально-політичне життя націоналістичних мотивів не вдасться у жодній країні, тому в умовах глобалізації слід виходити з розуміння взаємозалежності, рівності всіх націй, брати курс на дружні взаємини націй і народностей, які не втрачають свою самобутність. Стане у нагоді порада Лесі Українки для майбутнього: «Космополітизм у цілях та ідеалах, націоналізм у формах та засобах культурної праці».

Стосовно політичного змісту націоналізму продовжуються ідеологічні баталії. Теоретичним підґрунтям таких суперечок є критерії оцінки нації – культурологічні, філософські чи політичні. Коли націоналізм складається як реакція на гноблення завойовників, то може розглядатись як прогресивний, антиколоніальний, якщо він є продуктом соціального розпаду та деструктивних процесів, то може бути схарактеризований як націоналізм експансивного типу, що може трансформуватись у расизм та жити ксенофобію.

На початку XXI століття зафіксовано сплеск націоналізму у поєднанні з сепаратистськими тенденціями багатонаціональних держав. Іспанія – Країна басків, Каталонія; Бельгія – Фландрія; Сербія – провінція Косово постали вузлом етнополітичних конфліктів з багатоаспектними наслідками. З одного боку є право націй на самовизначення, з іншого – відбувається розклад стабільних держав за національними ознаками.

Примітка: жорстка «націоналістська» лінія поведінки лідерів Сербії 90-х років стосовно косівських албанців, як запізнита реакція на історичні минулі події (поразки у збройних змаганнях), коли у автономному краї був заборонений парламент, край був позбавлений автономії, тисячі косоварів звільнено з державної служби, що привели до жорстоких етнічних чисток. Надалі така політика стимулювала активні дії до проголошення незалежності краю. Новітньою тенденцією конфліктного регіону стали небезпечні плани будувати «сербську автономію», тепер вже в середині Косова.

На Далекому Сході планети проявляються ледь помітні паростки китайського націоналізму, що проявляється у намаганнях «китаїзувати» мусульманство в країні (ідейний напрям *sinicize*), забороні у містах святкувати Різдво із Санта Клаусом, яке «не відповідає традиційним китайським цінностям, намаганнях об'єднувати країни «третього світу» і т.п. Прийнято спеціальний закон щодо «вшанування китайського прапора та гімну».

Особливо уважного воєнно-політичного аналізу вимагає націоналізм у зв'язку з використанням окремих його аспектів у спотвореному вигляді ідеологами **фашизму** (А. Гітлер, Х.С. Чемберлен, А. Розенберг).

Вважаємо, що радше йдеться про суміш расизму, націоналізму, популізму, містицизму, примітивізованого соціалізму. Раса цими ідеологами розумілась як гармонійна єдність тіла, душі і духу, яка порушується внаслідок змішування з іншими расами. У сучасному світі, - вважав англійський філософ *Ісаїя Берлін*, – це одна з самих могутніх течій і частина з тих, хто не зміг передбачити його еволюцію, поплатились життям. «Перед нами не тільки абстрактна доктрина, але й могутній засіб діяльності». Отже, відбувається нове відродження фашизму (палігенезис).

Расизм – така біополітична концепція, що виходить з непоборного поділу людей на цінні та «неповноцінні» раси, тому панування у масштабі регіону чи світу має передано у руки вищої, як правило, «білої» («нордичної», або «англосаксонської») раси.

Кореспондент інформаційної агенції «Аль джазіра» у публікації січня 2019 р. стверджував, що з 59 вищих урядовців адміністрації США всі «білі чоловіки» цієї багатонаціональної та з різними расами державі. Такий нерівний стан додатково підсилюється відвертими нападами Трампа на конгресмена чорношкіру мусульманку Ильхан Омар з вимогою «йти туди, звідки вона прийшла», інших жінок-мусульманок.

Вважається, що у новітні часи він вже поступається «чорному» расизму, який знайшов власне теоретичне підґрунтя. Ямайський політичний мислитель і активіст *Маркус Гарві* (1887-1940 рр.) під гаслом «чорної гордості» намагався об'єднати вихідців з Африки у США та довести можливість їх економічного та культурного незалежного від білої раси розвитку.

У 60-х роках у США рух за права чорношкірих американців «Чорна влада» об'єднався з організацією «Чорні пантери», вони разом стали на шлях збройного боріння за рівні права чорношкірого населення Америки. Ще більш затяті позиції у американській політиці займали «чорні мусульмани» у останній чверті ХХ ст., які сповідують крайній націоналізм вкупі із сепаратизмом. Переіменованій у «Націю ісламу» цей рух на основі ідеї походження чорних американців від древнього мусульманського племені, продовжує відігравати значну роль у «визволенні» певних расових груп від сепаратизму, нерівності і пригноблення.

У цьому ж руслі «расизм навпаки» все частіше проявляється у Південно-Африканській Республіці (ПАР), коли білошкіре населення після десятирічч домінування відчуває морально-психологічний тиск з боку чорношкірих жителів, вони вимушені продавати маєтки, ферми і кидати країну, у якій жили їх предки «африканери». З протестами проти відчутного прояву расизму в ПАР виступили у 2009 році навіть поліцейські. Хоча білошкіре населення в цілому менше потерпає у великих містах ЮАР, ніж африканці.

З'явився новий термін «reverse rasizm» відносно утисків білошкірих, за даними «The Economist» біля 55% опитаних у США 2017 р. визнають расову дискримінацію.

Корні расизму більш глибокі, ніж це здавалось раніше. У глобалізаційному суспільстві відчуття расової належності виступає об'єднуючою силою перед лицем загроз уніфікації рас, націй, спільнот. Крім того, з'являються теорії, що доводять майбутнє «чорної раси» спочатку на африканському континенті, а у подальшому вони розселилась у широких масштабах планети. Для України в цілому та її Збройних силах питання расизму у практично-політичному відношенні не виглядає актуальним і на найближчу перспективу, тоді як у Росії на цьому підґрунті щорічно здійснюються десятки злочинів, в основному нападу на іноземних темношкірих студентів.

Расистський проявів в армії США в цілому вдається уникнути, хоча після терактів 11 вересня 2001 року військовослужбовці афро азійського походження, особливого мусульманського віросповідання, відчувають до себе певну недовіру, це при тому, що їх чисельність складає біля 25% всього особового складу армії.

З 2019 р. вперше у нижній палаті Конгресу США присутні 2 жінки корінного населення (червоношкіра раса), окрім 4-х жінок-мусульманок. Було створено спілку чорношкірих конгресменів («Чорний кокос») під проводом сенатора Дж. Конерса (працював сенатором 52 роки), а отже демократичний устрій держави чинить спротив расизму з боку громадянського суспільства.

Традиційний поділ ідеологій, здійснений на основах класичної політичної науки, має доповнитись розглядом **новітніх тенденцій поляризації** «лівих» та «правих» світоглядних систем.

Праворадикали репрезентовані етноцентричним правим світоглядом, який набуває все більшої популярності серед виборців. Стів Беннон (стратег виборчої кампанії Д. Трампа) організував знакову «Школу глadiatorів» в Італії, подібну існуючої у США організації «Молоді американці за свободу». В них вчили зберігати «іудо-християнські цінності» перед загрозами інших культур, особливо мусульманської, на платформі демагогії та антиінтелектуалізму. Це сучасне перевтілення крайне правих, вважає запрошений співробітник Європейського університету з Лондона А. Маммоне.

Для них характерним є намагання протистояти «лівим ідеологіям університетів» з їх ліберально-демократичними поглядами свободи для всіх, для формування майбутньої політичної еліти, натхненою Юліусом Єволюю – італійським фашиствуючим філософом задля управління суспільством духовно вищою кастою «воїнів». Вони заперечують прогрес, рівність, глобалізацію, мультикультуралізм.

У Європі помірковані праві в Угорщині йдуть у фарватері російської політики антидемократизму, то у Австрії та Франції в центр поставлені націоналістичні цілі.

У Німеччині «Права Альтернатива для Німеччини» (AfD) замість звичних уроків історії пропонують ввести «знання про батьківщину з чистим ідеалом німецької історії думки».

«Ново лівий» рух не задоволений імперіалістичними тенденціями капіталізму із збільшенням нерівності, приватизацією освіти та медицині, в результаті чого, багаті стають все більш заможними, а бідні – біднішають. Студентські кредити молоді США, надані на освіту, сумарно перевищують трильйон доларів, недарма неоконсервативні видання ставлять риторичне питання: «Ви відчуваєте ліво соціалістичну загрозу» у США?

6.4. Четверте питання теми присвячено аналізу особливих феноменів мілітарного буття та політичної свідомості, а саме мілітаризму, пацифізму, фашизму, озброєному сепаратизму.

Мілітаризм є багатопланове соціально-політичне явище і визначається як *ідеологія і політика активного нарощування та систематичного використання воєнної сили всередині держави та на міжнародній арені на основі домінування військових та воєнізованих інститутів в державній та громадянській сферах відносин.*

Термін «мілітаризм» (франц. militarisme; лат. – *militaris* військовий) вперше був застосований для позначення політичного режиму Наполеона III. Характерно, що цей режим позиціонується і як першопочаток тоталітаризму, можливо тому, що між ними простежується суттєвий зв'язок. Як правило, тоталітарна держава є також і мілітаризованою, бо має спиратись на владу зброї.

Як соціально-політичне явище мілітаризм виник раніше, ніж вчені почали застосовувати термін, в епоху переходу від неполітичних відносин первинного суспільства до «воєнної демократії» античних полісів, де були мілітаризовані влада, культура, навчання та виховання.

Короткий *огляд історії* становлення і розвитку мілітаризму показав, що у античні часи основним зняряддям мілітаризму були рабовласницькі *армії*, які нерідко грали провідну роль у боротьбі за владу та були основою системи соціального пригноблення та особливого мілітарного виховання. У вихованні майбутніх вояків на чільне місце ставились сила, жорстокість, готовність до бою будь-який час, почуття самопожертви.

В Римі верства наближених до імператора вояків – преторіанців – часто визначала долю того ж самого імператора, могла змінити політичний режим держави. Водночас римські імператори Гай Юлій Цезар, Калігула та інші пишались військовою звитягою та своїми здобутками у справі боротьби за велич Риму. Джерела вказують, що перехід правління від Тиберія до Нерона було санкціоновано римською гвардією – охороною імператора. Його дядько Тиберій уникав особистого контакту з військовиками, передаючи цю справу помічникам, побоюючись за власну безпеку.

Зовнішньополітична спрямованість мілітаризму того часу виражалась у утворенні воєнно-політичних союзів гегемоністського характеру, проведенні імперіалістичної політики підкорення чужих земель, яку критикував святий Августин.

На ранніх етапах феодалізму мілітаризм проявлявся у єдності внутрішньополітичного та зовнішньополітичного воєнного курсів, бо феодал-лицар поєднував своєю постаттю право, силу, лідерство у збройній організації, уособлював воєнно-політичне керівництво міні-державою. Виникають воєнно-релігійні ордени із замкненими на себе принципами життя, а також лицарські мілітарні традиції. Останні ґрунтовно досліджені Й. Гейзінгою в роботі «*Homo Ludens*»: лицарство розробило особливі правила військової звитяги, честі, які слід відстоювати у двобою з рівним собі взаємно урівноваженими шансами.

Мілітаризм епохи Середньовіччя ще не захопив широкі верстви населення, його носіями залишались вузькі соціальні групи лицарства, дворянства, офіцери найманих армій. Затвердженню мілітаризму сприяли, на наш погляд, непримиренність Церкви до інших віровчень, «хрестові походи» за відвоювання святої землі, за захоплення Єрусалиму. Саме у цей період стає нормою поведінки жорстокість та безпощадність по відношенню до ворогів, традиція складні соціокультурні, духовні проблеми вирішувати силою.

В Новий час та в період становлення капіталізму (XVII – XIX століття) мілітаризм отримує могутнє матеріальне підґрунтя у вигляді нових галузей промисловості - виробників зброї у масовому масштабі. Це економічна основа поширення мілітаризму, яка продовжує підштовхувати його розвиток, адже арсенали зброї «вимагають» використання, постійного оновлення, розвитку, отже ведуть до війн.

Зовсім інших ознак набуває мілітаризм періоду свого розквіту за часів масових війн та підготовки народів до них, тобто у період імперіалізму. *Мілітаристська ідеологія* як спосіб мислення у конфліктно-насильницькому рішенню проблем пронизує всі сфери

суспільного життя. Французький політик О. Мірабо писав про мілітаристську Пруссію, що «вона – не держава, яка володіє армією, а армія, яка володіє державою». Німецьку воєнну машину називали «державою у державі». Воєнно-промисловий комплекс є економічне підґрунтя, а «мозкові центри» інтелектуальне живлять мілітаризм.

Мілітаристська ідеологія стає різнобарвною та живучою – після програвшої війни постає *реванистським* мисленням, за умов успіхів – *експансіоністською* політикою, при недостатності воєнно-силових засобів – *псевдомироловним* чи тимчасово нейтральним політичним курсом держав.

Яскравий приклад мілітаристської спрямованості політичної промови подає відомий на початку ХХ ст. французький діяч Жорж Клемансо, прозваний за войовничість «тигром», який 9 березня 1918 року зібрав всі свої ораторські здібності та проголосив перед Національними зборами: «Моя внутрішня політика: я роблю війну! Моя зовнішня політика: я роблю війну! Я завжди роблю війну. Нехай Росія нас зрадила, я все одно продовжую робити війну...»

Певний відголос такого мілітаристського підходу ми виявили у виступі Ш. де Голля, він на питання Г. Кісінджера: яким чином Франція спробує запобігти підновленню воєнної потуги переможеної Німеччини у Європі його мрії? - відповів: «*Par la guerre*» (шляхом війни). Його знаменна робота «На вістрі шпаги» продовжує загальний мілітаристський політичний курс.

Соціально-політична небезпека мілітаризму полягає у тому, що під його впливом економіка країни спрямовується на задоволення в принципі неможливого стану – насичення ринку зброї та його оновлення, адже та постійно застаріває, у політиці домінують воєнно-силові засоби вирішення завдань, системою виховання у людей формується зневажливе ставлення до життя інших та свого. Войовничість, агресія, борня лежать у основі *психології мілітаризму*.

Сучасний мілітаризм характеризується новими рисами: широкою практикою використання військової сили для вирішення внутрішніх та зовнішньополітичних конфліктів, активною пропагандою мілітаристської ідеології, встановленням тісного зв'язку вищого військового керівництва з законодавчою та виконавчою владою, гіперболізацією воєнно-політичних аспектів суспільної масової свідомості, апологетикою та естетизацією збройного насильства. *Наприклад, США у ХХ столітті створили, озброїли та навчали 5 армій у Латинській Америці – Куби, Панами, Гаїті, Нікарагуа, Домініканської республіки, далі двічі здійснювали інтервенцію на Гаїті, у Домініканську республіку, декілька разів у Панаму, на Кубу, здійснювали приховану агресію проти Нікарагуа за допомогою «контрас». Мілітаристська роль США для розвитку подій в Іраку, Сирії, Афганістані піддається відтепер більш жорсткому аналізу.*

Можливо більш показовим буде приклад сучасної Росії, у якій пропаганда ідей войовничих переваг руського війська впродовж всієї історії існування Московії виливається у безкінечні серії фільмів, репортажів з перемогами росіян, при забутті ганебних поразок у війні з Японією 1905 р., з Фінляндією у 1939 р., у «першій» Чеченській війні 1996 року.

Американський воєнний політолог Ф. Мейлінгер визначає мілітаризм як «сукупність традицій, інтересів, престижу, дій та ідей, що асоціюються з війною та армією і таким чином трансформуються у воєнні цілі». Він (тобто мілітаризм) фокусує увагу на військовій касті, культурі війська та у позанауковий спосіб обґрунтовує доцільність війни. Адже політика обґрунтовує доцільність війни з точки зору раціонального використання загальної потуги держави.

Раціональним, на його погляд, є розрізнення *мілітаристської* та *мілітарної* держави (остання розуміється воєнними політологами як така, що має достатню військову потугу). На відміну від першої, мілітарна держава тримає армію як носія або гаранта сили цивільної влади, яка організована та дисциплінована з метою підсилення демократичної цивільної влади, а не створена задля позбавлення її сили. У цьому контексті протест політичного опозиційного лідера Пакистану, трагічно загиблої Б. Бхутто проти зайняття військової посади міністра оборони і одночасно поста президента Пакистану генералом П. Мушарафом, можна було розглядати як протест проти порядків мілітаристської держави.

Примітка: постать генерала Первеза Мушарафа продовжує привертати увагу громадськості цієї країни з ядерним потенціалом і войовничими намірами щодо територіальних претензій. За часи правління генерала з 1999 року до 2008 р. військовим надавалась перевага у зайнятті державних посад і роздавалась земля за пільговими умовами. Ми не заперечуємо тезу щодо його громадянської сміливості – декілька разів повертався у свою країну, не побоюючись постати перед судом

Пацифізм (лат. Pacificus – примирюючий) як антивоєнна політична ідеологія та моральна позиція зовні виглядає ідейною течією протиідеологією мілітаризму спрямованості, основна мета його – зменшення масштабів мілітаризації суспільства, попередження про небезпеку війн, однаково згубних для переможців і переможених.

Іспанський письменник Мігель Делібес, який воював за мілітариста Франко у 1936 р., але у подальшому осмислив свою неправоту та, як пише його біограф, «дезертирував з перемоги».

У крайніх радикальних формах пацифізм виступає за принципову заборону будь-яких війн, всіх форм збройного насильства як таких, незалежно від соціально-політичної спрямованості. Його філософія – філософія ненасильства, перенесена у політику Махатмою Ганді.

Аналіз пацифізму заснований на визнанні його етичним змістом невинуватості, аморальності, нелюдськості будь-якої війни. З давніх здавен пацифістські настрої звеличували ненасильство і закликали до ригористичної покори скрутним обставинам без активного насильницького опору, разом із послідовним моральним засудженням войовничості та викритті мілітарних чеснот. У стародавності пацифізм зрідка заявляв про себе, хіба що через антивоєнний курс імператорів Ашоки та Акбара в Індії та миролюбного Тиберія у Римі.

З часів Відродження гуманістично-пацифістська думка почала розвінчувати лицарський епос мілітарності та звитяги. Найбільш знаменита робота «До вічного миру» Канта. Лінія морального засудження війн досягла апогею на всесвітніх миролюбних пацифістських конгресах наприкінці ХІХ ст.. Але матеріали останніх, за влучним висловом відомого дослідника мілітаризму та пацифізму І. Бліоха, «дивували красою більше, ніж істинністю».

За радянських часів пацифізм розглядався пасивною складовою громадського руху за всесвітній мир в дещо критичному аспекті за відірваний від воєнно-політичних реалій, характер.

Виразними суперечностями негативного ставлення до війн, як основи пацифізму, стали очевидними після того, як Махатма Ганді у боротьбі колоніальної Індії проти Британії визнав пріоритет військового обов'язку конкретного вояка над абстрактним принципом ненасильства. Тоді ж стало очевидним, що моральні заклики пацифістів до всезагального миру ще не зупинили жодного агресора. Тим не менш, морально-аксіологічна парадигма пацифістського воєнно-політичного мислення посідає чільне місце в «ліберальній» політичній теорії глобальної безпеки. Її змістовне ядро міститься у формулі «війна – зло за самим своїм визначенням».

Пацифізм наших часів активно почав поширюватись по планеті як суспільно-політична реакція на гонку ядерних озброєнь та як протест проти «брудної» війни у В'єтнамі у 70-х роках ХХ століття. Політичний сенс пацифізму у тому, що він апелює до громадянського суспільства і різко не примиренно відноситься до мілітарної політики

Окрім політичного аспекту пацифізм став одним з типів молодіжної субкультури з символікою, стилем поведінки, зовнішньою формою. Рокові музиканти, інтелектуали, студентська молодь сьогодні являються основними носіями психології пацифізму, у той час як ідеологія (теоретична основа) його розробляється не так активно. Принагідно кажемо, що у ХХІ столітті пацифізм пішов на спад – майже не помітні протести щодо іракської та афганської кампанії, можливо це загальна реакція силової відсічі міжнародному тероризму.

Прискіпливого аналізу вимагає доволі незвична теорія, хоча практично відома всім через руйнівну практику **фашизму**, який увібрав в себе негативні риси націоналізму, мілітаризму, расизму, соціальної міфології. Вона засуджена Міжнародним трибуналом 1945-1946 рр. Його небезпека проявляється у непоборній агресивності, яка захоплена ідеями світового панування, зневаги до «не повноцінних» рас, народів, людей, особливо інтелектуалів.

Фашизм (від лат. fasciо пучок, зв'язка, об'єднання) - світоглядна *соціально-політична позиція* на ідеях пріоритету расових угруповань найвищого гатунку перед іншими спільнотами, визнання примату колективної волі, ірраціональних потягів до верховенства і влади. Фашизм нерозривно пов'язаний з мілітаризмом, тоталітарною політичною системою, одержавленою націоналістською партією, монокультурою, ірраціоналізмом та символізмом, агресивною політикою, опорою на збройну силу та мілітаризацією всього суспільного, а то й приватного життя.

Отже, розібратись у цій суміші ідей та ірраціональних потягів пересічній людині не легко, бо фашизм апелює до позиції «як всі». Він зародився доволі пізно у політичній історії ідеологічних течій – в період між світовими війнами ХХ століття у Італії та перекинувся у Німеччину, далі у інші країни, зокрема у Іспанію та Угорщину. Фашистська диктатура *Б. Муссоліні* та *А. Гітлера* закріпили вплив цієї ідеології політичною практикою.

У фашизмі присутнє потужне «анти», це протест проти раціоналізму, буржуазного прогресу, інтелектуалізму, матеріалізму, християнства, положень загальнолюдської моралі тощо. Його ідеал – людина з колективістською мораллю відданості державі, вождізму, почуттям вип'яченої честі і військових чеснот переможця та готовності до самопожертви, зверхності до інших націй, готовий до боротьби у біологічній площині.

Війна, за переконанням фашистських ідеологів, робить націю сильною і загартованою. Кожне покоління повинне мати свою війну, а той народ, який не зможе завоювати собі життєвий простір, має загинути, - стверджував А. Гітлер.

Фашизм заперечує наявність економічних та політичних прав особистості, зокрема, виступає проти профспілок, громадянського суспільства, парламентаризму. Незважаючи на зовнішню простоту доктрини фашизму, соціально - політичні та культурно-ідеологічні причини появи його складні: у Італії 20-х років ХХ ст. комплексом причин було поєднання спонтанного руху народу до сильної харизматичної особистості, розчарування у результатах перемоги у

першій світовій війні, незадоволення корупцією та бездарністю влади, страх перед соціалізмом, використання державної політичної релігії.

Слід розрізняти мілітаризм та фашизм у практично-політичному ключі: у судовому покаранню головних військових злочинців Другої світової війни у Токіо та Хабаровську японська сторона твердо заявляла, що підсудні японські політики та генерали не мали відношення до людино ненависної політики німецьких фашистів, хоча ці країни склали антирадянський блок та зазнали поразки.

У цьому виданні ми не маємо змоги простежити національні прояви (модуси) фашизму, особливо іспанського, який тримався довше всіх у ХХ столітті, уникнув військової конфронтації з цивілізованим світом в роки Другої світової війни. Одним із перших та глибоких дослідників феномену фашизму був іспанський мислитель *Ортега-і-Гассет*, який пов'язував силу фашизму, яка коріниться у антизакопності, авторитаризмі та насильстві, поєднана зі слабкістю лібералізму, пасивності та байдужості маси.

Неофашизм відтворює у тих чи інших формах ідеологію та різновиди політичної практики «класичного» фашизму, соціальну базу яких становлять маргінальні верстви населення, а ідеологічну – модернізовані, некритично запозичені доктринальні положення А. Гітлера, Б. Муссоліні, А. Розенберга.

Несподіваним для громадськості стало відродження неофашистських угруповань типу «скінхедів» (бригоголових) у Росії, яка найбільше за інші європейські країни постраждала від фашистської навали. У Москві і Санкт-Петербурзі за останні роки потерпіли сотні іноземних студентів від зухвалих нападів неофашистів.

Неофашизм проявляє себе у активізації молодиків націоналістичних партій Німеччини, Угорщини, Австрії, які агресивною поведінкою провокують масові безчинства. Останнім часом, на жаль, зафіксовано випадки появи неофашистських угруповань в Україні – одягнені у чорний колір молоді люди з елементами фашистської символіки, за підтримки певних рок-груп.

Адепти неофашизму звертаються до витоків фашистської доктрини та змагаються за відродження «справжнього», «чистого», «первісного» націонал-соціалізму (фашизму), відмежовуючись від його жахливих злочинів проти миру, людства, соціального прогресу. Вони з задоволенням привітали ідеї «гуманізованого» фашизму французького письменника *М. Бардіна*, який трактує фашизм лише як психологічну схильність людей до рішучих дій.

У публіцистичній літературі останнього часу доволі часто проводили паралелі «комунізм = фашизм», «Сталін = Гітлер». Це

хибне і небезпечне заблудження з ідеологічної та практичної точки зору. Фашизм не мав глибоких коренів у суспільній свідомості прогресивних верств населення, стабільної соціальної бази у Німеччині та Італії. Це була реакція на *кризу буржуазної демократії* початку ХХ ст. та наслідки небезпечної гри політичних сил на ірраціональних потягах мас до «порядку, наведеного сильною рукою». Цікаво, що після одного з останніх невдалих замахів на Гітлера (замахів було не менше 50-ти) той заявив, що у 1913 р. він створив угоду з вищою силою, яка зобов'язалась берегти його для виконання місії.

Ми хочемо наголосити на опозиції фашистській ідеології та нацистському режимові серед армійської еліти Німеччини, що проявлялась у різних формах: у 1941 році військові саботували виконання наказу Гітлера вбивати політробітників Червоної Армії без суду і слідства, саме військові наполягали на створенні російських та українських військових формувань з метою повернути їх у подальшому проти Гітлера під час перевороту 1944 року.

Цікавий приклад наводив начальник Генштабу Ф. Гальдер, коли військові попереджали щодо наступу радянських військ на Варшаву, натомість фюрер наказав обороняти район Угорщини – Румунії (він казав, що «інтуїтивно відчуває це»). У книзі «Гітлер як військовий керівник» він показав неспроможність того керувати військами.

Фашизм як ідеологія цікавить нас з точки зору живучості та *відтворення* в новому столітті, коли жахи та злочини фашистської практики викриті та засудженні у морально-правовому відношенні світовим співтовариством. На наш погляд, фашизм притягує молодь ідеалом сильної людини, яка не просить, а вимагає, не знає осуду совісті, безжалісна і зухвала.

Таким чином, головні соціально-політичні ідеології віддзеркалюють позиції певних соціальних груп та спрямовують владні сили у виразний шлях здійснення соціально-політичних пріоритетів, обґрунтованих ідеологічно. Демократичному розвитку країни більше відповідають ліберальні та неоліберальні, а також неоконсервативні течії, у той час як націоналізм та фашизм спонукають до радикальних та екстремістських масових дій.

Мілітаризм виник як ідеологія обґрунтування необхідності та доцільності війн. Він продовжує бути загрозливим соціально-політичним фактором деформації всього суспільства, у той час як пацифізм (здебільшого це індивідуальна позиція) виступає проти війн із абстрактних міркувань неприйнятності будь-якого збройного насильства. Пацифізм не прийнятний у військовому середовищі.

Особливої увагу потребує дослідження *ідеологія «Руського миру»*, софістична та небезпечна одночасно. Софістичність, тобто навмисно прихований смисл цієї ідеології, яка видається народною, випливає із нарочитого використання полісемантичного смислу поняття «мир», який у Л. Толстого в романі «Війна та мир» позначав і спільноту, переважно народ, і стан суспільства, протилежний війні. Толстой підкреслював, що перелом у війні приходить тоді, коли народ береться до воєнної справи, коли на ворога піднімається «дубина народної війни», «всього миру».

Це було, так би мовити, «прогресивне» використання багатозначності руської мови, тоді як російські неоідеологи позначають цим терміном той бажаний «благодатний» стан прикордонних з Росією держав і суспільств, який відбудеться з приходом туди російського світосприйняття, авторитарних порядків, одержавленого економічного ладу, ментальності і культури виключно російського народу із зневагою до «туземного».

Витоки ідеології «русського миру» можна знайти у глибокій критиці теорії російського комунізму Миколи Бердяєва, який у книзі «Витоки та смисл руського комунізму» вказував на слабке культурно-цивілізаційне місце ідей російського месіанства («в Московском царстве очень слаба была культура мысли»), догматизм, готовність до жертв у ім'я своєї віри, якою б вона не була, віри у всесвітнє «призначення» країни, що російський народ єдиний носій православної віри, переключення з релігійних питань на соціальні.⁷

У російській літературі «русський мир» позначається як *культурно-історична ідея міжнародного та міждержавного співтовариства, заснованого на причасної до Росії та відданості російській мові та культурі духовного світу*. При цьому у слово мир вкладається смисл «увесь світ», «всі люди» (цит. з Електронного ресурсу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Русский_мир).

Примітивна обманність ідеї впливає також із сучасних трактувань поняття «русського миру». Російський автор О. Батанов «Русский мир» використовує для позначення цивілізаційного, соціокультурного та наднаціонального простору, що охоплює близько третини мільярда російськомовних людей або майже кожного двадцятого мешканця планети, які є з духовними і ментальними ознаками «російськості». Вони начебто небайдужі до долі і місця Росії у світі, затиснутих Америкою і Заходом. Він вважає, що використання гуманітарного потенціалу «русского мира» може допомогти в

⁷ Бердяев Н.А. Истоки и смисл русского коммунизма. – М.: Наука. 1990.

зміцненні самобутності російського супер етносу і збереженні (читай – *розширення*) російського геополітичного і культурного простору.

Дослідник відзначає, що російська діаспора на початку XXI ст. зайняла за чисельністю друге місце в світі після китайської. Навіть вживане поняття «третина мільярда» показує претензії глобального характеру, бо 300 мільйонів з 143 млн. росіян звучить не так грізно.

Геополітичний аспект ідеології «руського миру» полягає у тому, що він, цей «мир», має так званий сакральний, священний центр, який розташований поза межами РФ. Саме він здатний об'єднати російськомовну спільноту, розкидану по всьому світу. Він має протистояти західній цивілізації у якості справжнього людського, відповідного еству християнина. Цим пояснюється фанатично істеричний спротив Росії надання Томосу (6 січня 2019 р.) Українській православної церкві.

Релігійний аспект базується на нетерпимості до інших, «не справжніх» вірувань, навіть всередині християнства, на гіперболізації цінності «справжнього» православ'я, прийнятого у слов'янському миру на чолі з Росією.

Релігійна складова присутня у культових діях бойовиків, напучуванні православних належати тільки до Московського патріархату в Україні, непримиренності щодо настанов інших релігій, зрештою до схвалення експансіоністської політики путінського режиму. Роздача зброї загарбникам в Криму із храмових споруд УПЦ МП (відтепер вона буде іменована згідно Закону України 2019 р. по-іншому), закриття українських парафій є лише елементами підривного аспекту «руського миру».

Суто ідеологічний аспект наголошує на зв'язку українського націоналізму, який начебто виступає у формі «бандерівського» бойовничого руху, із фашистськими ідеологемами, на тотожності боротьби за самостійну і незалежну українську державу із антирадянськими шкідницькими діями по розколу СРСР.

Це прояв моментів ностальгічних жалкувань за об'єднанням народів і республік навколо Москви та загрозливими планами здійснити це, починаючи із Білорусі. Це основні тези, які достатньо характеризують реакційну сутність ідеології «руського миру».

Більш детально зміст ідеології «руського миру» розкрито і концептуалізовано у розлогій монографії «Світова гібридна війна: український фронт» за редакцією академіка В. Горбуліна, видана у 2017 р.

У порівнянні з іншими воєнно-політичними ідеологіями вищезгадана концепція ставить невідкладне практично-політичне

питання: як бути? Треба показувати, що відбувається на окупованому Донбасі, в окупованій АР Крим не тільки з економічної (порівняння масштабу цін, на чому зосереджені ЗМІ) точки зору, а й у соціально-політичному плані та культурно-духовному смислі.

Ми маємо розуміти, якій аудиторії ми хочемо донести правду, вона за нами, бо у різних народів своя ментальність. «Передайте царю, щоб нас, росіян, він тримав міцніше», - класичне висловлювання російського консервативного мислителя Костянтина Леонт'єва. Правдиве слово з України, ніби одне й те саме, але різними словами, з різними прикладами, з нюансами головної ідеї, що ми виборюємо наше право на самостійну, суверенну, незалежну демократичну, сучасну Україну. Це магістральний шлях протистояння агресивному «духовному наступу» путінської Росії. У такий спосіб ми відокремлюємо духовне багатство та визнану світом культуру російського народу, його прогресивних представників від сучасних політиків з месіанськими ідеями поширення на весь православний світ «русскости».

Отже, без системної ідеологічної роботи мало чого можна досягнути у спротиві «Руському миру». Держава має виступити хедлайнером, щоб створити проактивну позицію поширення знань щодо демократичного курсу країни (Український тиждень. – жовтень 2019 р.), На часі стоїть завдання висвітлити ідеологічні засади популізму, який поєднав правий та лівий спротив демократичній культурі, цінностям цивілізації та справжньому демократизму, законності та моралі.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ:

1. Політична діяльність завжди буває «осмисленою» на будь-якому рівні, починаючи від буденного розуміння мети і засобів політики і завершуючи цілісними концепціями стосовно використання політичної влади у відповідних цілях. Поглиблення процесу демократизації зумовлює зростання комунікативної функції політичної свідомості.

2. Політична свідомість на науково-теоретичному рівні виступає у вигляді ідеологій самого широкого спектру – ліберальної, ліберально-демократичної, демократичної, соціалістичної, комуністичної, націоналістичної, фашистської тощо.

3. У широкому діапазоні політичних ідеологій вирізняються ті, що мають яскраво виражене мілітарне спрямування – на підтримку військових зусиль держави чи навпаки, на заперечення соціальної цінності будь-якої війни та збройних змагань. При оцінці военно-

політичної обстановки варто звертати увагу на домінуючі настрої в суспільстві щодо воєнної політики уряду, на перевагу войовничих чи пацифістських ідей, концепцій, настроїв серед місцевого населення, а також у військовому середовищі.

Небезпека агресивного курсу Росії щодо позбавлення незалежності України підсилюється ідеологічним обґрунтуванням необхідності єдності всіх прибічників московітів у вигляді релігійно-геополітичної ідеології «руського миру». Чим довше немає ідейної та організаційної боротьби з нею, тим впевненіше діють у Кремлі. Знаємо, що у ЗМІ добре «продаються» та подаються переважно погані новини, а ми оптимісти – нам, брати-українці, ще усміхнеться доля. З нами Бог і Правда.

Контрольні питання та завдання для самостійної роботи:

- 1. Як співвідносяться поняття суспільної свідомості та політичної свідомості?*
- 2. Розкрийте рівні політичної свідомості та визначте їх специфіку.*
- 3. Ким і як розробляється політична ідеологія?*
- 4. У чому полягає динамізм політичної психології мас?*
- 5. Назвіть найбільш впливові ідейно-політичні течії сучасності.*
- 6. Розкрийте історію становлення мілітаризму, його небезпеку в сучасних умовах.*
- 7. Які об'єктивні та суб'єктивні фактори вплинули на поширення пацифізму?*
- 8. Що таке пропаганда та агітація у воєнно-політичному аспекті?*
- 9. Якою соціально-економічною базою підтримується мілітаризм у сучасному світі?*
- 10. Які схожі позиції мають лібералізм та консерватизм?*
- 11. Як ставляться лібералізм, консерватизм, націоналізм до використання сили у зовнішній політиці?*
- 12. Розкрийте політичний та культурологічні аспекти націоналізму, неофашизму, небезпеки «руського мира».*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К, 1996.
2. Ендрю Хейвуд. Политология. Второе изд. Пер. с англ. – М, 2005.

3. Идеологія // Філософський енциклопедичний словник. – К, 2002. – С. 235.
4. Консерватизм // Політологічний енциклопедичний словник. – К, 1997. – С. 165.
5. Милитаризм как идеология и политика // Военная энциклопедия. В 8-ми т. – Т.7. – С. 266.
6. Моссе Джорж. Нацизм и культура. Пер. с англ. – М., 2003.
7. Націоналізм // Політологічний енциклопедичний словник. – К, 1997. – С. 217.
8. Пацифізм // Філософський енциклопедичний словник. – К, 2002. – С. 472-473.
9. Політологічний енциклопедичний словник. – К, 2005.
10. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.
11. Русский мир. [Текст]. Електронний ресурс: https://ru.wikipedia.org/wiki/Русский_мир
12. Phillip S. Meilinger. American military Culture and Strategy // JFQ. – 2007. Issue 46.

ДОДАТКИ:

ВОЄННА ДОКТРИНА УКРАЇНИ (2015 р.)

Витяг:

Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють перегляд та уточнення доктринальних положень щодо формування та реалізації воєнної політики України.

I. Загальні положення

1. Воєнна доктрина України (далі – Воєнна доктрина) є системою поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів.

2. Правовою основою Воєнної доктрини є Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

3. Воєнна доктрина ґрунтується на результатах аналізу та прогнозування воєнно-політичної обстановки, принципах оборонної достатності, без'ядерного статусу, високої готовності до оборони, системності оборонного планування, а також визначених Верховною Радою України засадах внутрішньої та зовнішньої політики. Основні положення Воєнної доктрини є похідними від Стратегії національної безпеки України, розвивають її положення за напрямками забезпечення воєнної безпеки та спрямовані на протидію агресії з боку Російської Федерації, досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва у воєнній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з усіма заінтересованими державами-партнерами.

4. Терміни, що вживаються у Воєнній доктрині, мають таке значення:

воєнна політика України – діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів;

воєнно-політична обстановка – стан воєнно-політичних відносин на певний момент (у певний період);

воєнно-політичні відносини – сукупність намірів і дій сторін (держав, коаліцій держав, міжнародних корпорацій, політичних партій, суспільних рухів), спрямованих на досягнення власних інтересів із застосуванням воєнних інструментів разом із усіма наявними іншими інструментами у політичній, воєнній, економічній та інших сферах життєдіяльності;

воєнний конфлікт – форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними **видами** воєнних конфліктів є **війна та збройний конфлікт**;

збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в

межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт);

локальна війна – війна між двома чи більше державами, у якій воєнні дії обмежені територіями воюючих держав та переслідують воєнно-політичні цілі, що зачіпають переважно інтереси лише цих держав (територіальні, політичні, економічні тощо);

регіональна війна – війна, що охоплює певний регіон (частину континенту) за участю всіх чи більшості держав регіону та з метою досягнення воєнно-політичних цілей, що зачіпають інтереси цих держав;

воєнно-політичний виклик – наміри або дії однієї зі сторін воєнно-політичних відносин, що спрямовані на досягнення власних цілей без урахування інтересів іншої сторони, з усвідомленням можливості заподіяння шкоди таким інтересам;

воєнно-політичний ризик – наміри або дії однієї зі сторін воєнно-політичних відносин, які за певних умов можуть заподіяти шкоди національним інтересам іншої сторони;

загроза застосування воєнної сили – наміри або дії однієї зі сторін воєнно-політичних відносин, які свідчать про готовність до застосування воєнної сили проти іншої сторони з метою досягнення власних цілей;

оборонно-промисловий комплекс – сукупність підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, виконують послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іноземними державами;

сектор безпеки і оборони – охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, діяльність яких за функціональним призначенням відповідно до Конституції та законів України спрямована на захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України;

сили безпеки – державні правоохоронні та розвідувальні органи, сили цивільного захисту та органи загальної компетенції, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України;

сили оборони – Збройні Сили України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна спеціальна служба транспорту, інші утворені відповідно до законів України військові формування, а також правоохоронні та розвідувальні органи, в частині залучення їх до виконання завдань з оборони держави;

спроможності сил оборони – здатність досягти необхідного результату під час виконання завдань з питань оборони у певних умовах відповідно до визначених сценаріїв дій та з використанням наявних ресурсів;

стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави.

9. Актуальними воєнними загрозами для України є:

- збройна агресія і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та військова агресія Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей), нарощування військової потужності Російської Федерації в безпосередній близькості до державного кордону України, у тому числі потенційна можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території Автономної Республіки Крим;

- мілітаризація Російською Федерацією тимчасово окупованої території шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення;
- присутність військового контингенту Російської Федерації у Придністровському регіоні Республіки Молдова, який може бути використаний для дестабілізації ситуації у південних регіонах України;
- нарощування Російською Федерацією поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом, створення нових, розширення і модернізація наявних баз, об'єктів військової інфраструктури;
- активізація спеціальними службами Російської Федерації розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки в Україні, позбавлення його волі до опору, порушення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, важливих об'єктів промисловості та інфраструктури;
- територіальні претензії Російської Федерації до України і посягання на її суверенітет та територіальну цілісність.

10. **Воєнно-політичними викликами**, які можуть перерости в загрозу застосування воєнної сили проти України, є:

- втручання у внутрішні справи України з боку Російської Федерації, спрямоване на порушення конституційного устрою, територіальної цілісності та суверенітету України, внутрішньої соціально-політичної стабільності та правопорядку;
- протидія реалізації європейського вибору Українського народу, формуванню систем колективної безпеки за участю України;
- невирішеність питань щодо розмежування державного кордону України в акваторії Чорного і Азовського морів, незавершеність договірно-правового оформлення державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова;
- спроби дестабілізації з боку Російської Федерації соціально-політичної та економічної ситуації в Україні, а також провокування сепаратистських настроїв у районах компактного проживання національних меншин на території України;
- цілеспрямований інформаційний (інформаційно-психологічний) вплив з використанням сучасних інформаційних технологій, спрямований на формування негативного міжнародного іміджу України, а також на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин;
- дії Російської Федерації щодо ускладнення та уповільнення економічного розвитку України;
- розповсюдження зброї масового ураження, тероризму, організована злочинність, незаконна торгівля зброєю і боєприпасами, нелегальна міграція.

З урахуванням тенденцій розвитку та характеру воєнно-політичної обстановки в середньостроковій перспективі найбільш імовірні збройні конфлікти з використанням противником як власних збройних сил, так і підтримуваних ними не передбачених законом збройних формувань, терористичних угруповань, найманців як інструменту досягнення власних інтересів. Значно зростатиме вірогідність переростання таких конфліктів у війну.

11. Загрози воєнній безпеці України можуть бути реалізовані за такими сценаріями:

- повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України з проведенням сухопутних, повітряно-космічних, морських операцій з рішучими воєнно-політичними цілями;

- окрема спеціальна операція Російської Федерації проти України із застосуванням військових підрозділів та/або частин, вогневих ударів, інформаційних, інформаційно-психологічних операцій (дій) у сукупності з використанням невоєнних заходів, у тому числі миротворчих сил за відсутності відповідного рішення Ради Безпеки ООН;

- блокада морських портів, узбережжя або повітряного простору України із застосуванням воєнної сили, порушення комунікацій України з боку Російської Федерації;

- збройний конфлікт всередині держави, інспірований Російською Федерацією з намаганням відокремити від України адміністративно-територіальні одиниці у східних та південних регіонах України, за участю не передбачених законом збройних формувань, терористичних угруповань у взаємодії з політичними, неурядовими, етнічними, релігійними або іншими організаціями;

- збройний конфлікт на державному кордоні України, зокрема прикордонні збройні інциденти (провокації, сутички) з регулярними або нерегулярними силами Російської Федерації, не передбаченими законом збройними формуваннями;

- терористичні акти на території України або проти громадян України, посягання на життя державних чи громадських діячів, представників іноземних держав (вчинені з метою провокації війни або міжнародних ускладнень), диверсії (у тому числі на об'єктах критичної інфраструктури), а також вибухи, підпали у приміщеннях органів державної влади та їх захоплення, викрадення громадян або захоплення заручників.

Загрози воєнній безпеці України у разі їх реалізації можуть призвести до зміни конституційного ладу України, подальшої окупації України або її окремих територій, встановлення прямого або опосередкованого контролю над Україною та втрати нею державного суверенітету і територіальної цілісності.

12. На спроможність України щодо адекватного реагування на виклики та ризики воєнній безпеці негативно впливають внутрішні економічні та соціально-політичні фактори:

- економічна криза, порушення цілісності національної економіки внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополя й діяльності підтримуваних нею незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей, обумовлене цим обмеження фінансових можливостей держави;

- розбалансованість і незавершеність системних реформ у сфері національної безпеки і оборони, недостатність ресурсного забезпечення сил оборони та неефективне використання наявних ресурсів;

- низька ефективність системи державного управління суб'єктами забезпечення національної безпеки України у воєнній сфері, недосконалість механізмів планування розвитку таких суб'єктів;

- недостатній рівень готовності Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення до ведення сучасної збройної боротьби;

- низька ефективність державних органів, що провадять розвідувальну і контррозвідувальну діяльність;

– недостатній рівень координації і узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, низький рівень підготовки їх спеціалістів з питань безпеки і оборони;

– невідповідність сучасним викликам сил цивільного захисту та їх технічного оснащення;

– недостатні та непрофесійні зусилля органів державної влади України у сфері протидії пропаганді та інформаційно-психологічним операціям Російської Федерації.

13. Воєнно-економічне та військово-технічне забезпечення воєнної безпеки держави безпосередньо залежить від **оборонно-промислового комплексу** країни, основними проблемами функціонування якого є:

низька ефективність реалізації військово-технічної і військово-промислової політики, військово-технічного співробітництва, неврегульованість питань визначення державних замовників щодо розроблення та виконання державних цільових програм реформування та розвитку;

відсутність державного регулювання та недостатня підтримка стратегічно важливих для оборони, безпеки і економіки держави наукових установ і промислових підприємств з метою переходу від сировинної моделі побудови економіки держави до моделі інноваційного розвитку, задоволення потреб Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, в озброєнні, військовій і спеціальній техніці;

відсутність технологічно замкнених циклів виробництва більшості видів озброєння та військової техніки, руйнування традиційної науково-технічної і виробничої кооперації, низькі темпи проведення диверсифікації закупівель товарів військового призначення та подвійного використання;

критичне фізичне і моральне зношення основних виробничих фондів, низька ефективність використання науково-виробничої бази, значна енергоємність виробництв, технологічне відставання від провідних держав світу, критичний фінансово-економічний стан більшості підприємств, низька рентабельність виробництва, відсутність обігових коштів і брак інвестиційних ресурсів, недостатня ємність внутрішнього ринку оборонної продукції, що значно ускладнює її реалізацію на зовнішньому ринку;

критичний стан забезпечення підприємств оборонно-промислового комплексу висококваліфікованими робітничими, технічними та інженерними кадрами.

III. Цілі та основні завдання воєнної політики

14. Україна прагне підтримувати дружні відносини з усіма державами світу на основі міжнародних договорів, укладених на принципах рівноправності, невтручання у внутрішні справи, взаємоповаги до незалежності, суверенітету та територіальної цілісності.

15. Головною метою воєнної політики України є створення умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України.

16. Основними цілями у сфері воєнної політики України є:

відбиття збройної агресії Російської Федерації проти України;

забезпечення обороноздатності України на рівні, достатньому для запобігання виникненню збройного конфлікту, а у разі збройного конфлікту – для його локалізації і нейтралізації;

участь України у реалізації спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу;

удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, гідне сприйняття України на міжнародному рівні та відповідає критеріям членства України в ЄС і НАТО.

17. Виходячи із засад внутрішньої і зовнішньої політики, з урахуванням характеру актуальних загроз національній безпеці основними завданнями воєнної політики України у найближчий час і в середньостроковій перспективі є:

локалізація та нейтралізація у найкоротший строк воєнно-політичної кризи у східних регіонах України, запобігання її переростанню у масштабну збройну агресію;

ліквідація не передбачених законом збройних формувань та відновлення повного контролю державного кордону України;

відновлення престижу військової служби;

інтегрування добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції в Донецькій і Луганській областях, забезпеченні її проведення, до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;

реформування Збройних Сил України з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав – членів НАТО;

удосконалення системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, у тому числі забезпечення створення необхідної кількості підготовленого військового резерву;

збереження в умовах збройного протистояння та реальної загрози агресії змішаного принципу комплектування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань з поступовим збільшенням кількості військовослужбовців за контрактом у складі бойових військових частин.

Комплектування не бойових військових частин та посад, що не визначають боєздатність у бойових військових частинах, здійснюватиметься переважно військовослужбовцями строкової служби та призваними на військову службу за призовом під час мобілізації (у разі прийняття рішення про мобілізацію);

дотримання принципу незалучення військовослужбовців строкової служби до участі у бойових діях;

створення єдиної системи видової розвідки з відповідною інфраструктурою отримання та обробки інформації в режимі часу, наближеного до реального;

створення **цілісного сектору безпеки і оборони** держави як головного елемента системи забезпечення воєнної безпеки, інтеграція спроможностей його складових для своєчасного і ефективного реагування на наявні та потенційні загрози;

забезпечення підвищення спроможностей сил оборони, необхідних для досягнення цілей воєнної політики;

підвищення спроможностей вітчизняного оборонно-промислового комплексу за рахунок впровадження новітніх військових технологій, створення максимально можливих замкнених циклів розроблення і виробництва найважливіших зразків озброєння, спеціальної і військової техніки, використання можливостей військово-технічного співробітництва з державами – стратегічними партнерами України;

удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері;

попередження та ефективна протидія інформаційно-психологічним впливам іноземних держав, спрямованим на підрив обороноздатності, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, провокування міжетнічних та міжконфесійних конфліктів в Україні;

забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, учасників антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях та членів їх сімей;

удосконалення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони держави відповідно до стандартів ЄС та НАТО;

підвищення рівня координованості складових сектору безпеки і оборони та вдосконалення механізмів їх консолідованого розвитку та посилення відповідних оперативних спроможностей для забезпечення воєнної безпеки.

Визначені цілі та завдання воєнної політики відповідають сучасному стану і середньостроковому прогнозу воєнно-політичної обстановки та можуть уточнюватися з урахуванням змін безпекового середовища, умов соціально-економічного розвитку України, спроможностей сил оборони.

18. Після відновлення територіальної цілісності України **основна мета** воєнної політики полягатиме в запобіганні виникненню нових збройних конфліктів, системному зміцненні обороноздатності держави, підвищенні ролі та авторитету України на міжнародній арені.

Україна підтримуватиме такий рівень обороноздатності, який одночасно з повним використанням можливостей щодо мирного врегулювання міждержавних суперечностей відповідатиме рівню воєнних загроз та водночас забезпечуватиме воєнно-стратегічний паритет у регіоні.

19. Підготовка оборони України за змістом, спрямованістю і масштабом здійснюється відповідно до Закону України «Про оборону України». Підготовка сил оборони України орієнтується на ведення ними як оборонних, так і контрнаступальних та наступальних дій. Згідно з цим розробляються програми та плани бойової і оперативної підготовки, бойові статути і настанови Збройних Сил України.

20. Головним принципом застосування сил оборони у воєнному конфлікті є активна оборона з метою завдання противнику поразки та примушення його до припинення воєнних (бойових) дій. Особлива увага приділяється обороні найбільш важливих в оперативно-стратегічному значенні рубежів і районів, зон, адміністративно-політичних і економічних центрів, небезпечних ділянок Чорноморського і Азовського узбережжя, комунікацій.

21. Оборона України шляхом проведення спільних операцій сил оборони поєднується з територіальною обороною, організовується опір на тимчасово захоплених ворогом територіях. Основою сил територіальної оборони є підрозділи Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення.

22. Під час реалізації оборонних заходів органами управління та силами єдиної державної системи цивільного захисту забезпечується ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій, спричинених застосуванням зброї, та захист населення і територій від наслідків ведення воєнних дій.

23. Ураховуючи наявність на території України та сусідніх держав екологічно небезпечних об'єктів, а також певну ймовірність застосування у війні з боку противника зброї масового знищення, сили безпеки і оборони та населення України готуються до дій в умовах радіаційного, хімічного забруднення та бактеріологічного зараження, великих пожеж і значних зон затоплення.

24. Україна не виключає можливості застосування воєнної сили також для локалізації та ліквідації внутрішнього збройного конфлікту. Для ліквідації внутрішнього збройного конфлікту Україна залучає Збройні Сили України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державну спеціальну службу транспорту, інші утворені відповідно до законів України військові формування, а також правоохоронні органи спеціального призначення згідно з Конституцією і законами України.

25. Рішення щодо застосування (залучення) Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення у разі зовнішньої агресії,

внутрішнього збройного конфлікту чи масштабних проявів тероризму приймає Президент України згідно зі своїми повноваженнями.

26. **Збройні Сили України**, інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні органи спеціального призначення мають бути також готовими відповідно до рішень Ради Безпеки ООН та міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, до участі в багатонаціональних операціях з підтримання миру і безпеки та гуманітарних операціях під егідою уповноважених на це міжнародних організацій, а також в антитерористичних операціях на території держави та поза її межами, заходах боротьби з піратством, неконтрольованим розповсюдженням зброї масового ураження, реалізації інших завдань, визначених законами України.

28. Україна вважатиме своїм воєнним противником іншу державу (коаліцію держав), дії якої (яких) кваліфікуються законами України або міжнародно-правовими актами як збройна агресія. На сьогодні **воєнним противником** Україна вважає **Російську Федерацію**.

Потенційним воєнним противником Україна визнаватиме державу (коаліцію держав), дії або наміри якої (яких) матимуть ознаки загрози застосування воєнної сили проти України.

29. В умовах, що склалися через агресивні дії Російської Федерації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі та інспірування і підтримку нею сепаратистського руху у східних регіонах України, підготовка держави до оборони здійснюється одночасно з веденням бойових дій проти не передбачених законом збройних формувань. У ході відбиття агресії продовжується нарощування оборонних можливостей держави шляхом переведення економіки і системи воєнного та державного управління на функціонування в умовах особливого періоду, мобілізація додаткових ресурсів.

30. Найвищий ступінь небезпеки має загроза державному суверенітету та територіальній цілісності України. Головною такою загрозою є ймовірність великомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України.

Усунення (мінімізація) цієї загрози, забезпечення відсічі збройній агресії Російської Федерації та створення умов для відновлення територіальної цілісності України потребує мобілізації всіх політичних, економічних, воєнних та соціальних можливостей держави і суспільства, що передбачає комплексне планування дій, централізоване керівництво та координацію зусиль складових сектору безпеки і оборони, державних і громадських організацій, об'єднаних спільними цілями.

31. Україна залишає за собою право на використання з метою відбиття збройної агресії всіх можливих форм, способів та наявних засобів збройної боротьби, а також завдання ударів противнику на його території з дотриманням принципів і норм міжнародного права.

32. Як основу кризового реагування на воєнні загрози та недопущення ескалації воєнних конфліктів Україна розглядає такі основні заходи і дії:

- використання можливостей Ради Безпеки ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, інших міжнародних структур, які несуть відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, застосування кризового консультативного механізму відповідно до положень Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, підписаної 9 липня 1997 року;

- взаємоузгоджене використання політико-дипломатичних, інформаційних та силових інструментів держави для протидії деструктивному тиску агресора на Україну та примушення його до дотримання норм міжнародного права та власних зобов'язань;

- посилення розвідувальної діяльності в інтересах підготовки та проведення Україною стратегічних комунікацій, контрпропагандистських заходів та інформаційно-психологічних операцій;

- підвищення ефективності спеціальних інформаційних заходів впливу в районі проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях і на тимчасово окупованій території та зосередження сил і засобів для організації ефективної протидії проведенню ворожих інформаційно-психологічних операцій проти України;
- своєчасне введення воєнного або надзвичайного стану в державі чи в окремих її місцевостях, проведення загальної або часткової мобілізації, повного або часткового розгортання Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення та приведення їх у готовність до виконання завдань;
- здійснення заходів щодо територіальної оборони і цивільного захисту;
- посилення охорони та захисту державного кордону України;
- локалізація та нейтралізація воєнного конфлікту з метою недопущення його ескалації;
- координація відповідно до законодавства діяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування і громадян в інтересах ліквідації воєнного конфлікту і відсічі збройній агресії;
- переведення національної економіки, окремих її галузей, підприємств і комунікацій на функціонування в умовах особливого періоду.

V. Шляхи досягнення цілей воєнної політики України

46. Визначальним фактором зміцнення воєнної безпеки є реформування сил оборони. Реформування Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення здійснюється з метою створення ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою сил оборони, здатних гарантовано забезпечити оборону держави.

47. Формування національних оборонних спроможностей буде здійснюватися шляхом:

- удосконалення законодавства з питань оборони України, належного унормування діяльності у воєнній сфері та адаптації базових законодавчих, концептуальних і програмних документів з питань оборони до сучасних реалій;
- покращення взаємодії і координації дій органів державної влади і складових сектору безпеки і оборони з урахуванням особливостей сучасної збройної боротьби, у ході якої широко використовуються не лише традиційні військові операції (дії), але й різноманітні невоєнні сили та засоби;
- створення та впровадження єдиної стратегії комунікацій суб'єктів сектору безпеки та оборони, визначення єдиного органу для координації та контролю її реалізації;
- удосконалення системи кризового планування та управління у сфері оборони, впровадження стандартів управління військами, прийнятих у державах – членах НАТО, із забезпеченням постійної готовності органів управління до виконання завдань, їх регулярних навчань і тренувань, а також децентралізованого стилю управління;
- удосконалення аналітичних спроможностей та взаємозв'язків на державному рівні, модернізації системи воєнної розвідки на стратегічному та оперативно-тактичному рівнях, приведення систем воєнної розвідки та військової контррозвідки у відповідність із стандартами НАТО;
- уточнення функцій і завдань, перегляду структури і чисельності сил оборони, зокрема Збройних Сил України та їх функціональних структур – сил негайного реагування, сил нарощування, сил резерву, сил і засобів бойового чергування;
- удосконалення засад застосування та підготовки сил оборони до дій в умовах сучасної війни;

- відновлення військової інфраструктури, перегляду місць дислокації військових частин і з'єднань Збройних Сил України та інших складових сил оборони з урахуванням посилення постійної військової присутності у східних та південних регіонах України;
- розвитку в рамках створення перспективної системи управління сектором безпеки і оборони системи управління Збройними Силами України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, а також правоохоронними органами спеціального призначення для забезпечення надійного управління військами (силами) в особливий період без перебудови та проведення масштабних організаційних заходів, забезпечення більш високого рівня готовності системи управління порівняно із рівнем готовності підпорядкованих військ (сил);
 - упереджувального забезпечення високого рівня бойової підготовки особового складу та бойового злагодження військових підрозділів із наступним виконанням ними реальних бойових завдань;
 - пріоритетного розвитку Сил спеціальних операцій Збройних Сил України відповідно до стандартів НАТО;
 - упровадження прийнятих у НАТО стандартів бюджетного планування з метою підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів, забезпечення у повному обсязі ключових спроможностей сил оборони, які визначають їх здатність до перемоги у збройному конфлікті;
 - забезпечення готовності системи фінансування сил оборони у кризовий період, формування і налагодження процедур фінансування з урахуванням додаткових джерел, ефективного управління резервами, здійснення протидії корупції;
 - створення єдиної ефективної системи логістики і постачання сил оборони як у мирний, так і воєнний час (особливий період) для максимально оперативного і належного задоволення їх потреб з централізованою закупівлею матеріально-технічних засобів;
 - створення єдиної уніфікованої системи підготовки персоналу для сил оборони з урахуванням досвіду держав – членів НАТО, цивільного сектору і бізнесу;
 - реформування системи військової освіти і підготовки кадрів, підвищення престижу військової служби, поліпшення фінансового і соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей;
 - реформування державної системи мобілізації та мобілізаційної підготовки на основі базових європейських підходів та з урахуванням набутого досвіду у формуванні оперативного мобілізаційного резерву першої черги, що дасть змогу швидко нарощувати сили під час кризової ситуації, із завчасним передбаченням необхідних для цього витрат;
 - підвищення бойового потенціалу, відновлення справності, продовження ресурсу, проведення модернізації, створення нових систем і уніфікації зразків озброєння та військової техніки Сухопутних військ та Повітряних Сил Збройних Сил України;
 - відродження військово-морського потенціалу держави, розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України, які мають бути здатними обороняти берегову лінію Чорного та Азовського морів, виключну (морську) економічну зону, а також залучатися до міжнародних операцій НАТО і ЄС;
 - ефективного використання двостороннього та багатостороннього співробітництва з партнерами та союзниками у військовій сфері, у тому числі шляхом отримання військової допомоги від них;
 - модернізації військової системи охорони здоров'я у напрямі концентрації зусиль на заходах з медичного забезпечення військ (сил) у можливих конфліктах з максимальною її інтеграцією із цивільною системою охорони здоров'я;
 - посилення спроможностей територіальної оборони, забезпечення її ефективного функціонування;
 - удосконалення єдиної державної системи цивільного захисту, приведення її у відповідність із стандартами ЄС та забезпечення ефективного функціонування, а також

оснащення сил цивільного захисту сучасними видами техніки, засобами та спорядженням;

– розроблення комплексного нормативного документа щодо проведення спеціальних інформаційних операцій, передбачивши узгодження понятійного апарату, визначення профільних структурних підрозділів державних органів та їх завдань і повноважень у мирний, воєнний час.

48. Будуть запроваджені стандарти етики для військовослужбовців, зокрема щодо цінності людського життя і здоров'я, насамперед стосовно особового складу бойових підрозділів.

49. Чисельність і структура сил оборони та їх складових визначатиметься з урахуванням стану безпекового середовища та потреб оборони України, необхідності відсічі збройній агресії Російської Федерації і запобігання очікуваним конфліктам, а також фінансово-економічних можливостей держави. Сили оборони намагатимуться забезпечити спроможності, які передусім визначають їх здатність до збройного захисту України та відбиття збройної агресії у східних регіонах України.

50. Збройні Сили України у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки і оборони дотримуватимуться прийнятих у державах – членах ЄС і НАТО стандартів щодо діяльності і розподілу функцій та основних завдань.

– Головна роль у забезпеченні воєнної безпеки України належить Збройним Силам України.

У розв'язанні завдань із забезпечення воєнної безпеки України, підготовки її до збройного захисту інші складові сектору безпеки і оборони з урахуванням компетенції, визначеної законом, відіграватимуть таку роль:

51. Збройні Сили України взаємодіятимуть з іншими складовими сектору безпеки і оборони у виконанні визначених для них завдань та уникатимуть дублювання функцій і завдань своїх структурних підрозділів з функціями і завданнями підрозділів інших складових сил безпеки і оборони.

Збройні Сили України залучатимуться до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, боротьби з тероризмом і піратством, посилення охорони державного кордону України, суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні і континентального шельфу України та їх правового оформлення, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим країнам, а також братимуть участь у міжнародному військовому співробітництві, спільних операціях з НАТО.

52. Для розв'язання завдань із забезпечення воєнної безпеки України сили оборони та їх складові будуть взаємодіяти та координувати діяльність між собою та з іншими складовими сектору безпеки і оборони, державними органами, органами місцевого самоврядування, неурядовими організаціями та об'єднаннями, зокрема волонтерськими, установами і підприємствами, у тому числі оборонно-промислового комплексу, громадянами, відповідними суб'єктами інших держав.

Рівень взаємодії між складовими сил оборони та органами державної влади буде підвищено на основі утворення постійних і тимчасових міжвідомчих органів.

53. Відмова України від одного з найпотужніших у світі ядерного арсеналу дає їй право розраховувати на підтримку з боку міжнародної спільноти у розвитку конвенційних оборонних можливостей, що гарантуватимуть Україні воєнну безпеку, у тому числі шляхом отримання сучасних технологій та спільної розробки новітніх озброєнь, утворення військових союзів та отримання закордонної воєнної допомоги, участі у побудові регіональних систем протиракетного захисту.

Зовнішні гарантії безпеки України створюватимуться шляхом формування мережі союзництва як з окремими державами та регіональними організаціями (шляхом

укладення угод про спільну оборону або військову допомогу), так і з міжнародними безпековими організаціями (шляхом участі у застосуванні механізмів колективної безпеки).

Водночас у середньостроковій перспективі Україна використовуватиме насамперед власні можливості та залишає за собою право обирати спосіб гарантування державного суверенітету і територіальної цілісності.

54. Україна вважає, що кожна держава має право гарантувати власну безпеку шляхом інтеграції в такі безпекові структури, які найбільш відповідають її інтересам.

З відмовою від політики позаблоковості Україна вибудовує нові підходи до забезпечення національної безпеки, надаватиме пріоритет участі в удосконаленні та розвитку євроатлантичної та європейської систем колективної безпеки. Для цього Україна буде інтегруватися до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС, а також поглиблювати співпрацю з НАТО для досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації.

55. Пріоритетним завданням поглиблення співпраці з НАТО є досягнення до 2020 року повної сумісності Збройних Сил України з відповідними силами держав – членів НАТО.

Поглиблення співпраці з НАТО передбачає:

- розвиток багатосторонніх відносин у рамках сучасних механізмів НАТО, зокрема в рамках Спільної з ЄС політики безпеки і оборони, Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, програми «Партнерство заради миру», Концепції оперативних можливостей НАТО (КОМ/ОСС), Процесу планування та оцінки Сил НАТО (ШПОС/PARP) і середземноморського діалогу;

- розвиток двосторонніх відносин України з державами – членами НАТО;
- надійне виконання взятих на себе партнерських зобов'язань, взяття на себе пропорційної частки відповідальності у спільних з НАТО операціях;

- неупереджений і прозорий аналіз реформ у Збройних Силах України з метою впровадження стандартів НАТО, забезпечення мобільності Збройних Сил України та оперативності їх розгортання;

- забезпечення підготовленості особового складу, технічної сумісності озброєння, військової та спеціальної техніки, а також оперативної сумісності підрозділів Збройних Сил України і держав – членів НАТО в рамках Програми перевірки та зворотного зв'язку Концепції оперативних можливостей НАТО (КОМ/ОСС).

56. Україна дотримуватиметься прийнятих у державах – членах НАТО таких принципів ведення бойових дій:

гуманність – відповідність (не перевищення) рівня збройного насильства загальнолюдським цінностям і нормам міжнародного гуманітарного права, а також поставленій меті бойових дій;

готовність – завчасне забезпечення рівня готовності сил та засобів до виконання завдань за призначенням відповідно до умов бойової обстановки;

цілеспрямованість (вибір та підтримка досягнення цілей) – єдність і однозначність мети бойових дій, що є запорукою їх успіху;

безпека – постійна підтримка оперативного середовища з метою забезпечення необхідної свободи дій для досягнення цілей;

несподіваність – наслідок непередбачуваних дій, що забезпечує розгубленість противника, втрату ним оперативної, тактичної рівноваги та єдності управління;

концентрація зусиль – вирішальне синхронізоване застосування об'єднаних сил та засобів для досягнення головної мети бойових дій;

економія зусиль – розумне використання наявних спроможностей для досягнення поставленої мети з уникненням зайвого перевищення;

гнучкість – здатність оперативно змінювати склад сил та засобів, форми і способи їх бойового застосування відповідно до змін обстановки без втрати бойових спроможностей;

співпраця – докладання об'єднаних координованих зусиль сил та засобів з метою максимально повного використання їх спроможностей;

постійність – створення та застосування сил і засобів, здатних забезпечити безперервний вплив на противника, позбавлення його свободи маневру і можливості відновлення сил.

58. Україна у коротко- та середньостроковій перспективі паралельно із забезпеченням технічної та оперативної сумісності сил оборони із збройними силами держав – членів НАТО здійснюватиме трансформацію й адаптацію документів оборонного планування, оперативного і бойового управління, статутів і настанов до стандартів НАТО з урахуванням досвіду антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях.

60. Поглиблення співпраці з НАТО, надійне виконання взятих на себе партнерських зобов'язань, трансформація й адаптація документів оборонного планування, оперативного і бойового управління та досягнення повної сумісності сил оборони України з відповідними силами держав – членів НАТО сприятимуть досягненню необхідних критеріїв для набуття Україною повноправного членства в НАТО.

VI. Фінансування потреб оборони

61. Для досягнення цілей Воєнної доктрини загальний обсяг видатків на оборону має становити не менше трьох відсотків запланованого обсягу валового внутрішнього продукту на відповідний рік.

VIII. Прикінцеві положення

66. Воєнна доктрина є основою для підготовки та прийняття воєнно-політичних, воєнно-стратегічних, воєнно-економічних і військово-технічних рішень, розроблення відповідних концепцій та програм.

67. Реалізація положень Воєнної доктрини забезпечується Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України, Кабінетом Міністрів України, іншими органами державної влади відповідно до повноважень, визначених Конституцією та законами України.

Закон України № 2268

«Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій і Луганській областях

Витяг:

- Не визнаючи тимчасову окупацію Російською Федерацією частини території України,

- виходячи з положень Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Про територіальну цілісність України» від 27 березня 2014 року № 68/262, які підкреслюють нелегітимність проведення в Автономній Республіці Крим референдуму та закликають міжнародне співтовариство не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим і міста Севастополя на основі результатів зазначеного референдуму,

- беручи до уваги резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Стан справ у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» від 19 грудня 2016 року № 71/205 та від 19 грудня 2017 року №

72/190, які визнають Автономну Республіку Крим та місто Севастополь територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією,

- підтверджуючи невіддільне суверенне право України на відновлення і збереження її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону, включаючи територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя,

- відзначаючи, що збройна агресія Російської Федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а також шляхом організації та підтримки терористичної діяльності,

- беручи до уваги, що Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації, що складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих Міністерству оборони Російської Федерації, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам Російської Федерації, радників, інструкторів та іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також за допомогою окупаційної адміністрації, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні Російській Федерації самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України,

- відзначаючи, що дії Російської Федерації на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя **грубо порушують принципи та норми міжнародного права**, зокрема шляхом: систематичного недодержання режиму припинення вогню та продовження обстрілів цивільних об'єктів та інфраструктури, що спричиняють численні жертви серед цивільного населення, військовослужбовців Збройних Сил України; продовження практики протиправного затримання і утримання громадян України на тимчасово окупованих територіях, їх незаконного вивезення та утримання на території РФ; намагань поширити російське законодавство, у тому числі податкове, на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, висування незаконних вимог щодо перереєстрації підприємств та стягнення коштів на користь окупаційної адміністрації Російської ; запровадження російського рубля як єдиної валюти; свавільного застосування російських освітніх стандартів у навчальних закладах, запровадження на підприємствах «зовнішнього управління» та визнання незаконних ідентифікаційних документів та реєстраційних знаків транспортних засобів на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя; організації та здійснення насильницьких зникнень, катувань, нелюдського поводження або покарання, позасудових страт стосовно цивільного населення, українських військовослужбовців та заручників,

- залишаючись відданою курсу політико-дипломатичного врегулювання конфліктів на основі принципів і норм міжнародного права та Статуту ООН,

підтверджуючи невіддільне суверенне право України на самооборону відповідно до статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй,

- враховуючи те, що особливості правового режиму на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя ся Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»,

приймає цей Закон, що має на меті визначити особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Стаття 1. Тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях на день ухвалення цього Закону визнаються частини території України, в

межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль, а саме:

1) сухопутна територія та її внутрішні води у межах окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей;

2) внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території, визначеної пунктом 1 цієї частини;

3) надра під територіями, визначеними пунктами 1 і 2 цієї частини, та повітряний простір над цими територіями.

Межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях, визначаються Президентом України за поданням Міністерства оборони України, підготовленим на основі пропозицій Генерального штабу Збройних Сил України.

Стаття 2. Правовий статус тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також правовий режим на зазначених територіях визначаються цим Законом, «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, принципами та нормами міжнародного права.

Тимчасова окупація Російською Федерацією територій України, визначених ч. 1 цього Закону, незалежно від її тривалості є незаконною і не створює для Російської Федерації жодних територіальних прав.

Діяльність збройних формувань Російської Федерації та окупаційної адміністрації Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, що суперечить нормам міжнародного права, є незаконною, а будь-який виданий у зв'язку з такою діяльністю акт є недійсним і не створює жодних правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, які додаються відповідно до заяви про державну реєстрацію народження особи та заяви про державну реєстрацію смерті особи.

Відповідальність за матеріальну чи нематеріальну шкоду, завдану Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, покладається на Російську Федерацію відповідно до принципів і норм міжнародного права.

У межах тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях діє особливий порядок забезпечення прав і свобод цивільного населення, визначений цим Законом, іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, принципами та нормами міжнародного права.

За фізичними особами незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального правового статусу та за юридичними особами зберігається право власності, інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, якщо таке майно набуто відповідно до законів України.

За державою Україна, територіальними громадами сіл, селищ, міст, розташованих на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічного права зберігається право власності, інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки.

Визначений Законом «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» порядок регулювання правочинів та реалізації прав суб'єктів, визначених частинами шостою і сьомою цієї статті, поширюється з урахуванням необхідних змін (*mutatis mutandis*) на тимчасово окуповані території України у Донецькій та Луганській областях, крім порядку в'їзду осіб на

тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях та виїзду з них, що встановлюється відповідно до цього Закону, та порядку територіальної підсудності справ, підсудних розташованим на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях судам, що встановлюється відповідно до Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції».

Стаття 3. Державна політика із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях базується на Конституції та законах України, міжнародних договорах, принципах і нормах міжнародного права.

Стаття 4. Цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях є:

- 1) звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу;
- 2) захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- 3) забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України.

Стаття 5. Для забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях органи державної влади та їх посадові особи:

- 1) вживають заходів для захисту прав і свобод цивільного населення;
- 2) здійснюють із додержанням міжнародних зобов'язань України, міжнародних договорів, принципів і норм міжнародного права політико-дипломатичні, санкційні та інші заходи з метою відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно визнаного державного кордону;
- 3) *вживають заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;*
- 4) розвивають із залученням ресурсів держави та міжнародної допомоги оборонний і безпековий потенціал України з метою відсічі збройній агресії Російської Федерації;
- 5) використовують механізми двосторонньої міжнародної співпраці, міжнародних організацій та міжнародних судових інстанцій з метою збереження та посилення санкцій, що застосовуються щодо Російської Федерації членами міжнародного співтовариства.

Стаття 6. Основними *напрямами захисту прав і свобод* цивільного населення на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях є:

- 1) захист основоположних політичних і громадянських прав і свобод людини;
- 2) вжиття заходів для звільнення Російською Федерацією, окупаційною адміністрацією Російської Федерації всіх незаконно затриманих, утримуваних громадян України;
- 3) сприяння забезпеченню відновлення порушених матеріальних прав;
- 4) сприяння забезпеченню соціально-економічних, екологічних та культурних потреб, зокрема шляхом реалізації заходів, визначених центральним органом виконавчої влади України, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій, на виконання відповідних рішень Кабінету Міністрів України;
- 5) надання правової та гуманітарної допомоги, у тому числі із залученням міжнародної допомоги, зокрема надання медичних та соціальних послуг на контрольованих Україною територіях;
- 6) сприяння підтриманню культурних зв'язків;
- 7) забезпечення доступу до навчальних закладів та засобів масової інформації України.

Порядок в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території в Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій встановлюється відповідно до цього Закону.

Україна не несе відповідальності за незаконні дії Російської Федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях або за прийняті ними незаконні рішення.

Стаття 7. Російська Федерація як держава-окупант відповідно до Другого Додаткового Протоколу до Женевських Конвенцій від 8 червня 1977 року несе відповідальність за порушення захисту прав цивільного населення.

Факт остаточного виведення та повної відсутності всіх збройних формувань Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях у порядку, визначеному цим Законом, встановлюється Міністром оборони України та Міністром внутрішніх справ України шляхом спільного подання Президентові України, який виключно на цій підставі приймає відповідне рішення.

Стаття 8. Для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях:

1) Генеральним штабом Збройних Сил України за погодженням з відповідними керівниками залучаються та використовуються сили і засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби) Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України, військової прокуратури, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а також працівники закладів охорони здоров'я;

2) у зонах безпеки, прилеглих до району бойових дій діє особливий порядок, що передбачає надання органам сектору безпеки і оборони, іншим державним органам України спеціальних повноважень, необхідних для здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації. *Межі зон безпеки, прилеглих до району бойових дій, визначаються начальником Генерального штабу - Головнокомандувачем Збройних Сил України за поданням Командувача об'єднаних сил.*

Забезпечення Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, військової прокуратури, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, працівників закладів охорони здоров'я необхідними засобами і ресурсами здійснюється Кабінетом Міністрів України.

Початок та завершення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях визначаються окремими рішеннями Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

Стаття 9. Стратегічне керівництво силами та засобами Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України.

Керівництво силами та засобами Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації безпосередньо у Донецькій та Луганській областях,

здійснює Командувач об'єднаних сил, який призначається Президентом України за поданням начальника Генерального штабу - Головнокомандувача Збройних Сил України.

Військовослужбовці, працівники правоохоронних органів та інші особи, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, на час проведення таких заходів підпорядковуються Командувачу об'єднаних сил, рішення якого є обов'язковими до виконання.

Втручання будь-яких осіб незалежно від посади в управління заходами із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях не допускається.

Стаття 10. У разі розширення збройної агресії Російської Федерації за межі Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Донецької та Луганської областей для її відсічі і стримування в будь-який час і на будь-якій частині території України залучаються і використовуються сили та засоби, зазначені Законом.

Стаття 11. Правовою підставою для відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та відновлення територіальної цілісності України є Конституція України, законодавство України та ст. 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 12. В'їзд осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзд осіб, переміщення товарів з таких територій здійснюються через контрольні пункти в'їзду-виїзду.

Командувач об'єднаних сил у разі реальної загрози життю та здоров'ю осіб, які перетинають лінію розмежування, має право обмежити в'їзд цих осіб на тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей на період існування цієї загрози.

Порядок в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів із таких територій визначаються Кабінетом Міністрів України.

Перебування в районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях осіб, не залучених до проведення таких заходів, може тимчасово бути обмежено на період проведення таких заходів Командувачем об'єднаних сил.

Законні вимоги посадових осіб, залучених до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, є обов'язковими для громадян і посадових осіб.

З метою забезпечення життєво важливих інтересів суспільства і держави під час відсічі збройної агресії у зонах безпеки, прилеглих до району бойових дій, військовослужбовці, працівники правоохоронних органів та особи, залучені до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, **мають право:**

1) застосовувати у разі крайньої необхідності зброю і спеціальні засоби до осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення чи інші дії, що перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до виконання заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, або дії, пов'язані з несанкціонованою спробою проникнення в район здійснення зазначених заходів;

2) затримувати і доставляти осіб, зазначених у пункті 1 цієї частини, до органів Національної поліції України;

3) перевіряти у громадян і посадових осіб документи, що посвідчують особу, а в разі відсутності документів - затримувати їх для встановлення особи;

4) здійснювати особистий огляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться;

5) тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях та дорогах, не допускати транспортні засоби, громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, виводити громадян з окремих ділянок місцевості та об'єктів, відбуксировувати транспортні засоби;

6) входити (проникати) в житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій, перевіряти транспортні засоби для виконання заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

7) використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їхньою згодою), підприємствам, установам та організаціям, крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій.

Стаття 13. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Цим Законом Верховна Рада України відповідно до п.9 частини першої статті 85 Конституції України схвалює рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, що приймається для відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях і забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Закон України «Про національну безпеку України» Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241)

Цей Закон відповідно до Конституції України визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. Наведені в цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

1) **воєнний конфлікт** - форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт;

2) **воєнна безпека** - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз;

3) **громадська безпека і порядок** - захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз;

4) **державна безпека** - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру;

5) **демократичний цивільний контроль** - комплекс здійснюваних правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і

оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України;

6) **загрози національній безпеці України** - явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України;

7) **збройний конфлікт** - збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт);

8) **комплексний огляд сектору безпеки і оборони** - процедура оцінювання стану і готовності складових сектору безпеки і оборони до виконання завдань за призначенням, за результатами якої розробляються та уточнюються концептуальні документи розвитку складових сектору безпеки і оборони та визначаються заходи, спрямовані на досягнення ними необхідних спроможностей до виконання завдань за призначенням у поточних і прогнозованих умовах безпекового середовища;

9) **національна безпека України** - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз;

10) **національні інтереси України** - життя важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян;

11) **оборонний огляд** - процедура оцінювання стану і готовності сил оборони до виконання завдань з оборони України, стану їх кадрового, фінансового, матеріально-технічного та інших видів забезпечення;

12) **оборонне планування** - складова частина системи державного стратегічного планування, що здійснюється з метою забезпечення обороноздатності держави шляхом визначення пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, їх спроможностей, озброєння та військової техніки, інфраструктури, підготовки військ (сил), а також розроблення відповідних концепцій, програм і планів з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та фінансово-економічних можливостей держави;

13) **оборонно-промисловий комплекс України** - сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами;

14) **огляд оборонно-промислового комплексу України** - процедура оцінювання стану і готовності оборонно-промислового комплексу стосовно задоволення потреби сектору безпеки і оборони в озброєнні, військовій та спеціальній техніці;

15) **планування у сфері національної безпеки** - функція державного управління з визначення пріоритетів, завдань і заходів із забезпечення національної безпеки України, збалансованого розвитку складових сектору безпеки і оборони на основі оцінки безпекової обстановки та з урахуванням фінансово-економічних можливостей держави;

16) **сектор безпеки і оборони** - система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем за функціональним призначенням спрямована на захист

національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України;

17) **сили безпеки** - правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які покладено функції із забезпечення національної безпеки України;

18) **сили оборони** - Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військової формивання, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які покладено функції із забезпечення оборони держави;

19) **Стратегія національної безпеки України** - документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки;

20) **Стратегія воєнної безпеки України** - документ, у якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів;

22) **Стратегічний оборонний бюлетень України** - документ оборонного планування, що розробляється за результатами оборонного огляду та визначає основні напрями реалізації воєнної політики України, стратегічні цілі розвитку та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів;

23) **Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України** - документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту і визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз;

Розділ II

ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Стаття 2. Правова основа державної політики у сферах національної безпеки і оборони

1. Правову основу державної політики у сферах національної безпеки і оборони становлять Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти.

Стаття 3. Принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони

1. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій.

2. *Основними принципами*, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

3. *Фундаментальними національними інтересами України є:*

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

4. *Державна політика* у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо.

5. Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України.

Розділ III

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ

Стаття 4. Засади демократичного цивільного контролю

1. У межах повноважень сектор безпеки і оборони підлягає демократичному цивільному контролю (далі - цивільний контроль).

Система цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського контролю.

2. Цивільний контроль здійснюється за принципами верховенства права, законності, підзвітності, прозорості, ефективності та результативності.

4. Предметом цивільного контролю є:

1) дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина;

2) зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони;

3) стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період;

4) ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони.

Стаття 5. Контроль, що здійснюється Президентом України

1. Відповідно до Конституції України Президент України здійснює контроль за сектором безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України та створювані ним у разі необхідності консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби.

Стаття 6. Контроль, що здійснюється Верховною Радою України

1. Верховна Рада України здійснює парламентський контроль та приймає закони України, які визначають і регулюють діяльність органів сектору безпеки і оборони та їхні повноваження, а також затверджує відповідні бюджетні асигнування та приймає рішення щодо звіту про їх використання.

3. Для вивчення, підготовки і попереднього розгляду окремих питань у сферах національної безпеки і оборони, а також діяльності сектору безпеки і оборони Верховна Рада України в межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії, а для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, - тимчасові слідчі комісії, які діють у порядку, встановленому законом.

4. Відповідно до Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, повноваження якого визначаються законом.

Стаття 7. Контроль, що здійснюється Кабінетом Міністрів України

1. Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції і законів України здійснює контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони, звітує з цих питань перед Президентом України і Верховною Радою України.

3. Центральні органи виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування, розвідувальні та правоохоронні органи:

- 1) забезпечують цивільний контроль у межах своїх повноважень;
- 2) створюють необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами цивільного контролю передбачених законами повноважень;
- 3) забезпечують об'єктивне і своєчасне інформування Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України про стан справ у підпорядкованих органах сектору безпеки і оборони;
- 4) інформують із цих питань громадськість у порядку, визначеному цим та іншими законами України.

Для здійснення цивільного контролю органи місцевого самоврядування можуть утворювати депутатські комісії, а в місцевих органах виконавчої влади можуть створюватися відповідні підрозділи.

Стаття 9. Судовий контроль

1. Рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, посадових і службових осіб можуть бути оскаржені в суді.

2. Контроль за виконанням судових рішень здійснюють суди.

Стаття 10. Громадський контроль

1. Громадяни України беруть участь у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів. Сфера громадського контролю може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю».

2. Громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантується можливість:

- 1) отримувати в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складових сектору безпеки і оборони, інформацію з питань діяльності складових сектору безпеки і оборони, крім інформації з обмеженим доступом;
- 2) здійснювати дослідження з питань національної безпеки і оборони, публічно презентувати їх результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо;
- 3) проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам;

4) брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань діяльності і розвитку сектору безпеки і оборони, питань правового і соціального захисту військовослужбовців та працівників розвідувальних та правоохоронних органів, зокрема звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей.

3. Засоби масової інформації, висвітлюючи питання національної безпеки і оборони, інформують суспільство про стан захисту національних інтересів України.

Стаття 11. Відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку України

1. Посадові особи, винні у невиконанні або порушенні законодавства про національну безпеку України, несуть відповідальність згідно із законом.

2. Громадяни, які вважають, що їх права, свободи чи законні інтереси порушено рішеннями, діями, бездіяльністю складових сектору безпеки і оборони чи їх посадових осіб, мають право звертатися до суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, використовувати будь-які інші механізми захисту прав і свобод, передбачені законодавством України.

Розділ IV СЕКТОР БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Стаття 12. Склад сектору безпеки і оборони

1. Сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектору безпеки і оборони визначаються законодавством України.

2. До складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони.

Стаття 13. Керівництво у сферах національної безпеки і оборони

1. Керівництво у сферах національної безпеки і оборони Президент України, який:

1) забезпечує державну незалежність та національну безпеку;

2) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, як Верховний Головнокомандувач видає накази і директиви з питань оборони;

3) очолює Раду національної безпеки і оборони України, вводить у встановленому порядку в дію її рішення;

4) видає укази і розпорядження з питань національної безпеки і оборони, які є обов'язковими до виконання на території України, зокрема указами Президента України затверджуються Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, інші стратегії, доктрини, концепції, якими визначаються актуальні загрози національній безпеці, основні напрями і завдання державної політики у сферах національної безпеки і оборони, розвитку сектору безпеки і оборони;

5) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

6) реалізує право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України щодо законодавчого врегулювання питань національної безпеки і оборони;

7) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України;

10) призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України за поданням Міністра оборони України, а також вище командування інших військових формувань за поданням керівників органів центральної виконавчої влади, яким підпорядковуються відповідні військові формування;

12) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про застосування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

13) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

14) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

15) присвоює вищі військові звання та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

3. У випадках, передбачених законом, Рада національної безпеки і оборони України подає на розгляд Президентові України пропозиції щодо утворення вищого колегіального стратегічного органу воєнного керівництва обороною держави в особливий період. Пропозиції про утворення цього органу та його персональний склад затверджуються рішенням Ради національної безпеки і оборони України та вводяться в дію Указом Президента України.

Положення про вищий колегіальний стратегічний орган воєнного керівництва обороною держави в особливий період затверджує Президент України.

Стаття 15. Міністерство оборони України

1. Міністерство оборони України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період.

2. До повноважень Міністерства оборони України належать організація в силах оборони заходів оборонного планування, визначення засад воєнної, військової кадрової та військово-технічної політики у сфері оборони, здійснення в установленому порядку координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони.

4. Міністерство оборони України є центральним органом виконавчої влади та військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили України та Державна спеціальна служба транспорту.

5. Міністерство оборони України очолює Міністр оборони України, який є членом Кабінету Міністрів України.

Міністр оборони України підпорядковується Президентові України як Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил України.

Міністр оборони України підзвітний Верховній Раді України.

6. Міністр оборони України за посадою входить до складу Ради національної безпеки і оборони України і відповідає за формування державної політики у сфері оборони, оборонне планування, програмний та ресурсний менеджмент, військову кадрову політику, ефективне та належне використання оборонних ресурсів, всебічне забезпечення життєдіяльності, функціонування, розвиток та застосування Збройних Сил України.

7. Міністр оборони України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України з числа цивільних осіб.

Стаття 16. Збройні Сили України

1. Збройні Сили України є військовим формуванням, на яке покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

2. Збройні Сили України забезпечують стримування та відсіч збройної агресії проти України, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України, у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

3. Головнокомандувач Збройних Сил України призначається на посаду за поданням Міністра оборони України та звільняється з посади Президентом України. Головнокомандувач Збройних Сил України підпорядковується Президентові України та Міністру оборони України.

4. Генеральний штаб Збройних Сил України є головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та силами оборони у межах, визначених законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Генеральний штаб Збройних Сил України очолює начальник Генерального штабу Збройних Сил України, який призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України за поданням Міністра оборони України.

5. До складу Збройних Сил України входять види та окремі роди військ (сил).

7. Функції Збройних Сил України, склад та правові засади організації їх діяльності, керівництва та управління ними визначаються законом.

Стаття 26. Стратегія національної безпеки України

1. Стратегія національної безпеки України є основним документом довгострокового планування, яким визначаються основні напрями державної політики у сфері національної безпеки.

2. Стратегія національної безпеки України визначає:

1) пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;

2) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;

3) основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;

4) напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони;

5) ресурси, необхідні для її реалізації.

3. Стратегія національної безпеки України є основою для підготовки всіх інших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони.

Реалізація Стратегії національної безпеки України здійснюється на основі національного оборонного, безпекового, економічного, інтелектуального потенціалу з використанням механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги.

4. Стратегія національної безпеки України оприлюднюється в установленому законодавством порядку (крім положень, що містять інформацію з обмеженим доступом).

Стаття 28. Стратегія воєнної безпеки України

1. Стратегія воєнної безпеки України визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва, зокрема:

1) безпекове середовище (глобальні, регіональні та національні аспекти) у контексті воєнної безпеки;

2) цілі, пріоритети та завдання державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва;

3) соціально-політичні, економічні та інші умови реалізації державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва, а також воєнно-політичні та воєнно-стратегічні обмеження;

4) шляхи досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва;

5) ресурсне забезпечення потреб оборони;

6) перспективну модель організації оборони, Збройних Сил України та інших складових сил оборони в частині визначених завдань з оборони держави, стратегію та критерії досягнення спільних оборонних спроможностей;

7) імовірні сценарії застосування сил безпеки і сил оборони до виконання завдань з оборони держави із розподілом відповідальності складових сектору безпеки і оборони за організацію оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності;

8) управління ризиками у сфері воєнної безпеки.

3. Стратегія воєнної безпеки України є основою для розроблення Стратегічного оборонного бюлетеня України, програмних документів з питань оборони та розвитку сил оборони, розвитку озброєння та військової техніки, оперативних планів і планів застосування сил та засобів оборони.

4. **Стратегічний оборонний бюлетень України** розробляється Міністерством оборони України після затвердження Стратегії воєнної безпеки України та за результатами оборонного огляду.

Визначити, що до затвердження відповідно до цього Закону «Стратегії воєнної безпеки» України діє **Воєнна доктрина України**, затверджена Указом Президента України № 555/ 2015.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амброс С. Эйзенхауэр. Солдат и президент. Пер. с англ. – М., 1993.
2. Бжезинский Зб. Большая шахматная доска. Пер. с англ. – Харьков, 1999.
3. Военная мысль античности. - М, 2002.
4. Военна доктрина України 2015 р. Затверджена Указом Президента України № 555/2015 р.
5. Геруа А.Послевоенны о нашей армии. – Спб, 1907.
6. Гроций Г. О праве войны и мира. – М.: Госюриздат, 1957.
7. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. - К,1996.
8. Демчук П.О. Політологія. Підручник для курсантів ВВНЗів. – К.:КВГІ, 1997.
9. Деникин А.И. Офицеры. – К., 1993.
10. Джеймс Сберли. Изменение взглядов на применение военной силы // Армия и общество. – М., 1990.
11. Доктрина воєнна // Юридичний енциклопедичний словник. – Т.2. – К, 1999. – С. 273.
12. Інструкція про порядок виконання норм МГП у Збройних Силах України», затверджена Наказом Міністра оборони України 2017 р. № 164
13. Клаузевиц К. О войне. Пер. с нем. – М, 1941.
14. Макиавелли Н. О военном искусстве // Сочинения. Т. 1. – М. - Л., 1934.
15. Мандрагеля В.А.Причини та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз. – К.: 2003.
16. Марценківський В.Т., Цюрупа М.В. Феномен лідерства та особливості його прояву у сфері військового керівництва: напрямки формування елітних якостей // Збірник наукових праць НУОУ імені Івана Черняхівського (Військова освіта). – 2016. – № 2.
17. Милитаризм как идеология и политика // Военная энциклопедия. В 8-ми т. – Т.5.- М, 2001.
18. Михальченко М.І. Україна: запасний гравець Європи. – К, 2004.
19. Москос Ч. Вооруженные силы в обществе отрицания войны // Армия и общество. – М, 1990.
20. Націоналізм // Політологічний енциклопедичний словник. - К, 1997. – С. 217.
21. Остроухов В. Філософські проблеми дослідження насильства і терору. – К., 2000.
22. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. – К.:Фоліант, 2003.

23. Смолянюк В. Військова могутність України: теоретико-методологічні засади функціонування і розвитку. – К., Ірпінь, 2000.
24. Теплов Б. Ум полководца // Избранные труды. В 2-х томах. – Т. 1. – М., 1985.
25. Требин М.П. Актуальные проблемы военной политологии. – Харьков, 2002.
26. Устав Организации объединенных наций от 26 июня 1945 года // Международное право в документах. – М, 1982.
27. Філософські і методологічні проблеми військової теорії та практики. – К, 2018.
28. Цюрупа М.В. «Гібридна війна» у категоріальному ряді політичної філософії // VIRTUS. – 2015. –# 2. – С.55-59.
29. Цюрупа М.В. Військовий керівник і політичний лідер: аспекти взаємозв'язку і трансформації // Політичний менеджмент. – 2006. – № 8.
30. Цюрупа М.В. Военные теоретики Европы о войне, мире и национальной безопасности. - К.: НАОУ, 2005.
31. Цюрупа М.В. Военная политика как фактор консолидации политических сил Украины // Научные записки Института политических та этнонациональных исследований. № 38. – К., 2008.
32. Цюрупа М.В. Военно-политические знания в структуре политологии // Материалы 3-го съезда политологов Украины. – К., 2007.
33. Цюрупа М.В., Українська військово-гуманітарна спадщина та її прояв у збройному конфлікті на Сході України // Українознавчий вісник. – 2015. – № 18.
34. Цюрупа М.В. Основы общей та военной политологии. – К.: Кондор, 2013.

SUMMARY:

In his work which is extremely relevant nowadays - «Tribute to Catalonia», the diary of military and political events by J. Orwell an outstanding novelist-futurist admits that the war in Spain in 1936-1937 (not defined in political and legal terms so far) was impossible to understand «by itself» without deep understanding of the political situation. Having analyzed the ideas of three works about the most controversial war in Europe of the XX century: «Tribute to Catalonia» by J. Orwell, «The Revolution and the War in Spain 1936-1939» by Georges Soria and «Spain on fire» by Michael Koltsov, we put the emphasis on the first one, where the author admits that he «was completely illiterate in political terms.» The French and Soviet journalists of «Humanite» and «Pravda» Soria and Koltsov could not say so for «ideological reasons».

To make sure the military leader does not fall into such an analogy, we propose to turn to the «Fundamentals» of political and legal knowledge, which reveals the nature and structure of politics and current issues of coordination of military policy of Ukraine with European security policy as well as analyzes the change in the political content of «classic» wars, which continue politics through violent means (K. Clausewitz), as well as «hybrid» wars and the state of the «armed world».

A special topic addresses the attempts to limit the war in moral and legal terms through the obligation to comply with the provisions of international humanitarian law. The withdrawal of several countries and the Russian Federation from the Statute of the Court of Rome (2002), which provides for responsibility for the crime of genocide; crimes against humanity; war crimes; crime of aggression, Decree of the President of Russia of 2019 On the withdrawal of the statement made in the ratification of the Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949 show the complexity of political and legal relations between countries in the humanitarian the humanitarian aspect of the regulation of modern wars and armed conflicts.

There is no doubt that wars are prepared not only in logistical terms but also on a «convincing» ideological basis, thus the final topic of the manual is devoted to the disclosure of political ideologies, doctrines of militaristic content, including those that deny any personal participation in the war. An attempt has been made to illuminate the sophistic and geopolitical meaning of the «Russian world» ideology, which constitutes the element of Russia's aggressive military policy in the east of Ukraine.

The manual starts with an analysis of the political knowledge system, where military-political ideas at the theoretical level present a branch of political science with a pronounced praxeological direction and aim at enhancing the political and legal culture of the head of defense structures.

In conclusion, we note that F. Dostoevsky in his last novel ironically addressed the reader, «who is free to leave the book having read the first two pages» (Preface). However, as this is the Conclusion, we hope that at least the notes of the Guide, which draws the line of communication between theoretical positions and political practice of «real policies», have been read.

РЕЗЮМЕ:

В актуализированном сегодня произведении – дневнике военно-политических событий Дж. Оруэлла «Дань Каталонии» выдающийся романист-футурист признает, что войну в Испании 1936-1937 г. (не определенной до сих пор в политико-правовом отношении) невозможно было понять «саму из себя», без глубокого постижения политической обстановки. Из идей трех произведений об этой самой противоречивой в Европе войне XX столетия: Дж. Оруэлла, Жоржа Сория «Революция и Война в Испании 1936-1939», Михаила Кольцова «Испания в огне», мы сделали акцент на первом, где автор признается, что он «был совершенно безграмотен в политическом отношении». Французский и советский журналисты «Юманите» и «Правды» Сория и Кольцов не могли так заявить из «идейных соображений».

Чтобы военный руководитель не впал в подобную аналогию, мы предлагаем обратиться к «Основам современных политических и правовых знаний», где раскрывается сущность и структура политики и актуальные вопросы координация военной политики Украины с европейской политикой безопасности, а также анализируется изменение политического содержания войн «классических», продолжающих политику насильственными средствами (К. Клаузевиц), а также «гибридных» войн и состояний «вооруженного мира».

Специальной темой рассмотрены попытки ограничить войну в морально-правовом отношении через обязательность выполнения положений международного гуманитарного права. Выход нескольких стран и РФ из Статута Римского суда (2002 г.), который предусматривает ответственность за преступление геноцида; преступления против человечности; военные преступления; преступление агрессии, Указ президента РФ 2019 г. «Об **отзыве** заявления, сделанного при ратификации Дополнительного протокола к **Женевским конвенциям** 12.08. 1949 г.» показывают сложность политико-правовых проблем гуманитарном аспекте регулирования современных войн.

Нет сомнения в том, что войны готовятся не только в материально-техническом отношении, но и на «убедительной» идеологической основе, поэтому заключительная тема пособия посвящена раскрытию политических идеологий, доктрин милитарного содержания, включительно с теми, что отрицают личное участие в войне. Сделана попытка осветить софистический и геополитический смысл идеологии «русского мира», которая включена элементом агрессивной военной политики России на востоке Украины.

Пособие открывается анализом системы политических знаний, где военно-политические идеи на теоретическом уровне представлены как отраслевая политическая наука с явно выраженным праксеологическим направлением и целью повысить политическую и правовую культуру руководителя оборонных структур.

В заключение заметим, что Ф. Достоевский в последнем своем романе иронично обращался к читателю, «который волен бросить книгу после первых двух страниц» (Предисловия). Но так как это Заключение, сохраняем надежду, что прочитаны хотя бы *примечания* Пособия, где проводится линия связи между теоретическими положениями и практикой «реал-политик».

Навчально-методичне видання

ЦЮРУПА Михайло Володимирович

**ОСНОВИ
СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ
І ПРАВОВИХ ЗНАНЬ**
Навчальний посібник

(бібліотечка офіцера)

У художньому оформленні обкладинки
використано фото з ресурсу:
<https://infonavigator.com.ua/analitika/rejting-silnejshie-armii-evropy-2019/>

Верстка: Л. Василенко
Дизайн обкладинки: О. Авдєєв
Відзиви надсилати: mvz777@ukr.net

Підписано до друку 08.06.2020 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура TimesNewRoman. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 16,04. Обл. вид. арк. 17,09. Тираж 300 пр.
Зам. № 337/20

Видавець ТОВ «ВАДЕКС»
04074, м. Київ, вул. Бережанська 9
тел. 067 502-22-42
сайт: <https://vadex.com.ua/>
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 4285 від 27.03.2012 р.